

**RUS KAYNAKLARINA GÖRE BOĞAZLAR
SORUNU (1936-1946)**

Yüksek Lisans Tezi

Fidan HÜSEYNLİ

Eskişehir 2024

RUS KAYNAKLARINA GÖRE BOĞAZLAR SORUNU (1936-1946)

Fidan HÜSEYNLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Mayıs 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Fidan HÜSEYNLİ'nin " Rus Kaynaklarına göre Boğazlar Sorunu (1936-1946)" başlıklı tezi 11.06.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr.Kemal Yakut	
Üye	: Prof. Dr. Esra Sarıkoyuncu	
Üye	: Doç. Dr. Erhan Akdemir	
Üye	: Doç. Dr. Volkan Marttin	
Üye	: Dr.Öğr.Üy. Volkan Şeyşane	
		

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Enstitü Müdürü

ÖZET

RUS KAYNAKLARINA GÖRE BOĞAZLAR SORUNU (1936-1946)

Fidan HÜSEYNLİ

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 2024.

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Bu tez, 1936-1946 yılları arasındaki Boğazlar Sorunu'nu ele almaktadır. Boğazlar Sorunu, tarihsel bağlamıyla birlikte, II. Dünya Savaşı döneminde Rus kaynaklarına dayandırılarak incelenmiştir. Çarlık döneminde, I. Petro'nun sıcak denizlere inme politikası Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri önemli kılmıştır. Bu bağlamda, Rus diplomat Ukraintsev Boğazlar'daki ticari faaliyetler için İstanbul'a gönderilmiştir ve bu politika yıllarca sürdürülmüştür.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında hem çatışmalar hem de siyasi ve ticari anlaşmalar olmuştur. Çarlık Rusyası'nın Boğazlar politikası, stratejik çıkarları gereği sıcak denizlere ulaşma ve deniz yollarını kontrol etme amacını gütmüştür. Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle, Türkiye'de Milli Mücadele'nin başlaması Bolşevik liderleriyle Türkiye'nin liderlerini yakınlaştırdı. Ancak, Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlarla ilgili tartışmalarda iki ülke arasında zaman zaman gerilim yaşandı. Sovyetler, Boğazların savaş gemilerine kapatılmasını talep etti, fakat Lozan'da bu mümkün olmadı ve Sovyetler memnun kalmadı.

1936'da Türkiye'nin egemenliğini güvence altına almak ve deniz trafiğini düzenlemek amacıyla Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Sovyetler, bu sözleşmeden bazı yönleriyle memnun kaldı, zira savaş gemilerinin geçişine belirli kısıtlamalar getirilmişti. Ancak, Sovyetler daha geniş stratejik hedefler güttüğünden, Montrö tam olarak istedikleri serbestiyi sağlamadı. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler, Montrö Boğazlar Sözleşmesini eleştirerek, Boğazlar üzerinde daha fazla kontrol ve etkinlik kurma arayışına girdi. Türkiye'nin savaş sırasında tarafsızlık politikası izleyip, Amerika'ya yönelmesi Sovyetlerin tepkisini çekti ve bu durum Türkiye'nin dış politikasını etkiledi.

Bu tez, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili politikasının Türkiye ile ilişkilerine olan etkisini, Rusça kaynaklar ve arşivler ışığında değerlendirmektedir. Özellikle, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili tutumunun Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Türk boğazları, Sovyetler Birliği, Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sovyet notası.

ABSTRACT

THE STRAITS QUESTION ACCORDING TO RUSSIAN SOURCES (1936-1946)

Fidan HÜSEYNLİ

Department of History

Anadolu University Graduate School of Education, 2024

Advisor: Prof. Dr. Kemal YAKUT

This thesis examines the Straits Question from 1936 to 1946. The issue of the Straits is analyzed within its historical context, focusing on the period of World War II and relying on Russian sources. During the Tsarist era, Peter the Great's policy of reaching warm waters highlighted the importance of relations with the Ottoman Empire. In this context, Russian diplomat Ukraintsev was sent to Istanbul to facilitate commercial activities in the Straits, and this policy continued for years.

In the 19th century, conflicts and political-commercial agreements occurred between the Ottoman Empire and Tsarist Russia. Tsarist Russia's policy on the Straits was driven by strategic interests to reach warm waters and control sea routes. The Bolsheviks' rise to power and the start of the Turkish National Struggle brought Bolshevik leaders closer to Turkish leaders. However, during the Lausanne Peace Conference, discussions about the Straits occasionally led to tensions between the two countries. The Soviets demanded that the Straits be closed to warships, but this was not achieved in Lausanne, leaving the Soviets dissatisfied.

In 1936, the Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits was signed to secure Turkey's sovereignty and regulate maritime traffic. The Soviets were partially satisfied with this convention, as it imposed certain restrictions on the passage of warships. However, since the Soviets had broader strategic goals, Montreux did not provide the full freedom of movement they desired. During World War II, the Soviets criticized the Montreux Convention and sought to establish greater control and influence over the Straits. Turkey's policy of neutrality during the war and its alignment with the United States drew Soviet criticism, affecting Turkey's foreign policy.

This thesis evaluates the impact of Soviet policies regarding the Straits on their relations with Turkey, based on Russian sources and archives. Specifically, it examines how the Soviet stance on the Straits influenced Turkey's foreign policy.

Keywords: Turkish Straits, Soviet Union, Turkey, Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits, Soviet Note.

ÖNSÖZ

Türk Boğazları Sorunu son iki yüz yıldır Türk-Rus/Sovyet ilişkilerine damga vurmuş ve iki ülke dış politikalarının ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Boğazlar sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde bir yandan Rus Çarlığı'yla öte yandan Avrupa büyük devletleriyle büyük bir çekişmenin konusu olmuştur. Rus Çarlığı'nın Akdeniz'e inme politikası çerçevesinde İstanbul ve Boğazlar bölgesi bu ülkenin hep dikkatini çekmiştir. Özellikle Rus Çarlığı'nın çöküşünden ve Sovyet rejiminin kurulmasından sonra da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yakın dostluk ilişkileri geliştirilmiş ve kuşkusuz Boğazlar meselesi de yine yeni dönemde de ana gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği Lozan Barış Konferansı sırasında Boğazları Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatmak istemiştir. Ancak Sovyetler Birliği arzu ettiği neticeyi alamamıştır. Buna rağmen iki devlet arasındaki siyasi, ekonomi, ticari ilişkiler sürdürülmüş, ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüş farklılığı giderek artmıştır. Boğazlar, iki ülke arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında en kritik, en tartışmalı konu oldu. Türkiye, Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası arasında Boğazlar etrafında derin tartışmalar yaşandı. Sovyetler Birliği, Boğazların kontrolünü düzenleyen Möntrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmeye çalıştı. Sovyetler Birliği özellikle Türkiye'nin Boğazları Sovyet savaş gemilerine açmasını ve serbest geçişe izin vermesini istiyordu. Ancak Türkiye savaş sırasında tarafsızlığını ve uluslararası ilişkilerdeki bağımsızlığını korumak istiyordu. Statükoyu değiştirmek ve Sovyet savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesine izin vermek istemiyordu. Bu durum iki ülke arasında gerginlik yarattı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazları açmayı reddetmesini stratejik çıkarları önünde bir engel olarak görürken, Türkiye çatışmalara doğrudan müdahil olmaktan kaçınmaya ve tarafsızlığını korumaya çalıştı. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında karmaşık ve zaman zaman gergin bir ilişkiye yol açtı.

Boğazlar Meselesi, tarih boyunca özellikle jeostratejik önemi nedeniyle dikkat çekmiştir. Ancak, Sovyet perspektifinden bu konuya dair kapsamlı bir inceleme yapabilmek için daha önce yeterince irdelenmemiş kaynaklara başvurulması

gerekmekteydi. Bu çalışmamızda tarihsel süreçte Türk Boğazları meselesini ağırlıklı olarak Rusça kaynaklardan faydalanarak, Sovyet bakış açısını detaylı bir şekilde ortaya koymayı hedefledik.

Araştırmanın temel amacı, Boğazlar Sorununu bir yandan Sovyet perspektifi ile incelerken, öte yandan ise bu dönemdeki uluslararası ilişkilerdeki etkilerini ve Sovyet dış politikasının evrimini analiz etmektir.

Hiç kuşkusuz her akademik çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da ortaya çıkmasında birçok kişinin desteğini gördüm. Araştırma sürecinde, danışman hocam Prof. Dr. Kemal Yakut rehberliği ile tezin şekillenmesi ve içeriğinin zenginleştirilmesinde büyük bir rol oynadı. Kendisine bu vesileyle özel teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu zorlu süreç boyunca sabır ve desteklerini esirgemeyen annem Mane Hüseynova'ya, babam Vahid Hüseynov'a ve her daim yanımda olan ikizim Aydan Hüseyinli'ye minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ayrıca manevi olarak ve tezin teknik kısımlarını düzenlememde yardımları için değerli hocam İsmail Dağdelen'e ve arkadaşım Maral Necefli'ye teşekkürlerimi iletiyorum. Umarım bu çalışma, Boğazlar Meselesi üzerine yapılacak gelecek araştırmalara katkıda bulunur ve bu alandaki akademik diyalogları zenginleştirir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait ve özgün bir çalışma olduğunu, hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu gibi tüm aşamalarında bilimsel etik ilkelere ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla” tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Ayrıca, herhangi bir zamanda bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Fidan Huseynli

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOĞAZLARSORUNU9	
1.1. Bir İç Denizi Olarak Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Karadeniz	9
1.2. Doğu Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Boğazlar.....	13
1.3. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Boğazlar (1791-1833).....	15
1.4. Boğazların Savaş Gemilerine Kapatılması: Londra Konferansı ve Boğazlar (1840-1841).....	19
1.5. Paris Antlaşması ve Karadeniz'in Tarafsızlaştırılması	22
1.6. Paris Barış Antlaşması'nın Kısıtlayıcı Hükümlerinin Kaldırılması. 25	
1.7. 19. Yüzyılın Sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Boğazların Hukuki Rejimi	28
1.8. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Dış Politikasında Boğazlar Meselesi	37
2. LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA BOĞAZLAR SORUNU.....	43
2.1. Milli Mücadele ve Boğazlar	43
2.1. Lozan Barış Konferansı ve Boğazlar	54
2.2.1. Türk Heyeti'nin Tezi.....	57
2.2.2. Sovyetler Birliği'nin Tezi	58
2.2.3. İtilaf Devletleri'nin Tezi.....	61
2.3. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Boğazlar Rejimi	62
3. MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE SÖZLEŞMESİ	69
3.1. Statükonun Bozulması ve Türkiye'nin Güvenliği	69
3.2. Türkiye'nin Boğazlar Rejimi Değiştirme Arayışı	74
3.3. Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanması.....	88
3.3.1. Türkiye'nin Tezi	88
3.3.2. Sovyetler Birliği'nin Tezi	91

3.3.3. İngiltere'nin Tezi	98
3.3.4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Boğazlar Rejimi	105
3.3.5. Sovyetler Birliği'nin Möntrö Boğazlar Sözleşmesini Yorumlaması	110
4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BOĞAZLAR SORUNU	114
4.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Sovyet İlişkileri.....	114
4.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-İngiliz, Türk-Fransız İlişkileri ve Sovyetler Birliği'nin Yaklaşımı.....	116
4.3. Savaş sırasında Konferanslar ve Boğazlar.....	143
4.3.1. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Politikası ve Baskısı	144
4.3.2 Tahran Konferansı	150
5. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE BOĞAZLAR SORUNU	161
5.2. Potsdam Konferansı ve Boğazlar	163
5.3. Tarafların Notaları ve Boğazlar Sorunu	165
SONUÇ	178
KAYNAKÇA	184
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

A.G.K.: Adı Geçen Kaynak

DPA : Dışışleri Politika Arşivi

F : (arşiv belgesinin tutulduğu fonun numarası), **Op:** (Belge envanterinin numarası), **D:** (Vaka numarası), **L:** (arşiv belgesinin numarası.)

RF : Rusya Federasyonu

RİDPA: Rusya İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi.

SSCB : Sovyet Sosiolist Cumhuriyetler Birliği

T.C.D.B.A.S.P.G.M.: Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

Türk Boğazları, yani İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz'in anahtarı olarak kabul edilmekte ve bu stratejik öneme sahip geçitler, tarihsel olarak büyük ilgi görmüşlerdir. Nitekim, Türk Boğazları'nın uluslararası hukuki rejimi, siyasi, ekonomik ve askeri açıdan büyük öneme sahip olmuştur. Bu boğazlar, öncelikle hem Rusya'nın güneye açılan deniz yolu hem de Karadeniz kıyısındaki ülkeler için stratejik bir geçiş yolu olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede, boğazların güvenliği ve erişilebilirliği, siyasi açıdan bölgesel stratejik dengeler üzerinde önemli bir etki unsuru oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan da, Türk Boğazları, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin dünya ticaret sistemine entegrasyonu açısından kritik bir rol oynamaktadır. Boğazlar aracılığıyla her türlü deniz ticareti yapılmakta, enerji kaynakları nakledilmekte, ham madde transferi yapılmakta, tarım ürünleri ve diğer ürünlerin taşınması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, bu geçitlerin güvenliği ve düzenli işleyişi, sadece bölgesel değil, küresel ekonomik faaliyetler üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Askeri açıdan ise, Türk Boğazları, Karadeniz kıyısındaki ülkeler için deniz güvenliği ve askerî operasyonların desteklenmesi açısından stratejik bir önem arz etmektedir. Böylelikle, bu boğazların yönetimi, bölgesel ve küresel düzeyde bir dizi karmaşık siyasi, diplomatik, ekonomik ve askerî dengeleri içinde barındırmakta ve bu dengelerin korunması, uluslararası toplumun ortak çıkarları doğrultusunda önem arz etmektedir¹.

19. yüzyılda Karl Marx bile Türk Boğazlarının stratejik önemini vurgulamış ve bu konuda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Marx, özellikle Çanakkale Boğazı'nın coğrafi konumunun, onu sadece ticari bir geçiş noktası olmanın ötesinde, birinci dereceden bir askeri mevzi haline getirdiğine dikkat çekmiştir². Marx'ın bu tespiti, boğazların stratejik değerini ve bölgenin tarihsel önemini gözler önüne sermekte ve Türk Boğazlarına yönelik ilginin ve önemin sadece ekonomik ve ticari değil, aynı zamanda askeri ve stratejik boyutları da kapsadığını bir daha ortaya koymaktadır.³

Türk Boğazları, aynı zamanda üç yüzyılı aşkın süredir Rusya'nın dış politikasının en kritik ve karmaşık meselelerinden biri olmuştur. Türk Boğazlarının Rusya için önemi, çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, Rusya'nın dış ticaret ihtiyaçları

¹ Dranov, B.A, (1948), Karadeniz Boğazları (Uluslararası Hukuk Rejimi). Moskova: SSCB Adalet Bakanlığı Hukuk YayınEvi, s. 7

² Dranov,1948, **a.g.k.**, 8

³(1999). Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar). Rusya Bilimler Akademisi Rus Tarihi Enstitüsü. Moskova: Uluslararası İlişkiler, s. 12

dikkati çekmektedir. Nitekim Rusya'nın dış ticaretinin büyük bir kısmı deniz yoluyla yapılmakta ve bu ticaret rotaları önemli ölçüde Türk Boğazları üzerinden geçmektedir. Dolayısıyla, Rusya'nın dış ticaret yolları ve erişimi, boğazlarda uygulanan geçiş politikasından etkilenmektedir. İkinci olarak, Türk Boğazları, Rusya'nın Avrupa'nın güneyindeki ekonomik gelişimi için kritik öneme sahiptir. Bu bölgeler, tarım, enerji kaynakları ve endüstriyel potansiyel açısından zengindir. Karadeniz'e erişim, bu bölgelerin ticaretini ve ekonomik gelişimini doğrudan etkilemektedir. Üçüncü bir faktör olarak da Rusya'nın Karadeniz kıyılarını koruma ihtiyacı vurgulanmalıdır. Rusya, Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerle dengeli ilişkiler kurma ve bölgedeki güvenlik durumunu yönetme ihtiyacı duymakta ve bu durum da bölgedeki güvenlik ve politika stratejilerini etkilemektedir. Bu nedenlerle, Türk Boğazları üzerindeki rejim, Rusya'nın dış politikası için önemli ve karmaşık bir mesele olarak kalmaktadır⁴. Bundan dolayıdır ki, Rusya tarihinde Türk Boğazlarına yönelik farklı dönemlerde farklı yaklaşımların sergilendiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Çarlık Rusyası döneminde, boğazlar üzerinde kontrol sağlama arzusu, Rusya'nın stratejik çıkarlarını koruma amacıyla öne çıkarken, Sovyetler Birliği döneminde Sovyetlerin jeopolitik hedefleri ve güvenlik kaygıları açısından hayati bir konu olarak önem arz etmiştir. Rusya Federasyonu döneminde ise, boğazlar, Rusya'nın bölgesel güç ve etkinliğini sürdürme çabası içerisinde değerlendirilmiştir.

Tarihsel olarak Rusya, Türk Boğazları üzerinde kontrol sağlama çabalarını çeşitli yollarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şöyle ki, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla Rusya, Karadeniz'deki kıyı bölgelerini ve boğazları kontrol altına almak için politik, askeri ve diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Özellikle, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın statüsünde önemli bir değişiklik yapmış ve 1783'te Kırım'ın ilhakı ile Karadeniz'deki etkisini artırmış ve Türk Boğazları üzerindeki kontrolünü pekiştirmiştir⁵. 19. yüzyılın başlarından itibaren ise, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayan yapısından faydalanarak, Balkanlar ve Kafkasya'daki etnik ve siyasi çekişmeleri kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Böylelikle, Rusya, boğazların kontrolünü sağlayarak Karadeniz üzerinden Balkanlar ve Kafkasya'ya olan erişimini güçlendirmiş ve bu bölgelerdeki siyasi ve askeri nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. Boğazların kontrolü, aynı zamanda Rusya'nın bu

⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 5-6

⁵ 1999 Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu (18.-20. Yüzyıllar),**a.g.k.**, 13

stratejik bölgelerdeki deniz ticaretini ve askeri hareket kabiliyetini doğrudan etkilemiştir⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından ise, Boğazlar'ın kontrolü ve güvenliği ile ilgili olarak bir dizi uluslararası anlaşma imzalanmıştır. Bunların içerisinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi öne çıkmaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Sovyetler Birliği'ne boğazlardan, sivil ve ticari gemilerin serbest geçiş hakkı tanınmış, fakat askerî gemilerin geçişi ve bu bölgede konuşlandırılmasını belirli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bundan sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği, Karadeniz devletlerinin temel çıkarlarını ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir uluslararası hukuki rejimin kurulmasının zorunluluğunu vurgulamış ve bu bağlamda, 8 Ağustos 1946 tarihinde Türk Hükümetine bir nota göndererek, artık "eskimiş" olarak nitelendirilen Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini talep etmiştir. Sovyetler, bu notada, Karadeniz güçlerinin meşru çıkarlarını ve evrensel güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir Boğazlar rejiminin oluşturulması için pratik öneriler sunduğunu iddia etmiştir⁷.

Türk Boğazları meselesi Rus araştırmacıların da her zaman dikkatini çeken önemli konulardan biri olmuştur. Nitekim, Rus akademisyenler Sergey Zhigarev, Dmitri Bukharov, Vladimira Ulyanitsky, Petrov Shubinsky, Sergey Goryainov ve diğerleri, Türk boğazlarının uluslararası hukuki rejimiyle ilgili eserleriyle tanınmaktadır. Özellikle V. Ulyanitsky'nin (1883)⁸ “Doğu Sorununun diplomatik tarihi üzerine denemeler Çanakkale Boğazı, 18. Yüzyılda Karadeniz'in Patronu” ve S. Goryainov'un (1907)⁹ “İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Devlet ve St. Petersburg Ana Arşivlerindeki Diplomatik Yazışmalarda Boğazlar” üzerine çalışmaları, Çarlık Rusyası içinde Türk Boğazlarının rejimi hakkında en iyi eserler olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Şöyle ki, V. Ulyanitsky'nin çalışmasında, Rusya'nın Doğu Sorunu politikasında Türk Boğazları'nın politik ve ekonomik boyutlarına odaklanmaktadır. Ulyanitsky, araştırmasında, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde merkezi bir konu olarak, özellikle Rus gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş hakkı ve Karadeniz'de genel olarak serbest

⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.** s.11

⁷ 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 23

⁸ Vladimir Ulyanitsky. (1883.) Doğu Sorununun diplomatik tarihi üzerine denemeler. Çanakkale Boğazı, XVIII Yüzyılda Karadeniz'in Patronu. (Baş Arşivi Derlemesi'nin 2. ve 3. sayılarından) Moskova. Gatzuz, Nikitsky Matbaası, s. 27

⁹ Goryainov, S, (1907) İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Devlet ve St. Petersburg Ana Arşivlerindeki Diplomatik Yazışmalarda Boğazlar üzerine bir çalışma. Petersburg: H. Skorokhodov Matbaası

¹⁰ 1999 Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 14

seyrüsefer haklarının elde edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Doğu Sorunu'nun ekonomik boyutunun, bağımsız bir çalışma konusu olarak ele alınabileceğini savunmaktadır. V. Ulyanitsky ayrıca, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin "ulusal ve dini" yönlerini, bu çalışmanın kapsamı dışında tutarak, bunların ayrıca incelenebileceğini öne sürmektedir¹¹.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rus tarihçiler tarafından yapılan çalışmalarda Türk Boğazları sorunu ile ilgili iki temel eğilim gözlemlenmektedir. Birinci grup tarihçiler, Boğazlar sorununu Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak ele alarak, bu meseleyi Avrupa ve Asya, özellikle Batı Avrupa ile Rusya arasındaki geniş çaplı mücadelenin bir yansıması olarak değerlendirmişlerdir. Diğer tarihçiler ise, Boğazlar sorununu daha dar bir çerçevede, yani Rus-Türk ilişkilerinin özel bağlamında incelemişlerdir¹².

Özellikle V. Bukharov'un Rusya ve Türkiye, aralarındaki siyasi ilişkilerin ortaya çıkışından 13/26 Mart 1871 tarihli Mantıksal İnceleme'ye kadar. Tarihsel deneme” adlı çalışması vurgulanmalıdır. Bukharov'un, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın materyallerine dayanarak kaleme aldığı ve sağlam bir belge koleksiyonu ile desteklediği çalışması dikkat çekicidir. Yazar, 18. yüzyılda ulusal ve dini motiflerin etkisinin hâlâ zayıf olduğunu ve Rus politikasının Orta Doğu'da güney sınırının güvenliği, Karadeniz'deki denizcilik ve ticaret ile bağlantılı olarak güney Rus sınır bölgesinin ekonomik kalkınması tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Yazar, sorunu Rus-Türk savaşlarına dayandırarak ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın (1774) Boğazları Rus ticari gemilerine açması gibi önemli dönüm noktalarını vurgulayarak kendi dönemine uyarlama yapmaktadır.¹³

Boğazlar rejimiyle ilgili konu Çarlık Rusyası yazarları tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu yazarlar, metafizik pozisyonlardan yaklaşarak konuyu deneysel bir açıklama veya tarihsel dışı bir sürekli kategori olarak ele alırlar. S. Zhigarev'in "Doğu Sorununda Rus Politikası" adlı eserinde, boğazlar sorununun Müslümanlık ve Ortodoksluk arasındaki mücadele çerçevesinde geliştiğini ve Doğu sorununun böyle ilerlediğini iddia etmektedir. S. Goryainov'un "Boğaziçi ve Çanakkale" adlı çalışmasına göre, boğazlar rejimi için yapılan mücadele öncelikle Rusya ile "Batı"

¹¹ Dranov, 1948, a.g.k., 16

¹² Dranov, 1948, a.g.k., 24

¹³ Bukharova, D. (1878) Rusya ve Türkiye, aralarındaki siyasi ilişkilerin ortaya çıkışından 13/26 Mart 1871 tarihli Mantıksal İnceleme'ye kadar. Tarihsel deneme. C. Petersburg: Suşi Matbaası, s. 13

arasındaki bir mücadeledir. B. Nolde ise Goryainov ile tartışarak, boğazlar üzerindeki egemenlik için Rus-Türk mücadelesinin daha ön planda olduğunu iddia etmiştir.¹⁴

"Rusya'nın Dış Politikasında Doğu Sorunu" adlı çalışma, Moskova Devlet Üniversitesi tarihçileri tarafından yapılan ortak bir çalışmadır. Ayrıca, N.S. Kinyapina tarafından yazılan 19. yüzyılda Rus dış politikası hakkındaki kitap da genelleyici bir niteliğe sahiptir. Ancak, bu çalışmalar Boğazlar meselesine tümüyle odaklanmak yerine çözüme çabalarından ziyade Rusya'nın Balkan politikasına daha fazla önem vermektedir.

15

Boğazlar bölgesindeki mücadele, tarih boyunca çeşitli dönemlerde yaşanmıştır. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda, Boğazlar'ın statüsü ve deniz trafiğinin düzenlenmesi konusunda uluslararası anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Boğazlar'ın kontrolü ve güvenliği konusunda çeşitli uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır.

Türk Boğazlar Sorununu 18. Yüzyıldan başlayarak 2. Dünya Savaşı dahil olmak üzere ele alınan iki temel kaynak rus tarih yazımında öne çıkmaktadır. Bu dönemde öne çıkan eserlerden biri, B.A. Dranov'un "Karadeniz Boğazları (Uluslararası Hukuki Rejim)" başlıklı çalışmasıdır. Dranov, eserinde Türk Boğazları'nın tarihi arka planını detaylı bir şekilde incelemekte ve konunun incelenmesini İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerine kadar getirmektedir. Yazar eserinde, özellikle Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için Boğazlar bölgesinde uygun bir rejim oluşturma çabalarının tarihsel sürecini incelemektedir. Dranov, Türk Boğazlarının stratejik önemini, bu geçitlerin Karadeniz ile Akdeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan kritik konularına vurgu yapmaktadır. O, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın uluslararası deniz trafiği açısından tarihsel rolüne de dikkat çekerken, bu bölgelerin ticari ve askeri gemi geçişlerine olanak tanıdığını da belirtmektedir¹⁶. B.A. Dranov, ayrıca eserinde Sovyet Hükümeti'nin tutumunu

¹⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 25

¹⁵ - N.S. Kinyapina (1978) 18. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında dış politikada doğu sorunu. Moskova: Nauka Yayınevi, Doğu Edebiyatı Yayın Kurulu- Bu çalışma Rusya'nın Orta Doğu ve Balkan Yarımadası'ndaki dış politikasını ele almaktadır. İncelemeler, Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerini, Balkan halklarıyla olan bağlarını, Osmanlı baskısından kurtulma çabalarını ve Balkanlar'da bağımsız devletler kurma mücadelesindeki rolünü ele almaktadır. Ayrıca, 18. ve 19. yüzyıllardaki Rus-Türk savaşlarının sebepleri, karakteri ve tarihsel sonuçları, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu ve ulusal kurtuluş hareketinin gelişimi de analiz edilmektedir. Bu çalışmada ayrıca, sömürgeci paylaşım ve dünyanın emperyalist yeniden paylaşımı döneminde Avrupalı güçlerin Ortadoğu'daki çelişkilerine de büyük bir önem verilmektedir.

¹⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 14

destekleyen kapsamlı argümanlar sunarak, Boğazlar'da Karadeniz ülkeleri için uygun bir rejim oluşturulması mücadelesinin tarihini dönemsel bir perspektiften ele almaktadır. Dranov, İkinci Dünya Savaşı'nın, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut eksikliklerini ve Karadeniz güçlerinin çıkarlarıyla olan tutarsızlıklarını açığa çıkardığını iddia etmekte ve bu meselelerin çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹⁷.

Dranov, Boğazlar konusuyla ilgili olarak yapılan çalışmalardan ve farklı akademisyenlerin görüşlerinden de bahsetmiştir. E.V. Tarle, A.M. Stanislavskaya, A.V. Fadeev, V.I. Sheremet, V.A. Georgiev, I.V. Bestuzhev, L.I. Narochitskaya, A.V. Ignatiev gibi akademisyenler, Orta Doğu krizleri ve savaşları sırasında Rusya'nın dış politikasını ele almışlardır. Diğer bir çalışma Rusya Bilimler Akademisi Rus Tarihi Enstitüsü tarafından yazılmış “Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. yüzyıllar)” adlı kaynaktır. Bu kitapta Rus gemilerinin Türk Boğazlarından geçişini sağlama ihtiyacının tarih boyunca nasıl değiştiği ve özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın bu bölgedeki deniz taşımacılığı ile ilgili zorluklarının arttığı ifade edilmiştir. Bu süreç, Rusya'nın tarihindeki önemli dönemeçlerden birini ve deniz ticareti ve askeri hareketlilikle ilgili stratejik önemini ele alıyor. Bundan başka, kitapta 20. Yüzyıla gelindiğinde gemilerin buharlı tahrik sistemine geçişi, gemi ve kıyı topçusunun savaş gücünün artması, mayın döşemenin gelişmesi gibi askeri teknolojik gelişmelerin, Boğazlar üzerindeki kontrol ve seyrüsefer rejimini etkilediği anlatılıyor. Bu gelişmeler, Boğazlardan geçiş yapan gemiler için yeni teknik zorluklar ve riskler doğurmuştur. Özellikle, Türklerin Boğazlar üzerindeki kontrolü daha da güçlenmiştir çünkü askeri teknolojinin ilerlemesiyle Boğazlar daralmış ve kontrol edilmesi daha kolay hale gelmiştir. Bu durum, Boğazlar üzerinde istenen seyrüsefer rejiminin oluşturulması için Türkiye'ye siyasi ve ekonomik baskı uygulama veya ikna etme ihtiyacını vurgulamaktadır. Bu durum, Rusya ve diğer ülkelerin, Boğazlar üzerindeki geçişlerin düzenlenmesi konusunda Türkiye ile diplomatik ilişkilerini yönlendirmesini ve siyasi baskı veya vaatlerle etkilemesi gerektirdiğini anlatmıştır. Kitapta 1936'da Montrö'de yapılan uluslararası konferansın sonucunda Boğazlar'dan gemi geçişine ilişkin yeni kuralların belirlendiğini ve Sovyetler Birliği'nin bu kurallardan büyük ölçüde memnun olduğunu görmekteyiz. Ancak, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki kontrolüne yönelik endişeler arttı ve Türkiye'nin

¹⁷ Dranov, 1948, a.g.k., 21

tarafsızlık ilanına rağmen, bazı Alman ve İtalyan gemilerinin Akdeniz'den Karadeniz'e geçmesi Sovyetler Birliği'ni rahatsız etti. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik taleplerini artırmasına neden oldu ve savaş sonrası dönemde, Moskova'nın Türkiye'ye yönelik taleplerinin artmasıyla birlikte, Amerika ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği'nin Boğazlar bölgesindeki etkisini sınırlamak için Türkiye'ye desteğini açıkça belirttiği görülmektedir. Sovyet diplomatik girişimlerinin Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırması, sonunda 1947'de Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasına ve 1952'de NATO'ya katılmasına yol açtı. Bu süreç, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etkisinden uzaklaşarak Batı'ya yönelmesini hızlandırdı ve NATO'ya katılmasıyla birlikte, Türkiye'nin Batılı müttefiklerle daha yakın bir ittifak içine girmesini sağladı.

Sovyet yazarlarına göre, 20.yüzyılda, Doğu Sorunu üzerine yapılan yabancı tarih çalışmaları tarihsel gerçeklikten uzak olmuştur. Onlara göre, Batılı güçlerin "barışsever" ve "koruyucu" olarak tanımlanan tutumlarına karşın, Rusya'nın saldırgan bir politika izlediği algısı yaygınlaştırılmış ve bu çalışmaların genellikle tarihsel olarak sınırlı ve belirli dönemlere odaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu eserlerin "eskimiş" fikirlerle dolu olduğu ve toplumsal gelişim yasalarını yeterince ele almadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Sovyet yazarlar, çalışmaların Sovyet biliminin gerekliliklerini karşılamaktan uzak olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁸.

Türk tarihçiler ise, genellikle Doğu Sorunu'nu yalnızca Osmanlı-Rus çatışması bağlamında değil, daha geniş bir uluslararası ilişkiler bağlamında ele almış ve Rus politikasının yayılmacı özelliğine dikkat çekmişlerdir. Bu da Türk Boğazları'nın tarihi ve uluslararası ilişkilerdeki yerini daha geniş bir perspektiften ele alma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır¹⁹.

Arşiv kaynaklarından Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi kullanılmıştır. Daha çok 1936 yılından başlayarak İkinci Dünya Savaşının başladığı evreğe kadar birçok arşiv materyali kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşına gelindiğinde "Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği" 4 cildlik kitaptan bilgiler yer alınmıştır.

¹⁸ Dranov, 1948, a.g.k., 24

¹⁹ Dranov, 1948, a.g.k., 42

Lozan Boğazlar Konferansı ve Montrö Boğazlar Konferansı hakkında arşiv belgelerinin birçoğu “Sovyet Birliği'nin Dış Politik Belgeleri” adlı 34 ciltlik kaynakta toplanmıştır.

Rusya'nın Boğazlar konusunda verdiği mücadelenin tarihi, genelleyici eserlerde de yansıtılmıştır. A.A. Gromyko ve B.N. Ponomarev'in editörlüğünü yaptığı “Sovyet Dış Politikası Tarihi” adlı iki ciltlik çalışma, Sovyet döneminde kullanılan arşiv malzemelerine dayanmaktadır.

Günümüzde mevcut akademik literatür, Türk Boğazları rejimiyle ilgili yapılan araştırmaların yetersiz kaldığını ve sorunun tam anlamıyla çözüme kavuşturulmadığını ortaya koymaktadır. Uluslararası hukuk, genel tarih ve uluslararası ilişkiler tarihi alanlarında yapılan çalışmaların Türk Boğazları'nın rejimi sorununa yeterince odaklanmadığını göstermektedir. Bundan dolayı bu araştırma, Rus tarihçiliği alanında yapılan çalışmaları derinlemesine inceleyerek, Çarlık dönemi, Sovyetler ve Rusya Federasyonu dönemlerindeki kaynakları kullanarak Türk Boğazları ile ilgili Rus perspektifini açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışma, Türk tarih yazımında genellikle Türk ve sınırlı sayıda Batı kaynaklarına (İngiliz, Fransız) dayanan bir yaklaşımın eksikliğini, Rus kaynaklarını inceleyerek ve değerlendirerek gidermeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde, Türk tarih yazımında nadiren kullanılan Rus kaynaklarından faydalanarak Boğazlar Sorunu'nu ele almayı planlamaktadır.

Rusya'nın Boğazlar üzerindeki jeopolitik önemi ve tarihsel etkisi göz önünde bulundurulduğunda, Rus kaynaklarının araştırılması ve incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu araştırmanın ana hedefi, Rus kaynaklarındaki bilgileri inceleyerek ve değerlendirerek, Türk Boğazları konusunda Türk tarihçiliğine yeni bir bakış açısı kazandırmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOĞAZLAR SORUNU

1.1. Bir İç Denizi Olarak Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Karadeniz

İstanbul ve Çanakkale boğazları, antik zamanlardan itibaren, Karadeniz ile Akdeniz'i, aynı zamanda Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bir konuma sahip olmuştur. İstanbul'un 1453'te Osmanlılar tarafından fethedilmesi ise, boğazların uluslararası ilişkiler tarihinin bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Osmanlıların İstanbul'u ele geçirmesiyle birlikte Kırım, Batı Avrupa ile olan ticaret bağlantılarını kaybetmiş, Kırım Hanlığı'nın 1478'de bağımsızlığını yitirmesi ve Eflak ile Boğdan'ın 15. ve 16. yüzyıllar döneminde Osmanlı hakimiyetine girmesi, Karadeniz'in dünya ticaret yollarından kopmasına ve Rus ticari çıkarlarının zarar görmesine yol açmıştır²⁰.

Osmanlılar Kırım'ı kontrol altına aldıktan sonra bölge üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmek amacıyla yeni kurulan Giray Hanedanı'nı yönelmişlerdir. Ayrıca, 1480 yazında Osmanlı gemileri, Akdeniz'de ilerleyerek İtalya kıyılarına kadar ulaşmıştır²¹.

İstanbul'un Osmanlı tarafından fethedilmesiyle birlikte Karadeniz'deki kolonilerini Banque San Giorgio'ya devreden Venedik, 1454 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile bir antlaşma yaparak, deniz ticaretinin serbest bırakılması ve korunması konusunda mutabık kalmıştır. Bu antlaşmada, Venedik ticaret gemilerinin Türk boğazlarından geçiş hakkı müzakere edilmiş ve ilerleyen dönemlerde, Türk-Venedik antlaşmaları bu geçiş haklarını teyit etmiştir. 1479'da İstanbul'da imzalanan diğer bir antlaşma ile ise, Venedik'e İstanbul'da bir sivil temsilci bulundurma hakkı tanınmış ve Venedik mallarının Osmanlı limanlarına gümrüksüz olarak giriş ve çıkışı sağlanmıştır. Bu anlaşmalar, 1482, 1513 ve 1521 yıllarında yenilenerek boğazlardaki ticari seyrüsefer hakları garanti altına alınmıştır. En son antlaşmada, Venedik gemilerinin sadece İstanbul ve Çanakkale Boğazı girişlerinde gümrük kontrolünden geçebileceği ve Gelibolu'da bu kontrolden muaf tutulacakları belirtilmiştir. Bununla birlikte, 1540 tarihli antlaşma,

²⁰Ulyanitsky, V. A, (1883) XVIII.Yüzyılda Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Karadeniz. Moskova.: Matbaa A. Gatzula, s. 24-25

²¹ Ulyanitsky,1883, **a.g.k.**, 32.

Venedik ticaret gemilerinin boğazlardan Karadeniz'e geçiş hakkını resmi olarak onaylamamıştır²².

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlere tanıdığı tek taraflı ayrıcalıklar, Doğu sorunun önemli bir boyutunu oluşturur. Bu ayrıcalıklar 20. yüzyıla kadar uzanan "kapitülasyonlar" dönemini başlatmıştır. 1535 yılında Fransa ile yapılan ilk kapitülasyon anlaşması, Venedik'in ticari tekeli sona erdirmiş ve Fransız etkisinin Osmanlı topraklarında genişlemesine olanak tanımıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında ise, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile ticarete aktif bir rol üstlenmiştir. 1579'da İngiliz diplomat Harborne, Fransa ve Venedik'in direnişine rağmen, İngiltere'ye Fransa ve Venedik'e tanınan serbest seyrüsefer hakkı gibi ayrıcalıkları kazandırmış ve bu ayrıcalıklar, İngiliz ticaret gemilerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde serbestçe hareket etmelerini ve diğer ülkelerde ticaret yapabilmelerini mümkün kılmıştır. İngilizlerin bu kazanımları, Osmanlı İmparatorluğu içindeki siyasi ve ekonomik nüfuzlarını artırma stratejisinin bir parçası olarak Venedik ile diğer baskın güçlerle olan rekabetlerinde önemli bir avantaj sağlamıştır²³. 1604 yılında, Rusya ile ticari ilişkiler kurarak Türk Boğazlarından geçiş hakkını elde eden İngiltere, bu stratejik avantajı 1607 tarihli İngiliz-Osmanlı Antlaşması ve 1675 yılındaki kapitülasyonla daha da pekiştirmiştir. İngiliz-Türk kapitülasyonunun 36. maddesine göre, İngiliz tüccarlar ve İngiliz bayrağı taşıyan gemiler, Don Nehri veya Rusya üzerinden Moskova'ya kara ve deniz yoluyla ticaret yapma ve Osmanlı İmparatorluğu'na mal ihracatı yapma hakkına sahip olmuşlardır²⁴. Genel olarak bakıldığında Osmanlı hükümeti tarafından 15. ile 17. yüzyıllar arasında yabancı ülkelerle yapılan hemen hemen tüm antlaşmalar, Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a geçiş hakkını da içermiştir.

Boğazlarla ilgili Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında da birçok gelişmeler yaşanmıştır. Şöyle ki, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Rusya'nın Baltık, Belarus-Ukrayna ve Kırım-Osmanlı meselelerine yönelik dış politika yaklaşımı, sürekli askeri çatışmaları da beraberinde getirmiştir. 1637'de Don Kazakları'nın Azak'ı ele geçirmiş ve bununla da Rusya'nın güney sınırlarını güvence altına almış ve Rus gemilerinin Azak Denizi ve Karadeniz'e giriş yapmasına imkân tanınmıştır. Ancak Rus-Osmanlı ilişkilerinde gerginliğe neden olmuş ve Karadeniz'in kuzey kıyılarının kontrolünü yeniden ele

²² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 34.

²³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 35-36.

²⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, .21

geçirmek amacıyla, Osmanlı Sultanı I. İbrahim döneminde büyük bir askeri sefer düzenlemiştir. Türklerin Azak'a yönelik kuşatması sırasında Kazaklar direniş göstermiş ve bu durum Azak'ın ele geçirilmesini sadece askeri bir başarı olmaktan çıkarıp Osmanlı İmparatorluğu'nun itibar ve saygınlığıyla doğrudan ilişkilendiren bir mesele haline getirmiştir²⁵.

Bu dönemde, aynı zamanda Rusya için Don ve Dinyeper nehirlerini kontrol altına almak ve Karadeniz'e erişim sağlamak stratejik bir hedef haline gelmiştir. Bu amaçla I. Petro (Büyük Petro), yeni bir girişimde bulunmuş ve onun yönetiminin ilk yıllarında, Karadeniz'e ulaşma çabaları güneye yoğunlaşmıştır²⁶. Bu kapsamda 1696 yılında Rusların Azak'ı ele geçirmesiyle, Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleşme eğilimleri başlamış ve Kerç ile Kerç Boğazı'nı ele geçirme planları yapılmıştır. Fakat Osmanlı'ya karşı oluşturulan koalisyonun çöküşü sonrasında Rusya, yalnız kalmış ve diğer koalisyon üyelerinin Osmanlı ile imzaladığı barış anlaşmalarından ayrı bir politika izlemek zorunda kalmıştır²⁷. Bu doğrultuda 1699 yılının yazında, I. Petro tarafından müzakereleri yürütmek üzere İstanbul'a gönderilen Emelyan Ukraintsev, Rus heyetinin varlığını ve Rusya'nın artan devlet gücünü vurgulayan siyasi bir mesajı Padişah'a iletmiştir. Ukraintsev'in Osmanlı hükümeti ile yürüttüğü müzakereler on ay sürmüş ve onun önerileri dirençle karşılanmıştır. Görüşmelerin ana konusunu, Rusların Karadeniz üzerindeki seyrüsefer serbestisi oluşturmuş ve bu süreçte İngiliz ve Hollandalı diplomatların müdahaleleri müzakereleri karmaşık bir hale getirmiştir. Ukraintsev, I. Petro'ya gönderdiği raporda, İngiliz ve Hollandalı büyükelçilerin tutumunu eleştirmiş, onların Osmanlı tarafını desteklediğini ve Rusya'nın denizcilik girişimlerine karşı kıskançlık ve düşmanlık beslediklerini ifade etmiştir. Raporda ayrıca, bu büyükelçilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki saygınlık ve zenginliklerini, Osmanlı gemi ticaretindeki güçlerini koruma çabaları olarak yorumlamıştır²⁸.

Ukraintsev'in çabaları sonucunda 1700 tarihinde Rusya ve Osmanlı arasında otuz yıllık ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma kapsamında Rusya'nın Azak kalesi, Dinyeper Nehri üzerindeki Kazikermen, Tavan ve Gerslankermen şehirlerine sahip olma

²⁵ Goryainov, 1907, **a.g.k.**, 29

²⁶ Tukin, C, (1947), Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi, İstanbul: Üniversite Matbaacılık Komandit Şti, s. 15

²⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 26-27

²⁸ Bogoslovsky, Mikhail Mikhailovich (1948), E. I. Ukraintsev'in Konstantinopolis Büyükelçiliği, 1699-1700 / Peter I Biyografi Malzemeleri, Leningrad: OGIZ Gosvolitizdat, s. 38-42

ve Karadeniz'de askeri filo bulundurma hakları tanınmıştır. Daha sonra Ukraintsev bu antlaşmaya yeni bir hüküm eklenmesini önermiştir. Bu öneriye göre, her iki ülkedeki tüccarlar, gemiler ve diğer deniz araçları, her iki hükümdarın devletlerine, başkentlerine ve Kırım'a mallarıyla serbestçe seyahat edebilecek, ticaret yapabilecek ve temel ihtiyaçlar için barınaklara uğrayabilecekti. Malların güvenli bir şekilde taşınabilmesi için herhangi bir inceleme yapılmayacak, taraflar arasında barışçıl ve cezalandırıcı olmayan ticaret koşulları sağlanacaktı. Ancak, Osmanlı yetkilileri Ukraintsev'in bu teklifine sert bir tepki göstermiş ve ticaretin sadece kara yoluyla yapılması gerektiğini belirterek, "Moskova gemilerinin ve diğer gemilerin geçmişte Karadeniz'e gitmediğini ve bundan sonra da gitmeyeceğini" ifade etmiştir²⁹.

Daha sonraki müzakereler sırasında Padişahın görevlendirdiği ve aynı zamanda tercümanı olan Alexander Mavrokordato³⁰, Rusya'nın Azak Denizi'nde seyrüsefer yapma yetkisini tanımıştır. Böylelikle, Rus gemileri Azak Denizi'nde serbestçe seyahat edebilmiştir. Ancak Mavrokordato, Levant ülkeleri ve İstanbul ile deniz ticareti yapmak için farklı bir yol önerisinde bulunmuştur. Ukrayntsev'in itirazlarına karşı Mavrokordato, "hiçbir komşu devletin, yani Fransız, İngiliz, Venediklilerin ticaret yapmasına izin verilmediğinden, Çar'ın Majestelerinin gemileriyle Karadeniz'e çıkmasının mümkün olmadığı" iddiasını öne sürmüştür. O, Rus tüccarların Karadeniz üzerinden mallarını sadece Osmanlı gemileriyle taşımaları halinde izin verileceğini belirtmiştir³¹.

Azak seferlerinden sonra 1711'de gerçekleşen Prut Seferi, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında diğer önemli bir çatışma olarak tarihe geçmiştir. Bu çatışmanın sonucunda Rusya, Azak'ı Osmanlı'ya iade etmek zorunda kalmış ve Prut Barışı, I. Petro için büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Rusya'da, bu yenilgi, özellikle Rus filosunun Karadeniz ve boğazlardan geçememe nedeniyle bir üzüntüyle karşılanmıştır. I. Petro'nun Karadeniz sorununu çözme konusundaki başarısızlığı, onun dikkatini tamamen Kuzey Savaşı'na odaklamaya sevk etmiştir³².

Daha sonrasında ise, 1735 yılında, Anna Ioannovna'nın hükümdarlığı döneminde, Kırım Tatarlarının saldırıları sebebiyle Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çıkan

²⁹ 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 30

³⁰ İşkerletzâde Aleksandros, Osmanlı padişahı IV. Mehmet döneminde sarayda baş tercümanlık yapmış bir Rum ailesinden olan Mavrokordato Osmanlı vatandaşdır. En önemli rolü 1698 yılında Karlofça Antlaşması'nın müzakerelerinde oldu ve antlaşmanın başarılı sonuçlanmasına aracılık etti. Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun beklenenden daha az toprak kaybettiğini yazmıştır.

³¹ Ulyanitsky, 1883. **a.g.k.**, 35-38.

³² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 45

çatışmalar, tam teşekküllü bir savaşa evrilmiştir. Rus kuvvetleri bu savaş sürecinde birçok zafer kazanmış olsa da uluslararası arenadaki durum Rusya için elverişsiz olmuştur. Şöyle ki, Batı Avrupa devletleri, Rusya'nın Doğu'daki siyasi ve ticari etkisinin artmasından endişelenerek müdahalede bulunma eğilimi göstermişlerdir. Savaşın ardından 1737 yılında düzenlenen kongrede Rusya, Kırım'ın ilhakı, Boğdan ve Eflak'ın bağımsızlığı, Rus hükümdarlarının imparatorluk unvanlarının tanınması ve serbest ticaret haklarını talep etmiştir. Ancak, Rus heyeti Kırım'ı ilhak etme talebini daha sonra geri çekmiş ve 1739'daki Belgrad Antlaşması gereğince, Rusya işgal ettiği bölgeleri iade etmek zorunda kalmıştır. Antlaşma, Rusya'nın Karadeniz'de filo bulundurmasını yasaklayarak, ticaretin sadece Türk gemileri tarafından yapılmasını öngörmüştür. Böylelikle, Rusya'nın güney bölgelerinin denize ulaşması kısıtlanmış ve bu durum, özellikle artan Avrupa talebine rağmen, tahıl ihracatı gibi ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, güney Rusya'nın ekonomik olarak sıkıntıya girmesine yol açmıştır³³.

1739'daki Belgrad Antlaşması'ndan sonra Boğazlarda Rus seyrüsefer özgürlüğü meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Ancak bu konuda yapılan diplomatik çabalar sonuç vermemiş ve Rus hükümetinin odak noktası diğer önemli olaylara kaymıştır. Nitekim, Rusya'nın Karadeniz'de seyrüsefer özgürlüğü elde etme mücadelesi, yaklaşık üç çeyrek yüzyıl sürmüş ve nihai sonuç, 1768-1774 yılları arasında yaşanan ve Osmanlı-Rus Savaşı olarak bilinen çatışmanın sonucunda elde edilmiştir. Bu savaş, Rusya'nın Karadeniz'deki denizcilik hakları ve seyrüsefer özgürlüğü konusundaki uzun süreli mücadelesinin bir dönüm noktası olmuştur³⁴.

1.2. Doğu Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Boğazlar

Doğu Sorunu, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik krizin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorun Balkan halklarının Osmanlı hâkimiyetine karşı gösterdiği ayrılıkçı hareketler ve büyük güçlerin Osmanlı topraklarını bölme çabaları ile ilgili karmaşık bir uluslararası ilişkiler meselesine dönüşmüştür. Rusya, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından ve Avrupa güçleriyle olan güç dengesindeki kayıplarından yararlanarak önemli bir rol üstlenmiştir. 17. yüzyıldan itibaren güneye doğru genişlemeye odaklanmış

³³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 34

³⁴ Dranov, 1948, a.g.k., 47

Rus dış politikasında bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz kıyılarına erişim kazanılması ve Kırım'ın ilhak edilmesi gibi önemli kazanımlar elde edilmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası alandaki zayıflığını daha da artırmış ve Türk Boğazları rejimi, Balkanlar'daki Ortodoks nüfusun durumu, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki Osmanlı vilayetlerinin zayıflayan gücü gibi bir dizi yeni sorunu beraberinde getirmiştir. Rusya, bu süreçte Türk boğazlarındaki elverişli bir rejim kurma ve yabancı askeri gemilerin Karadeniz'e erişimini sınırlama çabalarında bulunmuştur³⁵.

Doğu Sorunu'nun merkezi unsurlarından biri olarak değerlendirilen Boğazlar meselesi, Rusya'nın Karadeniz'de artan gücü ile birlikte uluslararası boyut kazanmıştır. Boğazlar üzerinde hakimiyet elde etmeyi ve Karadeniz'e serbest geçiş sağlamayı amaçlayan Rusya'nın, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Orta Doğu politikası yeni bir boyut kazanmış ve daha etkin bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Antlaşma kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını, Azak, Kerç, Yenikale, Kinburn kaleleri ile Kabardey ve Dinyeper arasındaki bazı bölgelerin Rusya tarafından ilhakını tanımıştır. Ayrıca, Karadeniz ve Azak Denizleri ile boğazlar Rus ticaret gemilerine açılmış, Moldova ve Eflak özerklik kazanarak Rusya'nın koruması altına girmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Karadeniz, ilk kez Osmanlı denetiminden çıkmıştır³⁶. Bundan sonra Karadeniz'de stratejik bir dayanak noktası elde eden Rusya, Doğu Sorunu'nun çözümünde önemli bir rol üstlenmiş ve uluslararası alanda Batı Avrupa güçleriyle eşit şartlarda müzakere edebilir bir konuma gelmiştir. Rusya, Karadeniz kıyılarında kaleler inşa etme, güçlü bir donanma kurma ve Kırım'ı stratejik olarak ilhak etme gibi askeri ve diplomatik adımlar atmıştır. Bu hamleler, Rusya'nın uluslararası sahada güçlenmesine ve ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur³⁷.

Bundan sonraki dönemde de II. Katerina'nın yönetimi altında Rusya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini kuvvetlendirme ve ulusal çıkarlarını koruma amacıyla çeşitli diplomatik hamlelerde bulunmuştur. Kırım'ın stratejik konumunun farkında olan Rusya, Avusturya ile ilişkilerini iyileştirme çabalarına girişmiş ve 1781 yılında, bu ülke ile önemli bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada Avusturya, Rusya'nın

³⁵ Kinyapina, C, N,(1978) Rus Dış Politikasında Doğu Sorunu. XVIII yüzyılın sonu- XX yüzyılın başı. Moskova:Nauka Yayınevi Doğu Edebiyatı Ana Editörlüğü, s. 23-24

³⁶ Kinyapina, 1978, **a.g.k.**, 32

³⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 38

Karadeniz'deki fetihlerini resmen tanımış ve Osmanlı'nın Rusya'ya saldırması durumunda ortaya çıkabilecek yeni bir Rus-Osmanlı savaşında Rusya'ya destek olacağını taahhüt etmiştir. II. Katerina da Avusturya'ya benzer taahhütlerde bulunmuştur³⁸. Rusya, aynı zamanda Avusturya ile birlikte Osmanlı'ya karşı savaşmak için çalışmalara başlamış ve İngiltere ve Fransa da Osmanlı'yı Rusya'ya karşı desteklemek istemiştir. Ancak, İngiltere'nin Fransa ile savaş halinde olması ve Fransa'nın kendi topraklarını genişletme çabaları nedeniyle Osmanlı, savaş için uygun bir zamanı beklemeye karar vermiştir³⁹.

1787'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ise, Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması, Rus-Osmanlı ilişkilerinde ve geniş çaplı Doğu Sorunu'nda bir dönemin sonunu belirlemiştir. Bu antlaşma, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir yakınlaşma ve ittifak oluşumunu teşvik etmiştir. Rusya, bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun iç reformlarını desteklemiş ve İstanbul'daki etkisini daha da artırmaya yönelik adımlar atmıştır⁴⁰.

1.3. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Boğazlar (1791-1833)

Boğazların uluslararası hukuki rejimi, 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1856'daki Paris Antlaşması arasında geçen süreçte önemli bir evrim geçirmiştir. Bu dönem, Boğazlar meselesinin çeşitli ve çelişkili aşamalardan geçerek farklılaşmasına tanık olunmuştur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticari seyrüsefer özgürlüğü güvence altına alınmış, ancak zamanla Boğazlar meselesi Rus-Osmanlı ilişkilerinin ötesine geçerek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Şöyle ki, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerine Karadeniz'e açılma ve Rusya'ya Karadeniz'de donanma filosu bulundurma hakkı fiilen tanınmıştır. Ancak, bu gelişmeler Avrupa güçleri tarafından şüpheyle ve kıskançlıkla karşılanmış ve Rusya'nın Karadeniz'e girişi, Avrupa'da endişe kaynağı olmuş ve çatışmaların temel nedenlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle, Rusya'nın 1783'te Kırım'ı ilhak etmesi, Batılı güçler tarafından temkinli bir tepkiyle karşılanmış, Fransız Dışişleri Bakanı Vergennes Kırım'ın Rusya için Boğazlar'a giden ilk durak olduğunu ve savunulması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat 1783'te imzalanan Osmanlı-Rus ticaret antlaşması, Karadeniz ve boğazlarda seyrüseferi düzenleyen çeşitli

³⁸ Dranov, a.g.k., 49

³⁹ Kinyapina, 1978, a.g.k., 34

⁴⁰ Dranov, 1948 a.g.k., 51

maddeler içermiş, antlaşmanın ilk maddesi Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan alınmıştır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda Rus ticari seyrüsefer ve ticaretinin tamamen serbest olmasını öngörmüştür. Ayrıca, Rus tebaasına Osmanlı topraklarında hem karada hem de denizde serbestçe seyahat etme ve ticaret yapma izni vermiş, böylece Rusya'nın Karadeniz'de ticaret filosunu ve ticari etkinliklerini genişletmesine İmkân tanımıştır⁴¹. Antlaşmanın diğer maddeleri ise, Rusya'nın ticaretteki avantajlarını artırmaya odaklanmıştır. Örneğin, 20. madde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus tüccarlarına, Fransız ve İngiliz tüccarlarına tanınan aynı avantajları sağlamasını ve bu tüccarlardan alınan vergiden başka ekstra bir vergi talep etmemesini şart koşmuştur. Bu maddeyle, Rus ticaret gemileri, gümrük vergisi ödedikleri bir limanda başka bir limanda aynı vergiyi tekrar ödemekten muaf tutulmuşlardır. Antlaşma'nın 30. maddesi, Rus ticaret gemilerine İstanbul Boğazı üzerinden Karadeniz'den Akdeniz'e ve tersi yönde serbest geçiş hakkını tanımış ve bu geçiş sırasında herhangi bir engelleme, durdurma ya da denetime tabi tutulmama garantisi vermiştir. Dolayısıyla bu madde, Rus ticaret gemilerinin Boğazlar üzerinden kesintisiz ve serbestçe geçiş yapabilmelerini sağlamıştır. Ancak, özellikle İngiltere ve Prusya'nın etkisi altında kalan ve Çarlık Rusya'sının Kırım'ı ilhakını hazmedemeyen Osmanlı, Rus ticaret gemilerine yönelik denetimleri artırmış ve vergi kaybı yaşamıştır. Bu gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri gerilime sürüklemiş ve 1787'de Osmanlı yönetiminin Rusya'ya savaş ilan etmesine yol açmıştır⁴².

İkinci Osmanlı-Rus Savaşı, dört yıl süren zorlu bir mücadele sonrasında 1791 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşma, Kırım ve Taman'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini onaylayarak Rus sınırını Dinyester Nehri'ne kadar genişletmiş ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerini yeniden teyit etmiştir. Ancak bu antlaşma, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında siyasi ve stratejik boyutta çözülmemiş sorunlar bırakmıştır. Bu dönemde Avrupa'da yaşanan Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları gibi önemli olaylar, uluslararası ilişkilerdeki dengeyi derinden etkilemiş ve Boğazlar meselesindeki baskıyı artırmıştır. Bu durum, Avrupa ve özellikle Boğazlar bölgesinde yeni politik ve stratejik dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁴³.

⁴¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 42

⁴² Nolde, B, E, (1915), Dış Politika Tarihsel Denemeler, Petrograd: Yasal Kitap Deposu, “Pravo”, s. 32

⁴³ Goryainov, 1907, **a.g.k.**, 36

Napolyon Savaşları dönemi, Avrupa'daki diplomatik manevralarla uluslararası ilişkilerin birçok önemli meselesini yeniden şekillendirmiş ve bu durum Boğazlar meselesinin de önem kazanmasında etkili olmuştur. Nitekim 1798 Temmuz'unda Fransız birliklerinin Mısır'ı işgal etmesi, Osmanlı Devleti'ni Çarlık Rusyası'na yakınlaştırmış ve 3 Aralık 1798'de imzalanan Osmanlı-Rus İttifak Antlaşması ile Çarlık Rusyası, Boğazlar'dan savaş gemilerini geçirme hakkını resmi olarak ilk defa elde etmiştir. Bu ittifak, Rusya'nın Karadeniz üzerindeki hakimiyetini güçlendirmiş ve Boğazlar rejimi üzerinde özel bir rol kazanmasını sağlamıştır. 11 Eylül 1805'de, Rusya'nın talebi üzerine İstanbul'da teyit edilen bu antlaşma herhangi bir tarafa saldırı olması durumunda karşılıklı olarak silahlı yardım sözü vermiş ve savaş devam ettiği sürece Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin vermiştir. Rusya Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Boğazlar'dan gemilerini daha kolay geçirebilme imkânı elde ettiği için bu durumdan memnuniyet duymuştur⁴⁴.

Bundan sonra 1807 yılında, Napolyon ve Rus İmparatoru I. Aleksandr arasında imzalanan Tilsit Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi fikrini ortaya atarak Boğazlar rejiminin geleceğini şekillendiren kritik bir dönüm noktası olmuştur⁴⁵. Şöyle ki, 2 Şubat 1808'de , Napolyon'un İstanbul'a yönelik olası saldırıyı içeren mektubu, Fransa ve Rusya arasında yapılabilecek bir antlaşma çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, St. Petersburg'da Dışişleri Bakanı Rumyantsev ve Fransız elçisi Colencourt arasında görüşmeler başlamış ve Fransızlar, İstanbul Boğazı'nın Rusya'ya bırakılması durumunda, Çanakkale Boğazı'nın da Fransa'ya bırakılmasını önermişlerdir⁴⁶. Fakat bu görüşmeler Boğazlar bölgesindeki sınırların nasıl belirleneceği konusundaki anlaşmazlıktan dolayı verimli bir şekilde sonuçlanmamıştır. Bunun akabinde Rus-Fransız ilişkileri de giderek bozulmuştur. 24 Haziran 1812 tarihinde bir yandan Rusya'yı mağlup etmek, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nu zor duruma düşürmek için Napolyon'un orduları Rusya'ya doğru ilerlemeye başlamış fakat başarısızlığa uğramıştır⁴⁷.

1820'lerde Yunanistan'daki isyan hareketlerinin başlaması, Osmanlı-Rus ilişkilerinde Boğazlar meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Osmanlı Yönetimi Yunan isyancılarına herhangi bir taviz vermekten kesinlikle kaçınmış ve Osmanlıların bu kararlı

⁴⁴ Tulin, 1947, **a.g.k.**, 119

⁴⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 46

⁴⁶ Şemyakin, A.N.(2003), Karadeniz Boğazları; Tarih ve Modern Sorunlar, Moskova, s. 71-73

⁴⁷ Dranov,1948, **a.g.k.**, 74

tutumu, Metternich liderliğindeki Avusturya'nın desteğiyle güç kazanmıştır. Çünkü Metternich, Yunan ayaklanmasını Kutsal İttifak ilkelerinin ihlali olarak görmüş ve Çarlık Rusya'sının da Doğu'daki etkisinin artmasını istememiştir. Buna rağmen 1827'de Rusya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan antlaşma ile bu üç büyük güç, Osmanlı'ya karşı zorlayıcı önlemler almaya karar vermiştir. Osmanlı Yönetimi, bu talepleri kabul etmemiş ve birleşik devletlerin filoları Navarin Muharebesi'nde Osmanlı filosunu yok etmiştir. Bu olaydan sonra Metternich'in kışkırtmasıyla, 1827 yılı sonunda Osmanlı Yönetimi daha önce imzalanan anlaşmaları geçersiz ilan etmiş ve Boğaz'ı Rus gemilerine kapatmıştır. Bu durum savaşın kaçınılmaz hale gelmesine sebep olmuştur. Rus hükümeti, Osmanlı'nın antlaşmaları ihlal ettiğini belirten bir deklarasyon hazırlamış ve Boğazlardan geçen Rus ticaret gemilerinin engellenmesi, Rus gemilerinin durdurulması, Rus mallarının Osmanlı Yönetimi tarafından belirlenen fiyatlarla satılması ve Rus tüccarların sınır dışı edilmesi gibi unsurlar ihlaller arasında sıralanmıştır.

Rusya'nın uluslararası hukuktaki konumu, bu dönemde tartışmasız bir şekilde güçlü olmuştur. Bu durum, İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston tarafından da kabul edilmiş ve Palmerston, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Osmanlı'nın Rusya'ya yönelik kışkırtıcı tutumunu eleştirmiştir. Palmerston, konuşmasında "Osmanlı'nın Rusya'ya karşı yapılan tüm kışkırtıcı saldırıları tekrar etmekten kaçınacağım; fakat Rus tebaasını topraklarından sürmesi, Rus gemilerini alıkoyması, Akkerman Antlaşması'nın tüm hükümlerini uygulamaması ve yapılan görüşmeler sonrasında bunu düzeltmeyi reddetmesi inkâr edilemez gerçeklerdir" ifadelerini kullanmıştır⁴⁸.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan bu gerilimler 1828-1829 yılları arasında yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Rus ordusu savaşın başlarında başarısızlığa uğramış ise de, sonrasında Dibich komutasında önemli zaferler kazanarak, Osmanlı direnişini kırmış ve Balkanları aşarak 8 Ağustos 1829'da Edirne'ye ulaşmıştır. 14 Eylül 1829'da burada imzalanan barış antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti Rus vatandaşlarına imparatorluk genelinde serbest ticaret yapma hakkını tanımış ve Rus ile diğer yabancı ticaret gemilerine İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan serbest geçiş izni vermiştir. Bu antlaşmanın 7. maddesi, savaş durumu olmadığı sürece Rus

⁴⁸ Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığına bağlı Rusya Devlet Hizmeti Akademisi, Marksizm-Leninizm Enstitüsü, (1958), Karl Marx ve Friedrich Engels, Denemeler, ikinci baskı, Moskova Devlet Yayınevi, Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 98

ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçiş hakkını teyit etmiş ve Rus vatandaşlarının Türk makamlarının yetki alanı dışında oldukları belirtilmiştir.

Bu antlaşmadan sonra 1831-1833 Mısır krizi sırasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Padişah II. Mahmud'a karşı isyanı başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ciddi bir çöküş tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır. Avrupa devletlerinin yardımı reddetmesine rağmen, Rus hükümeti Osmanlı'nın bütünlüğünü korumak amacıyla askeri yardım göndererek İstanbul'u Mısırlı isyancılardan korumuştur⁴⁹. Fakat I. Nicholas'ın Osmanlı'dan sağladığı askeri destek karşılığında, İstanbul ve Çanakkale Boğazları konusunda önemli tavizler talep etmiştir. Nitekim 8 Temmuz 1833 yılında iki ülke arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması 1829 Edirne Barışı'nın şartlarını yeniden teyit etmiş ve Rusya'nın Padişah'a askeri ve deniz yardımı sağlama taahhüdünü devam ettirmiştir. Anlaşmanın "ayrı ve gizli maddesi"nde ise, Osmanlı'nın Rusya'ya askeri yardım sağlama yükümlülüğünden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Yönetimi, Çarlık Rusya'sının talebi üzerine boğazları yabancı savaş gemilerine kapatma yükümlülüğünü kabul etmiştir. Bu durum, "hiçbir yabancı savaş gemisinin boğaza girmesine izin verilmemesi" şeklinde ifade edilmiş ve Osmanlı'nın bu konudaki taahhütleri netleştirilmiştir. Bu anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazlar üzerindeki politikalarını ve Rusya ile olan ilişkilerini etkileyen önemli bir gelişme olarak tarihe geçmiştir.⁵⁰ Söz konusu anlaşma, sekiz yıllık bir süre için geçerli olmuş ve Rusya'nın Orta Doğu'daki konumunu önemli ölçüde güçlendirmiş ve onu Karadeniz'de hâkim güç konumuna getirmiştir⁵¹.

1.4. Boğazların Savaş Gemilerine Kapatılması: Londra Konferansı ve Boğazlar (1840-1841)

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasından sadece birkaç yıl sonra, Boğazlar'ın uluslararası hukuki statüsünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Şöyle

⁴⁹ Bazilevich, K.V. (1946) Karadeniz Boğazları Üzerine(Sorunun Tarihinden). SSCB Yüksek Eğitim Bakanlığı Tüm Birlik Konferansı Bürosu.Moskova: Pravda Gazetesi Matbaası, s. 155-156

⁵⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, **a.g.k.**, 50

⁵¹ Kyuçinov, V, Sabanian A, (1925), Antlaşmalar, Notlar ve Bildirilerde Modernzamanların Uluslararası Politikası, Bölüm 1, Moskova: s.154-155

ki, 1838-1840 Mısır Krizi sırasında, İngiliz diplomasisi, 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da bir anlaşma imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmada Avrupalı güçler (İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya), Osmanlı İmparatorluğu topraklarını Mısır'dan gelebilecek askeri saldırılara karşı koruma taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu da Rus İmparatorluğu'nun 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile kazandığı, Boğazlar bölgesindeki diğer Avrupalı güçlere karşı sahip olduğu avantajı fiilen kaybettiği anlamına gelmiştir⁵².

Rus kaynakları Londra Sözleşmesi ve sonrasında oluşan kritik durumu, Rusya'nın yanı sıra Karadeniz kıyı devletlerinin gelecekteki güvenliğini de tehlikeye atan bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Rus tarihçisi Goryainov'a göre, Londra Sözleşmesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının rejim sorununu iki Karadeniz devleti olan Çarlık Rusyası ve Osmanlı'nın doğal yetkisinden alıp, esasen Karadeniz'le doğrudan bir ilişkisi olmayan Avrupalı güçlerin yargısına ve kontrolüne devretmiş ve bu durum da Boğazların hukuki niteliğini değiştirmiştir⁵³.

Aslında Londra Sözleşmesi'ne kadar Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında gerçekleşen görüşmeler sırasında, Rusların önerisi hem savaş hem de barış zamanlarında Boğazların kapatılması yönünde olmuştur. Ancak, İngiltere tarafı, Rusya'nın bu önerisine karşılık olarak yalnızca barış zamanında Boğazların kapatılması fikrini ortaya koymuştur⁵⁴. Savaş durumunda Boğazların açık kalması, Osmanlı ile müttefik olan Rus düşmanlarının lehine bir durum oluşturduğu için Ruslar, Karadeniz kıyı şeridinin büyük bir bölümünün kendilerine ait olması gerektiğini savunmuş ve batılı ülkelerin Osmanlı Devleti'ni kullanarak Rusya'nın Karadeniz ile olan bağlantısını zayıflatma niyetini eleştirmiştir.

13 Temmuz 1841 tarihinde Londra'da, bir tarafta Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Prusya, diğer tarafta Osmanlı arasında, esasen bir önceki sözleşmenin hükümlerini tekrarlayan yeni bir Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır⁵⁵. Sözleşmenin önsözünde, beş büyük Avrupa gücü, evrensel barışın sürdürülmesindeki birlik ve uyumlarının, Avrupa'nın sürekli endişe duyduğu bir konu olan uluslararası barış için en kesin güvence olduğunu belirtmişlerdir. Bu güçler, Majesteleri Osmanlı Sultanı'na egemenlik haklarının dokunulmazlığına duydukları saygının kesin bir kanıtı olarak bu

⁵² Orlov, A.S, Georgiyev, N.G, (2012), Tarihsel Sözlük, 2.Baskı, Moskova, s. 32-33

⁵³ Dranov, 1948, a.g.k., 88

⁵⁴ Dranov, 1948i a.g.k., 98

⁵⁵ Dranov,1948, a.g.k., 100

uyumu göstermek istediklerini ifade etmişlerdir. Majesteleri, imparatorluklarının barışını pekiştirmek isteğiyle, Sultan'ın davetine icabet ederek, Babıâli barış içinde olduğu sürece Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan yabancı askeri gemilerin geçişinin dâimi olarak engellenmesine ilişkin Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim kuralına uyma konusunda oybirliğiyle aldıkları kararı resmi bir senetle teyit etmeye karar vermişlerdir. Bu karar, Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazlar üzerindeki egemenlik haklarının uluslararası arenada tanınmasını ve bu konudaki kadim kuralın resmi olarak teyit edilmesini içermiştir⁵⁶. Sözleşmenin birinci maddesinde, Osmanlı'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına yabancı askeri gemilerin girmesini yasaklayan eski bir imparatorluk kuralına uymayı taahhüt ettiği belirtilmiştir. Bu kural, Sultan Majesteleri tarafından, Babıali barış içinde olduğu sürece, yabancı askeri gemilerin söz konusu boğazlara kabul edilmemesi şeklinde ifade edilmiştir. Sözleşmenin ikinci maddesinde ise, 15 Temmuz 1840 tarihli Ek Protokol'e uygun olarak, Sultan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim yönetiminin dokunulmazlığını tekrar teyit ettiği ve dost güçlerin elçiliklerinin emrinde olan askeri bayrak taşıyan hafif gemilerin geçişine ferman vermeye devam etme iznini verdiği belirtilmiştir. Bu madde, özellikle Brunnov'un Londra'daki Osmanlı Büyükelçisine yaptığı talep doğrultusunda, Karadeniz'den Atina'daki Rus misyonunun emrine gönderilen küçük savaş gemileri için de geçerli olmuştur⁵⁷. S. Goryainov, bu hükümü Sultan'ın sözleşmeyi imzalayan güçlerden biriyle savaşa girerse, diğer güçlerin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na gemi sokma hakkına sahip olacakları şeklinde yorumlamıştır. Buna uygun olarak, herhangi bir Osmanlı-Rus savaşı durumunda Batılı devletlerin filoları Karadeniz'e girebilecekti. Rusya ile Batı Avrupalı güçlerden biri arasında çıkacak bir savaş durumunda ise, Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlığını koruyarak, Karadeniz kıyılarının güvenliğini yasal olarak teminat altına alınmış olacaktı. Aynı zamanda Batılı güçlerin filoları, Rus savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndaki güçlü savunma mevzilerini aşma haklarına sahip olacaktı. Böylelikle, Boğazlar Sözleşmesi Karadenize kıyısı olmayan güçlerin Boğazlar meselesine müdahale edebilmeleri için uluslararası bir yasal zemin oluşturmuştur. Nitekim 18. ve 19. yüzyıllarda Karadeniz'in statüsü ve Boğazların rejimi ikili Osmanlı-Rus antlaşmalarıyla düzenlenirken, 1840'tan

⁵⁶ Tatishchev, S.S.(1889),İmparator Nicholas ve Yabancı Mahkemeler, Tarihi Eskizler, St.Petersburg: I.N. Skorokhdov'un Matbaası, (39 Nadezhinskaya St.) s. 159

⁵⁷ Potemkin, V.P, (1945), Diplomasi Tarihi, 1.Cilt, Leningrad: Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi, s. 43

itibaren İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın rejimi, çoğunlukla Karadeniz'e kıyısı olmayan Avrupalı güçlerin mutabakatıyla belirlenmeye başlamıştır.

Rus tarihçilerinin görüşlerine göre, Londra Sözleşmeleri ile birlikte Osmanlı, Boğazlar rejimine ilişkin ikili antlaşmalar yapma hakkını kaybetmiştir. Onlar, sözleşmenin giriş bölümünde yer alan, Osmanlı'nın egemenlik haklarına saygı duyulduğuna dair ifadenin bağlayıcı olmadığı ve gerçekte Osmanlı'nın egemenlik haklarının sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, 1841 sözleşmesinin 2. maddesi, yani Osmanlı'nın yabancı elçiliklerin emrindeki hafif askeri gemilerin Boğazlardan geçmesine izin verme hakkını saklı tutmasını öngören madde, eleştiri konusu olmuştur. Şöyle ki, 1840-1841 sözleşmeleri, Karadeniz'in en büyük gücü olan Rusya için de Boğazları kapatarak, esasen Rus Karadeniz filosuna yönelik bir tür antlaşma ablukası oluşturmuştur⁵⁸.

Londra Sözleşmeleri ile Boğazların kapatılması Avrupa kamu hukuku normu haline gelmiş olsa da, bu sözleşmeler belirli koşullar altında Boğazların Rusya'ya karşı bir saldırı kapısı haline gelmeyeceğini garanti etmemiştir. Fransız tarihçi Debidourt'un ifade ettiği gibi, "Boğazlar sadece kağıt üzerinde kapalı" kalmıştır. Şöyle ki, Avrupalı deniz güçlerinin filoları, Karadeniz'e her zaman girmiş ve Osmanlı'nın rızasıyla ya da rızası olmadan Rus kıyılarını tehdit edebilir durumda olmuştur⁵⁹.

1.5. Paris Antlaşması ve Karadeniz'in Tarafsızlaştırılması

Rusya, Boğazların savunmasından mahrum bırakılarak, Akdeniz'den gelebilecek herhangi bir istilaya karşı neredeyse savunmasız hale gelmiş ve bundan dolayı da Londra Sözleşmesi imzalandıktan kısa bir süre sonra sözleşmeyi ihlal etmiştir. Nitekim Aralık 1849'da, Rusya ve Avusturya'nın Osmanlıya sığınan Macar isyancılarının iadesini talep etmesi de durumu aniden kötüleştirmiş ve bu sırada, bir İngiliz filosu, sözleşmeyi hiçe sayarak Çanakkale Boğazı'na girmiştir. Fransız araştırmacı Espere bu olayı, "Antlaşmanın şartlarını genellikle sıkı bir şekilde uygulayan İngilizler, hükümet için

⁵⁸ Goryainov, 1907 a.g.k., 34

⁵⁹ Zhigarev, C, (1896), Doğu Sorununda Rus Politikası, Tarihsel ve Hukuksal Denemeler. Cilt 1, Moskova: Talep Üzerine Kitap, s. 68

hayati öneme sahip olan Hindistan'a giden ticaret yolunun özgürlüğüne yönelik bir tehdit algıladıklarında, sözleşmeyi ihlal etmekten çekinmediler" şeklinde yorumlamıştır⁶⁰.

Bundan sonraki süreçte İngiltere ve Fransa, Rus-Osmanlı ilişkilerini bozmak ve diplomatik ilişkilerin kopmasını sağlamak için kışkırtıcı bir tutum sergilemiş ve bunun sonucunda da Osmanlı İmparatorluğu, 22 Eylül (4 Ekim) 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Bu zaman İngiliz-Fransız tarafı, Padişah'ı ve İstanbul'u Hristiyan nüfusun olası bir ayaklanmasından koruma bahanesiyle Boğazlara girmiştir. Bu durumu İngiltere Başbakanı Lord Palmerston, Başbakan Lord Aberdeen'e yazdığı 1 Kasım 1853 tarihli mektupta şöyle açıklamıştır: "Osmanlı yeni savaşa girmiş ve biz filolarımızla ona yardım etmek için geldik. Biz kendi davamız ve çıkarlarımız için Osmanlı'yı destekliyoruz." ⁶¹ Bu, yasal olarak sözleşmenin ihlali olsa da İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon, anlaşmanın ihlalini İstanbul'da olası huzursuzluklara dayandırmıştır. Fransız mevkidaşı Drouyn de Lhuys ise Fransız filosunun denizcilikle ilgili nedenlerden dolayı Çanakkale Boğazına girmek zorunda kaldığını savunmuştur.

Daha sonra 30 Kasım 1853'te Sinop'ta gerçekleşen deniz savaşında, Amiral Nakhimov komutasındaki Rus filosu Osmanlı filosunu mağlup etmiştir. Nakhimov'un bu eylemi, savaş içerisinde kendini savunma hakkına dayanarak savunasa da 4 Ocak 1854'te İngiliz-Fransız filosunun, Boğazları geçerek kapalı olan Rus-Türk Denizi'nden Akdeniz'e giriş yapması 1841 Londra Sözleşmelerine ciddi bir darbe vurmuştur⁶².

Savaşın devam ettiği dönemde, diplomatik görüşmeler de sürmüş ve Viyana, bu müzakerelerin merkezi haline gelmiştir. Bu müzakereler sonucunda 1854 yazında barış antlaşmasının temelini oluşturacak olan ünlü 'dört madde' belirlenmiştir. Üç ittifak devleti tarafından hazırlanan memorandumda, 13 Temmuz 1841 Tarihli Sözleşmenin revizyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ile Avrupa dengesi arasında daha yakın bir bağ oluşturulması ve Rus hâkimiyetinin Karadeniz'de sonlandırılması amaçlanmıştır. Bu aşamada Rus delegesi, Rusya ve Osmanlı arasında deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına dair görüşlerin geçirilmesini önerse de Batılı devletler, iki ülke arasında üçüncü bir Batılı gücün arabuluculuk yapmadan bu tür bir görüşün geçirilmesini reddetmiştir⁶³. Bundan başka müttefikler, Sivastopol'un en kısa sürede teslim edilmesini talep ederek, Viyana

⁶⁰ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 116

⁶¹ 1999, Rusya ve Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar)**a.g.k.**, 121

⁶² Goryainov, 1907, **a.g.k.** s. 144

⁶³ Bogdanovich, M. I. (1876) 1853-1856 Doğu Savaşı - St. Petersburg : F. Suschinsky, s. 23

Kongresi'ndeki görüşmelerde kendi çıkarları için güçlü taleplerde bulunma fırsatını yakalamak istemişlerdir. Bu çerçevede, Avusturyalı komiser Buol, Boğazların savaş gemilerine kapatılmasını ve aynı zamanda Karadeniz'deki Rus savaş gemilerinin sayısının sınırlandırılmasını önermiştir. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya Karadeniz'de ikişer savaş gemisi bulundurma hakkı tanınmasını ve Babıâli'nin, kendisini tehdit eden bir tehlike durumunda yeni müttefik filolarının Karadeniz'den geçmesi için Boğazları açabilmesini teklif etmişlerdir⁶⁴.

Müzakereler 25 Şubat 1856'da Paris'e taşınmış ve nihayet 30 Mart'ta Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ana antlaşmanın 10. Maddesinde, 'Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına İlişkin' bir sözleşme antlaşmaya eklenmiş ve bu sözleşme antlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin 1. Maddesi, barış içinde olduğu sürece hiçbir yabancı savaş gemisinin bu boğazlara girmesine izin verilmeyeceğini beyan etmiştir. Rusya, Avusturya, Fransa, Büyük Britanya, Prusya ve Sardunya ise "Padişah'ın kararına saygı göstermeyi ve belirtilen hükme uymayı" taahhüt etmiştir⁶⁵. Paris Antlaşması'nın 2. Maddesi, Padişah'a Osmanlı'ya dost güçlerin elçilik misyonlarında kullanılan hafif askeri gemilerin geçişi için ferman verme hakkı tanımıştır. 3. Madde ise, Akit Tarafların Tuna ağzında bulundurma hakkına sahip oldukları hafif askeri gemilerle ilgili olarak, her bir taraf devlet için iki adedi aşmamak üzere, benzer bir muafiyete izin vermiştir.

Boğazlar rejimi resmi olarak aynı kalsa da Paris Antlaşması ile oluşturulan yeni Karadeniz statüsü hem Osmanlı'nın hem de özellikle Rusya'nın aleyhine ciddi değişikliklere yol açmıştır. Şöyle ki, Antlaşmanın 11. Maddesi, Karadeniz'in tarafsız ilan edildiğini ve tüm ulusların ticaret seyrüseferine açık olan Karadeniz limanları ve sularının, antlaşmanın 14. ve 19. maddelerinde belirtilen istisnalar dışında hem kıyı devletlerine hem de diğer bütün Devletlere ait askeri gemilere resmen ve sürekli olarak yasak olduğunu ilan etmiştir. 13. Madde uyarınca, Karadeniz'in tarafsız ilan edilmesinin ardından, kıyılarında cephaneliklerin bakımı veya kurulmasının gereksiz olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Sözleşmenin 14. Maddesinde Rus Çarı ve Padişah'ın, gerekli kıyı hizmetleri için Karadeniz'de bulunduracakları hafif gemilerin sayısını ve gücünü belirleyen özel bir Sözleşme imzaladıkları ifade edilmiştir. Bu sözleşme, Antlaşma'ya

⁶⁴ Bakruşkin S, V, Efınov, A, V., (1959), Diplomasi Tarihi, 2.baskı, Moskova: Gospolitizdat, s. 45

⁶⁵ Dranov, 1948 a.g.k. s, 128-131

eklenmiş ve aynı güç ve etkiye sahip olmuştur. Antlaşmanın 20. Maddesi ise, Âkit Devletlerden her birinin Tuna ağzında iki hafif gemi bulundurma hakkını belirtmiştir⁶⁶.

Paris Antlaşması'nın 11. Maddesi, Karadeniz'in tarafsız ilan edilmesini belirtirken, askeri operasyonları açıkça yasaklamamıştır. Şöyle ki, maddede Karadeniz'in bir savaş alanına dönüştürülmesinin imkânsız olduğunu ima edilmiş ve savaş gemilerinin boğazlara girmesi "ebediyen" değil, "Babiâli barışta olduğu sürece" yasaklanmıştır. Bu da, savaş zamanında, yani gerçekten ihtiyaç duyulduğunda Boğazların ve dolayısıyla Karadeniz'in donanmalara açık olduğu anlamına gelmiştir. Paris Antlaşması Osmanlı'nın yabancı güçlere daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Marx, "Savaşın Sonucu" adlı eserinde bu durumu Osmanlı'nın bitkin ve tükenmiş durumda olduğunu, derin bir toplumsal ve siyasi çürüme sürecinin pençesinde olduğunu belirterek açıklamıştır⁶⁷.

1.6. Paris Barış Antlaşması'nın Kısıtlayıcı Hükümlerinin Kaldırılması

Paris Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümleri, aynı zamanda Rusya gibi bazı güçler tarafından hukuka aykırı ve sürdürülemez olarak görülmüştür. Bundan dolayı Rusya, Avusturya, Fransa ve Prusya gibi devletler, antlaşmanın adaletsizliğini ve sınırlamalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Antlaşmanın başlatıcıları ve mimarları olan İngiliz devlet adamları Palmerston ve Clarendon da, Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasının uzun vadede sürdürülebilir olmayacağını öngörmüşlerdir. Almanya Başbakanı Bismarck ise, Paris Antlaşması'nın Rusya'nın Karadeniz'deki egemenliğini kısıtlayan kararlarını, antlaşmanın en başarısız hükümleri olarak değerlendirmiştir. Bismarck, büyük bir gücün kıyı şeridi üzerindeki doğal egemenlik haklarının sürekli olarak kısıtlanmasının kabul edilemez bir aşağılama olduğunu savunmuştur.⁶⁸

Bu noktada 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı, Paris Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için bir fırsat penceresi sağlamıştır. Bu dönemde, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında doğrudan bir anlaşma yapılması düşünülmüş ve Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Ignatyev ve Osmanlı Sadrazamı Âli Paşa, doğrudan bir Osmanlı-

⁶⁶ Tarle, A. V., (1959), Diplomasi Tarihi, Paris Kongresi ve Barış, 2.cilt, Leningrad, s. 56

⁶⁷(1952), Rusya ve Diğer ülkeler arasındaki antlaşmalar derlemesi 1856-1917. Moskova: Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 84

⁶⁸ Dranov, 1948, a.g.k. s. 118

Rus anlaşmasının başarı şansının yüksek olduğuna inanmışlardır⁶⁹. Ignatyev'in projesi, Rusya ve Osmanlı arasında, Karadeniz ve Türk Boğazları'nın rejimi üzerine doğal ikili anlaşmalar yaparak Batı Avrupa devletlerinin kontrol ve müdahalesinden kurtulmayı hedeflemiştir. Ancak, Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov, Ignatyev'in İstanbul'daki girişimlerini eleştirmiş ve Rusya'nın Paris Antlaşması'nın yükümlülüklerine bağlı olmadığını belirten bir genelge yayınlamıştır. Gorçakov'un genelgesinde, Avrupa dengesinin temeli olarak kabul edilen antlaşmaların defalarca ihlal edildiği, yazılı hukukun ve uluslararası ilişkilerin bu temelinin ahlaki gücünü korumanın zor olduğu vurgulanmış ve bu ihlallerin Rusya'nın antlaşmaya olan bağlılığını zayıflattığı belirtilmiştir⁷⁰. Sonuç olarak, Rusya, Paris Antlaşması'nın temel kurallarının ihlal edildiğini ve bu ihlallerin Rusya'nın güvenliğini tehdit ettiğini belirterek, bu yükümlülükler uyulmayan anlaşmalara bağlı kalmayı imkânsız bulmuştur. Özellikle yabancı askeri gemilerin anlaşmayı ihlal ederek Boğazlardan geçiş yapmaları, bu durumu destekler nitelikte olmuştur. Bu bağlamda Rusya, Paris Antlaşması'nın kısıtlayıcı düzenlemelerinden resmen vazgeçtiğini ilan etmiş ve uluslararası bir konferans toplanması önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine 5-17 Ocak 1871 tarihleri arasında Londra Konferansı gerçekleşmiştir. Konferans, Rusya'nın önerdiği kısıtlayıcı düzenlemelerin kaldırılması yerine, özellikle Boğazlar rejimiyle ilgili ikinci maddenin detayları üzerinde yoğunlaşmıştır. İngiliz ve Avusturyalı temsilciler, Boğazların kapalı kalmasını ve sadece barış zamanında Osmanlı'nın Karadeniz dışındaki güçlere geçici olarak Boğazları açmasına izin verilmesini önermişlerdir. Ancak, bu öneri Rusya'nın ayrımcılığa uğradığı ve Osmanlı'nın egemenlik haklarının kısıtlandığı yönünde yorumlanmıştır⁷¹. Londra Konferansı'nda aynı zamanda, uluslararası hukukta önemli bir ilke de kabul edilmiştir. Şöyle ki, bu ilkeye göre "Güçler, akit tarafların dostane bir anlaşmayla rızası olmadıkça bir anlaşmadan çıkamaz veya hükümlerini değiştiremez"di.⁷² Bu protokol, konferansın başlangıcında imzalanarak, anlaşmaların tarafların rızasına dayanması ve karşılıklı anlaşmalar olmadan anlaşmalardan çıkılamayacağı veya hükümlerinin değiştirilemeyeceği ilkesini vurgulamıştır.

⁶⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.** s. 119

⁷⁰(1980) V.I. Lenin'in adını taşıyan SSCB Devrim önesi Rusya günlükler ve Anılar 1852 -1894, Devlet Lenin Kütüphanesi Moskova Eyaleti M. V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova Kitap dergisi, s. 95

⁷¹..., 1952, **a.g.k.**, 95

⁷² ..., 1952, **a.g.k.**, 96

Londra Konferansı sırasında yaşanan diğer önemli bir gelişmede, Osmanlı temsilcisi Mussurus Paşa'nın, Osmanlı'nın Boğazları sadece "dost ve müttefik güçlere" açabileceğini önermesi ve Rus temsilcisi Brunnov'un bu öneriye şiddetle karşı çıkması olmuştur. Brunnov'un bu tutumu genel olarak şaşkınlık ve anlaşılamazlık yaratmış, ancak, sonunda St Petersburg'dan aldığı direktiflere uygun olarak Brunnov, Osmanlı temsilcisinin önerisini kabul etmiştir⁷³. Böylelikle, 13 Mart 1871 tarihinde Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tam yetkili temsilcileri arasında Londra Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın temel amacı, Paris Barış Antlaşması'nın Karadeniz ve Tuna'daki seyrüsefer hükümlerini gözden geçirerek, tüm ulusların ticaret gemilerinin faaliyetlerine kolaylık sağlamak olarak belirlenmiştir⁷⁴. Londra Antlaşması'nın 1. Maddesi, Paris Barış Antlaşması'nın 11., 13. ve 14. maddelerini değiştirerek, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kapalı tutulacağını ve Osmanlı Devleti'nin, gerektiğinde barış zamanında dost ve müttefik devletlerin askeri gemilerine bu Boğazları açma hakkını tanıyacağını belirtmiştir. Bu değişikliklerle, Osmanlı Devleti, Paris Barış Antlaşması'nın hükümlerini uygulamak amacıyla gerektiğinde Boğazları bu güçlere açma yetkisine sahip olmuştur. 2. Madde ise, Karadeniz'in ticari seyrüsefere açık kalacağını belirtmiş ve Paris Antlaşması'nın 8. maddesinde yer alan hükümleri teyit etmiştir. Bu anlaşma, Boğazlar rejiminin yasal dayanağı olarak yaklaşık yarım yüzyıl boyunca hizmet etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçerliliğini korumuştur. Bu süreç boyunca, Boğazların statüsü ve geçiş hakları, bölgesel ve uluslararası politikadaki gelişmelerle yakından ilişkili olmuş, bu durum ise bölgenin stratejik önemini ve uluslararası ilişkilerdeki yerini pekiştirmiştir⁷⁵.

1871'de Karadeniz'in tarafsızlığının kaldırılmasının ardından, Rusya'nın Orta Doğu politikasındaki başlıca hedefi Balkanlar'daki siyasi etkisini yeniden kurmak ve güçlendirmek, Karadeniz kıyılarının savunma kabiliyetlerini artırmak ve Anadolu'daki konumunu genişletmek olmuştur. Bu süreçte Rusya, Boğazlar rejimini kendi lehine değiştirmeye çalışmış, ancak silahlı güç kullanarak bu bölgeyi ele geçirme planlarının gerçekçi olmadığını anlamıştır. Rusya, ilerleyen süreçte Boğazlar rejiminde değişiklik yapılmasını talep ederek, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemilerinin geçiş

⁷³ Goryainov, 1907, **a.g.k.**, 128-129

⁷⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 134

⁷⁵ Kireev, 2007, **a.g.k.**, 178-179

hakkını savunsa da ancak diğer güçler bu öneriyi kabul etmediği için mevcut durumu korumaya razı olmuştur⁷⁶.

1.7. 19. Yüzyılın Sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Boğazların Hukuki Rejimi

1877-1878 yılları arasında yeni bir Osmanlı-Rus savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sonrasında Osmanlı ordusunun ağır bir yenilgiye uğraması ve Rus birliklerinin İstanbul'a doğru ilerlemesi, İngiltere ve Rusya arasındaki gerilimi artırmıştır. İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki kontrolünü koruma isteği ve Rusya'nın bölgedeki ilerleyişi, iki büyük güç arasında bir çatışmanın kaçınılmaz hale gelmesine yol açmıştır⁷⁷. Lenin'in ifadelerine göre, 1878'de Rus birliklerinin İstanbul'a doğru ilerlemesi ve İngiliz filosunun Çanakkale Boğazı önünde belirerek Rusları vurma tehdidinde bulunması, 1902 yılına kadar devam eden bir gerilimin başlangıcını oluşturmuştur. Rus birliklerinin İstanbul'u işgal etmekte tereddüt etmesi, Ayestefanos (Yeşilköy) Barış Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmış ve bu antlaşma, Balkanlarda büyük bir Bulgar devletinin kurulmasını, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a tam bağımsızlık verilmesini içermiştir. Ayrıca, Rusya Kars bölgesini ve Paris Antlaşması uyarınca devredilen Besarabya'nın bir kısmını ele geçirmiştir⁷⁸. Ayestefanos Antlaşması, tarafsız devletlerin ticaret gemilerinin boğazlardan serbest geçişini öngören bir madde de içermiştir. Ancak, bu antlaşma uygulanmamış ve İngiltere ve Avusturya'nın talebiyle, Almanya'nın da "tavsiyesi" üzerine, barış şartları Berlin Kongresi'nde yeniden ele alınmış ve böylelikle, Rus diplomasisi uluslararası baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Berlin Kongresi öncesinde, Çarlık hükümeti İngiltere ile Boğazlar konusunda statükonun korunması üzerine bir anlaşmaya varmış ve bu anlaşma kapsamında İngiltere, Kıbrıs adasının yönetimini elde etmiştir. Boğazlar konusunda ise, Berlin Antlaşması 1856 Paris Barış Antlaşması ve 1871 Londra Antlaşması'nın şartlarını teyit etmiştir. Böylelikle, Boğazlar, tüm güçlerin savaş gemilerine kapalı tutulmuş ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliği yine tehdit altında kalmaya devam etmiştir. Berlin Kongresi'nde aynı zamanda İngiliz ve Rus delegeler arasındaki tartışmalar, İngiliz delegasyonunun Boğazlar rejimi hakkında yeni bir yorum sunmasına yol açmış ve bu yorum antlaşmaların

⁷⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 137

⁷⁷ 1999, Rusya ve Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar)**a.g.k.**, 283-285

⁷⁸ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 139

kolektif doğasını reddederek, her gücün Osmanlı'ya karşı bağımsız yükümlülüklerini vurgulamıştır⁷⁹. Böylelikle, bu yorum İngiltere'ye istediği zaman Osmanlı'nın kararlarını geçersiz sayma ve filosunu Boğazlara gönderme hakkı tanımıştır⁸⁰. Rus delegasyonunun, Berlin Kongresi'ndeki İngiliz temsilcisinin deklarasyonuna verdiği cevapta belirtildiği gibi, tüm bu yorumlar İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın adalet ve hukuk ilkelerini kullanarak gerçeği değiştirme yeteneğini yansıtmıştır⁸¹.

Berlin Kongresi'nde, Rus ve İngiliz delegasyonları arasındaki anlaşmazlığın çözümüne yönelik herhangi bir karar alınmamış, ancak bu durum, 1881'de yeniden canlandırılan Üç İmparator Birliği'nde Çarlık Rusya'sının pozisyonunun tanınmasıyla bir dereceye kadar dengelenmiştir. Üç İmparator Birliği, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında bir yakınlaşmayı temsil etmiş ve bu birlik, bölgesel dengeyi korumak ve Avrupa'daki güç dengelerini yönetmek amacıyla oluşturulmuştur.

Bundan sonra 1884'te yenilenen gizli Rus-Alman-Avusturya Antlaşması'nın 3. maddesi, Osmanlı'nın Boğazları kapatma ilkesini ihlal etmesi durumunda uyarılar ve olası yaptırımlarla karşılaşacağını öngörmüştür. 1887'de imzalanan gizli Rus-Alman Antlaşması ise, Bismarck tarafından, Fransız-Rus ittifakını engellemek ve Rusya'nın dikkatini Orta Doğu'ya yönlendirmek amacıyla tasarlanmıştır⁸². Bu antlaşma ile Almanya, Rus Çarı'nın Karadeniz'in girişinin savunmasında destek vermeyi taahhüt ettiğini belirtmiştir⁸³.

Berlin Kongresi'nin ardından Çarlık Rusya'sının Orta Doğu politikası, Boğazları doğrudan ele geçirmekten ziyade, başka büyük güçlerin bu stratejik bölgeye yerleşmesini engellemeye odaklanmıştır. Bu durum, Boğazların hukuki statüsünün korunması ve Çarlık Rusya'sının sınırlamalarının devam etmesi gerçeğini yansıtmıştır. Bismarck'ın bu gizli antlaşmayı imzalaması da, aynı zamanda Akdeniz İtilafı'nın (İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya) Çarlık Rusya'sının Boğazlara yönelik olası girişimlerine karşı

⁷⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 141-142

⁸⁰ (1958), Karl Marks ve Friedrich Engels, Merkezi Komite Komünist Parti Sovyetler Birliği., Marksizm-Leninizm Enstitüsü (2.baskı) Moskova: Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 200-203

⁸¹ Tatişeva, 1889, **a.g.k.**, 156

⁸² I. Stebnitsky. (1881), Berlin 1878 Antlaşması'na göre Küçük Asya'da Rus-Türk sınırı, Tiflis, Kırmızı Arşiv, Tarihsel dergi, s. 133-134

⁸³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 135-136

çıkma amacıyla oluşturulmasına da katkıda bulunmuştur⁸⁴. Bundan sonra 1897 tarihli Rus-Avusturya Anlaşmasıyla Boğazlar sorunu Avrupa çapında yeniden önem kazanmıştır. Rus hükümeti, mevcut durumu değiştirmeye yönelik bir çaba göstermeyerek, Paris Antlaşması ve Londra Sözleşmesi ile belirlenen Boğazların kapatılması politikasını yabancı askeri gemilerin Karadeniz'e erişimini yasaklayarak tatmin edici bulmuştur⁸⁵.

1904-1905 Rus-Japon Savaşı 1856 Paris Antlaşması ve 1871 Londra Antlaşması ile oluşturulan Boğazlar rejiminin Rusya'nın çıkarlarına artık uygun olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Süveyş Kanalı'nın açılması ve Çarlık Rusya'sının Pasifik'te güçlü bir varlık olarak ortaya çıkması, bu eski antlaşmaların yetersizliğini vurgulamıştır. Rusya'nın Pasifik'teki genişlemesi ve bu bölgedeki güç dengesindeki değişimler, Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki stratejik yaklaşımlarının gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu yeni durum, Çarlık Rusya'sının denizcilik ve dış politika stratejilerini yeniden değerlendirmesini zorunlu kılmış ve Boğazlar üzerindeki politikalarının revizyonunu kaçınılmaz hale getirmiştir⁸⁶.

Genel olarak bakıldığında, Çarlık Rusya'sının dış politikasında İstanbul ve Boğazlar, uzun süreli ve sürekli bir ilgi odağı olmuştur. Bu, Çarlık diplomasisinin, uluslararası siyasi atmosfer ne olursa olsun, her zaman İstanbul'u ve Boğazları ele geçirme hedefine yoğun bir şekilde odaklandığını göstermiştir. Bu bağlamda, Rusya'nın Uzak Doğu politikasının, İstanbul ve Boğazlar hedefine ulaşmak için bir strateji veya taktik olarak ele alınabileceği öne sürülebilir. Rusya'nın Uzak Doğu'daki genişlemesi ve etki alanını arttırması çabaları, İstanbul ve Boğazlara ulaşma yolundaki genel stratejik hedeflerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, Çarlık Rusyası'nın dış politikasının hem İstanbul ve Boğazlar hem de Uzak Doğu üzerine eş zamanlı ve birbiriyle ilişkili odakları olduğu söylenebilir⁸⁷.

⁸⁴ 1997, Savaşlar Arası Dönemde Barış: 1910-1940'ların Uluslararası İlişkiler Tarihine İlişkin Seçilmiş Belgeler. - Moskova, s. 163

⁸⁵(1926). Dünya Savaşı Döneminde Avrupa Ve Türkiye İstanbul Ve Boğazlar.Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgelere göre.editör Adamova E, A Moskova: Litizdat Dışişleri Bakanlığı Yayınlanması, s. 156-157

⁸⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 146

⁸⁷ 1952, **a.g.k.**, 103

Önceki yüzyıllarda olduğu gibi, 20. yüzyılın başlarında da İstanbul ve Çanakkale Boğazları, denizlere erişim, stratejik kontrol ve askeri bağlantı açısından önemini korumayı başarmıştır. Boğazların kontrolü, Rusya'nın dış ticaretini ve askeri operasyonlarını doğrudan etkileyen bir konu haline gelmiş, özellikle İngiltere gibi Batı devletleri, Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü ele geçirerek Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e erişimini engelleme stratejisi izlemiştir. Bu durum, Rusya için hem ticari hem de askeri açıdan önemli zorluklar yaratmış ve uluslararası siyasette çeşitli çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmalar, 20. yüzyılın başlarında dünya politikasında önemli bir yer tutan Türk Boğazları'nın stratejik değerini artırmış ve bu coğrafi noktalar, büyük güçler arasında sürekli bir rekabet ve pazarlık konusu haline gelmiştir⁸⁸.

Bu dönemde İngiltere ile Almanya arasındaki artan çelişkiler, İngiltere'nin Rusya'nın Boğazlar Rejimi'nde değişiklik yapma arzusuna daha olumlu yaklaşabileceği beklentisini doğurmuştur. Baron M. Taube 1905 tarihli notunda, Rus diplomasinin Boğazlar rejimi konusundaki tutumunu ele alırken, mevcut boğazlar rejiminin belirsiz ve yetersiz olduğunu belirtmiştir. Taube, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının uluslararası politika açısından Rusya için tehlikeli olabileceğini ve düşman bir filonun oluşabileceğini vurgulamış ve Boğazların açılması için belirli koşulların yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O, bu koşullar arasında, Rusya'nın Karadeniz'de üstünlüğünü koruyabilecek güçlü bir filo oluşturmasını, Türkiye'nin yabancı devletlere üs vermemesini, boğazların askerden arındırılmasını ve tarafsızlaştırılmasını sıralamıştır. Taube ayrıca, bu kadar kapsamlı bir siyasi-askeri programın uygulanmasının boğazların açılmasını erteleyeceğini ve askeri gemilerin geri çekilme olasılığıyla birlikte boğazların kapatılmasının korunmasının daha akıllıca bir yaklaşım olacağını savunmuştur⁸⁹.

1907'deki İngiliz-Rus Antlaşması sırasında Rus diplomasisi, Boğazlar konusunda İngiltere'nin desteğini almak için müzakereler yapmış, ancak bu konuda herhangi bir anlaşmaya varılmamıştır⁹⁰. Bundan sonra 1908 yılında, Rusya'nın Boğazların uluslararası hukuki rejimini değiştirme girişimi, Rus Dışişleri Bakanı Izvolsky ve Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Ehrenthal arasında Buchlau Kalesi'nde yapılan bir toplantıda somutlaşmıştır. Burada kabul edilen anlaşmaya göre, Çarlık Rusya'sı, Bosna-Hersek'in

⁸⁸ Potemkin, 1945, **a.g.k.**, 143

⁸⁹ 1926, Dünya Savaşı Döneminde Avrupa Ve Türkiye İstanbul Ve Boğazlar, **a.g.k.**, 139

⁹⁰ Goryainov, 1907, **a.g.k.**, 168

Avusturya-Macaristan tarafından ilhakını kabul edecek, karşılığında Avusturya-Macaristan Çarlık Rusya'sının Boğazlar rejimini değiştirme çabalarına destek verecekti. Izvolsky, bu anlaşma çerçevesinde Avrupa başkentlerini ziyaret ederek Boğazların rejimini değiştirme teklifini sunmuştur. Bu teklifin ana maddelerine göre:

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kapatılma ilkesi devam edecek, ancak Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemileri için istisnalar getirilecekti;
2. Tuna ağzına gönderme hakkına sahip olan devletlerin hafif savaş gemileri ve İstanbul'daki elçiliklerin sabit gemileri de bu ilkenin dışında tutulacaktı;
3. Karadeniz'e kıyısı olan devletler, savaş olmadığı sürece Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından her büyüklükteki askeri gemilerini kesintisiz olarak geçirebileceklerdi, ancak geçişin teknik detayları özel bir yönetmelikle belirlenecekti;
4. Gemiler, belirli noktalarda demirleyebilecek, ancak uzun süreli onarımlar için burada üç günden fazla kalamayacaklardı;
5. Karadeniz'den Ege Denizi'ne geçiş hiçbir durumda mümkün olmayacaktı;
6. Aynı kıyı gücüne ait üçten fazla savaş gemisinin aynı anda geçişi yapılamazdı, Rus istasyonları bu kısıtlamaya dahil edilmezdi;
7. Kesintisiz geçiş için, kıyıdaş güçlere ait askeri gemilerin geçişleri hakkında en az 24 saat önceden Osmanlı yetkililerine haber verilmesi gerekmekteydi⁹¹.

Izvolsky'nin bu projesi, Boğazlar rejimindeki mevcut durumu değiştirmeye yönelik bir girişim olarak, Rusya için Londra Sözleşmeleri'nden bu yana var olan durumdan ileri bir adım olarak görülmüştür. Ancak, proje uygulama açısından bazı önemli eksiklikler kendisinde barındırmıştır. Şöyle ki, öncelikle, bu düzenleme yalnızca barış zamanları için geçerli olmuş ve savaş durumunda uygulanması öngörülmemiştir. Ayrıca, projede Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin geçebileceği savaş gemilerinin sayısı sınırlandırılmıştır. Bu durum, Karadeniz'in en büyük gücü olan Rusya'yı, Boğazların savunmasında Osmanlı'nın nispeten zayıf güçlerine güvenmeye zorlayan unsur olarak ortaya çıkmıştır⁹².

⁹¹ ...1999, Rusya ve Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 295-296

⁹² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 170

Bu proje kapsamında İzvolsky'nin çabalarının çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Alman yetkililer onun Almanya ziyaretinde, Çarlık Rusya'sının taleplerine karşılık ciddi tazminatlar talep etmiş, ancak ne tür tazminatlardan bahsettikleri belirsiz kalmıştır. İtalya'daki ziyareti daha olumlu geçmiş olsa da İtalya, Rusya'nın Trablusgarp'ın ele geçirilmesine onay vermesini talep etmiştir. Ancak İzvolsky'nin en büyük darbeyi İngiltere'den almıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, İngiliz hükümetinin Boğazların açılmasına ilkesel olarak karşı çıkmadığını belirtmiş, ancak bu durumun tüm devletler için geçerli olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu süreçte, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, İzvolsky'nin planlarını daha da zorlaştırmış ve Çarlık hükümetinin dış politikasını Rus sermaye çevreleri ve kamuoyu tarafından eleştiri konusu yapmıştır. V. İ. Lenin, "Balkanlar ve İran'daki Olaylar" adlı makalesinde bu eleştirileri dile getirerek, Rusya'nın dış politikasının kapitalist çıkarlara hizmet ettiğini vurgulamıştır⁹³.

1909 yılında İtalya, Rusya ile Racconigi Anlaşması'nı imzalamış ve bu anlaşma, İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirme planlarına Rusya'nın onay vermesini içermiştir. Bu bağlamda İzvolsky'nin Karadeniz Boğazlarının hukuki rejimini değiştirmeye yönelik çabaları az da olsa olumlu sonuçlarını vermiştir⁹⁴. Bu anlaşma, her iki ülkenin birbirlerinin çıkarlarına saygı gösterme taahhüdünü içermiş ve İtalya, özellikle Rusya'nın Boğazlarla ilgili çıkarlarına saygılı olmayı taahhüt ederken, Rusya da Trablusgarp ve Kyrenaika'daki İtalyan çıkarlarına saygı göstermeyi kabul etmiştir. Osmanlı-İtalya Savaşı sırasında, bu anlaşma, Rusya'nın Türk Boğazlarının hukuki rejimini değiştirmek için yeni bir girişimi olarak değerlendirilmiştir. İtalya'nın bu hareketi, İstanbul'daki Rus elçisi Charykov tarafından Rusya'nın temel çıkarları açısından uygun bir fırsat olarak görülmüş ve Petersburg'a bu şekilde bildirilmiştir⁹⁵.

Bundan sonra 1911 yılında, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Charykov, Osmanlı hükümetiyle Türk Boğazlarından Rus savaş gemilerinin geçişine ilişkin görüşmeler yapmak için talimat almıştır. Bu talimat, keskin ve geri dönüşü olmayan bir talep yerine daha yumuşak bir yaklaşımı önermiştir. Charykov, 12 Ekim 1911'de Sadrazama bir

⁹³ Mogilevich, A. (1939), Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler, Çarlık ve Geçici Hükümet Arşivlerinden Belgeler 1878-1918, İkinci Seri (1900-1913), Leningrad Devşet SiyasiEdebiyat Yayınevi, s. 85-88

⁹⁴ Adamov, 1952, **a.g.k.**, 123

⁹⁵ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 174

mektup ileterek Rus-Osmanlı beyannamesinin taslağını sunmuştur. Bu taslakta öne çıkan dördüncü madde, Rus Hükümeti'nin Boğaziçi ve Çanakkale Boğazları'nın mevcut rejiminin korunması konusunda Osmanlı hükümetine destek sağlama taahhüdünü içermiştir. Anlaşma taslağına göre, Osmanlı İmparatorluğu, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verecek, ancak bu gemilerin özel bir durum olmadıkça Boğaz sularında durmamaları şartı getirilmiştir. Charykov'un önerisi, uluslararası hukuka "özel çıkarlar" kavramının dahil edildiği Cenevre Konferansı'na atıfta bulunarak, Fransa'nın Fas'taki özel çıkarları ile İtalya'nın Trablusgarp'taki özel çıkarlarının, boğazlardaki Rusya'nın özel çıkarlarıyla karşılaştırılamayacak kadar önemli olduğunu vurgulamıştır⁹⁶. İstanbul'daki bu girişimin yanı sıra, Çarlık diplomasisi, büyük güçlerin başkentlerindeki tutumlarını belirlemek amacıyla istihbarat çalışmalarına başlamıştır. Ancak alınan haberler Rusya açısından pek umut verici olmamış ve elde edilen bilgilere göre, hiçbir büyük güç Rusya'nın projelerine aktif destek vermeye istekli görünmemiştir. Tüm bunlardan dolayı Çarlık Rusya'sı, Boğazlar sorunu konusunda herhangi bir adım atmamıştır. Şöyle ki, 1911'de Dışişleri Bakanı Sazonov, Matin gazetesinin editörüyle yaptığı röportajda, Boğazlar konusunda Rusya'nın herhangi bir talepte bulunmadığı, herhangi bir görüşme başlatmadığı veya herhangi bir adım atmaya çalışmadığını vurgulamıştır. O, Rusya'nın asıl önceliğinin, Çanakkale Boğazı'nın Güney Rusya'nın tüm ticaretine açık kalmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklama, Rusya'nın Boğazlar konusunda herhangi bir radikal değişiklik peşinde olmadığını ve mevcut durumun korunmasına yönelik bir tutum sergilediğini göstermiştir⁹⁷.

Bundan sonra mesele Osmanlı-İtalya Savaşı sırasında yeniden gündeme gelmiştir. Şöyle ki, 18 Nisan 1912'de İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombalaması ve Osmanlı hükümetinin aynı gün boğazı yabancı gemilere tamamen kapatma kararı alması, uluslararası hukuk açısından boğazların tarafsız devletlerin ticari gemilerine kapatılmasının yasallığı konusunu müzakere konusuna çevirmiştir. Bu çerçevede Rus hükümeti, 1871 Londra Antlaşması'nın 1. maddesi uyarınca tarafsız devletlerin ticari gemilerinin boğazlardan geçiş hakkının korunması gerektiğini savunsada, antlaşmada savaş zamanında ticaret gemilerine boğazların açık olup olmayacağı belirtmediğinden savunması tutarsız görülmüştür. Ayrıca 1909 Londra Deklarasyonu'nun 18. maddesi,

⁹⁶ Pokrovsky, M.N. (1918), Dış politika. Makaleler derlemesi. (1914-1917). Moskova: Denitsa Kitap Yayıncıları, s. 75-76

⁹⁷ Mogilevich, 1939, **a.g.k.**, 100-101

deniz savaşları sırasında abluka güçlerinin tarafsız limanlara erişimi engellememesi gerektiğini belirtse de, Osmanlı bu deklarasyonu imzalamadığı için hükümlere bağlı kalmamıştır⁹⁸. Bundan dolayı da, 1912 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtalyan saldırıları nedeniyle Çanakkale Boğazı'nı yabancı gemilere tamamen kapatma kararı, Rusya'nın ciddi itirazlarına yol açmıştır. Rusya 20 Nisan 1912 tarihli açıklamasında, Osmanlı'nın bu hareketinin barış ve savaş zamanlarında tarafsız ticaret hakkını tanıyan mevcut anlaşmalarla çeliştiği vurgulamış ve Rusya, Osmanlı'dan derhal boğazları tekrar açmasını ve Çanakkale'nin geçiş özgürlüğünü sağlamasını talep etmiştir. Ayrıca, açıklamada ticaretin gecikmesinden doğacak maddi zararların tazmin edilmesi gerekeceği ve bu durumun Osmanlı için olumsuz sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir⁹⁹. Bunun akabinde 1 Mayıs 1912 tarihinde, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı yabancı ülke temsilcilerine bir nota göndererek boğazların tarafsız seyrüsefere açıldığını bildirmiş ve ayrıca, Osmanlı hükümetinin istediği zaman boğazları tamamen kapatma hakkını saklı tuttuğu vurgulanmıştır¹⁰⁰.

Çanakkale Boğazı'nın 1 Mayıs'a kadar kapalı kalması, Rus ekonomisi üzerinde ciddi olumsuz etkilere neden oldu ve diğer Karadeniz ülkelerinde de ekonomik sorunlara yol açmıştır. Nitekim bu olay Rusya'nın ekonomisine her ay 30 milyon rubleden fazla zarar vermiş ve aynı yıl, Rusya'nın ticaret dengesi, önceki üç yılın ortalamasına göre 100 milyon ruble daha düşük gerçekleşmiştir. Boğazların kapatılmasının ekonomiye olan etkisi özellikle, 1913 baharında Devlet Bankası'nın üç aylık tahvillere yaptığı yüzde 1/2 oranındaki artışla gözlemlenmiştir¹⁰¹. 1912-1913 Balkan Savaşları da Rusya için olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Şöyle ki, bu savaş kapsamında Rusya'nın güneyi stratejik ve ekonomik açıdan kırılgan hale gelmiştir¹⁰².

Balkan Savaşları sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri zayıflığı hızla ortaya çıkınca, Almanya ve Avusturya-Macaristan Osmanlı üzerinden yaptıkları bahisleri Bulgaristan lehine çevirmiştir. Bu stratejik dönüş, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Bulgaristan'ın Alman emperyalizminin etki alanına girmesini umduğunu göstermiştir. Bu

⁹⁸ Adamov, 1952, **a.g.k.**, 125

⁹⁹ Luneva, Y.V., (2007) Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı Birinci Dünya Savaşı arefesinde gizli provokasyonlar (1908-1914) Moskova: Rusya MDB'sinin Birleşik Baskısı, s. 76

¹⁰⁰ Mogilevich, 1939, **a.g.k.**, 115-116

¹⁰¹ Luneva, 2007, **a.g.k.**, 87

¹⁰² Adamov, 1957, **a.g.k.**, 123

durum İstanbul'un Bulgar birlikleri tarafından işgal edilme ihtimali Rusya'nın yönetici çevrelerinde büyük bir endişe uyandırmış ve bölgedeki siyasi ve askeri durumu daha da karmaşık hale getirerek Rusya için potansiyel bir tehdit oluşturmuştur¹⁰³. Bundan dolayı Rus Hükümeti, İstanbul'un işgalini engellemek için girişimde bulunmuş, tüm Karadeniz filosunun Osmanlı başkentinde görünmesi ve filonun Osmanlı başkentindeki işgal süresince orada olması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Rusya'nın bu girişimleri başarısız olmuştur.

Boğazlar üzerindeki hâkimiyet ve güvenlik, tarihsel olarak sadece hukuki önlemlerle değil, aynı zamanda güç dengesi ve askeri faktörlerle de yakından ilişkilidir. Özellikle savaş durumlarında, boğazların tarafsızlığı ve güvenliği genellikle güç kullanımıyla sağlanmıştır. Bu durum, 1912-1913 Balkan Savaşları bağlamında daha net bir şekilde görülmüştür. Bu savaşlar, Balkanlar'daki güç dengesini önemli ölçüde değiştirmiş ve özellikle İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ın ağır bir yenilgi alması ve sonrasında Alman-Avusturya ittifakına yönelmesi dikkate değer bir gelişme olmuştur. Buna karşılık, İtilaf Devletleri'ne bağlı Sırbistan ve Karadağ gibi devletlerin güçlenmesi, bölgesel güç dengesinde önemli bir değişiklik yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise bu savaşlar sonucunda ciddi bir zayıflama yaşamış ve Alman emperyalizmine daha fazla bağımlı hale gelmiştir¹⁰⁴.

1912-1913 Balkan Savaşları döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman etkisinin artması, özellikle Alman askeri misyonunun İstanbul'a varışı ve General Liman von Sanders'ın Türk askeri birliklerinin başına geçirilmesiyle somut bir hal almıştır. Bu atama, Rusya başta olmak üzere bazı devletler tarafından derin bir endişeyle karşılanmış ve Rusya buna Boğazlar üzerindeki kontrollerini kaybetme tehlikesi ve bu durumun kendi güvenliklerine potansiyel bir tehdit oluşturması nedeniyle tepki göstermiştir. Ancak, Rusya'nın ve diğer devletlerin protestoları, bu atamanın geri alınması yönünde herhangi bir somut sonuç doğuramamıştır¹⁰⁵. Nitekim 1913 yılında, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın diplomatik temsilcileri, Osmanlı Hükümeti'ne General Liman von Sanders'ın sahip olduğu olağanüstü askeri güç hakkında nota verselerde, Osmanlı Hükümeti, bu notayı reddetmiş, Müttefik Güçlerin endişelerini önemsememiştir. Fakat Ocak 1914'te bu

¹⁰³ (1921) Konstantinopolis ve Boğazlar. B. Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgelerine göre, **a.g.k.**, 144-145

¹⁰⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 188-189

¹⁰⁵ 1999, **a.g.k.**, 243

konuda bir uzlaşmaya varılmış ve Liman von Sanders, Osmanlı ordusunun Genel Müfettişi olarak atanmıştır. Ancak bu atama, onun etki alanında çok az bir değişiklik yaratmıştır. General von Sanders'ın misyonu, uluslararası siyasi atmosferdeki gerilimi daha da artırmış ve emperyalist güçler arasındaki çelişkileri doruk noktasına ulaştırmıştır. Josef Stalin bu dönemdeki durumu Avrupa'daki emperyalizm sermayesinin yeni pazarlar, ucuz işgücü ve çıkış noktaları arayışı içinde olduğu ve bu durumun dış karışıklıklara ve savaşa yol açtığı şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁶

1.8. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Dış Politikasında Boğazlar Meselesi

1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, esas olarak İngiltere ve Almanya önderliğindeki iki emperyalist bloğun çatışması olarak tanımlanabilir. Bu savaşta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu ittifak, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başını çektiği bir başka ittifaka karşı gelmiştir. Savaşın ilerleyen dönemlerinde, bu ana blokların dışında yer alan Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkeler de savaşa dahil olmuş ve belirli cephelerde yerlerini almışlardır.

Rus hükümetinin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki politikaları, özellikle Türk Boğazları üzerinde kontrol sağlama arzusuyla şekillenmiştir. Bu hedef, Rusya'nın "yüzyıllık hayali" olarak ifade edilmiş ve Rus İmparatorluğu'nun bu stratejik geçiş noktasını ele geçirme çabası, onların genel savaş stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Rusya'nın bu stratejik hedefi, savaşın sonucunu ve sonrasında şekillenen uluslararası ilişkileri de etkilemiş ve savaş sonrası dönemdeki politik dengeler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur¹⁰⁷.

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri Bloku'nun yanında katılmaya teşvik etmesi, Rusya'nın savaşa daha etkin bir şekilde müdahale etme fırsatı yaratmıştır. Osmanlı filosunun Karadeniz kıyılarına yönelik bombardımanları, Rus Karadeniz Filosu'nun savaş kabiliyetini önemli ölçüde etkilemese de, Rus toplumu üzerinde büyük bir etki yaratmış ve ciddi tepkilere neden olmuştur. Rus İmparatorluğu'nun hükümet çevreleri, Osmanlı'nın savaşa katılımını, Karadeniz'deki Rusya'nın stratejik hedeflerine ulaşma yolunda bir fırsat olarak görmüştür. Bu durum, Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki "tarihi görevlerini" çözme sürecini hızlandıracak bir

¹⁰⁶ 1999, a.g.k., 243

¹⁰⁷ İstanbul ve Boğazlar. Eski Dışişleri Bakanlığı Belgeleri. ed. E.A. Adamova. 2 t. Moskova, 1925-1926, cilt. 1, s. 97.

gelişme olarak değerlendirilmiş ve Rusya için, Osmanlı'nın savaşa girişi, Karadeniz bölgesindeki Rus politik ve askeri hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adım olarak algılanmıştır¹⁰⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinin ardından, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 2 Ağustos 1914'te bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeye tam olarak hazır olmadığından ve hemen askeri harekâta geçmek konusunda tereddütler yaşadığından, başlangıçta tarafsızlık ilan etmiştir. Dahası, Osmanlı hükümeti, Almanya ile olan askeri ittifakını uluslararası alanda gizli tutmaya çalışmış ve bu durumu dengelemek için Rusya temsilcileriyle ittifak görüşmelerine başlamıştır¹⁰⁹. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecindeki önemli adımlardan biri, 5 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'nı gemilerin serbest geçişine kapatması olmuştur. Bu hareket, Osmanlı'nın savaşın ilk aşamalarında tarafsızlık politikasını sürdürme çabasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Fakat 10 Ağustos'ta Osmanlı İmparatorluğu, hâla tarafsız olduğu bir zamanda, Fransız ve İngiliz filolarının takibinden kaçan Alman savaş gemileri “Goeben” ve “Breslau”nun Karadeniz'e geçişine izin vermiş ve bu olay, Osmanlı'nın tarafsızlık politikasında önemli bir sapma olarak kabul edilmiş ve Osmanlı'nın savaşa katılım sürecinde kritik bir dönemeç olarak görülmüştür¹¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasını ve savaşa katılmamasını tercih etmesinin birkaç önemli nedeni bulunmuştur. İlk olarak, Rusya, Osmanlı'nın tarafsızlığı sayesinde Türk Boğazları'nın açık kalmasını ve böylece Rusya'nın ekonomik sıkıntılar yaşamadan müttefiklerine tahıl ve diğer malzemeleri göndermesini sağlamak istemiştir. İkinci olarak, Rusya'nın Karadeniz donanması yeni inşa edilmiş ve yeni savaş gemilerinin oluşturulması uzun zaman alan bir süreç olduğundan, Rusya bu süre zarfında donanmasının tamamen hazır hale gelmesini beklemek zorundaydı. Dolayısıyla, Osmanlı'nın savaşa katılmaması, Rusya'nın Karadeniz'deki donanmasını güçlendirmek için gerekli zamanı kazanmasına olanak tanıyordu. Üçüncü bir neden ise, eğer Osmanlı savaşa girerse, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'deki Rus

¹⁰⁸ İstanbul ve Boğazlar. Eski Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, **a.g.k.**, 101

¹⁰⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 199

¹¹⁰ Ludshuveit, E.F., (1966), Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye 1914-1918. Askeri-politik taslak, Moskova: Moskova Üniversitesi Yayınevi, s. 38

donanmasını yok etme ihtimalinin yüksek olmasıydı. Bu durum, Rusya'nın Karadeniz'de ve Kafkaslarda sürdürdüğü stratejik ilişkileri tehlikeye atabilirdi. Ayrıca, Rusya savaşın başlangıcında Batı Cephesinde Almanya ile karşı karşıya olduğu için bu cephede daha fazla askere ihtiyaç duymaktaydı. Son olarak, Kafkaslar Rusya için stratejik bir öneme sahip bir coğrafi bölgeydi. Osmanlı'nın tarafsızlığı, Rusya'nın bu bölge ile olan bağlantısının güvence altına alınmasına yardımcı olacaktı. Eğer Osmanlı savaşa katılır ve Almanya'nın Karadeniz'e girişine izin verirse, bu Rusya'nın Kafkasya ile olan bağlantısını keser ve stratejik pozisyonunu zayıflatabilirdi. Bu bağlamda, Rusya'nın Osmanlı'nın tarafsız kalması yönündeki tercihi, hem askeri hem de stratejik nedenlere dayanmış ve dönemin karmaşık uluslararası ilişkiler ağı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur¹¹¹. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın başlamasının ardından tarafsızlığını sürdürmesi giderek zorlaşmıştır. Uluslararası tepkileri hafifletmek ve durumu meşrulaştırmak amacıyla, Osmanlı hükümeti Alman gemilerini satın aldığını ve bu gemilere “Yavuz” ve “Midilli” isimlerini verdiğini açıklamıştır. Bu adım, hem Osmanlı'nın savaşa girişinin bir parçası olarak hem de dış politikasındaki karmaşıklığın ve zorunlu manevraların bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir¹¹². Ruslara göre Alman gemilerinin satın alınması bir kurgudan ibaret olmuştur. Ruslar açıkça Osmanlı yönetiminin Alman yanlısı olarak hareket ettiğini düşünmüş ve gemilerin Karadeniz'e girişinin tarihi bir dönüm noktası olarak kabul etmiştir¹¹³.

Rusya, Alman gemilerinin Boğazlardan geçişinin Karadeniz'deki deniz güç dengesini Türkiye lehine ve Rus filosu aleyhine değiştirdiği yönünde ciddi endişelere sahip olmuştur. Nitekim, bu gelişme, Rusya'nın müttefikleriyle olan bağlarının zayıflamasına ve özellikle Çanakkale Boğazı'nın kapatılması nedeniyle Rus Karadeniz Filosu'nun Alman donanması karşısında stratejik bir dezavantaj yaşamasına yol açmıştır. Bu durum, İtilaf Devletleri için de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle, Rusya'nın Karadeniz üzerinden yaptığı tahıl gibi temel ihracat ürünlerinin eksikliği, İtilaf güçlerinin bu kaynaklardan yoksun kalmasına neden olmuştur. Rusya'nın güneydeki müttefiklerinden savaş malzemesi temin edememesi, Rus ordusunun askeri kapasitesini ve lojistik desteğini ciddi şekilde sınırlamıştır. Bu lojistik ve stratejik zorluklar, 1915 yılında Rus ordusunun Batı Cephesi'nde geri çekilmesine ve Kafkas Cephesi'nde önemli

¹¹¹ İsmail K, (2019) Birinci Dünya Savaşının ilk gizli antlaşması; İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Rus Çarlığı'na bırakılması, Bilig İlk bahar, sayı 89, s. 4

¹¹² Başyurt E, (1998), Ateş Yolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 47

¹¹³ Ludshuveit, 1966, **a.g.k.**, 41

kayıplar vermesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri stratejisinin zorlanması ve savaşın genel seyrinde önemli bir değişikliğe neden olmuştur.¹¹⁴

Osmanlı Devleti'nin 2 Kasım 1914 tarihinde İttifak Devletleri safında savaşa katılması, Çar II. Nikola için uzun yıllardır hayalini kurduğu Türk Boğazları ve İstanbul'un ele geçirilmesi fırsatını oluşturmuştur. Bu tarihi fırsatı değerlendirme amacıyla, Çar II. Nikola ve Rus hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın onayını ve desteğini almak için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a duyduğu derin ilgi ve istek, Fransız Büyükelçisi Paléologue tarafından bilinmekteydi, ancak bu konuda şimdilik sessiz kalınmıştır. 9 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Rus Büyükelçisi Benckendorff'a, İstanbul'un ve Boğazların kaderinin Rusya'nın isteğine göre tayin edileceği yönünde bir taahhütte bulunmuştur. Bu taahhüt, İngiliz dış politikasının geleneksel bir unsuru olan Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engelleme politikasına açık bir şekilde ters düştüğü için Petrograd'da büyük bir şaşkınlık ve sürpriz yaratmıştır¹¹⁵. Bunun ardından 21 Kasım tarihinde Petrograd'da gerçekleşen bir görüşmede, Çar II. Nikola, Fransız Büyükelçisi Paléologue ile önemli bir diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Çar II. Nikola, Dışişleri Bakanı Sazonoff aracılığıyla Rus İmparatorluğu'nun Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını güvence altına alma hedefini dile getirmiştir. Paléologue'un daha detaylı bilgi talebine yanıt olarak Çar, Rusya'nın gerçek niyetlerini ve stratejik planlarını açıklamıştır. Çar II. Nikola'nın açıklamalarına göre, öncelikle Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gerekmektedir. İkinci olarak, İstanbul'un uluslararası yönetim altında tarafsız bir şehir olarak yönetilmesi öngörülmekteydi. Ayrıca, Batı Trakya'nın Enez-Midye hattına kadar olan kısmının Bulgaristan'a verilmesi ve geriye kalan toprakların, İstanbul'un çevresi dışında, Rusya'ya ait olması gerektiği vurgulanmıştır¹¹⁶. Bu görüşme sonrasında Çar II. Nikola'nın talebi üzerine, İngiltere ve Fransa hem Rusya'ya yardım ulaştırabilmek hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu savaştan çekilmeye zorlamak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u işgal etme kararı aldılar. Ocak 1915'te Savunma Konseyi'nde, Osmanlı'ya karşı bir operasyon hazırlığı yapılmasına dair karar kabul edilmiş ve bu plan Rus Genelkurmayı'na iletilmiştir. Kararda, Çanakkale'ye yapılacak saldırının şubat ayının ikinci yarısında başlayacağı ve başarılı olması durumunda Rus hükümetinden İstanbul

¹¹⁴ Ludshuveit, 1966, **a.g.k.**, 42

¹¹⁵ Birinci Dünya Savaşının ilk gizli antlaşması; İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Rus Çarlığı'na bırakılması, **a.g.k.**, 8

¹¹⁶ Adamov, 1952, **a.g.k.**, 43

Boğazı'nda bir deniz operasyonuna liderlik etmelerinin istendiği belirtilmiştir. Bu karar, Petrograd'da büyük bir endişe yaratmıştır. Rus hükümeti, Müttefiklerin Boğazları ele geçirme çabalarına tepkili bir yaklaşım sergilemiş ve Dışişleri Bakanı Sazonov, bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Rusya'nın yüzyıllık hedeflerinin tehlikeye girdiğini düşünen Sazonov, Çanakkale operasyonunun asıl amacının Rusya'ya yardım etmek değil, Müttefik Devletlerin Boğazlar'da hak iddia etmek olduğunu savunmuştur. Britanya Dışişleri Bakanı Grey daha sonra, İngiliz politikasının her zaman Rusya'yı İstanbul ve Boğazlar'a girmekten alıkoymak olduğunu itiraf etmiştir. Bu bağlamda Sazonov, en azından Müttefiklerden operasyonu ertelemelerini talep etmiştir. Rusya, Müttefiklerin Osmanlı'yı ele geçirmeye yönelik eylemlerinin, kendisinin katılımı olmadan çözülmesine izin vermek istememiştir. Ayrıca, Rusya taleplerinin operasyonun sona ermesinden önce yerine getirilmesini istemiştir¹¹⁷.

Rusya, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul ve Çanakkale Boğazı ile çevresini, Marmara Denizi adalarını, özellikle İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada adalarını kendi imparatorluk sınırları içine dahil etmeyi talep etmiştir. İngiltere ise, Rusya'nın Boğazlarla ilgili taleplerinin savaşın bitiminden sonra ele alınması gerektiğini düşünmüştür. Dışişleri Bakanı Sazonov, Rusya'nın isteklerinin yazılı olarak yerine getirilmesini talep etmiş ve bu konudaki ısrarını sürdürmüştür. Ancak İngiltere, Sazonov'un bu ısrarına rağmen, Boğazlar'la ilgili taleplerini savaşın sonuna kadar fazla ciddiye almamıştır. İngiltere'nin bu tutumunun nedeni genel olarak, savaştan önce Boğazları ele geçiren Rusya'nın artık savaşa devam etmeye ilgi göstermeyebileceği ve böylece Müttefik Devletleri, özellikle Almanya ile yüzleşmek üzere yalnız bırakabileceği yönündeki endişelerinden kaynaklı olarak değerlendirilmiştir¹¹⁸.

Rusya'nın tüm çabalarından sonra, nihayet, 1915 yılında Boğazlar Meselesi, Rus İmparatorluğu lehine çözüme kavuşmuş ve İstanbul şehri ile Türk Boğazları'nın Rusya'ya devredilmesine ilişkin İngiliz-Fransız-Rus anlaşması imzalanmış ve 12 Mart 1915 tarihinde, İngiliz Büyükelçiliği, Rusya'nın önerilerini kabul ettiğini duyurmuştur. İngiliz Büyükelçiliği'nin bildirisine göre, savaşın başarılı bir şekilde sona ermesi ve İngiltere ve Fransa'nın isteklerinin karşılanması koşuluyla, İngiliz hükümeti İstanbul ve Boğazlar konusundaki Rus notalarını kabul edeceğini ifade etmiştir. Aynı tarihli ikinci bir bildiride, Boğazlar'da ticaret serbestisi ve İstanbul'da serbest bir liman kurulması talep edilmiştir. Fransa ise 10 Nisan 1915'te bu anlaşmayı kabul etmiş ve Fransız Büyükelçisi, Rusya'ya

¹¹⁷ Ludshuveit, 1966, a.g.k., 47

¹¹⁸ Adamov, 1952, a.g.k., 45

gönderdiği bir notada Fransa'nın Rus memorandumunu kabul ettiğini ve planların gerçekleştirilmesi için iş birliği yapabileceğini belirtmiştir. İtalya da 1915'te İtilaf Devletleri'ne katılmış ve 2 Aralık 1916'da bu anlaşmaya dahil olmuştur. Ayrıca, 1909'da yapılan Rus-İtalyan Anlaşmasını teyit eden bir nota da atıfta bulunulmuştur. Bu anlaşma, Sazonov'un üç notası ve 10 Nisan tarihli, Petrograd'daki Fransız Büyükelçiliği'nden Rus Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir nota ile resmileştirilmiştir. 1916'da ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının paylaşılmasına ilişkin İngiliz-Fransız Anlaşması imzalanmış ve Rusya bu anlaşmaya taraf olmuştur. Bu anlaşma, bir önceki yıl imzalanan ve Türk Boğazları konusunda yapılan İngiliz-Fransız-Rus anlaşmasının şartlarını teyit etmiştir¹¹⁹. Böylelikle, 1856 Paris ve 1871 Londra Boğazlar Antlaşmalarını imzalayan dört büyük güç (Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya), 4 Mart 1915 tarihli Rus Memorandumu temelinde Boğazların hukuki rejiminde değişiklik yapılması konusunda anlaşmışlardır¹²⁰.

1916 yılında, İstanbul ve Boğazlar'ın ele geçirilmesine yönelik planlar tekrar gündeme gelmiş, ancak Rus İmparatorluğu Karargahı ve Rus ordusunun askeri liderliği içinde bu planlara karşı ciddi muhalefet bulunmuştur. Örneğin, Rus İmparatorluğu Karargah Genelkurmay Başkanı General M.V. Alekseev, Boğazlar ve Çanakkale'nin ele geçirilmesi planlarını bir macera olarak değerlendirmiş ve müttefiklerin Rusya'yı savaşa devam etmeye zorlamak amacıyla İstanbul'u vaat ettiği yönünde haklı gerekçeler sunmuştur¹²¹.

Çarlık rejiminin çöküşünün ardından, Rusya'da kurulan Geçici Hükümetin Dışişleri Bakanı Pavel Miliukov, Çarlık döneminin uluslararası taahhütlerine bağlılık ilan etmiş ve Rus diplomatik temsilcilerine, İtilaf Devletleri hükümetlerinden daha önce imzalanan anlaşmaların teyit edilmesini talep etmiştir. Böylelikle, Rusya'nın savaşa devam etme konusundaki endişelerini paylaşan müttefik devletler, 1915 yılında imzalanan anlaşmayı yeniden doğrulamışlardır. Bu çerçevede Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot, 25 Mart 1917 tarihli bir anı yazısında, "Cumhuriyet hükümetinin, Fransa ve Rusya arasında yapılan tüm anlaşmalara saygı gösterme niyetinde olduğunu" belirtmiştir. İngiliz hükümeti de 30 Mart 1917 tarihli Balfour Notası'nda benzer bir tutum sergilemiş, "anlaşmalara, yükümlülöklere ve taahhütlere bağlı olduğunu

¹¹⁹ Emets V.A. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus dış politikasının eskizleri. Moskova: 1997, s. 119.

¹²⁰ Çanakkale Boğazı Komisyonu.(1920) , Mosokova: Denizcilik Koleksiyonu. № 4-5, s. 2.

¹²¹ Pokrovski, 1918, a.g.k, 112

ve bunlara yapıldığı zaman olduğu kadar şimdi de bağlı olduğunu" bildirmiştir ¹²². 1915 anlaşmasının onaylanması ve Mart 1917'deki gelişmeler, Rusya ve İngiltere arasında Boğazlar rejimi konusunda yaşanan yoğun mücadeleyi gizleyen unsurlar olarak görülmüştür. 1915 anlaşmasının uluslararası hukuki geçerliliği konusunda tartışmalar olmakla birlikte, İngiltere ve Fransa'nın egemen sınıflarının bu anlaşmadan vazgeçmeye hazır oldukları ve uygun bir fırsatı bekledikleri açık bir şekilde gözlemlenmiştir¹²³.

İKİNCİ BÖLÜM

2. LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA BOĞAZLAR SORUNU

2.1. Milli Mücadele ve Boğazlar

8 Kasım 1917'de İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi tarafından kabul edilen Barış Kararnamesi ile Çarlık ve Geçici Hükümet dönemlerinde imzalanan tüm gizli anlaşmaların tamamen ve derhal iptal edildiği ilan edilmiştir. Bu kararname, Bolşevik liderliğin, özellikle 1915 yılında Petersburg, Londra ve Paris arasında imzalanan ve Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğratılması durumunda Karadeniz Boğazları ve İstanbul'un kaderinin Rusya'nın çıkarlarına uygun olarak belirlenmesini öngören anlaşmalardan açıkça vazgeçtiğini göstermiştir. Bu önemli karar, 3 Aralık 1917 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi tarafından yapılan bir çağrıda daha net bir şekilde ifade edilmiş ve bu çağrıda, eski Çarlık rejimi ve ardından Alexander Kerensky liderliğindeki Geçici Hükümet döneminde onaylanan gizli anlaşmaların artık iptal edildiği ve ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir.

¹²²....1999, Rusya ve Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 330

¹²³ Bazilevich, K.V. (1946), Karadeniz Boğazları Üzerine (Sorunun Tarihinden). SSCB Yüksek Eğitim Bakanlığı Tüm Birlik Konferans Bürosu. Moskova: Pravda Gazetesi Matbaası, s. 155-156

Ayrıca, Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti olarak, yabancı toprakların ele geçirilmesine karşı oldukları ve İstanbul'un geleceğinin Müslümanların kontrolünde olması gerektiği savunulmuştur. Bu ifadeler, Bolşeviklerin uluslararası ilişkilere ve emperyalist yayılmacılığa karşı olan tutumunu ve özellikle Müslüman topluluklara yönelik politikalarını açıkça ortaya koymuş ve tarihi bir dönüşümü temsil etmiştir¹²⁴.

Bolşevik Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ardından, yeni devletin politik genel anlayışı, özellikle Boğazlar Bölgesi'nin yönetimi ve güvenliği konusunda belirli temel prensiplere dayanmıştır. Bu prensipler şu şekilde özetlenebilir:

1. Boğazlar Bölgesi'nin Uluslararası Hukuki Rejimi: Rusya, Boğazlar Bölgesi'nin uluslararası hukuki rejimini desteklemiş ve bu bölgedeki geçişlerin kontrolünü önemsemiştir. Bu yönetim, Boğazlar'ın uluslararası bir koridor olarak işlev görmesini ve tüm ulusların eşit erişim hakkına sahip olmasını savunmuştur.
2. Deniz Yolu Güvenliği: Rusya, Boğazlar Bölgesi'nin güvenliğini ve deniz yolu trafiğinin sorunsuz bir şekilde işlemlerini önemsemiştir. Bu siyasi yaklaşım, Boğazları askeri tehditlerden koruma ve deniz kazalarının önüne geçme amacını taşımıştır.
3. Rusya'nın Çıkarları: Rusya, Boğazlar Bölgesi'nin stratejik önemini ve kendi ulusal çıkarlarını dikkate almıştır. Rus hükümetleri, Boğazlar Bölgesi'nin yabancı ülkelerin kontrolünde olmasını istememiş ve bu durumun Rusya'nın güvenliğini ve çıkarlarını tehlikeye atabileceğine inanmışlardır¹²⁵.

Çarlık Rusya'sında yönetim açısından yaşanan değişimlerin paralelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılması Boğazlar üzerindeki kontrolün Batı güçlerinin eline geçmesine neden olmuştur. Nitekim, 30 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Limni Adası'ndaki İngiliz zırhlısı Agamemnon'da Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın birinci maddesiyle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın yabancı devlet gemilerine açılması ve Boğazlar'ın İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmesi öngörülmüştür.¹²⁶ Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre İtilaf Devletleri, Karadeniz'e giriş yapacak ve böylece İngilizler ile Fransızlar, Boğazlar üzerinde kontrol sağlayacaklardı. Bu süreç içerisinde İstanbul ve Boğazlar da işgal edilmiştir. Antlaşmanın 15. Maddesi'ne göre ise Müttefikler, Bakü'yü

¹²⁴ SSCB Dış Politika Belgeleri. (1959) . I. 7 Kasım 1917 - 31 Aralık 1918 / SSCB Dışişleri Bakanlığı. - Moskova: Gospolitizdat, s. 23

¹²⁵ Dranov, 1948, **a.g.k.**, s.163

¹²⁶ Seha L. Meray, (1977) Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Antlaşması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler), Ankara, s. 1.

de işgal etme hakkına sahip olacak ve Türkiye bu işgale itiraz etmeyecektir. Bu nedenle İngiltere ve diğer İtilaf Devletleri, Boğazlar bölgesindeki kontrolü sağlamak amacıyla donanmalarını ve askerlerini hızla bölgeye göndermişlerdir. Diğer yandan, Bolşevik Rusya, 3 Mart 1918'de Almanya ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bu antlaşma, doğrudan İstanbul ve Çanakkale Boğazları sorununu ele almamakla birlikte, Karadeniz'deki ticari seyrüseferin yeniden başlatılmasını ele almıştır. Antlaşmaya göre, Rus savaş gemileri ya derhal Rus limanlarına dönecek ya da silahsızlandırılacaktı¹²⁷.

Brest-Litovsk Antlaşması, Almanya'nın Karadeniz'de sağladığı geçici üstünlüğü kullanarak bölgeye müdahale etmesine fırsat yaratmıştır. Bu çerçevede Alman denizaltılarının, barış anlaşmasını açıkça ihlal ederek Novorossiysk limanını abluka altına alması bu müdahalelerin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmuştur. Bu eylem, Haziran 1918'de Berlin'deki Sovyet büyükelçisinin protestosuna neden olmuştur. Sovyet büyükelçisi Almanya'nın eylemlerinin uluslararası hukuka ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarına aykırı olduğunu vurgulamış ve Almanya'nın Karadeniz bölgesindeki askeri faaliyetlerine karşı çıkmıştır¹²⁸.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından, İtilaf Devletleri, Boğazlar bölgesinde askeri bir işgal rejimi kurarak bölgeyi ele geçirmiş ve bu durum, İngiliz ve Fransız emperyalistlerine Karadeniz ve Boğazlar'a sınırsız erişim imkanı sağlamıştır. Güneyde, İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya'nın karşı-devrimci güçlerine açıkça yardımda bulunmuş ve Karadeniz'in önemli limanlarını kontrol altına almışlardır. Ek olarak, İtilaf Devletleri, Denikin ve Wrangel gibi Beyaz Muhafız liderlerine kapsamlı destek sağlamış ve bu durum müdahaleyi daha da güçlendirmiştir. Bu süreçte, Novorossiysk gibi stratejik bir limana büyük miktarda silah ve mühimmat, İstanbul ve Çanakkale Boğazı üzerinden taşınmıştır. Boğazların İngiliz ve Fransız kontrolü altına girmesi, Sovyet Rusya'nın güney bölgelerinde iç savaşın uzamasına ve Beyaz Muhafızların nihai yenilgisine neden olmuştur. Sovyet hükümeti, İtilaf Devletleri'nin müdahalesini ve Beyaz Muhafız liderlerine verilen destekleri şiddetle protesto etmiş ve Boğazların Sovyet karşıtı amaçlarla kullanılmasına karşı çıkmıştır.¹²⁹

¹²⁷ Dranov. 1948, **a.g.k.**, 164

¹²⁸ Potemkin, V. P., (1943), Diplomasi Tarihi Leningrad : Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi.Dış politika Kütüphanesi. s. 98

¹²⁹ Gromyko, A.A., Ponomaryova, B.N. (1980) Rus Dış Politikası Tarihi 1917-1980. s. 34

Cebelitarık - Süveyş Kanalı - İstanbul Boğazı - Çanakkale Boğazı hattı İtilaf Devletleri tarafından belirlenen stratejik bir planın parçası olmuştur. Bu plan, İngiliz emperyalizminin Akdeniz ve Karadeniz üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamış ve İngiliz emperyalizmi bu hat üzerinde kontrol sağlayarak, bölgedeki tüm ülkeleri bağımlı bir konuma getirmeyi hedeflemiştir. Bu planın uygulanmasında etkili olan unsurlar arasında, Almanya ve Çarlık Rusya'sı gibi İtilaf Devletleri'nin eski düşmanlarının zayıflaması ya da yok olması yer almıştır. İtilaf Devletleri, bu nedenle planlarını daha kolay gerçekleştirebilmiş, ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf durumu, İtilaf Devletleri için uygun bir ortam yaratmıştır. İstanbul ve Boğazlar'ın Türkiye'nin İngiltere'ye teslim olmasıyla birlikte tamamen İngiliz egemenliğine geçmesi, İngiliz emperyalistlerinin Akdeniz ve Karadeniz üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmıştır¹³⁰. Böylelikle, İngiliz emperyalizmi, özellikle Ortadoğu'da en büyük rakip haline gelmiş ve İngiltere ile Fransa arasındaki rekabet oldukça yoğunlaşmıştır¹³¹.

Fransa, İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki hakimiyetinin, Orta Doğu'daki kendi konumunu zayıflatacağından ve Fransa'nın çıkarlarına zarar vereceğinden endişe duymuştur. Bu nedenle, İstanbul'un Osmanlı'nın kontrolünde kalması Fransa için daha uygun olacaktı. Fransız hükümetinin amaçları ve beklentileri, 1 Ocak 1920 tarihli "Tems" adlı resmi gazetede daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu gazetede, denizdeki müttefikler arasında eşit güç olmadığı ve bu güç farkının haklar ve özgürlükler arasında adaletsizlik yarattığı vurgulanmıştır. İngiltere'nin planları, aynı zamanda Akdeniz'de Yunanistan'ın güçlenmesini istemeyen İtalya'yı da tatmin etmemiştir. İtalya'nın bu konudaki endişeleri ve tepkileri, bölgesel güç dengelerini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmiştir¹³².

Milli Mücadelenin temel belgelerinden biri olan Mısak-ı Millî Meclis-i Mebusan tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edildi.¹³³ Bu belgede Boğazlara dair hükümler yer almıştır. Bu belgenin dördüncü maddesi şu şekildedir: "İstanbul kenti, İslam Halifeliği'nin ve Yüce Saltanatın merkezi olarak, Osmanlı hükümetinin başkenti olan ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin her türlü tehlikeden uzak tutulması gerekmektedir. Bu prensip

2 cilt, dördüncü baskı, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonda Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü "Nauka" Yayınevi.

¹³⁰ Dranov, 1948 **a.g.k.**, 167-168

¹³¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 170 (Aslında kendi hakimiyetlerini düşünüyorlardı, ancak ABD'nin de adaylığını önermişlerdir.)

¹³² A.A.Gromyko, B.N.Ponomaryova, 1980, **a.g.k.**, 68-69

¹³³ Çelik, E., (1969), 100 Sorunda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 15

korunarak, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticareti ve ulaşımına açılması konusunda diğer tüm devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır".¹³⁴

Paris Barış Konferansı sırasında yaşanan tartışmalar, İstanbul ve Karadeniz Boğazları üzerindeki kontrol anlaşmazlığını açıkça ortaya çıkarmıştır. Konferansta, Boğazlar üzerinde uluslararası bir hukuki rejim kurulması konusunda çalışmalar yürüten çok sayıda uzman komite bulunmuştur. Bu komiteler, Boğazların yönetimi ve güvenliği ile ilgili çeşitli alternatifler üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sırasında, Boğazların kaderini etkileyen güçlerin çıkarlarının korunması, özellikle de o dönemde bölgede etkili olan Sovyet Rusya'nın çıkarlarının dikkate alınması gerektiği konusunda bir konsensüs oluşmuştur¹³⁵. Bundan başka yoğun geçen Paris Konferansında bazı "akıl dışı" öneriler de gündeme gelmiştir. Örneğin; Boğazların Danimarka veya Belçika gibi ülkelere verilmesi gibi "mantık dışı" konularda tartışılmıştır.¹³⁶

Bundan sonraki süreçte 10 Ağustos 1920'de Paris yakınlarındaki Sevr'de, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya hükümetleri, Osmanlı Hükümeti ile bir barış anlaşması imzalamışlardır. Sevr Antlaşması, 433 maddeden ve çok sayıda ekten oluşmuş ve Osmanlı Devleti'nin egemen bir devlet olarak varlığını sona erdirmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları bu antlaşmayla yaklaşık beş kat azalmıştır. Antlaşmanın 22. Maddesi, Osmanlı'yı Arapları "modern dünyanın son derece zor koşullarında" yönetmekten aciz olarak nitelendirerek, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan üzerindeki haklarından resmen vazgeçmesini öngörmüştür. 101. Maddede de Mısır'ın Britanya tarafından yönetileceği kabul edilmiştir. 109. Maddeye göre, Osmanlı, Büyük Britanya'nın Süveyş Kanalı'ndaki seyrüsefer haklarından vazgeçmiş, ayrıca, Sudan ve Kıbrıs Adası İngiltere'ye verilmiştir. 118. Madde ile Tunus ve Fas üzerinde Fransız himayesini tanımış, 121 ve 122. Maddeler gereğince ise, İtalya'ya Libya ve Oniki Ada verilmiştir. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tüm topraklarının büyük güçler tarafından "mandate" (işgal) edilmesine sebep olmuş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik haklarını büyük ölçüde kaybetmesine yol açmıştır¹³⁷.

¹³⁴ Baskın Oran,(2011) "Dönemin Bilançosu", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 105.

¹³⁵ Gromyko, Ponomaryova, 1980, **a.g.k.**, 70

¹³⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 171

¹³⁷ Dranov, **a.g.k.**, 172

Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan topraklarını kendi nüfuz alanlarına bölerek bölgede etkinliklerini artırmışlardır. Antlaşma, ırksal, dinsel ve dilsel azınlıkların çıkarlarını koruma, Türkiye'nin kaynaklarını büyütme ve uluslararası rekabeti ortadan kaldırma amaçlarıyla açıklanmıştır. Ancak bu durum, gerçekte Türk topraklarının yabancı güçler lehine bir dizi taviz verilmesine yol açmıştır. Bu tavizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik haklarını büyük ölçüde sınırlamış ve topraklarının birçoğunun yabancı devletlerin kontrolüne geçmesine neden olmuştur¹³⁸.

Sevr Antlaşması, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kapasitesini de önemli ölçüde sınırlandıran hükümler içermiştir. Şöyle ki, Antlaşma, Osmanlı'nın yalnızca 50.000 kişilik bir polis ve jandarma gücü bulundurmasına izin vermiş, askeri havacılık faaliyetlerini yasaklamış ve deniz kuvvetlerini altı muhrip ve yedi gambota indirmiştir. Yunanistan, İngiliz emperyalizminin sadık bir vasalı olarak, Batı ve Doğu Trakya, İmroz ve Bozcaada adaları, Çanakkale Boğazı'nın girişini kontrol eden İzmir şehri ve çevresini elde etmiştir. Antlaşmanın 36. Maddesi gereğince, Padişah'a İstanbul'u Osmanlı devletinin başkenti olarak bırakmış, ancak müttefikler, Türkiye'nin antlaşmanın şartlarına uymaması durumunda bu kararı gözden geçirme hakkını saklı tutmuşlardır. Sevr Antlaşması, tüm ulusların donanma ve ticaret gemilerine Boğazlar'ı her zaman serbest bırakmıştır. Boğazlar çevresinde, müttefik birlikler tarafından işgal edilen tarafsız bir bölge oluşturulmuş ve bu bölgedeki ve yakın adalardaki tüm tahkimatların yıkılması öngörülmüştür.¹³⁹

Tüm bunlarla birlikte Antlaşma, Boğazlar rejimini yönetmek üzere İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya, Japonya ve Bolşevik Rusya'dan oluşan uluslararası bir komisyonun oluşturulmasını da içermiştir. Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Osmanlı temsilcileri, her biri iki oy hakkına sahip olmuştur. Ancak, Sovyetler Birliği, Osmanlı ve Bulgaristan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olarak temsil edilebilmeleri için bu kuruluşa üye olmaları gerekmiştir¹⁴⁰.

Sovyetler Birliği, Sevr Antlaşması'nın adaletsiz bir şekilde oluşturulduğunu vurgulamıştır. Nitekim, İngiltere, Karadeniz devletlerinin çıkarlarını göz ardı ederek Boğazlar üzerindeki hakimiyetini sürdürmüştür. İngiltere, Sevr Antlaşması'nda

¹³⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz boğazları, (18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 339

¹³⁹ Gromyko, Ponomaryova, 1980, a.g.k., 72

¹⁴⁰ Dranov, 1948 a.g.k., 73

Boğazların açılmasını öngörmüş, bu da tüm ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlar ve Karadeniz üzerinden geçmesine izin vermiştir. Bu durum, Batı'nın deniz gücüne, özellikle de Boğazlar yakınlarındaki üslere ve güçlü bir filoya olan bağımlılığını artırmıştır.¹⁴¹

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri T. Çiçerin, 1919 yılında Türk köylü ve işçilerine hitaben yaptığı çağrıda, İngiliz emperyalizminin Boğazları ele geçirmesinin felaketle sonuçlanacağını belirtmiştir. İstanbul'un tarihi önemi ve Türkiye'nin bağımsız bir ulus olarak var olamadığını vurgulayan Çiçerin çağrısında, Sovyet Rusya'nın işçi ve köylü hükümetinin, bu kritik ve sorumluluk dolu dönemde Türkiye'deki işçi ve köylülere birleşik güçlerle Avrupalı yağmacıları uzaklaştırmak ve ülkede mutluluklarını onların talihsizlikleri üzerine kurmaya çalışanları ortadan kaldırmak için destek sunacağını ifade etmiştir¹⁴².

Bu olayların yaşandığı dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Ankara'da toplanarak yeni bir hükümet oluşturmuş ve işgal güçlerine karşı bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. Yeni hükümet 28 Ocak 1920 tarihinde, kabul edilen Misak-ı Milli'yi dış politikanın merkezine oturtmuştur. Bu belge, Türkiye'nin ulusal sınırlarını ve egemenlik haklarını net bir şekilde tanımlayan, aynı zamanda bağımsızlık savunusunun altını çizen bir manifesto niteliği taşımıştır. Misak-ı Milli, özellikle Türkiye'nin İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak amacıyla uluslararası ticaret gemilerine boğazları açma konusunda ilgili devletlerle anlaşma yapmaya hazır olduğunu ifade ederek, ülkenin dış politikada bağımsız bir yol izleme kararlılığını ve egemenlik haklarını koruma arzusunu vurgulamıştır¹⁴³. Bundan başka Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya ile Türkiye arasında sürekli diplomatik ilişkiler tesis etme girişimi, her iki ülkenin yabancı emperyalist tehditlere karşı yardım arayışında atılmış önemli bir adım olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu süreçte, Sovyet hükümeti, Türk halkının taleplerine ve ihtiyaçlarına duyarlılık göstermiş, RSFSR Dışişleri Halk Komiseri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyet hükümetinin yeni Türk hükümetinin dış politika ilkelerini memnuniyetle öğrenme arzusunun iletildiği kaydedilmiştir¹⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 29 Kasım 1920 tarihinde Sovyet hükümetine gönderdiği telgrafta, Rus halkına olan hayranlığını ve takdirini dile getirmiştir. Paşa, Rus halkının

¹⁴¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı (1958) SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler. Cilt II. 1 Ocak 1919 - 30 Haziran 1920. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi, s. 123

¹⁴² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 342

¹⁴³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 174

¹⁴⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 175

dünya kurtuluşu için sürdürdüğü benzersiz mücadeleye ve baskıya karşı gösterdiği direnişe vurgu yapmıştır. Bolşevik liderler ise, Türk ulusunun Rusların gösterdiği fedakarlıklara saygı duyduğunu ve Müslüman ülkelerin yüzyıllardır Avrupa emperyalizminin hedefi olduğu gerçeğine işaret ederek mücadeleyi sürdürdüklerini belirtmişlerdir¹⁴⁵. İtilaf Devletleri, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin giderek güçlenmesi konusunda kaygı duymuş ve Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi, Ankara Hükümeti ile bir uzlaşmaya varılması ve Türkiye'nin Sovyet karşıtı bir bloğa dahil edilmesi yönündeki talepler, bu dönemde artan bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır¹⁴⁶.

Sevr Antlaşması'nın revize edilmesinde en çok da Fransa hükümeti istekli olmuştur. Nitekim Fransızlar için Sevr Antlaşması, İngiliz hegemonyasını Ortadoğu'da güçlendirdiği ve Fransa'nın kendi çıkarlarına zarar verdiği için kabul edilemez niteliklere sahiptir. Bu durum, Fransız akademisyenler tarafından da çeşitli makalelerde ele alınmıştır. Örneğin, Joseph Barthelemy, Sevr Antlaşması nedeniyle Fransa'nın Boğazlar ve Ortadoğu'daki konumunun kötüleştiğini ve Türkiye'ye güvenerek "Bolşevizme karşı bir siper olması gerektiğini" savunan bir makale yazmıştır. Barthelemy, Sevr Antlaşması ile yapılan yanlış diplomasi nedeniyle Türkiye'nin Fransa için önemli bir kaynak haline geldiğini düşünmüştür. Fransızların görüşüne göre, Bolşevizm gibi tehlikelere karşı koymak ve Fransız çıkarlarını korumak için Türkiye'ye güvenmek ve üzerinde etkinlik kurmak gerekmektedir. Çünkü Türkiye, Fransızların Ortadoğu'daki konumlarını korumak ve güçlendirmek için stratejik bir öneme sahiptir¹⁴⁷.

Bundan başka İngiltere de bu konuda istekli davranmıştır. Şöyle ki, 22 Aralık 1920'de İngiltere Avam Kamarası üyesi olan Guinness'in yaptığı açıklama, İngilizlerin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmek için toprak tavizleri verme niyetlerini ortaya koymuştur. Guinness, "İlk endişemiz, Ankara'daki hükümetle ilişki kurmak ve Türk milliyetçilerinin Müttefik kontrolü lehine önemli tavizler vermeye niyetlerini göstermeleri durumunda makul toprak tavizleri vermektir" şeklindeki ifadesiyle bu niyeti açıkça belirtmiştir. Böylelikle, İngiliz ve Fransız hükümetleri, bölgedeki hegemonyalarını sürdürmek ve kendi çıkarlarını korumak için Türkiye üzerinde kontrol kurmaya çalışmışlardır¹⁴⁸. Bu amaç doğrultusunda Batılı güçler 21 Şubat–12 Mart 1921'de Londra

¹⁴⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 347

¹⁴⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 176

¹⁴⁷ Bazilevich, 1946, **a.g.k.**, 125-126

¹⁴⁸ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 177

Konferansı sırasında Türkiye ile bir anlaşma yapmaya çalışmışlar ancak başarı sağlayamamışlardır. Çünkü İngilizler, İstanbul'un tahliyesine izin verirken Boğazları bırakmak istememişlerdir¹⁴⁹. Buna karşılık 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Türkiye arasında "Dostluk ve Kardeşlik" anlaşması imzalanmıştır¹⁵⁰. Türk delegasyonunun başkanı Yusuf Kemal, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul edemeyeceğini, aynı zamanda Türkiye'nin Rusya'ya yönelmekle doğru yolu seçtiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Mevcut dostluk anlaşmasının detaylı bir şekilde hazırlanması ve tüm dünyaya duyurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu anlaşmanın hem İtilaf devletleri hem de Batı halklarının öğrenmesi gerektiğini vurgulayarak bu birliğin halkların özgürlüğünü koruyan bir güç olacağını vurgulamıştır¹⁵¹.

Bu antlaşmanın amacı her iki halkın birbirlerinin durumunu olumsuz etkileyen her türlü zorluğun farkında olarak dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek olmuştur¹⁵². Antlaşmanın 1.Maddesi tarafların başka bir tarafın zorlamasıyla kabul edilecek herhangi bir barış anlaşmasını tanımayacaklarına dair bir taahhüt içermiştir. 5. Madde de ise, Karadeniz ve Boğazların uluslararası statüsünün belirlenmesi amacıyla, tarafların Boğazların serbest geçişini ve ticari ilişkiler için açılmasını sağlamak üzere özel bir konferansa devredilmesi kabul edilmiştir.¹⁵³

Türk-Sovyet ilişkileri bu antlaşmadan sonra da olumlu yönde gelişmeler göstermiştir. Nitekim 1922 yazında Türk-Yunan Savaşı, önemli bir aşamaya ulaşmış ve Yunan ordusu aracılığıyla İngilizlerin Türk halkının Ulusal Kurtuluş Mücadelesini bastırma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk kuvvetleri, Sovyet cumhuriyetlerinin dostane desteğine dayanarak, 26 Ağustos 1922'de kararlı bir karşı taarruz başlatmışlardır. Bu taarruz sonucunda, birkaç gün içinde Yunan ordusu bozguna uğratılmış ve Türk kuvvetleri İstanbul – Boğazlar bölgesini işgal eden müttefik kuvvetlerle temas kurmuştur. Bu gelişme, Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesinde dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Türk ordusunun kararlı ve başarılı karşı taarruzu, İngiliz ve diğer müttefik kuvvetlerin bölgedeki etkinliğine ve Türkiye üzerindeki kontrol çabalarına büyük bir darbe vurmuştur. Bu olaylar, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin

¹⁴⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 178

¹⁵⁰ Hormach Irina Aleksandrovna,(2029) Orta Doğu'daki durumun düzenlenmesine ilişkin Lozan Konferansı'nda Sovyet Rusya (1922-1923), Yeni ve Çağdaş Tarih, 2, s. 8

¹⁵¹ Kireev, 2007, **a.g.k.**, 101

¹⁵² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 349-350

¹⁵³ Gorokhov, V.N. (2004). Uluslararası ilişkiler tarihi 1918-1939. Moskova: Moskova Üniversitesi Yayınları, s. 97

seyrini değiştirmiş ve ulusal egemenliğinin yeniden tesis edilmesine doğru önemli bir adım olarak kabul edilmiştir¹⁵⁴.

Türk-Yunan Savaşı sırasında Boğazlarda, Müttefik Kuvvetlerin gerçekleştirdiği yasadışı askeri operasyonlar, önemli bir uluslararası hukuk meselesi oluşturmuştur. Bu operasyonlar arasında Yunan savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçişi, Yunan filosunun Karadeniz'de askeri operasyonlar yapması, Samsun limanının bombalanması ve Rus mal depolarının tahrip edilmesi, Anadolu kıyılarının ablukaya alınması, Sovyet gemilerinin geciktirilmesi ve bu gemilerle taşınan mallara el konulması gibi faaliyetler yer almıştır. Bundan dolayı Temmuz 1922'de Sovyet hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya Dışışleri Bakanlarına bir nota göndererek, Karadeniz boğazları üzerinde kontrolü elinde bulunduran müttefik deniz komutanlığının bu düşmanca eylemleri durdurması için acil önlemler almalarını istemiştir. Balfour'un buna karşılık verdiği cevabi notası ise, Yunan donanmasının yasadışı eylemlerini Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaş durumu ile meşrulaştırmaya çalışan bir İngiliz hükümeti açıklaması olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, bu notada, gerçek dünya savaşının Boğazlarla ilgili önceki anlaşmaları feshettiğini ve yeni bir uluslararası anlaşma yapılınca kadar tüm ulusların askeri gemilerine açık olduğunu iddia etmiştir. Sovyetler, İngiliz notasının savaş öncesi boğaz rejimi anlaşmalarının geçerliliği konusunda doğru bir önermeden yanlış sonuçlar çıkardığını öne sürmüşlerdir. Onlar savaş öncesi anlaşmaların geçersiz hale gelmesinin, İngiltere ve müttefiklerinin Türk boğazlarının düzenlemesini tamamen kendi isteklerine göre yapmalarına izin verildiği anlamına gelmediğini ifade etmişlerdir. 13 Eylül 1922'de Sovyet hükümeti, Avrupalı güçlerin gerçek bir barış istiyorlarsa uluslararası sorunları kaba kuvvetle değil, bu sorunlardan hayati çıkarları etkilenen halklarla barışçıl bir anlaşma yoluyla çözmeleri gerektiğini belirtmiştir. Sovyet hükümeti, uluslararası sorunları çözenin başka bir yolu olmadığını, sadece “güçsüz bir kâğıt parçası olan savaş sonrası yapılan bazı anlaşmalar gibi uluslararası ilişkilerde yeni çatışmaların ve zorlukların kaynağı olacağını” ifade etmiştir¹⁵⁵.

Türk-Yunan Savaşı sırasında Yunan ordusunun yenilmesi, İngilizleri kaygılandırmıştır. Türk birlikleri, bazı yerlerde Boğazlar bölgesini geçtikten sonra İstanbul'un dış mahallelerine ulaşmıştır. Başlangıçta İngiliz hükümeti, Türk ilerleyişine

¹⁵⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 352

¹⁵⁵ Çiçerin, G.V.,(1961) Uluslararası Politika Üzerine Makaleler Ve Özetler Dış Politika Bibliyoteri/Moskova Sosyo-Ekonomik Literatür Yayınevi, s. 87-88

karşılık vermek için askeri takviye göndermeyi planlamış; Lloyd George, yardım için Dominyonlara başvurmuş ve emperyalistlerini İstanbul ve Boğazları korumaya ikna etmeye çalışmıştır¹⁵⁶. 23 Eylül 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya; Türk hükümetine; Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile müzakereleri başlatma teklifi yapmıştır. Ruslara göre Batılı güçlerin amacı Türk ilerlemesini durdurmak ve barış için Boğazlar–Marmara Denizi üzerinde Milletler Cemiyeti'nin hâkimiyetini kurmaktır. İngiltere aynı zamanda Boğazları ablukaya aldıklarını ilan etmiş ve Karadeniz'den veya Karadeniz limanlarından geçen tüm gemilere ateş açacaklarını açıklamıştır.¹⁵⁷ Sovyet Rusya ile diğer ülkeler arasındaki normal ekonomik ilişkiler, Karadeniz'in ablukası nedeniyle bozulmuştur¹⁵⁸. Sovyet hükümeti bu yeni düşmanca eylemi sert bir şekilde protesto etmiş 30 Eylül 1922 tarihli bir notta, Boğazların ilan edilen ablukasının, Karadeniz devletlerinin barışçıl ekonomik yaşamı için her zaman bir tehdit oluşturacağını belirtmiştir¹⁵⁹. Rus hükümeti, Doğu ve Karadeniz'deki özel konumundan ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin sağlanmasıyla en çok ilgilenen halkların çıkarlarını temsil ederek Rusya ve müttefik cumhuriyetlerin haklarının Avrupa güçleri tarafından gasp edilmesini şiddetle protesto etmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Boğazlar sorunuyla en çok ilgilendiğini belirten İngiliz hükümetinin açıklamasını sert bir şekilde eleştirmiş; Sovyet hükümeti, barış ve halkların güvenliği için kalıcı ve sürdürülebilir bir mücadele politikasına dayanarak Orta Doğu krizinin çözümüyle ilgilenen ülkelere oluşan bir konferansın toplanmasını önermiştir¹⁶⁰.

Sovyet Hükümetinin notasında, müttefikleri Ukrayna ve Gürcistan ile birlikte Türkiye'nin yanı sıra Boğazların kaderiyle ilgilenen güçler arasında en önde gelen rolü olduğu belirtilmiştir. Rusya, Doğu Sorunu'nun tarihi boyunca her zaman uluslararası anlaşmalara öncelik vermiş; hatta Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri, özel bir anlaşma yoluyla İstanbul ve Boğazları Rusya'ya devretmeyi taahhüt etmiştir¹⁶¹. Fakat Sovyet Hükümeti, Türklerin köleleştirilmesi gerektiğini düşünmediği için Çarlık dönemi'nde Batılı güçlerle yapılan anlaşmaları iptal etmiştir¹⁶².

¹⁵⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**,182

¹⁵⁷ Hormach Irina Aleksandrovna, 2019, **a.g.k.**, 10

¹⁵⁸ Çiçerin, 1961, **a.g.k.**, 91

¹⁵⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 183

¹⁶⁰ -Aralov, S.I. (1960) Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Yayınları, s. 78

¹⁶¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 253-354

¹⁶² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 184

Türk-Yunan Savaşı, nihayet İtilaf güçlerinin aktif katılımı ile 11 Ekim 1922'de Mudanya'da yapılan ateşkes antlaşmasıyla sona ermiştir. Bu anlaşmanın anlamı, "gelecek barış konferansında nihai karar alıncaya kadar" İtilaf güçlerinin İstanbul ve Boğazlar bölgesinin işgalini sürdürmeleri yönünde olmuştur. Sovyetler, bu süreçte emperyalist ülkeler tarafından konferans görüşmelerinden uzak tutulmuştur. Sovyetler, bu durumu eleştirerek, konferansa Orta Doğu'da çıkarı olmayan Japonya'nın katılmasının ve en ilgili Sovyet cumhuriyetlerinin katılmamasının durumun "saçmalığını" ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Sovyetlerin bu eleştirisi, konferansın tarafsızlığı ve kapsayıcılığı konusunda ciddi soru işaretleri yaratmıştır¹⁶³.

2.1. Lozan Barış Konferansı ve Boğazlar

20 Ekim 1922'de Sovyet Rusya Hükümeti, ülkesinin çıkarlarını göz ardı ederek Orta Doğu ile ilgili bir konferansın düzenlenmesinin hiçbir makul nedeni olmadığını belirtmiş ve Sovyet Rusya'nın çıkarlarının göz ardı edilmesi, dünya çapında barışa yardımcı olmak yerine ciddi uluslararası karmaşıklıkların ön koşullarını oluşturduğunu ifade etmiştir¹⁶⁴. Sovyet hükümeti, Ortadoğu sorunlarını ele alacak olan konferansa diğer katılımcılarla eşit statüde katılma arzusunda olduğunu belirtmiş, Türkiye ise Sovyet delegasyonunu desteklemiştir. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya, Sovyet Rusya'yı yalnızca Boğazlar konusundaki özel toplantılara davet etmek istemişlerdir. Bu ayrımcılık, Sovyet hükümeti tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. Vladimir Lenin, 27 Ekim 1922 tarihinde Observer ve Manchester Guardian gazetelerine verdiği röportajda, meseleyi sadece prestij meselesi olarak görmemenin önemini vurgulamıştır. Lenin'in ifadelerine göre, "Yakındoğu politikamız, Rusya ve ona bağlı bir dizi devlet için son derece gerçek ve acil hayati çıkarlarla ilgilidir. Eğer bu devletlerin hepsi Yakın Doğu Konferansı'na katılma taleplerini gerçekleştiremezse, bu durum büyük düşmanlık, çatışma ve memnuniyetsizliğe yol açacak; Avrupa'nın doğusu ile diğer tüm devletler arasındaki ticari ilişkilerde ciddi zorluklar yaşanacaktır. Bu, barış içinde birlikte yaşama imkanını ya tamamen ortadan kaldıracak ya da son derece zorlaştıracaktır"¹⁶⁵. Lenin'e "Boğazlar sorununun çözümüne dair Rusya'nın takip ettiği programın ne olduğu"

¹⁶³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 186

¹⁶⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar)**a.g.k.**, 359

¹⁶⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı (1961) SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler Cilt V. 1 Ocak 1922 - 19 Kasım 1922. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi, s. 46

sorulduğunda ise, Lenin'in verdiği yanıt şu şekilde olmuştur: "Bizim programımız, kesin olmamakla birlikte, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının karşılanmasını hedeflemektedir. Bu, sadece Türkiye'nin bağımsızlığının korunması açısından değil, aynı zamanda farklı ulusları bünyesinde barındıran ve bu özelliğiyle diğer ülkelerden ayrılan bir ülkede, beş yıl süresince ulusal meselelerin çözümüne dair kazanılan tecrübelerin ışığında da gereklidir. Bu deneyimler, ulusların çıkarlarına yönelik tutumun, özellikle bu tür koşullarda, çatışma ihtimalini en aza indirecek koşulların oluşturulmasını teşvik eden bir yaklaşım olması gerektiğine dair kanaatimizi pekiştirmiştir"¹⁶⁶. Lenin'in ikinci önerisi ise, Boğazların hem sivil hem de askeri amaçlar için kullanılan tüm askeri gemilere kapatılması yönünde olmuştur. Bu öneri, Boğazlara doğrudan komşu olan devletlerin ve diğer tüm devletlerin ticari çıkarlarını en üst düzeyde etkileyecek bir strateji olarak sunulmuştur. Lenin, bu önlemin, bölgesel ve uluslararası ticaretin korunması ve dengelemesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır¹⁶⁷.

Lozan Barış Konferansı'nı (20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923/ 23 Nisan 1923) İtilaf Devletleri, tarihi "Doğu Sorunu" bağlamında, Sevr Antlaşması hükümlerini hafifletmek ve Türk hükümetine kabul ettirmek amacıyla düzenlemişlerdir. Lozan Konferansı, İsmet Paşa'nın ifadesiyle, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmek ve mirasını paylaşmak için düzenlenmiştir. Bu konferans, "Doğu Sorunu"nun nihai eylemi olarak kabul edilebilir.¹⁶⁸

Sovyet Hükümeti, 2 Kasım 1922 tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Lozan'da Boğazlar sorununu tartışmak üzere temsilci gönderme teklifine yanıt olarak, Sovyet Rusya'nın diğer konulardan tamamen dışlanması, konferans yapısının yapay olarak oluşturulduğunun ve davet eden devletlerin Yakın Doğu sorunlarının çözümünde katılım hakkı ve düzeyini keyfi bir şekilde belirlediğini ifade etmiştir. Fakat Sovyet Hükümeti, Orta Doğu'da barış ve güvenliğin korunmasını çıkarlarına uygun bulduğundan, Boğazlar sorununun tartışılması Lozan Konferansı'na katılmaya karar vermiştir.¹⁶⁹

Konferans sürecinde Trakya bölgesinde öngörülen toprak değişikliklerinin ve Boğazlar havzasındaki komşu devletler ile Ege ve Karadeniz'deki diğer komşu devletler arasındaki ilişkilerde meydana gelecek değişikliklerin, Boğazlar rejimine belirgin bir

¹⁶⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 363

¹⁶⁷ Dranov, 1948, a.g.k., 189

¹⁶⁸ Seha Meray, (1969)Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (LBK),I/1-1, Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul, s. 12, (İsmet Paşa'nın önsözü).

¹⁶⁹ 1999,Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 366

etkisi olacağı kaçınılmazdı. Sovyet delegasyonu, bu meselelerin, Orta Doğu'da sürdürülebilir bir barışın sağlanması ve Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının güçlendirilmesi gibi diğer konularla birlikte, Rusya ve müttefiklerinin hayati ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamıştır¹⁷⁰. Bundan başka Sovyet delegasyonu deniz ticaretine tam olarak izin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla ticari gemilerin Boğazlar üzerinde özgürce hareket etmesi amaçlanmıştır¹⁷¹.

Nihayet, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'na İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Boğazlar ile ilgili olarak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetlerinden birer heyet katılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen temsilciler resmi olarak katılmasalar da gözlemci olarak konferansta aktif olarak bulunmuşlardır¹⁷². Konferansta Osmanlı borçları, azınlıkların hakları, Musul petrol bölgesinin kaderi, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne erişim izni verilmesi ve Türkiye'nin sınırları gibi konular ele alınmıştır. Bu nedenle İtilaf devletleri diplomasisi konferansta zorlu bir diplomatik oyun oynamış ve diğer konularda bazı tavizler karşılığında Türk delegasyonuna boğazlar konusunda baskı yapmıştır. Sovyet kaynaklarına göre, Sovyetler Birliği için çok önemli olan Boğazlar sorunu, bu konferans süresince pazarlık konusu haline gelmiştir¹⁷³. Şöyle ki, Lozan Konferansı'nın Siyasi Komisyonu (Bölgesel ve Askeri Sorunlar Komitesi), Boğazlar rejimi konusunu tartışmak üzere toplanmış ve bu komisyonun başkanı, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon olmuştur¹⁷⁴. Bu toplantıda Curzon, diğer batılı ülkelerin temsilcileri tarafından desteklenirken, Sovyet delegasyonu Boğazlar rejimini savunan bir pozisyon almış; barış ve güvenliği vurgulayarak aynı zamanda Karadeniz ülkelerinin hayati çıkarlarını korumakta ısrar etmiştir. Türkiye'nin Sovyetlere meyil etmesinden kuşku duyan Lord Curzon 26 Kasım'da İsmet Paşa ile görüşme yaparak onu Boğazlar konusunda Sovyet görüşüne çekilmesine karşı uyarmıştı¹⁷⁵. Bundan dolayı da Türkiye'nin Lozan'da Boğazlarla ilgili hangi ülkelerin görüşlerini destekleyeceği konferans katılımlarının dikkat merkezinde yer almıştır. Türk temsilcileri ise, 3 Aralık 1922'de Chicago Tribune gazetesine verdiği mülakatta Boğazlar rejimi konusunda tarafsız bir tutum

¹⁷⁰ SSCB Dış Politikası Belgeleri, 20 Kasım 1922-31 Aralık 1923 cilt VI, Moskova: Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 74-75

¹⁷¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 375

¹⁷² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 190

¹⁷³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 372

¹⁷⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 191

¹⁷⁵ Şimşir N. B., (2012), Lozan Günlüğü, Ankara: Bilgi Yayınevi 2. basım, s. 195

sergileyeceğini, müzakerelerin Sovyet delegasyonu ile diğer batılı ülkeler arasında gerçekleşeceğini, Boğazlar sorununu çözmek için bağımsız bir aracı olarak hareket etme niyetini dile getireceğini vurgulamışlardır¹⁷⁶.

2.2.1. Türk Heyeti'nin Tezi

21 Kasım'da gerçekleşen oturumun açılışında, toplantının başkanı Lord Curzon tarafından ilk söz Türk heyetine verilmiştir. Lord Curzon'un ana amacı, Türk delegasyonunun Boğazlar konusundaki görüşlerini almak ve özellikle de bu görüşlerin Rus yanlısı olup olmadığını doğrulamaktır. İsmet Paşa, konuşmasına Rus temsilcilerinin katılımından duyduğu memnuniyeti ifade ederek başlamış ve ardından üç yıl öncesi Mîsâk-ı Millî'de belirtilen Türkiye'nin duruşunu tekrarlamıştır. Bu duruşa göre, İstanbul'un hilafetin merkezi ve Osmanlı Hükümeti'nin başkenti olarak kabul edilmesi, Marmara Denizi'nin güvenliğinin ve her türlü saldırıdan korunmasının önemi göz önünde bulundurularak, konferansın kararlarına uyulacağı belirtilmiştir. İsmet Paşa'nın vurguladığı en önemli husus, Türk Boğazlarının güvenliğinin garanti altına alınması ve Boğazların dünya ticaretine ve uluslararası trafiğe açık tutulması konusunda verilen ortak kararların kabul edilmesi olmuştur¹⁷⁷. Fakat İngiliz delegasyonunun başkanı Curzon, İsmet Paşa'nın bu kısa konuşmasından tatmin olmamıştır. Curzon, devletlerin 23 Eylül tarihli notasında belirtilen, Boğazların askerden arındırılması ve Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne verilmesi teklifi hakkında İsmet Paşa'nın görüşlerini sormuş, ancak İsmet Paşa, kendi fikirlerini daha sonra açıklayacağını ifade etmiştir. Nitekim İsmet Paşa, kendi görüşlerini detaylı bir şekilde ifade etmeden önce, diğer katılımcı devletlerin kararlarını dinleyip, bunların ardından kendi açıklamasını yapmayı daha uygun bulmuştur¹⁷⁸.

Sovyet delegasyonu başkanı Çiçerin, Türk delegasyonunun tutumunu ele alırken, Türklerin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin bozulma ihtimalinden endişe ettiklerini düşündüğünü ifade etmiştir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği, Türklerin ikili oyun oynadığına inanmışlardır. Çiçerin bunu “İsmet Paşa'nın buradaki tutumu açıkça kurnazlık içermektedir” şeklinde ifade etmiştir. Türk delegasyonunun bu tutumu, Çiçerin tarafından giderek daha fazla memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Yabancı basında, “İsmet

¹⁷⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 192

¹⁷⁷ Ali Naci Karacan, (2011), Lozan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 3. Baskı, s. 131

¹⁷⁸ Şimşir, 2012, **a.g.k.**, 244

İnönü'nün suskunluğu" başlığı altında çeşitli yorumlar yapılmış ve hatta bazı yorumlarda, Türklerin taleplerinin Sovyetler tarafından konferansa sunulduğu şeklinde değerlendirmeler ireli sürülmüştür¹⁷⁹.

2.2.2. Sovyetler Birliği'nin Tezi

Konferans öncesi 17 Ekim 1922'de Sovyet Dışışleri Bakanı G. Çiçerin, Stalin ve Politbüro üyelerine Boğazlar hakkında görüşlerini belirten bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, Boğazların serbest kullanımı ve kıyı tahkimatlarının kaldırılmasının, İngiltere'nin Karadeniz'deki egemenliğini pekiştireceği ve bu durumun kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, barış zamanlarında tüm ülkelerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanmasının en az zararlı seçenek olduğu belirtilmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tanımış ve bu egemenliğin korunması için Boğazların kapatılmasını ve kıyı bölgelerinin güçlendirilmesini önermiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Boğazları korumak için bir donanmaya sahip olma hakkı olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda Türk Boğazlarının, ticari gemiler ve askeri olmayan hava araçları için açık olması gerektiği savunulmuştur. Sovyet hükümeti, 1921 Moskova Antlaşması'nı desteklemekte, bu antlaşma uyarınca Boğazlar'ın statüsünün Karadeniz kıyı devletleri komitesi tarafından belirlenmesini kabul etmiştir. Sovyetler, bu komite çalışmalarına İhtilaf devletlerinin de katılmasını önermiştir. Son olarak, Karadeniz'in uluslararası bir kararla kapalı deniz olarak tanınması gerektiği belirtilmiştir¹⁸⁰. Böylelikle, bu öneriler doğrultusunda Konferansta Sovyet Delegasyonu, Lenin tarafından hazırlanan bir programı sunmuştur. Bu program, Türkiye'nin ulusal taleplerinin karşılanmasını, Boğazların her türlü savaş gemisine hem barış hem de savaş zamanında kapalı olmasını ve ticari denizcilik için tam serbestiyetini içermiştir.¹⁸¹

4 Aralık 1922'de gerçekleşen Boğazlar Komisyonu'nun ilk toplantısında, Sovyet Dışışleri Bakanı G. Çiçerin, Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan delegasyonlarının ortak deklarasyonunu sunmuştur. Çiçerin'in konuşması, Sovyetler Birliği ve Müttefik hükümetlerinin dış politikada ve Ortadoğu meselesinde ana hedeflerinin evrensel barışın

¹⁷⁹ SSCB Dış Politika Belgeleri. (1959) . 7 Kasım 1921 - 31 Aralık 1922 / SSCB Dışışleri Bakanlığı. - Moskova: Gospolitizdat, s. 189

¹⁸⁰ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 178-180

¹⁸¹ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 181

sağlanması ve güçlendirilmesi olduğunu vurgulayarak başlamıştır. Ayrıca, Sovyet tarafının konferansın genel çalışmalarından dışlanmasından duyulan üzüntü ve hayal kırıklığı dile getirilmiştir. Zaten Müttefiklerin Sovyetler Birliği'ni Lozan'a çağırma niyetleri yoktu, Türkiye'nin ısrarlı talepleri üzerine Sovyet Rusya'sının Boğazlarla ilgili oturumlara çağırılması sağlanmıştı.¹⁸² Çiçerin, Lozan Konferansı'nı düzenleyen ülkelerin, Sovyet Rusya'nın konferansa sadece Boğazlar sorunuyla ilgili tartışmalara katılmasını kabul ettiğini belirtmiştir¹⁸³. Sovyet Rusya Delegasyonu, Konferans süresince Orta Doğu'da barışın sağlanmasının tarihsel önemine ve Sovyetler Birliği'nin bu sürece katkı sağlama hakkına dikkat çekmiştir. 1840-1841 yıllarında Boğazlar sorununun ilk kez uluslararası bir mesele olarak ele alınmasından bu yana, devletler Orta Doğu sorunlarını bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmişlerdir. Ancak, Sovyetler Birliği ve müttefikleri (Ukrayna ve Gürcistan) dahil olmadan Orta Doğu'da barışın sağlanabileceğini ve Boğazlar sorununun geniş Orta Doğu meselelerinden bağımsız olarak ele alınabileceğini öne süren davet eden ülkeler, bu uzun süreli geleneği ihlal ediyor gibi görünmüştür¹⁸⁴.

Sovyet Rusya Delegasyonu'nun başkanı G. Çiçerin, sorunların çözümünde iki temel ilkeyi hayata geçirmek için çaba sarf edeceğini belirtmiştir. O, ilk olarak, Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin diğer güçlerle eşitlik ilkesinin uygulanmasını öngörmüştür. İkinci olarak, Sovyet Rusya ve müttefik cumhuriyetlerinin topraklarının barış ve güvenliğinin yanı sıra, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerin özgürlüğünün korunmasını vurgulamıştır. Çiçerin, Sovyet delegasyonunun Boğazlar sorunuyla ilgili detaylı önerilerini konferansta tartışmak üzere sunma hakkını saklı tuttuğunu ifade etmiştir. Bu önerilerin temelini, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nda ticari denizcilik ve barışçıl deniz haberleşmesinin sınırsız ve kısıtlamasız bir şekilde sürekli olarak sağlanmasının oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Karadeniz'de barışın korunması ve kıyı güvenliğinin yanı sıra Orta Doğu'da barışın sağlanması ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanması için sağlam garantilerin oluşturulmasının önemini vurgulamıştır. Bu hem barış hem de savaş zamanlarında Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının, Türkiye dışındaki tüm ülkelerin askeri ve silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına kapalı olması gerektiği anlamına gelmiştir. Çiçerin, ayrıca, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Türkiye'ye ait olduğu prensibi üzerinden, Sovyetler Birliği ve

¹⁸² Akyol, T., (2014), Bilinmeyen Lozan, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, s. 146

¹⁸³ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 182

¹⁸⁴ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 184

müttefik hükümetlerinin Türk halkının kendi toprakları ve suları üzerindeki haklarının tamamen yeniden tesis edilmesi ve korunması konusundaki kararlılıklarını ifade etmiştir¹⁸⁵.

Sovyet delegasyonu, Boğazların Sovyet Federasyonu için savunma ve ekonomik açıdan özel bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin İstanbul'un gizliantlaşmalarla Çarlık Rusya'ya verilmesiyle ilgili tüm anlaşmaları iptal ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar sorununun kendi güvenliğine zarar verecek bir şekilde çözülmesine izin vermeyeceği konusunda kararlı olduğu altı çizilmiştir. Dranov, Sovyet delegasyonunun Türk çıkarlarını da savunduğunu, zira Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa'nın yapmış olduğu genel ve soyut değerlendirmelerin ötesine geçemediğini ifade etmiştir. Sovyet Rusya'nın, Türkiye'den daha somut ve geçerli öneriler sunarak Boğazları savunduğu iddiasında bulunmuştur¹⁸⁶.

Romen delegasyonunun başkanı, İtilaf Devletleri'nin Boğazlarla ilgili programını özetlemekle yetinmiştir. Bu program, Boğazlardan tüm gemilerin her zaman serbestçe geçebilmesi, Boğazların ve Karadeniz'in askerden arındırılmasını öngörmüştür. İngiltere, bu tezi memnuniyetle karşılamıştır. Ancak, G. Çiçerin, 5 Aralık tarihli M. Litvinova'ya yazdığı mektupta, bu programı "açıkça saçma" olarak nitelendirmiştir. Çiçerin'in eleştirisi, herhangi bir sınırlama olmaksızın savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmesi durumunda, Boğazların ve Karadeniz'in nasıl askerden arındırılacağı sorusuna odaklanmıştır. Bu çelişki, Çiçerin'in programın pratik uygulanabilirliğine yönelik şüphelerini yansıtmıştır¹⁸⁷.

Sovyetler, İtilaf Devletleri'nin tezine kesin bir şekilde karşı çıkmıştır. Bu çerçevede, Sovyetler, tarafları sadece Karadeniz'in yabancı savaş gemileri tarafından işgal edilmesine razı olmaya değil, aynı zamanda herhangi bir yabancı filonun olası bir saldırısına karşı koyma yeteneklerinden de feragat etmeye çağırmıştır. Diğer yandan, Çiçerin'in Moskova'ya ilettiği bilgilere göre konferansta farklı tutumlar sergilenmiştir: Yugoslav delegasyonu hiçbir yorum yapmamış, Bulgar delegasyonu ticari seyrüseferin

¹⁸⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 379

¹⁸⁶ Demirci, 2011, a.g.k., 119

¹⁸⁷ A. V. Borkov, (2014) Karadeniz Boğazları ve 1917 - 1923 Sovyet-Türk ilişkileri, Izvestiya vysshee obucheniya. Volga bölgesi. Beşeri bilimler, № 3 (31), s. 23-24

serbestisi için talepte bulunurken askeri gemiler hakkında sessiz kalmıştır. Ayrıca, Yunan Delegasyonu Başkanı Venizelos'un ifadeleri kaçamaklı olarak nitelendirilmiştir¹⁸⁸.

2.2.3. İtilaf Devletleri'nin Tezi

İtilaf Devletleri'nin Boğazlar meselesine ilişkin kapsamlı programı, Lord George Curzon'un 6 Aralık 1922 tarihinde yaptığı konuşmada detaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'ne yönelik ciddi ithamlarda bulunan Curzon, Karadeniz Boğazları için aşağıdaki önerileri teklif etmiştir:

- Hem barış hem de savaş zamanlarında, uluslararası ticaret gemilerinin bayrak ayrımı gözetmeksizin, herhangi bir resmi işlem, harç veya diğer ücretler olmaksızın serbestçe geçiş yapabilmeleri; Türkiye'nin savaştan bir taraf olması durumunda ise, tarafsız gemilerin savaş kaçakçılığı faaliyetlerinin denetlenmesi hakkının saklı tutulması;
- Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda Boğazlardan geçişin serbest olacağı fakat Türkiye'nin savaş halinde olması halinde, yalnızca tarafsız gemilere geçiş izni verileceği. Ayrıca, savaştan devletlere ait askeri gemilerin Boğazlar'da çatışmalara girişmelerine veya belirlenen geçiş süresinin ötesinde 24 saatten fazla kalmalarına müsaade edilmeyeceği;
- Boğazların her iki yakasında yer alan belirli bölgelerin askeri varlıktan arındırılması;
- Boğazlar rejiminin yönetiminin bir uluslararası komisyona devredilmesi¹⁸⁹.

Lord Curzon'un teklif ettiği Boğazlar politikasına, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsilcileri de destek vermiştir. Curzon tarafından belirlenen temel ilkeler üzerine inşa edilen ve özellikle Fransa ile İtalya'nın desteğini alan İngiliz tasarısı, hem barış hem de savaş dönemlerinde tüm ülkelerin savaş gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanımaktaydı. İlave olarak, İngiltere, Boğazların kıyılarının askeri unsurlardan arındırılmasını ve kontrolünün yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan güçlerle sınırlı kalmayıp, Karadeniz'den uzakta bulunan güçlerin de dahil olduğu bir uluslararası komisyona devredilmesini önermiştir¹⁹⁰. Fakat Sovyet tarafı Curzon'un projesinin Sovyet Cumhuriyetlerinin güvenliğine karşı olduğunu, Boğazlar ve Karadeniz'de İngiltere ve müttefiklerinin egemenliğini tesis etmeyi ve bunun sonucunda Ortadoğu'da barış için kalıcı bir tehdit oluşturmayı amaçladığını düşünmüştür. Sovyetler

¹⁸⁸ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 189

¹⁸⁹ Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, 1999, **a.g.k.**, 380

¹⁹⁰ Bazileviç, 1946, **a.g.k.**, 145

Birliği'ne göre, İngiliz tasarısının kabul edilmesi, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyıları ve diğer tüm Karadeniz devletleri için kalıcı bir tehdit oluşturacaktı. Bu da Türkiye'nin devlet egemenliğinin ihlali anlamına gelmekteydi.¹⁹¹

2.3. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Boğazlar Rejimi

Sovyet delegasyonu, İngilizlerin  nerilerini, Sovyetler Birliği'ne karşı bir sistem kurma çabası ve barış yerine savaşı teşvik etme girişimi olarak değerlendirmiştir. Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Çiçerin, "Lord Curzon'un konuşmasını dinlerken, ana amacının Sovyetler Birliği'ne karşı bir sistem oluşturmak olduğu izlenimi edindim. Biz barış teklif ederken, siz sürekli olarak bize karşı mücadeleyi sürdürüyorsunuz. Sovyetler Birliği yeni bir döneme girerken etrafında güvenli barış koşulları oluşturmak istemektedir, ancak sizin önerileriniz bizi savaşa zorlayacak koşullar yaratmaktadır"¹⁹² ifadelerini kullanmıştır. 8 Aralık 1922'de gerçekleştirilen başka bir konuşmada ise, Sovyet delegasyonunun başkanı, emperyalist devletlerin Boğaz kıyılarında silahlı filoların desteğiyle ticaret yapma arzusunun, aslında güç kullanma hakkını elde etme isteğinin bir tezahürü olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalar, Sovyet perspektifinden, İngiliz ve müttefiklerinin önerilerinin, bölgesel güvenlik ve istikrarı sağlamaktan ziyade, Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir baskı oluşturma niyetini yansıtmıřtır¹⁹³.

Sovyetler Birliği'ne göre arka planda yapılan pazarlığın sonucunda Türk delegasyonu, boğazlar rejimi konusunda Karadeniz  lkeleri için son derece "sakıncalı" olan bir rejimi kabul etmek zorunda kalmıřtır¹⁹⁴. şöyle ki, Türk delegasyonu, Boğazların askersizleştirilmesi ve tüm ülkelerin savaş gemilerine açılması tekliflerine ilkesel olarak Batılı güçlerle anlaşma sağlamış, ancak bazı şartlar ve detaylar konusunda ayrımlar yapılmasını önermiştir. Türkler, Boğazlar rejiminin gelecekteki yönetimini uzmanlara devretme konusunda anlaşmışlardır. Ancak, Lord Curzon'un planı çerçevesinde, Sovyet temsilcilerinin bu sürece dahil edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Gizlice Sovyet delegasyonundan saklanan yeni Boğaz rejimi tasarısı, genel olarak Curzon'un Sovyet Cumhuriyetlerine karşı ortaya koyduğu anti-Sovyet  nerileri temel almıřtır¹⁹⁵. Bundan

¹⁹¹ Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, 1999, **a.g.k.**, 382

¹⁹² SSCB Dış Politika Belgeleri, 1959, **a.g.k.**, 190

¹⁹³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, **a.g.k.**, 383

¹⁹⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 187

¹⁹⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, **a.g.k.**, 388

dolayı 19 Aralık 1922 tarihinde ilan edilen Boğazlar Deklarasyonu, Sovyetler Birliği tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Sovyet delegasyonu, yeni tasarının gerçek niyetini açıkça dile getirmiştir. Bu tasarının esas amacının, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden ayıştırmak, Karadeniz kıyılarının güvenliğini zayıflatmak ve böylece Sovyetler Birliği'ni diğer ülkelerin olası saldırılarına açık hale getirmek olduğu belirtilmiştir. Sovyetler Birliği, bu tür bir düzenlemenin hem Türkiye'yi hem de diğer Sovyet cumhuriyetlerini tehlikeye atabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur. Sovyetler Birliği, böylesi bir taslağın kabul edilemez olduğunu vurgulayarak, her iki tarafın çıkarlarını adil ve gerçekçi bir şekilde koruyacak bir anlaşmanın yapılması gerektiğini belirtmiştir¹⁹⁶.

Lozan Konferansı sırasında, Sovyet delegasyonu, İtilaf Devletlerinin emperyalist emellerine karşılık olarak kendi alternatif planını sunmuştur. Bu plan, 18 Aralık 1922 tarihinde Boğaz Komisyonu toplantısında ilan edilmiş ve şu kuralları içermiştir:

Ticaret gemileri ve ticari uçaklar için:

1. Barış zamanında, ticaret gemileri ve ticari uçaklar için bayrak, gece veya gündüz farkı gözetmeksizin tam geçiş serbestisi sağlanacaktır (Madde 3).
2. Türkiye tarafsızken savaş zamanında: Madde 3 yürürlükte kalacak, ancak Türkiye, tarafsız bir devlet olarak uluslararası hukuktan doğan haklarını koruyacak ve tüm yükümlülüklerini yerine getirecektir (Madde 9).
3. Türkiye savaşan bir ülke olduğunda: Tarafsız güçlerin ticaret gemilerinin ve ticari uçaklarının serbest geçişi sağlanacak, fakat Türkiye bu gemi ve uçakları uluslararası hukuka uygun olarak denetleme hakkına sahip olacaktır (Madde 12).

Savaş gemileri ve askeri uçaklar için:

1. Türkiye dışındaki tüm devletlerin savaş gemileri ve askeri uçaklarının hem barış hem de savaş zamanında Boğazlardan geçişi yasaklanacaktır.
2. Barış zamanında, denizaltılar hariç, bayrak ayrımı yapılmaksızın hafif savaş gemileri için "belirli istisnai durumlarda ve özel olarak tanımlanmış amaçlar için" istisnalar getirilebilecektir (Madde 6).
3. Savaş zamanında ise, denizaltılar hariç, yine sadece tarafsız hafif savaş gemileri için ve belirli istisnai durumlar için bu tür muafiyetlere izin verilecektir (Madde 10 ve 14).¹⁹⁷

¹⁹⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, **a.g.k.**, 389

¹⁹⁷ ...1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, **a.g.k.**, 390

Sovyet delegasyonu, ayrıca Türkiye'nin Boğazlar'da savunma hakkını tanımış ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle büyük güçlerin temsilcilerinden oluşacak bir uluslararası komisyon kurulmasını önermiştir. Fakat Sovyetlerin bu önerisi, İtilaf Devletleri tarafından kabul görmemiştir. Curzon'un ifadelerine göre, İtilaf Devletlerinin harekete geçiren ilkesiyle "taban tabana zıt bir ilkeye" dayandığı için Sovyet taslağı reddedilmiştir¹⁹⁸.

Sovyet delegasyonu ise, İtilaf Devletleri tarafından sunulan Boğazlar rejimi anlaşması taslağının, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini ve temel çıkarlarını tehdit ettiğini açıklamıştır. Bu taslağın, Orta Doğu ve Karadeniz bölgesinde sağlam bir barış düzeni kurulmasını imkansız kıldığı ve kabul edilmesi durumunda Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerin deniz silahlanmasında artışa yol açarak evrensel barışın sağlanmasına engel olacağı ifade edilmiştir. Sovyet delegasyonu, ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın 1. maddesine bağlılıklarını ve Türkiye ile yapılan Kars ve Ankara Antlaşmaları ile onaylanan prensiplere olan sadakatlerini vurgulamıştır. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan delegasyonları, davet eden devletlerin sunduğu taslağa katılmama kararlılıklarını belirtmiş ve bu projenin ifade ettiği kölelik ve zorbalık politikasına karşı mücadelelerini sürdüreceklerini açıklamışlardır¹⁹⁹. Bu durum, Sovyetlerin, konferansta ileri sürülen anlaşmanın kendi ulusal çıkarlarına uygun olmadığını ve bu nedenle kabul edilemez olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Sovyet delegasyonu, İtilaf Devletleri ile olan müzakerelerde yanlış anlaşılmanın ve yanıltıcı yorumların farkında olduğunu ve kendi tutumlarını net bir şekilde ortaya koyma çabasında olduğunu da belirtmiştir²⁰⁰. Bundan dolayı Sovyet temsilcileri, konferansın ilerleyen aşamalarında da katılımlarının gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Avrupa basını, özellikle İngiliz basını, Sovyet delegasyonunun anlaşmayı kesin bir şekilde reddettiği yönünde yanıltıcı bir algı oluşturmuş, ancak gerçekte böyle bir kesin reddetme yaşanmamıştır. Yani, Sovyet delegasyonu hâlâ müzakerelerde aktif bir rol oynamaya devam edebilme isteğini göstermiştir.²⁰¹

Şubat 1923 tarihinde, büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklar, özellikle Fransa'nın Türk borçları meselesindeki direnci ve Musul petrolü üzerine tüm büyük devletlerin hak iddiaları, konferansta ciddi gerilimlere yol açmıştır. Konferansın yarıda

¹⁹⁸ Gromyko, 1980, **a.g.k.**, 103

¹⁹⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 198

²⁰⁰ Kireev, 2007, **a.g.k.**, 134

²⁰¹ ...1997, Savaşlar Arası Dönemde Barış: 1910-1940'ların Uluslararası İlişkiler Tarihine İlişkin Seçilmiş Belgeler, **a.g.k.**, 173

kesildiği süreçte TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda söz alan İsmet Paşa, Boğazlar Sorunu hakkında Rus temsilcileriyle başından sonuna kadar dostane ilişkiler içerisinde görüşmelerin sürdüğünü ancak birtakım fikir anlaşmazlıkları yaşadıklarını söylemiştir. “Rus heyeti temsilcisiyle bizim temsilcimiz arasındaki ilişkiye dair soruya da cevap vereceğim. Rus heyeti temsilcisiyle bizim heyetimiz sürekli olarak dostça bir iletişim ve ilişki içinde bulundu, baştan sona kadar. Durumlar ne olursa olsun, siyasi durumlarla ilgili olsun, barış konferansı ile ilgili olsun, birbirimizi bilgilendirir ve dostça ayrılırdık. Boğazlar meselesinde birçok mücadeleden sonra Boğazların güçlendirilmemesini ve savaş gemilerinin serbestçe geçişini kabul ettik. Ancak Rus heyetinin temel bakış açısı genel olarak Boğazların güçlendirilmesi ve kapatılması üzerineydi. Bu nedenle Boğazlar konusunda aramızda anlaşmazlık vardı. Bu anlaşmazlık sürekliydi ve kaçınılmazdı.”²⁰² Ayrıca İsmet Paşa konferansta yaptığı ilk konuşmadan bu yana hep İstanbul'un ve Marmara'nın geleceğini ihlal etmeden boğazların uluslararası ticaret ve iletişime açık olmasını belirtmiştir.²⁰³

Lord Curzon'un ultimatom ve “kaba” baskı taktikleri etkisiz kalmış ve kapitülasyonlar ve Osmanlı devşet borçlarında anlaşma sağlanamamış olması nedeniyle konferans 4 Şubat 1923'te dağılmıştır. Bununla birlikte, 23 Nisan 1923'te görüşmeler yeniden başlatılmış ve 24 Temmuz 1923'e kadar sürmüştür. Bu süreçte, Lozan Barış Antlaşması ve bir dizi ek protokol ile sözleşme imzalanmıştır. Bu antlaşma ve ilişkili protokoller, bölgenin stratejik önemini ve uluslararası ilişkilerdeki yerini göz önünde bulundurarak, uluslararası deniz trafiği ve güvenliği için çeşitli düzenlemeler getirmiştir²⁰⁴.

19 Temmuz 1923 tarihinde Sovyet delegasyonu tarafından gönderilen bir telgraf aracılığıyla, Boğazlar rejimi konvansiyonuna katılımın reddedildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte, Sovyet hükümetleri, dünya barışı ve uluslararası çatışmaların çözümüne olan ilgileri çerçevesinde, barışçıl çabalara destek vereceklerini açıklamışlardır. Ayrıca, Doğu halklarının haklarını ve çıkarlarını koruma konusunda yardımcı olabileceklerine dair inançlarını ifade etmişlerdir²⁰⁵. Ayrıca Sovyet delegasyonu, gelecekteki değişiklikler yapma hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir. Eğer Sözleşmenin uygulanması, ticareti, Sovyet Cumhuriyetlerinin güvenliğini ve genel dünya barışını yeterince garanti altına almazsa, konvansiyonun sonlandırılması ihtimalini göz önünde bulunduracaklarını

²⁰² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem 3. Cilt ; 196 Birleşim; 21.02.1923, s. 1299

²⁰³ ²⁰³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, **a.g.k.**, 1301

²⁰⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 198

²⁰⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 393

belirtmişlerdir. Böylelikle, 14 Ağustos 1923 tarihinde Sovyet temsilcileri, Lozan'da Boğazlar rejimi konvansiyonunu imzalamışlardır.

Lozan Boğazlar rejimi konvansiyonu 20 maddeyi kapsamıştır. İlgili metin, çeşitli maddelerde bir dizi farklı konuyu ele almıştır:

1. Boğazların Geçiş Serbestisi: Madde 1 ve Madde 2, ticari ve askeri gemilerin ve hava araçlarının boğazlardan geçişine ilişkin düzenlemeleri içermiştir. Bu düzenlemelere göre, ticari gemilere tam seyrüsefer özgürlüğü tanınmış ve doğrudan hizmetlere ödenen ücretler dışında herhangi bir ücret veya harç ödmeden geçme hakkı verilmiştir. Askeri gemilerin geçişi de gece gündüz, herhangi bir formalite olmaksızın ve ücret ödmeden serbest bırakılmıştır; ancak, bu geçiş Karadeniz kıyı devletlerinin en güçlü filosunun geçiş anındaki gücünü aşmamalıdır.
2. Silahsızlandırma ve Tahkimat: Madde 4, belirli bölgelerin ve adaların silahsızlandırılmasını öngörmüş ve silahsızlandırılmış bölgelerde tahkimat ve sürekli topçu kurulumlarının olmamasını şart koşmuştur.
3. Boğaz Komisyonu: Madde 10, 11 ve 12, boğazların rejimini denetlemek üzere uluslararası bir "Boğazlar Komisyonu"nın kurulmasını sağlamıştır. Bu komisyon, çeşitli ülkelerden temsilcileri içerir ve bir Türk delege başkanlık yapar.
4. Boğazların Garantörlüğü: Madde 18, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya'ya boğazlar rejiminin garantörü olarak bir rol vermiştir. Bu ülkeler, boğazların güvenliğini sağlama, geçişin serbestliğini koruma ve anlaşmazlıkları çözme sorumluluğunu üstlenmiştir²⁰⁶.

Sovyetler Birliği yetkilileri, Lozan Konvansiyonu'nun temel içeriğini ve etkilerini özel bir perspektiften değerlendirmişlerdir. Şöyle ki, önceki antlaşmalardan ayrılan Lozan Konvansiyonu, özellikle tüm ülkelerin askeri filolarının boğazlara ve Karadeniz'e açılmasına izin verilmesi ve boğazların silahsızlandırılması gibi yeni ve önemli hükümler getirmiştir. Sovyet yöneticilerine göre, bu durum Karadeniz kıyı ülkelerini, özellikle de Sovyetler Birliği'ni, büyük deniz güçlerinin keyfi davranışlarına karşı savunmasız bırakmıştır. Daha önceki antlaşmaların analizinden de anlaşılabilceği üzere, boğazlar kapalı olsa bile, bu kıyı ülkeleri, boğazların savunmasından dışlanmış ve düşman saldırılarına etkili bir şekilde karşı koyamamışlardır. Ayrıca, Sovyet yetkililer, Lozan Konvansiyonu'nun, Karadeniz ile doğrudan ilgisi olmayan ve daha önce boğazlar rejimi antlaşmalarına katılmamış ülkelerin sayısını artırarak boğazların uluslararası hukuki

²⁰⁶ 1997, Savaşlar Arasındaki Dünya: 1910-1940'ların Uluslararası İlişkiler Tarihine İlişkin Seçilmiş Belgeler, **a.g.k.**, 120

statüsünü belirleme ve denetleme hakkını genişlettiğini belirtmişlerdir. Örneğin, Karadeniz'e kıyısı olmayan ve Avrupa dışı bir ülke olan Japonya'nın bu antlaşmaya dahil edilmesi, Ukrayna ve Gürcistan gibi önemli Karadeniz kıyısı sahibi ülkelerin ise "Boğazlar Komisyonu"na katılmaması dikkat çekici bir nokta olarak değerlendirilmiştir²⁰⁷.

Sovyetler Birliği'ne göre Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bazı maddeleri, açık bir şekilde anti-Sovyet bir tutum sergilemiştir. Özellikle, Karadeniz'de faaliyet gösterecek askeri güçlerin belirlenmesinde, gemi sayısı ve türleri gibi sınırlı kriterlerin dikkate alınması, gemilerin boyutları ve inşa tarihlerinin ise ihmal edilmesi, Sovyetlerin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu durumun bir örneği olarak, 1903-1910 yılları arasında inşa edilmiş, 12 inç çapında 4 top ve 8 inç çapında 4 top ile donatılmış, 12.840 ton ağırlığında bir Sovyet savaş gemisi ile, İngiltere veya ABD'nin çok daha yeni, 32-35 bin ton ağırlığında ve çok daha güçlü silahlarla donatılmış bir savaş gemisi arasındaki muhtemel dengesizlik örnek olarak verilebilir. Bu durum, Sovyetlerin o dönemde bu kadar güçlü savaş gemilerine sahip olmamasının bir sonucu olarak, güvenliklerini tehlikeye atacak bir eşitsizliği ortaya koymuştur. Bu tür bir düzenleme, Sovyetlerin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne yönelik eleştirilerinin temelini oluşturmuş ve Karadeniz'de güvenlik dengesini koruma konusundaki endişelerini artırmıştır²⁰⁸.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddesi, Sovyetlerin Karadeniz'deki askeri gücünün diğer büyük deniz güçleriyle kıyaslandığında zayıf kalabileceği bir durumu teşkil etmiştir. Bu madde, savaşan devletlerin Karadeniz'deki haklarına zarar vermemek kaydıyla, askeri gemilerin geçişini sınırlandırmayan bir hüküm içermiştir. Bu da Sovyetler Birliği ile savaş halinde olan herhangi bir devletin, Türkiye'nin tarafsızlığı durumunda bile Karadeniz'e tüm askeri filosunu gönderme imkanına sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, aynı madde, Karadeniz kıyısında en güçlü ülkenin filosundaki herhangi bir değişikliği ilgili taraflara bildirmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu, "ilgili devlet" olarak adlandırılan bir devletin, bir dost Karadeniz ülkesinin filosunu yapay bir şekilde artırabileceği, kendi gemilerinin bir kısmını bu ülkeye aktarabileceği ve böylece "dost devlet" olarak adlandırılan ülkenin Karadeniz'deki askeri gemi sayısını artırabileceği anlamına gelmekteydi. Bu hüküm, batılı devletlerin boğazları kendi askeri gemileri için sınırsız bir şekilde kullanma olasılığını bariz bir şekilde sağlamıştır²⁰⁹.

²⁰⁷ Aleksandrova, 2019, **a.g.k.**, 13-14

²⁰⁸ Kireev, 2007, **a.g.k.**, 197

²⁰⁹ Akexsandrovna, 2019, **a.g.k.**, 15

Sovyetlere göre Lozan Boğazlar Sözleşmesi, 1923 yılında imzalanan ve Karadeniz'deki boğazların yönetimini düzenleyen bir belge olmuş; ancak bu Sözleşme, Batı deniz güçlerinin, özellikle Büyük Britanya'nın, Karadeniz ülkelerinin ve özellikle Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına zarar veren bir üstünlük sağlamasına neden olmuştur²¹⁰. Bundan dolayı da Sovyetler Birliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Karadeniz'deki çıkarlarını yeterli bir şekilde korumadığı gerekçesiyle sözleşmeyi onaylamamış ve "Boğazlar Komisyonu"na katılmamıştır. 17 Aralık 1925 tarihinde, Sovyetler Birliği ve Türkiye, iki ülkenin çıkarlarına uygun, sağlam ve normal ilişkilerin güçlendirilmesine katkı sağlayacak kesin koşulları içeren bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalamışlardır. 1929 yılında ise, Sovyetler Birliği ve Türkiye, 1925'te imzalanan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının süresini uzatan bir protokol daha imzalamışlardır. Görüldüğü gibi Lozan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye açısından hiç de elverişli bir rejim olarak değerlendirilmemiştir.

Daha sonra, 1931 yılında, 1929 protokolüne ek olarak bir ek protokol daha imzalanmış ve 1932 yılında Başkan İsmet İnönü'nün Türk hükümetinin Sovyetler Birliği'ni ziyareti sırasında ekonomik ve kültürel bağların güçlendirilmesine yönelik bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır²¹¹. 7 Mart 1931 tarihinde, 1929 yılında imzalanan Protokole bir ek Protokol daha eklenmiş, ardından 30 Ekim 1931'de 1925 yılında yapılan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının süresini uzatan ve ilişkili protokollere yeni bir protokol daha ilave edilmiştir. Mayıs 1932'de ise, Sovyetler Birliği'nde Türk hükümet heyetinin bulunduğu bir dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel bağların güçlendirilmesi konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Sovyet Haber Ajansı TASS tarafından yapılan açıklamada, her iki ülkenin geçmişteki yakın iş birliği politikasının başarılı olduğu ve uluslararası ortamın ve dünya çıkarlarının, bu iş birliğinin sadece korunmasını değil, aynı zamanda genişletilmesini de gerektirdiği vurgulanmıştır.

Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin, iki ülkenin karşılıklı çıkarlarına dayalı olarak güçlendirildiğini ve bu ilişkilerin sadece siyasi ve askeri alanlarda değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel alanlarda da genişletilmesinin önemine işaret etmiştir²¹². O dönemde Sovyetler Birliği lideri Stalin, Sovyet dış politikasını şu şekilde ifade etmiştir: "Bizim politikamız, barış politikasıdır ve

²¹⁰ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 205

²¹¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 206

²¹² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 208

tüm ülkelerle ticari ilişkilerimizi güçlendirmeyi amaçlar. Bu politika aracılığıyla ilişkilerimizi iyileştirecek ve ticaret, teknik yardım gibi alanlarda anlaşmalar yapacağız. Ayrıca, Sovyetler Birliği, Briand-Kellogg Paktı'na dahil olacak ve Polonya, Romanya, Litvanya gibi ülkelerle Briand-Kellogg Paktı çerçevesinde protokoller imzalayacaktır. Türkiye ile dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının süresini uzatan protokol gibi diğer anlaşmaları da imzalayacağız. Bu barış odaklı politikamızı gelecekte de kararlılıkla sürdüreceğiz." Stalin'in bu ifadeleri, Sovyetler Birliği'nin barış ve iş birliğine dayalı dış politika anlayışını ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme yönündeki kararlılığını yansıtmıştır²¹³.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE SÖZLEŞMESİ

3.1. Statükonun Bozulması ve Türkiye'nin Güvenliği

Türkiye Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra daha güçlü bir pozisyona ulaşmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin güvenliğini garanti eden devletlerin tutumlarına bağlı olarak, uluslararası durumdaki belirsizlikler ve Boğazların silahsızlandırılması, Türkiye'nin güvenlik politikalarını belirgin bir şekilde etkilemiştir.²¹⁴ Böylelikle, Türkiye, dış güçlerin etkisi ve uluslararası ilişkilerin değişken doğası nedeniyle kendisini zaman zaman savunmasız bulmuştur.

Sovyet Hükümeti de, 1923 yılında kurulan Boğazlar'ın uluslararası hukuki rejiminden, Karadeniz dışındaki devletlerin olası saldırılarına karşı yeterli koruma sağlamadığı gerekçesiyle rahatsız olmuştur. Bu durum, Sovyet Rusya'nın Karadeniz üzerinden yeni bir askeri müdahaleye maruz kalma ihtimalini artırmıştır. Özellikle,

²¹³ SSCB Dış Politika Belgeleri, 1962, a.g.k., 189

²¹⁴ A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, a.g.k., 87

Sovyetler Birliği'nin güney kıyılarını savunmak için yeterli sayıda askeri gemiye sahip olmaması, bu endişeleri daha da pekiştirmiştir²¹⁵.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca, denize kıyısı olmayan bir devletin Boğazlar üzerinden geçirebileceği deniz gücü, belirli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Ancak, bu sözleşme kapsamında dikkate çekici bir hüküm, Türkiye'nin savaş zamanında tarafsız kalması durumunda, askeri gemilerin Boğazlardan sınırlama olmaksızın serbestçe geçiş yapabilmesine olanak tanıyan maddesiydi. Bu hüküm, Sovyetler Birliği'ni rahatsız eden diğer bir unsurdu²¹⁶. Moskova'nın endişeleri arasında, Boğazların Uluslararası bir Komisyon tarafından yönetilmesi de önemli bir yer tutmuştur. Lozan Antlaşması'nı imzalamamış olması sebebiyle, bu Komisyonda bir Sovyet temsilcisinin bulunmaması, Sovyetler Birliği 'nin konumunu daha da zorlaştırmıştır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması'nın maddelerine bağlı kalmayı sürdürmüş ve Karadeniz filosunun gemi listelerini yılda iki kez Türk hükümeti aracılığıyla Boğazlar Komisyonu'na göndermişti²¹⁷. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin, resmi olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni tanımasa da, sözleşmenin hükümlerine uygun olarak davranmayı fiilen kabul ettiğini göstermiştir. Sovyetler, Karadeniz Filosu hakkında veri sunmamanın, diğer devletlere Karadeniz'e keyfi askeri güç gönderme fırsatı verebileceği endişesiyle, özellikle Bizerte'deki Sovyet gemilerinin sorunsuz bir şekilde geri dönüşünü sağlamak amacıyla belirli hükümleri uygulamaya karar vermiştir. Bu bağlamda, hazırlanan gemilerin listesi "Azaltılmış Komplemanlı Gemiler" başlığı altında sınıflandırılmıştır, bu da söz konusu gemilerin aktif olarak sayılmamasını ve böylece diğer devletlerin Karadeniz'e gemi gönderme hakkını sınırlayacak bir yöntem olarak kullanılmıştır²¹⁸. Sovyet tarafının bu tür girişimleri, 1924 yılında Roma'da gerçekleşen deniz silahlarının azaltılması konulu konferansta ve aynı yılın ağustos ayında İngiltere ile yapılan Sovyet-İngiliz ilişkilerinin düzenlenmesi konusundaki görüşmeler sırasında başlamıştır. Ancak, bu süreçlerde Batı ülkelerinin olumsuz tavırları, Sovyet girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır²¹⁹.

²¹⁵ S.I. Aralov, (1960) Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Yayınları, s. 78

²¹⁶ Dranov, 1948 **a.g.k.**, 181

²¹⁷ Borkov, 2014, **a.g.k.**, 28

²¹⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, **a.g.k.**, 301-303

²¹⁹ Potskhveria, B. M. (1992) İki dünya savaşı arasında Türkiye. Dış politika üzerine denemeler Dış politika / B. M. Potskhveria. - Moskova. : Nauka, s. 115

Bu dönemde, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. İki ülke arasında gelişen yakın siyasi ve ekonomik iş birliği, hem Sovyetler Birliği'nin hem de Türkiye'nin uluslararası izolasyon dönemleriyle ve Sovyetlerin Türkiye'deki demokratik hükümete istikrarlı destek sağlamasıyla örtüşmüştür. Ayrıca her iki devlet de Versailles Barış Antlaşmaları sistemine muhalif bir tutum sergilemiş, Türkiye, özellikle İngiltere ve Fransa'nın egemenlik taleplerine direnç göstermiştir.

Bundan başka Boğazlar konusu da her iki ülkenin dikkatle izlediği bir konu olmuş ve dış politikasının merkezine oturtulmuştur. Nitekim 1925 yılının başlarında, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Y. Surits, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya ile gerçekleştirdiği görüşmede, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Surits bu görüşmede, konferans kararlarının Türkiye'ye zararlı bir şekilde dayatıldığını vurgulayarak ne Sovyetler Birliği'nin ne de Türkiye'nin sözleşmeyi feshetmek için yeterli güce sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Şükrü Kaya, uluslararası anlaşmaların revizyonunun "bir güç meselesi" olduğunu ve mevcut durumda sözleşmenin varlığına tahammül edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kaya ayrıca, Türkiye'nin antlaşmanın revizyonunu destekleyecek herhangi bir girişiminin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini olumsuz etkileyeceği ve zaten zor olan uluslararası konumunu daha da karmaşık hale getireceği konusunda farkındalık göstermiştir. Buna görede, Sovyet Hükümeti, Boğazlar bölgesindeki çıkarlarını başka yollarla güvence altına almayı denemiştir. Bu kapsamda, Türkiye ile 25 Ocak 1925'te "Dostane Tarafsızlık" ek antlaşmasının imzalanması için müzakerelere başlanılmıştır. Bu süreçte Y. Surits, Şükrü Kaya'ya bir Sovyet taslak belgesi sunmuş ve bu belgenin son maddesi, Boğazlardan geçişle ilgili yanlış anlamalar veya çatışmalar durumunda iki tarafın birbirine yardımcı olacağını belirtmiştir. 22 Şubat 1925'te ise, Türk Dışişleri Bakanlığı, üçüncü taraflardan birinin saldırması durumunda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında dostane tarafsızlığın korunmasıyla ilgili tek maddeden oluşan anlaşma taslağını Surits'e iletmiştir. Ancak bu tarafsızlık taslağında Boğazlar rejimiyle ilgili bir atıf bulunmamıştır²²⁰.

Bunun karşılığında Sovyetler Birliği, bu dönemde Türkiye'nin diğer devletlerle uyumlu ilişkiler kurmasını anlayışla karşıladığını ifade etmiştir. Sovyetler, Türk hükümetinin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh"

²²⁰ 1999,Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 362

politikasını uygulayarak diğer devletlerle olan ilişkilerini gerginleştirmek istemediğini anlamıştır. Sovyetler Birliği ile imzalanan 17 Aralık 1925 tarihli anlaşmanın hemen ardından, Türk diplomatları Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir köprü rolü üstlenme arzusunu aktif bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, Türkiye 5 Haziran 1926'da Irak ve İngiltere ile sınırların belirlenmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin tesisine dair bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşma ile diğer büyük güçlerin de hak iddia ettiği Musul bölgesinin, İngiltere'nin himayesindeki Irak topraklarına dahil edilmesini kabul etmiştir. 1926-1927 yılları arasında Türkiye ile Batılı ülkeler arasında bir yakınlaşma gözlemlenmiş olmasına rağmen, Türk hükümetinin politikasında radikal bir değişiklik yaşanmamıştır²²¹.

Sovyetler Birliği, Türk hükümetini Lozan Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesi konusunda ikna etmeye çalışırken, bu süreçte kendi pozisyonunu destekleyecek diğer ortaklar arayışına da girişmiştir. 1924 yılının sonlarında, İtalyan hükümeti Sovyetler Birliği'ne bir saldırmazlık anlaşması teklif etmiştir. Bu anlaşmanın maddelerinden biri, çeşitli nedenlerle İtalya'nın hoşnutsuz olduğu Lozan Boğazlar Sözleşmesinin revizyonu konusunu içermiştir. Sovyetler Birliği bu teklife yanıt vererek, 9 Şubat 1925 tarihinde Roma Büyükelçisi K.K. Yurenev aracılığıyla, Benito Mussolini'ye iki taraflı bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması taslağını sunmuştur. Bu taslakta, 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesinin revize edilmesi çabalarında her iki tarafın da birbirlerine mümkün olan her türlü desteği verme yükümlülüğü öngörülmüştür. Ancak, o dönemde Mussolini'nin Sovyetler Birliği ile siyasi iş birliği yapma konusunda isteksiz olduğu görülmüştür²²².

Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesine yönelik bir dizi başarısız girişimden sonra, Sovyet hükümeti bu konuyu bir süreliğine askıya almıştır. Ancak, bu sorun 1929 yılında yeniden gündeme gelmiştir. Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bir revizyonu durumunda Sovyetler Birliği 'nin hedeflerini netleştirmek üzere belge hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu süreçte, Boğazların askeri gemilere açık olmasının mı yoksa kapalı olmasının mı Sovyetler Birliği 'nin çıkarlarına daha uygun olduğu sorusu ele alınmıştır²²³.

²²¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 364

²²² SSCB Dışişleri Bakanlığı SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri (1963) 1 Ocak - 31 Aralık 1925, 8.cilt.

Moskova: Devlet Yayınevi, s. 46

²²³ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1963, **a.g.k.**, 49-50

Arşiv kayıtlarına göre, Sovyet diplomatları, Sovyetler Birliği 'nin Karadeniz'de zayıf konumu, İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğü, Türkiye'nin hem Sovyetler Birliği'nin hem de Akdeniz'deki potansiyel rakiplerle dostça ilişkiler kurma arzusu ve çeşitli politik, askeri ve ekonomik faktörlerin değişken olmasını göz önünde bulundurarak, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılması ve emperyalist devletlerin boğazları askeri amaçlar için kullanmalarına karşı güvenceler oluşturma yolunda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimini gözden geçirme isteği, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmek için attığı bazı adımlarla bağlantılı olmuştur. 1929'da yapılan siyasi görüşmeler neticesinde, 17 Aralık 1929 tarihinde Ankara Protokolü ile tarafsızlık ve dostluk anlaşması genişletilmiştir. Her iki devlet, aynı zamanda, diğer tarafın komşularıyla yapılacak anlaşmalar hakkında birbirlerini bilgilendirme ve kendi rızası olmadan bunları imzalamama taahhüdünde bulunmuştur. Türk Hükümeti, 1930'un başında Boğazlar Rejiminin değişikliği için Sovyetler Birliği 'nin desteğini aramış ve ayrıca deniz silahları konusunda Sovyetler Birliği ile daha yakın temas kurma arzusunu dile getirmiştir. Sovyetler, bu girişimleri olumlu karşılayarak, genellikle bu yaklaşımı Türkiye'nin İtalya gibi emperyalist devletlerin saldırısından duyduğu endişenin bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Ancak, Sovyetler aynı zamanda Türkiye'nin Moskova ile iş birliğinin kendi çıkarlarına karşı kullanılma riskini de göz önünde bulundurmıştır.

Bu kapsamda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında, 7 Mayıs 1931'de, her iki ülkenin altı ay önceden birbirini bilgilendirmeden Karadeniz'deki deniz kuvvetlerini artırmama taahhüdünü içeren bir protokol imzalanmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Litvinov, özellikle Türkiye ile daha fazla yakınlaşma gerekliliği konusunda ısrarlı davranmıştır²²⁴.

Türkiye, 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne katılarak uluslararası alanda önemli bir adım atmıştır. Aynı dönemde, Türkiye'nin alacaklılarıyla yeni bir anlaşma imzalanmış ve ülkenin borç miktarı 8 milyon altın lira olarak belirlenmiştir. Batılı güçler, bu borç azaltma düzenlemesini ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünü, Ankara ile olan ilişkilerini güçlendirmek ve Türk dış politikası üzerinde etkilerini artırmak adına yeni bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin

²²⁴ 1999,Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 370

Milletler Cemiyeti'ne katılımının, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyeceği yönünde bazı beklentiler bulunmuştur. Ancak, Türkiye bu adımı Sovyetler Birliği'nin onayını alarak atmış ve bu katılımın ardından iki yıl sonra, Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur²²⁵.

Sovyet liderliği Türkiye'yi kendi yörüngesinde tutmak ve güvenilir bir ortağı kaybetmemek için büyük çaba sarf etmiştir.²²⁶ 1932 yılında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ekonomik ve Kültürel İş birliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından Sovyetler Birliği, Türkiye'ye sanayi kuruluşlarının inşası için oldukça uygun koşullarda kredi sağlamıştır. Söz konusu kredi, 8 milyon dolar altın kredisi olarak verilmiş ve bu kredi faizsiz olarak, geri ödeme süresi 20 yıl olarak Türk lirası ve mal şeklinde belirlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu anlaşma kapsamında Türkiye'ye yaptığı yardımlar, 1932 yılında kabul edilen Türk sanayisinin geliştirilmesine yönelik beş yıllık plan çerçevesinde ülke sanayisine yapılan toplam sermaye yatırımının yaklaşık üçte birini oluşturmuştur²²⁷.

1929'daki Dünya Ekonomik Krizi, çeşitli emperyalist devletler arasındaki çelişkileri derinleştirmiştir. Bu kriz, Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan ülkeler ile mağlup olan devletler arasındaki gerginlikleri daha da artırmış, aynı zamanda, İtilaf Devletleri ile sömürgeci ve bağımlı ülkeler arasındaki çatışmaları da körüklemiştir²²⁸. Böylelikle, 1932 yılında Japon militarist yönetiminin Mançurya'ya yönelik saldırısı, Uzak Doğu'da ilk savaş odağının oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, bölgesel dengeleri temelden sarsmış ve Adolf Hitler'in 1933'te Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte, Avrupa'nın merkezinde ikinci bir savaş ihtimali belirmiştir. Almanya ve Japonya'nın agresif politikalarına, 1935 yılında İtalya'nın savunmasız Etiyopya'ya saldırarak katılması eklenmiştir.

3.2. Türkiye'nin Boğazlar Rejimi Değiştirme Arayışı

Statükonun bozulmaya başlamasıyla birlikte Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Karadeniz ile ilgili maddelerinin korunması giderek imkânsız hale gelmiştir. Bundan

²²⁵ Baskın, O.(2002) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt1 1919-1980, İstanbul: İletişim ,s 320

²²⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 398

²²⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 399

²²⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları, (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 306

dolayı 1930'ların ortalarında, Boğazlar bölgesindeki deniz trafiğinin düzenlenmesi konusu uluslararası bir konferansta yeniden ele alınmıştır. Özellikle, Boğazların geleceği açısından en fazla ilgi gösteren Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin, Lozan Konferansı'nın sonuçlarından duyduğu memnuniyetsizlik göz önünde bulundurulduğunda, bu gelişme kaçınılmaz bir nitelik taşımıştır.

Bundan dolayı Türk hükümeti, Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesinin zorunluluğunu gündeme taşımıştır. 24 Mart 1933 tarihinde, Silahlanmanın Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı Genel Komisyonu toplantısında Türk temsilcisi Cemal Hüsnü Taray, mevcut askeri teknoloji düzeyi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin Boğazlar'da güvenli seyrüseferi sağlayamayacağını, bu nedenle Lozan Sözleşmesi'nin Boğazlar'ın askerden arındırılması ile ilgili maddelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu girişiminde İngiltere'nin etkisinin olduğunu düşünmüştür. Sovyetler Birliği İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmesine dair endişeler taşıdığını ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin daha da yakınlaşmasını planlamıştır. İngiltere'nin temel endişesi ise, Batılı ülkeler ile Sovyetler Birliği arasında olası bir savaş durumunda Türkiye'nin Boğazları kapatma ihtimali olmuştur²²⁹.

Sovyetler Birliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırılmış bölge yaratılmasının Türkiye'yi zayıflattığını ve özellikle İngiltere başta olmak üzere Batılı güçlere olan bağımlılığını artırdığını iddia etmiştir. Bundan dolayı Türk hükümetinin önerisi, 25 Mart tarihli toplantıda yalnızca Sovyet delegesi tarafından desteklenmiştir. Daha sonrasında, 23 Mayıs 1933 tarihinde düzenlenen ve seyyar ağır toplar da dahil saldırı silahlarının imhasının tartışıldığı bir toplantıda, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, projeye karşı çıkmıştır. Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazlar'ın silahsızlandırılmasını öngörmesine rağmen, Türkiye'nin savaş durumunda Boğazları savunmasının yasak olmadığını, bunun ancak ağır toplarla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Boğazlar rejiminin askeri maddelerinin, Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin yanı sıra ABD ve Japonya'nın da katılımıyla özel bir komiteye emanet edilmesini önermiştir. Ancak, Fransız temsilci Paul Boncourt, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesinin savaş sonrası barış anlaşmalarının yeniden değerlendirilmesini tetikleyeceğinden endişe ederek, silahsızlanma konferansının

²²⁹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 400

Boğazlar sorununu tartışmak için uygun bir yer olmadığını savunmuş ve İngiliz temsilci de onu desteklemiştir. Türk hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın reddiyle karşılaşınca, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesine yönelik yeni bir girişimi ertelemeye ve öncelikle imzacı ülkelerin desteğini almaya karar vermiştir²³⁰.

Türkiye 1934 Mayıs'ında Boğazların yeniden askerileştirilmesi konusunu uluslararası gündeme taşımıştır. Bu girişim, Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde Faşist rejimin İkinci Beş Yıllık Kurultayı'nda yaptığı konuşma sonrasında gerçekleşmiştir. İtalyan başbakan bu konuşmasında, ülkesinin sömürgelere ihtiyacı olduğunu ve bunları ancak Doğu ve Afrika'da elde edebileceğini belirtmiştir. Mussolini'nin bu saldırgan tavrı Türkiye'yi tekrar harekete geçirmiştir. Ancak, Türkiye'nin bu girişimi İngiltere tarafından bir kez daha engellenmiştir. İngiltere, Türkiye'nin Boğazlar sorununun çözümü için daha uygun koşulların beklenmesi gerektiğini belirtmiştir²³¹.

Bu süreçte, Türkiye özellikle İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmeye odaklanmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 17 Haziran 1934 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Percy Laurens ile gerçekleştirdiği görüşmede, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilere zarar vermemek kaydıyla İngiltere ile daha sıkı ilişkiler kurulmasını desteklediğini belirtmiştir. 20 Haziran 1934'te ise Türk Dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Türk-İngiliz ilişkilerini Türk-Sovyet ilişkileriyle eşit düzeyde geliştirme arzusunu teyit etmiştir. Böylelikle, Türk liderliği, İngiltere ve Sovyetler Birliği gibi büyük güçler arasında dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu politika, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin kendi aralarındaki rekabetten faydalanarak Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumayı ve güçlendirmeyi amaçlamıştır.

1935 yılının başlarında, uluslararası alandaki gerginlik hızla artmıştır. İtalya, Etiyopya'ya karşı savaş hazırlıklarını yoğunlaştırmıştır. Almanya ise 9 Mart 1935 tarihinde askeri havacılığını yeniden ihdas ettiğini duyurmuş, 16 Mart'ta Versay Antlaşması'nın askeri kapasite üzerindeki kısıtlamalarını tanımadığını ilan ederek silahlı kuvvetlerini tekrar donatmaya başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın bu adımları, sadece Türkiye'de endişe yaratmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'ye Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden değerlendirme fırsatı sunmuştur²³². Bu doğrultuda 11 Nisan'da

²³⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 401

²³¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri (1963) 1 Ocak - 31 Aralık 1934, 17.cilt. Moskova: Devlet Yayınevi, s. 115

²³² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 402

Türk Dışışleri Bakanı Aras, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Lorin ile Boğazlar rejiminin sorunlarını ele almıştır. Konuyla ilgili Anadolu Ajansı şöylebir haber geçmiştir: “Boğazlarla ilgili anlaşma artık Türkiye'nin güvenlik ve savunma ihtiyaçlarını karşılamadığından, Türk hükümeti anlaşmayı imzalayan tüm taraflara anlaşmayı değiştirmeleri için bir nota yayınlamaya karar verdi. Nota, ilgili güçlere 11 Nisan'da gönderilecek”.²³³ Rus gazetesi Pravda gazetesi ise okuyucularını şöyle bilgilendirmiştir: “Türkiye Bakanlar Kurulu'nun Boğazlar rejimine ilişkin resmi mesajı dün yayınlandı. Mesajda şu ifadeler yer alıyor: "Uluslararası durumda meydana gelen hukuki, siyasi ve askeri düzendeki önemli değişiklikler göz önüne alındığında, Türkiye'nin güvenliğini ve savunmasını sağlamak için Boğazlar rejiminin kökten değiştirilmesi gerekmektedir.”²³⁴ Tevfik Rüştü Aras, daha sonra 17 Nisan'da Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 85. olağanüstü oturumunda, Alman hükümetinin kararlarının yarattığı duruma dair tartışmalar sırasında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askeri maddelerinin Türkiye'ye yönelik ayrımcı niteliğini vurgulayan bir beyanatta bulunmuştur. O, uluslararası durumun sözleşmenin imzalanmasından bu yana önemli değişikliklere uğradığını ve Türkiye'nin, özellikle Boğazlar bölgesinde yeniden askerileştirme gibi güvencelere ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Aras, barış anlaşmalarında belirtilen şartların değişmesi durumunda, Türkiye'nin bu durumu tek taraflı olarak değiştirmek zorunda kalabileceğini belirtmiştir. Oturumda, sadece Sovyetler Birliği temsilcisi M.M. Litvinov Türk teklifini destekleyen bir konuşma yapmıştır. Aras, 9 Mayıs 1935'te Fransa'nın Ankara Büyükelçisi A. Kammerer ile yaptığı görüşmede, Boğazların güvenliğinin sağlanması konusunda Büyük Devletlerin ilgisizliğini eleştirmiş ve bunun Türkiye'nin niyetini değiştirmeyeceğini söylemiştir. Türkiye'nin önerisini ilk destekleyen devlet Sovyetler Birliği olmuştur. 16 Nisan 1936'da Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Apaydın'a Sovyetler Birliği tarafından verilen bir notada, Türkiye'nin topraklarının güvenliğini sağlama isteğinin meşru olduğu belirtilmiştir. Sovyetler Birliği Hükümeti, Boğazlar rejiminin "Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmesi ve bu bölgede barış ve huzurun sağlanması" konusundaki müzakerelere katılmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.²³⁵

Sovyet basını Türk notası ile ilgili Türk basınında yer alan haberleri de yayınlamıştır. “Türk basınında Boğazlar Rejimi” başlığı altında yayılan haberler şöyledir:

²³³ “Pravda” N 103 (6708), 12 Nisan 1936

²³⁴ “Pravda” N 103(6709), 13 Nisan 1936

²³⁵ Izvestia" N 92 (5949). 18 Nisan 1936

“ANKARA, 12 Nisan. (TASS). Boğazlar rejimi konusu yerel basında rağbet görüyor. Gazeteler Lozan Antlaşması'nın metnini okuyor ve Türkiye'nin güvenliği için Boğazların güçlendirilmesi gerektiğini vurguluyor.

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi şöyle yazıyor:

"Biz, doğal olarak bize ait olan hakkın direnenler tarafından bize verilmesini talep ediyoruz. Boğazlar üzerindeki tehdit günden güne artmaktadır. Milletler Cemiyeti, ne yazık ki, barışın korunmasını garanti edemiyor. Hiç kimse bizi yaklaşan tehlikeye karşı harekete geçmekten men edemez. Vicdan sahibi herhangi bir ülkenin haklarımızı tanımaması düşünülemez."

Diğer gazeteler de kendilerini aynı ruhla ifade ettiler. Akşam Gazetesi'nin editörü Necmeddin Sadak, başyazısında hükümet bildirisini yorumluyor. Son yıllarda dünyada meydana gelen köklü değişikliklere dikkat çeken yazar, Akdeniz'deki değişikliklerin Türkiye için önemini vurguluyor. Başyazıda, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Müttefiklerin elinde olan ve en sakin bölge olarak kabul edilen Akdeniz'in, İtalya-Habeşistan çatışması ve dönün müttefikleri arasındaki savaş tehdidi nedeniyle değişime uğradığı belirtiliyor.²³⁶ Notaya olumlu yanıt veren ilk devlet Sovyetler Birliği'dir. 16 Nisan'da Litvinov Türk notasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adına yazılan cevapta, Sovyet Hükümeti'nin Boğazlar rejimi konusundaki tutumu ve Türkiye'nin güvenliği konusundaki endişeleri kabul edilmiştir. Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını dikkate alarak, Boğazlar rejiminin Türkiye'nin güvenliği için uygun hale getirilmesi konusundaki görüşmelere katılmaya hazır olduğunu belirtmiştir.²³⁷

Sovyet Hükümetinin notası, İngiltere'nin konferans düzenlemeyi kabul ettiğini açıklamasının ardından, 18 Nisan'da İzvestia gazetesinde yayımlanmıştır. Bu, Dışişleri Halk Komiserliği'nin stratejik bir kararını yansıtmıştır. Komiserlik, diğer ülkelerde, Türkiye'nin önerisinin Sovyetler Birliği'nin baskısı altında yapıldığına dair bir algı oluşmasından endişe etmiş ve böyle bir algının, ilgili ülkelerin konferansa katılımını reddetmelerine yol açabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle, İngiltere'nin konferans düzenleme kararı, Sovyetler Birliği için bu endişeleri hafifleten bir gelişme olarak

²³⁶ "Pravda" N 104 (6710), 14 Nisan 1936

²³⁷ "Pravda" N 108 (6714) 19 Nisan 1936

değerlendirilmiş ve Sovyet notasının yayınlanması için uygun bir zamanlama olarak görülmüştür²³⁸.

Yunus Nadi Sovyetlerin nota hakkındaki fikirlerini ve diğer ülkelerin notayı olumlu karşıladığını yazmıştır: “Boğazlar meselesiyle yakından ilgilenenler, dünya genelindeki mevcut durum göz önüne alındığında Türkiye'nin önerisine katılmamanın mümkün olmadığını açıkça ifade etmekten geri durmadılar. Bu ülkeleri büyük komşumuz ve dostumuz Sovyetler Birliği yönetiyor. İngiltere ise eylemimizin meşruiyetini tanımakta gecikmedi. ABD'de bizim gereksinimlerimiz doğruluk örneği olarak görülüyor. Diğer tüm küçük ve büyük ülkeler bizim bakış açımızın geçerliliğini kabul ettiler.”²³⁹

Türk Hükümeti 2 Mayıs 1936 tarihine kadar Sovyetler Birliği'nin notasının yanısıra Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya, İngiltere ve Fransa gibi ilgili güçlerden yanıtlar almıştır. İtalya hariç, bu devletlerin hepsi Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi amacıyla bir konferans düzenlenmesine onay vermiştir. Öncesinde Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndaki askersizleştirme hükmünün kaldırılmasıyla ilgili tekliflere olumsuz bakan İngilizler, durumu yeniden değerlendirdiler. İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonrasında, Akdeniz'de en büyük nüfuzu ve sömürgesi olan İngiliz İmparatorluğu'nun konumunun tehlikeye gireceğini fark etmiş, bu durumda, Almanya ve İtalya'nın yakınlaşmasıyla ilgili endişeleri artmış ve Türkiye'nin yanında yer alarak ve Akdeniz'de gerçek bir dost kazanma amacıyla Türk notasına olumlu bir cevap vermiştir.²⁴⁰ İngiltere, konferansa katılımı ve Ankara'nın Boğazların yeniden askerileştirilmesi yönündeki talebini destekleyerek, Türkiye ile olan ilişkilerini güçlendirme ve Sovyetler Birliği'nin Türk hükümeti üzerindeki etkisini azaltma fırsatı olarak değerlendirmiştir²⁴¹.

Başlangıçta İngiliz hükümeti, Lozan Sözleşmesi'nin tüm maddelerinin, özellikle de Boğazlar'da seyrüsefer serbestisinin tam olarak korunması maddesinin gözden geçirileceği konusunda endişe duymuştur. Ancak, Mayıs ayında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan tarafından, Türkiye'nin sadece sözleşmenin askerden arındırılmış bölgeyle ilgili hükümlerinin gözden geçirilmesi konusunda ısrar edeceği yönünde bir güvence alınmıştır. Fransa ise, Sovyetler Birliği ve Balkan ülkeleriyle imzaladığı

²³⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 403

²³⁹ “İzvestia” N 96 (5953), 23 Nisan 1936

²⁴⁰ Feridun Cemal Erkin(1968) Türk Sovyet İlişkileri Boğazlar Meselesi, Ankara, s. 68.

²⁴¹ A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, **a.g.k.**, 95

karşılıklı yardım anlaşmalarını göz önünde bulundurarak ve Almanya'nın attığı adımların yarattığı olumsuz sonuçlarına bakarak uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Fransa, Karadeniz'i Alman askeri harekâtına kapatma arzusunda olmasına rağmen, Karadeniz'deki siyasi dengenin bozulmasından endişe ederek Boğazlardan geçişe ilişkin mevcut rejimin devamını istemiştir. Yunanistan ve Yugoslavya için ise, Boğazların yeniden askerileştirilmesi, Balkan Antantı'nın konumunu güçlendirecek bir adım olarak görülmüştür. Bu bağlamda, Yunanistan, Limni ve Semadirek adalarının silahlandırılması konusunda bir zemin arayışında olmuştur. Bulgaristan ve Romanya, Boğazların silahlandırılmasının sonuçlarına dair bazı şüpheler taşısalarda, Sovyetler Birliği ve Fransa'nın Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik tutumları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'yi desteklemeye hazır konumda yer almışlardır²⁴².

Sovyet liderliğinin endişelerine rağmen, müzakereleri başlatmak için elverişli bir zaman belirlenmiş ve bu süreç için zemin hazırlanması başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin taleplerini karşılayacak bir anlaşmaya varılması amacıyla, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri N. Menemencioğlu, gelecekteki konferansa katılacak devletlerin başkentlerini ziyaret etmiştir. Sonuç olarak, ilgili devletler 4 Mayıs'ta, Türkiye'nin taleplerini desteklemeye karar vermişlerdir. Bu karar, Boğazları savaş süresince kapatmadan önce kendilerine danışılması şartıyla alınmıştır. Ayrıca, konferansta ticari ve askeri gemilerin Boğazlardan geçiş rejimi de tartışılacak bir gündem maddesi olarak belirlenmiştir.

Konferansın, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Haziran oturumunu takiben Montrö'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Konferansın tarihi ve yeri, Aras ile Litvinov tarafından 1936 yılının mayıs ayının sonlarında karara bağlanmıştır. Bu süreçte, Sovyet yönetimi, özellikle askeri gemilerin Boğazlardan geçiş rejimine odaklanmıştır. Ticari seyrüsefer özgürlüğü ve Boğazların yeniden askerileştirilmesinin tartışmaya yol açmayacağından emin olan Sovyetler, savaş gemilerinin geçişinin Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin askeri gemilerine kapatılması yoluyla Sovyetler Birliği lehine çözülmesini arzu etmiştir. Bu durum, özellikle İngiltere gibi büyük deniz güçlerinin, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddelerini yürürlükte tutma çabaları nedeniyle zorluklar yaratabilirdi. Ayrıca, Sovyet Dışişleri Bakanlığı, askeri gemilerin geçişinin

²⁴² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 404

tamamen yasaklanması ve bu konudaki kararın Türklerin inisiyatifine bırakılmasının kabul edilemez olduğunu düşünmüştür²⁴³.

Sovyetler Birliği delegasyonu, Konferans sürecinde 13 Mayıs'a kadar uygulamayı planladığı eylem programı çerçevesinde, Karadeniz'e kıyısı bulunan ve bulunmayan güçler arasındaki ayrımı esas alarak bazı talepleri gündeme getirmeyi öngörmüştür. Bu talepler, barış zamanında Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin askeri gemilerine Boğazlar üzerinden sınırsız geçiş hakkı tanınmasını ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin gemilerinin, önceden belirlenen resmi ziyaretler haricinde Karadeniz'e girişlerinin engellenmesini içermiştir. Ayrıca, nezaket ziyaretlerinde bulunan filoların bileşiminin bir kruvazör ve dört muhripte fazla olmaması önerilecekti. Diğer devletlerin muhtemel itirazları karşısında, bu pozisyonların savunulması mümkün olmadığı takdirde, Sovyet delegasyonu Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de liman ve üs sahibi olmayan ülkelerin gemilerinin Boğazlardan askeri gemilerinin geçiş haklarının olabildiğince kısıtlanması yönünde çaba gösterecekti. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği, İngiliz, İtalyan, Fransız ve Yunan gemilerinin geçiş haklarının genişletilmesine açık olmakla birlikte, Alman, Japon ve Amerikan gemilerine aynı hakların tanınmasına kesin bir şekilde karşı çıkmayı planlamıştır. Savaş durumunda ise, Boğazlar üzerinden serbest geçiş hakkı yalnızca Türk askeri gemilerine ait olacak, diğer devletlerin (Karadeniz kıyıdaşları dahil) gemilerinin geçişi, yalnızca meşru savunma veya saldırıya uğramış bir devlete yardım bağlamında ve Milletler Cemiyeti'nin onayı ile mümkün olacaktı. Dolayısıyla, Sovyet hükümeti, Boğazların güvenliğinin Milletler Cemiyeti denetimine bırakılmasını içeren "asgari program" ile Türkiye'nin tercihlerine göre önemli ödünler vermeye hazır olduğunu ortaya koymuştur²⁴⁴.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, Boğazlar'ın kontrolüne ilişkin meselede benzer tutumlar sergilenmiş olmasına rağmen, Sovyet tarafı Türkiye'ye tam anlamıyla güvenmemiştir. Şöyle ki, 29 Mayıs 1936 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Birinci Doğu Departmanı tarafından hazırlanan bir analiz notunda, Türkiye'nin Sovyet önerilerine olan desteğinin güvenilirliği konusunda belirli şüpheler ifade edilmiştir. Analizde, çeşitli devletlerin Sovyet tekliflerine itiraz edeceği öngörülürken, yalnızca Türkiye'nin, Karadeniz kıyısındaki ülkelerin askeri gemilere Boğazlar'dan geçiş izni verilmesi teklifine destek vereceğine dair kesin bir taahhütte bulunduğu belirtilmiştir.

²⁴³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 404

²⁴⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 204

Ancak, bu belgede Türkiye'nin söz konusu Sovyet önerilerini ne kadar kararlılıkla destekleyeceği konusunda şüpheler dile getirilmiştir.

Türk diplomatlarının açıklamalarına göre, Türkiye kendi eylem planına sahipti ve bu plana göre, Türkiye Boğazlar'ın tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasını savunacak, yabancı askeri gemilerin geçişine ise ancak özel izinle müsaade edecekti. Sovyet Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin bu pozisyonu, özellikle savaş durumunda üstleneceği büyük sorumluluklar göz önünde bulundurulduğunda, ısrarcı bir tutum olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin İngiltere ile bir uzlaşmaya varmayı kabul edeceği tahmin edilmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinden askeri gemilerin geçişi konusundaki görüşlerinin tam bir uyum içinde olmadığı dikkate alındığında, Dışişleri Bakanlığı'nın çalışanları, Ankara'nın İngiltere'ye belirli tavizlerde bulunma ihtimalini önemli ölçüde yüksek bulmuşlardı²⁴⁵.

Bu şartlar altında, Sovyetler Birliği tarafından hazırlanan notada, Boğazların Türkiye haricindeki tüm ülkelerin savaş gemilerine derhal kapatılması ve Türkiye'ye, barış zamanında özel bir protokolle (askeri olmayan amaçlar için) hafif gemilerin geçişine izin verme yetkisi tanınması teklif edilmiştir. Bu düzenlemenin denetimi Türkiye tarafından yürütülecek, ayrıca İstanbul'da Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de deniz üslerine sahip devletlerin ticari gemilerinin korunmasını denetlemek üzere bu güçlerin temsilcilerinden oluşan özel bir komisyonun kurulması öngörülmüştür. Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Birinci Doğu Departmanı uzmanlarının değerlendirmesine göre, böyle bir düzenleme Türkiye'yi sıkı bir şekilde bağlayarak, Sovyetler Birliği'nin çıkarları aleyhine, konferansta diğer katılımcılarla iş birliği yapmasını zorlaştıracaktı. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin hem Karadeniz Filosu'na ait olan hem de Karadeniz limanlarında inşa edilmekte olan savaş gemilerini Karadeniz'den Baltık Denizi'ne ve Uzak Doğu'ya transfer etme imkanından yoksun kalacağı düşünülmüştü. Bununla birlikte, notanın yazarları, hiçbir düşman gücün askerî filosunun Karadeniz'e sokulmamasından kaynaklanan potansiyel faydaların bu olumsuzlukları dengeleyebileceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, notanın yazarları, önceden geliştirilmiş "asgari program" ile uyumlu olan ve belirtilen düzenlemeleri içeren uzlaşma önerisinin kabul edilmesini tavsiye etmişlerdir. Bu önerinin, konferanstaki müzakerelerde Sovyetler Birliği'nin stratejik çıkarlarını

²⁴⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri (1974) 1 Ocak - 31 Aralık 1936, 19.cilt. Moskova: Devlet Yayınevi, s. 189

koruyacak ve aynı zamanda Karadeniz bölgesindeki güvenlik dinamiklerine olumlu katkıda bulunacak bir yol olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır²⁴⁶.

Bundan sonra Sovyetler Birliği, Ankara'nın sunduğu önerilere dayanarak Boğazlar konusunda karşılıklı olarak kabul edilebilir yeni bir anlaşma metni üzerinde Türk yetkililerle müzakerelere girişilmiş olmasına rağmen, müzakereleri daha önce hazırlanan taslak doğrultusunda yürütmeyi tercih etmiştir. Bu müzakereler, Türkiye Dışişleri Bakanı tevfik Rüştü Aras ve Sovyet elçisi Sergey Karahan arasında, orijinal taslağa dayalı direktifler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 4 Haziran'da yapılan bir toplantıda Bakan Aras, elçi Karahan'a Türk hükümetinin Boğazlar'ın nihai düzenlemesi hakkında aldığı kararları iletmiştir. Bu kararlar aşağıdaki maddeleri içermiştir:

1. Askeri gemilerin Boğazlardan geçişine izin verilmeyecektir.
2. Yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin gemileri, önceden belirlenmiş koşullar altında ve aşağıdaki kısıtlamalara uygun olarak ziyaretlerde bulunabilecektir:
 - a) Ziyaret eden filonun bileşimi, bir savaş gemisi, iki muhrip ve bir denizaltıyı aşmayacaktır.
 - b) Karadeniz'e yapılacak geçişin toplam tonajı 28.000 tonu aşmayacaktır.
 - c) Filonun Karadeniz'e geçişi sırasında her geminin tonajı 1.000 metreküpü geçmeyecektir.
 - d) Gemilerin Karadeniz'e geçişi hakkında Türk hükümetine bir ay öncesinden bilgi verilmesi gerekecektir.
 - e) Karadeniz'e yapılan bir ziyaretin süresi bir ay ile sınırlı olacaktır.
 - f) Gemiler, Boğazlardan durmaksızın geçeceklerdir.
 - g) Karadeniz'de aynı anda bulunabilecek denizaltı sayısı ikiyi geçemeyecektir.
 - h) Türk filosunun Marmara Denizi'ndeki üslerinde bulunmadığı durumlarda, tonajı 7.000 tonu geçmeyen bir filonun Boğazlardan geçişine izin verilecektir.

3. Türkiye'nin rızası ile, ziyaretçi filoların bileşiminde değişiklikler yapılabilecek ve Karadeniz'deki tek ziyaretçi olması koşuluyla, 28.000 tonluk bir geminin geçişine izin verilebilecektir. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişi, kıyısı olmayan devletlerin filolarının geçişiyle aynı normlara tabi olacak, ancak Karadeniz'den ayrılan ve geri dönen gemiler tonajdaki asgari sınırlamalara uymak

²⁴⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 405

zorunda kalacaktır. Havacılık, sözleşmenin dışında tutulmuş olup, Boğazlar üzerindeki uçuşlar Türkiye'nin yürürlükteki yasalarına tabi olacaktır²⁴⁷.

Sovyet liderliği, Ankara tarafından belirli değişikliklerin kabul edilmesi durumunda, önerilen tasarımı temel almayı ve konferansta ortak bir duruş sergilemeyi önermiştir. Bu kapsamda, birlikte savunulacak ortak bir pozisyonun benimsenmesi tavsiye edilmiştir. Sovyet elçisi Sergey Karahan'a, Türk yetkililerle sıkı bir müzakere süreci yürütülmesi ve anlaşılan pozisyonların, Sovyet delegasyonu ile önceden koordinasyon sağlanmaksızın konferansta değiştirilmemesi konusunda kesin bir mutabakata varılması gerektiğini vurgulamıştır²⁴⁸.

Sovyetler Birliği'nin Türk tasarısına ilişkin yorumları ve önerdiği değişiklikler, özellikle Boğazların askeri filolara kapatılmasına dair genel ilkenin barış zamanında uygulanmasına yönelik istisnalarla ilgili olmuştur. Bu istisnalar, Karadeniz, Ege veya Akdeniz'de limanları ve deniz üsleri bulunan devletlerin hiçbirinin savaş halinde olmadığı durumlarla sınırlı olarak değerlendirilmiştir. Kısıtlayıcı koşulların yalnızca Karadeniz'e kıyısı olmayan güçlere uygulanması öngörülmüştür. Nitekim, Sovyetler Birliği tarafından önerilen değişiklikler ve açıklamalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- a) Ziyaretin, ziyaret filosunun seyahat ettiği Karadeniz'e kıyısı olan güç ile koordinasyon içinde gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.
- b) Filonun bileşiminin bir kruvazör ve dört muhripten fazla olmaması gerektiği vurgulanmıştır.
- c) Denizaltılara Karadeniz'de izin verilmemesi gerektiği, Tevfik Rüştü Aras'ın bu konudaki görüşlerinin Sovyet Hükümeti tarafından taktik açıdan uygun bulunmadığı için kabul edilmemiştir.
- d) Gemilerin toplam tonajının 25.000 tonu geçmemesi gerektiği, Karadeniz'de 25.000 tondan fazla deplasmana sahip gemi bulunmadığı için Türkiye'nin 28.000 tonluk bir gemiye geçiş hakkı vermemesi gerektiği önerilmiştir.
- e) Filonun geçişinin bir ay önceden Türk Hükümetine bildirilmesi gerekliliği, "Bu yönetmeliğin diğer tüm koşullarına tabi olmak kaydıyla" ifadesiyle başlaması vurgulanmış, ziyaretlerin ilgili Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ile koordinasyon içinde yapılması gereğinin altı çizilmiştir.

²⁴⁷ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 192-196

²⁴⁸ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 197

Sovyet liderliği, bir veya daha fazla ziyaret talebi altında, Karadeniz dışındaki devletlerden önemli sayıda askeri geminin Karadeniz ülkesine saldırmak üzere bir araya getirilmesi ihtimalinden ciddi endişeler duymuştur. Bu kaygılar nedeniyle, Karadeniz'deki filoların ziyaret süresinin iki haftaya indirilmesini talep edilmiştir. İkinci paragrafta yer alan diğer talepler ise, yalnızca Karadeniz dışındaki güçlere atıfta bulundukları için, itiraz edilebilir olarak değerlendirilmemiştir²⁴⁹.

Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin haklarına ilişkin olarak, Sovyet elçisi Sergey Karahan'a, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçiş hakkını koruma konusunda ısrar etmesi yönünde talimat verilmiştir. Bu talimatın temelinde, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ortak çıkarlarının, Lozan Boğazlar Sözleşmesi tarafından bile sadece Karadeniz'den Akdeniz'e değil, aynı zamanda Karadeniz'e olan geçişin kısıtlanmasını öngören maddelerle zıt düşmediği yatmıştır. Sovyet yetkilisi Karahan, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a, bu öneriye yönelik herhangi bir itirazın Moskova'da şaşkınlık yaratacağını ifade etmiş, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin "utanç verici" olarak nitelendirilen maddelerini kaldırmaya çalışan Türkiye'nin, neden Sovyetler Birliği'nin aleyhine ve kendi filosu için Lozan'dan dahi daha kötü şartlar oluşturacak şekilde hareket etmeye çalıştığına dair bir anlayış eksikliğini dile getirmiştir²⁵⁰.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin diğer ülkelerden savaş gemisi satın alarak Karadeniz güçlerinin filolarını genişletme niyetinde olmadığının farkında olarak, Boğazlardan geçiş özgürlüğünün yalnızca "Karadeniz'de bulunan veya orada inşa edilmekte olan Karadeniz Güçlerinin savaş gemileri" için geçerli olmasına razı olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde, Karadeniz Filosuna ait olan savaş gemileri ve kruvazörlerin Boğazlardan tek başlarına ve aralıksız olarak geçiş yapmaları ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlere ait gemilerin yakın zamanda gerçekleşecek geçişleri hakkında Türk hükümetinin en az 24 saat öncesinden bilgilendirilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca savaş dönemleri için Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tarafsızlığını koruması ve Milletler Cemiyeti'nin kararlarına uygun olarak sadece saldırıya uğrayan devlete yardım sağlanması durumları haricinde, Türk filosu dışındaki tüm askeri filoların Boğazlardan geçişine kesin bir yasak getirilmesini önermiştir²⁵¹.

²⁴⁹ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 199-200

²⁵⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 409

²⁵¹ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 215

Sergey Karahan'ın Tevfik Rüştü Aras ile gerçekleştirdiği görüşme sonucunda, Sovyet Bakanı, önerilerin büyük bir kısmını kabul etmiştir. Bu kabuller arasında; konferansta Türk tasarısında yalnızca Moskova ile anlaşarak yapılacak değişiklikler, Karadeniz'e girecek gemilerin toplam tonajının 25.000 tona indirilmesi, 25.000 ton ağırlığında bir gemi ve denizaltıların Boğazlardan geçişine izin verilmemesi (Tevfik Rüştü Aras, bu hususun yeni sözleşmenin kaderini belirleyecek kadar kritik olduğunu belirterek, zorunlu kalındığında bu şartı kabul edeceğini ifade etmiştir), Karadeniz'de bulunan filoların kalış süresinin iki haftaya indirilmesi, Boğazlardan geçişin sadece bir Karadeniz gücüne ziyaret amaçlı ve ilgili hükümetin rızasıyla mümkün olacağı ve Karadeniz güçlerine ait gemilerin Boğazlardan geçişine herhangi bir kısıtlama getirilmemesi yer almıştır. Türk tarafı, Karadeniz dışındaki güçler için Boğazlardan geçiş sınırının yükseltilmesi taleplerini önlemek amacıyla, gemiler için tonaj sınırlamasının, bu gemilerin Boğazlardan tek başlarına geçmeleri durumunda Karadeniz filolarının gemilerine uygulanmayacağını belirten bir ifade önermiştir. Ancak Türkiye, bu ifadenin taslak metne dahil edilmemesini, bunun "konferansın seyri içinde uygun bir zamanda gündeme getirilmesini" önermiştir²⁵².

Tevfik Rüştü Aras, Boğazların savaş zamanında kapatılması önerisine Sovyetler Birliği'nin olumlu yaklaştığını belirtmiş, ancak bu konunun Başbakan İsmet İnönü ile yeniden görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Karadeniz Boğazları rejimi üzerine iki ülke arasındaki tutumların görünüşte yakınlaşmasına karşın, Sovyet diplomatları müzakere sürecinden tam anlamıyla memnun olmamış ve Türkiye'nin çift yönlü politika izlediğinden endişe etmişlerdir. Aras'ın en önemli çekincesi ise, Karadeniz güçlerinin askeri gemilerinin geçiş özgürlüğüne dair bir maddenin anlaşma metnine eklenmesinin Sovyet liderliği tarafından reddedilmesi olmuştur²⁵³.

10 Haziran tarihi itibarıyla, Sovyet tarafı son çare olarak, gemilerin Boğazlardan sınırlı geçiş haklarıyla yetinmeyi ve hatta Sovyetler Birliği'nin Karadeniz dışındaki güçlerle eşitlenmesine izin vermeyi kabul etmiştir. Bu durumda, Maxim Litvinov'un konferansta hangi sınırlamalara tabi olunacağını kendisinin belirleyeceği kararlaştırılmıştır²⁵⁴. Türk hükümeti ise, 12 Haziran'da taslak sözleşme metnine, Karadeniz'e kıyaslı olan devletlerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişinde ayrıcalıklı

²⁵² SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 218-219

²⁵³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 411

²⁵⁴ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 222-223

haklar tanınmasına ilişkin bir madde eklemeyi kabul etmiştir. Ancak Krestinsky bu konuda Türklerin ortaklaşa hazırlanan programı kararlılıkla savunacaklarından haklı olarak kuşku duymuştur²⁵⁵.

Sovyetler Birliği için, konferansa hazırlık aşamasında karşılaşılan en ciddi sorunlardan biri de, "Almanların Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurma" tehdidini bertaraf etmek olmuştur. Mayıs ayının ortasına gelindiğinde, Sovyet hükümetinin, Türkiye'nin Boğazların silahlandırılmasına katılma önerisini kabul etmeyeceği açıkça anlaşılmıştır. Şöyle ki, Molotov ve Menemencoglu arasında gerçekleşen bir görüşmede, Türkiye'nin zaten Almanlarla toprakların satın alınması konusunda bir anlaşmaya vardığı belirlenmiştir²⁵⁶. Bu kritik dönemde, Türkiye üzerindeki Alman etkisinin artışı Sovyetleri derinden endişelendirmiştir. Haziran ayının başlarında, Apaydın'ın Krestinsky'ye Türkiye'nin 2 milyon altın dolarlık kredi karşılığında edinmek istediği askeri tesisler ve stratejik malzemelerin listesini sunmasına rağmen, herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir²⁵⁷. Çanakkale Boğazı'nın güçlendirilmesinin Türkiye tarafından Almanya'ya devredileceği artık kesinlik kazanmıştır. Stomonyakov, 13 Haziran'da Karahan'a gönderdiği bir yazıda, Aras'ın Sovyetlerle gerçekleştirdiği görüşmelerde, Türkiye hükümetinin Almanya'dan denizaltı dahi sipariş etme niyetinde olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Sovyet diplomatları, Almanların Boğazların yeniden askerileştirilmesi sürecini kontrol altına almaları durumunda, olası bir Sovyet-Alman çatışması sırasında Berlin'in önemli stratejik avantajlar elde edeceğinin farkında olduklarından boğazların Alman kontrolü altında askerileştirilmesinin karşısına geçmek için acil önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Stomonyakov, Karahan'a, Boğazların silahlandırılması konusunda Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki iş birliğinin önemini, Sovyetler Birliği'nin etkili nüfuzunu kullanarak doğrudan Mustafa Kemal Atatürk'e iletilmesi önerisinde bulunmuştur. Karşılık olarak, Türkiye'ye askeri alımlar için "önemli bir miktar karşılığında" 10 yıl boyunca yıllık %4 gibi düşük bir faiz oranı ile uzun vadeli bir kredi sunulması teklif edilmiştir. Kredi geri ödemeleri için Türk mallarının satın alınması ve bu ticaretten beklenen düşük kârlılığa rağmen dünya piyasası fiyatlarına ilişkin endişelerin ortadan kaldırılması önerilmiştir.

²⁵⁵ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 224

²⁵⁶ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 414

²⁵⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 423

Ancak, Dışışleri Dairesi Başkanının bu önerisi, konferans öncesinde dikkate alınmamıştır²⁵⁸.

Sovyet hükümeti, yeni sözleşme kapsamında askeri gemilerin Boğazlardan geçişine ilişkin şartların, Türk hükümetinin tutumunda bir değişiklik olması halinde, gelecekteki konferans katılımcılarının olası çoğunluğunun desteğini gerektireceğini düşünmüştür. Bu bağlamda, Sovyet diplomatları, özellikle Litvinov, Fransız yönetimiyle yapılan görüşmelere büyük önem atfetmişlerdir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin deniz gücü olarak geleceğinin, büyük ölçüde konferansta alınacak kararlara bağlı olmasına karşın, diğer güçlerle konferans öncesi yapılan müzakerelerin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin arkasından onlarla pazarlık yaptığı izlenimini yaratabileceği ve bu nedenle uygun olmayacağı değerlendirilmiştir. Buna karşılık, Türk hükümeti bu durumdan endişe duymamış, İngiltere ile yoğun müzakerelere girişmiştir. Bu müzakereler sırasında, Eden ve Vansittart'ın (Maisky'nin raporlarına göre) Türklere, geniş kapsamlı taleplerde bulunmamaları ve Londra ile birleşik bir cephe oluşturmaları yönünde tavsiyelerde bulundukları belirtilmiştir²⁵⁹.

3.3. Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanması

3.3.1. Türkiye'nin Tezi

Karadeniz Boğazları'nın rejimini tespit edecek olan yeni konferans, 22 Haziran ile 20 Temmuz 1936 tarihleri arasında Montrö'de gerçekleştirilmiştir. Konferansa, Karadeniz kıyısı olan devletler - Sovyetler Birliği, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya - ile birlikte Fransa, İngiltere, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Avustralya'dan delegeler katılım göstermiştir. İtalya katılmamıştır. Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin oluşturduğu heyet, Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında ve Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Numan Menemencioğlu önderliğinde temsil ediliyordu.²⁶⁰ Konferansın açılışı 22 Haziran'da yapılmış ve bu oturumda Türk delegasyonu, Türkiye tarafından hazırlanmış yeni bir Boğazlar Sözleşmesi taslağının sunumunu gerçekleştirmiştir. Sunumda, Lozan

²⁵⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 424

²⁵⁹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 425

²⁶⁰ Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, (1976),Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 18

Konferansı'ndan itibaren 13 yıl boyunca uluslararası alanda meydana gelen değişimlere dikkat çekilerek, Türkiye'nin Boğazları yeniden askerileştirme gerekliliği ve bu kapsamda, Boğazlardan sadece ticari gemilerin değil, aynı zamanda Türkiye'nin, Boğazlar ve Karadeniz'in güvenliğini sağlayacak bir düzenleme çerçevesinde askeri gemilerin de serbestçe geçişine olanak tanıma niyeti vurgulanmıştır²⁶¹.

Tevfik Rüstü Aras 22 Haziran'da konferansın 1. Oturumunda yaptığı konuşmada, Marmara denizi ve Karadeniz havzalarının güvenliğini sağlanmasını zorunlu olduğunu belirterek Boğazların, Türkiye için stratejik bir öneme sahip olduğunu ve bu bölgenin korunmasını Türkiye'nin hakkı olduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin önerisi, Marmara ve Karadeniz havzalarının güvenliğini sağlamak amacıyla ticaret gemilerine tam özgürlük tanınmasını ve savaş gemilerinin geçişinin belirli koşullara bağlı olmasını içermiştir.²⁶² TASS Özel muhabirinin Moskovaya bildirdiğine göre 23 Haziran'da Boğazlar Konferansının kapalı bir oturumunda İtalyan notası dinlendi. Ardından Türk delege Tevfik Rüstü Aras, İtalyan delegasyonunun yakın gelecekte konferansa katılabileceği umudunu dile getirdiğini belirtti. İngiliz delege Lord Stanhope, İngiliz delegasyonunun, diğer konularda tatmin edici bir anlaşmaya varılması halinde Boğazların yeniden askerileştirilmesini kabul etme eğiliminde olduğunu söyledi. Stanhope'a göre bu konular arasında, taslakta yer almayan bir Boğazlar Komisyonu sorunu da vardı; oysa İngiltere bu komisyonun daha fazla yarar sağlayabileceğine inanıyordu. Stanhope bu çekincelerle birlikte taslağı tartışma için bir temel olarak kabul etmeyi kabul etti. Japon Delege Sato da taslağı temel olarak kabul etmeyi kabul etti, ancak Japonya'nın dokuzuncu maddeye (Türkiye'nin kendisini askeri tehdit altında görmesi halinde askeri gemilerin geçişini düzenleme hakkını öngören) ilişkin muhalefet şerhini belirtme hakkını saklı tuttu. Daha sonra Bay Litvinov ve Fransa delegesi Paul Boncourt söz aldı. Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya delegeleri de taslağın temel olarak kabul edilmesi önerisine katıldılar. Bulgaristan delegesi, ülkesinin silahsızlanma konusunda Türkiye ile benzer bir konumda olduğunu ve bu nedenle taslağın tartışılmasına özel bir önem vereceğini belirtti. Bu açıklamaların ardından Konferansın katılımcıları taslağın madde madde görüşülmesine geçilmesine karar verdi.²⁶³ "Türkiye'nin sunmuş olduğu taslak", 23 Haziran sabahında gerçekleşen oturumun odak noktasını teşkil etmiş ve beş bölümden oluşan toplam 13

²⁶¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 426

²⁶² Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1976, **a.g.k.**, 23-24

²⁶³ “ Pravda” N172 (6778), 24 Haziran 1936, “Delegelerin Konuşması”

maddeyi içermiştir. Taslağın birinci bölümü, ticari deniz trafiğinin hem barış hem de savaş zamanlarında serbest bırakılmasını kapsamıştır. İkinci bölümde ise (6-9. maddeler), savaş gemileri ve askeri filonun yardımcı gemilerinin geçiş şartları ele alınmıştır. Barış dönemlerinde Türkiye, belirli koşullar altında askeri yüzey gemilerinin geçişine izin vermekle yükümlü kılınmıştır. Bu kapsamda gemilerin Boğazlardan gündüz saatlerinde geçmesi ve Karadeniz'e kıyısı olan güç dışındaki devletlere ait gemiler için Türk hükümetinin belirlediği azami tonaj 14 bin tonu geçmemesi yönündedir. Aynı zamanda Karadeniz dışından gelen güçlere ait gemilerin toplam tonajı 28.000 ton ve bu gemilerin Karadeniz'deki kalış süreleri ise en fazla 15 gün olarak belirlenmiştir. Ayrıca Boğazlardan geçen askeri gemilerin gemide bulunan uçakların kullanma haklarının olmadığı kayd olunmuştur. Türkiye'nin tarafsız kaldığı savaş durumlarında da benzer bir rejimin uygulanması öngörülmüştür²⁶⁴.

Üçüncü bölüm, havacılık ile ilgili olup, Boğazlar üzerindeki “aşırı” uçuşları yasaklayan bir maddeyi içermektedir. Dördüncü bölüm, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin yeniden teyit edilmesine dairdir. Beşinci bölüm ise resmi hususlar, onay prosedürü ve Sözleşmenin 15 yıl süreyle geçerli olması, her 5 yılda bir ancak Türkiye'nin kayıtsız şartsız rızasıyla revize edilebilmesi gibi konuları düzenlemektedir.

Türkiye'nin sunmuş olduğu taslakda, Karadeniz kıyısında bulunan devletlerin savaş gemilerinin geçişi için benzer koşulları ve 14 bin tonluk sınırı önermiştir. Ancak, Türk taslağı Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin 25.000 tona kadar olan askeri gemilerinin geçişine izin verilmesini, bu geçişlerin her defasında Türkiye'nin özel izniyle yapılmasını öngörmüştür. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin gemilerinin Baltık Denizi veya Pasifik Okyanusu'ndaki savunma kapasitesini güçlendirme amacıyla Karadeniz'den çekilmesi, Türkiye'nin iznine tabi olacaktı. Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda ise, askeri gemilerin Boğazlardan geçişi, hükümetin özel kararnamesine bağlı olacaktı. Bu hak, savaş tehdidi altında da Türkiye'ye tanınacak ve konu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararına bırakılacaktı. Taslak, uzlaşmacı bir karakter taşımakta, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişine bazı avantajlar sağlarken, özellikle Sovyetler Birliği açısından filolarının serbestçe manevra yapma imkanlarını sınırlamaktaydı²⁶⁵.

²⁶⁴ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 227-228

²⁶⁵ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 229-230

Konferans, önceden de tahmin edildiği gibi gerilim altında yürütülmüştür. Özellikle Türkiye'nin yoğun ilgi gösterdiği Boğazların yeniden askerileştirilmesi meselesi, konferans başlamadan önce çözüme kavuşturulmuş ve bu konuda herhangi bir itiraz söz konusu olmamıştı.²⁶⁶ Ticaret gemilerinin Lozan Sözleşmesi ilkelerine uygun biçimde Boğazlardan geçişine ilişkin kurallar, ciddi bir anlaşmazlık konusu teşkil etmemiştir. Yalnızca sıhhi ve diğer vergiler ile güvenlik formalitelerinin kapsamı üzerinde fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Asıl zorluk, savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş rejimi konusunda ortaya çıkmıştır. Bu mesele, sadece Karadeniz kıyısında bulunan ülkeler için değil, aynı zamanda Karadeniz dışındaki güçlerin politikalarını şekillendirmede de kritik bir öneme sahip olmuştur.

3.3.2. Sovyetler Birliği'nin Tezi

Konferansta anlaşmazlığın ve çekişmenin merkezinde, Sovyet ve İngiliz delegasyonlarının arasındaki mücadele yer almıştır. İngiltere, büyük bir deniz gücü olarak, nüfuzunu genişletme ve Karadeniz'i deniz kuvvetleri için stratejik bir alan olarak kullanma planları içerisinde olduğu için, taslaktan memnun kalmamıştır. Özellikle, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine yönelik kısıtlamalar, Karadeniz'de geçirilebilecek sürenin kısalığı ve ziyaretlerin sadece nezaket ziyareti amaçlı olması zorunluluğu, İngiltere'nin beklentilerini karşılamıyordu. İngiltere açısından, Karadeniz, diğer denizler gibi, tüm güçlerin savaş gemilerine açık olmalıydı. İngiltere, Karadeniz güçlerine sağlanan avantajların, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin bu bölgedeki ve Akdeniz'deki stratejik konumlarını güçlendireceğini düşünüyordu. İngiltere'nin hedefi, Sovyetler Birliği'nin etkisini azaltmak, Karadeniz bölgesinde deniz trafiğini kontrol altına almak, Sovyet Karadeniz Filosunu sınırlamak ve Almanya ile İtalyan'ın tehditlerini Sovyetler'e yönlendirerek Boğazlardan geçiş için elverişli şartlar oluşturmaktır.²⁶⁷

Genel Kurul'un 23 Haziran tarihli oturumunda İngiliz ve Sovyet temsilciler arasında ilk çatışma yaşanmıştır. Tartışma İngiliz temsilci Lord Stanhope tarafından başlatılmıştır. Londra'nın, Karadeniz ve Karadeniz dışındaki devletleri eşit haklardan mahrum bırakması ve Sovyetler Birliği'ne bazı avantajlar sağlayan taslaktan memnun olmadığı “herkesçe bilinmesine” rağmen, Stanhope sadece İngiliz hükümetinin

²⁶⁶ ...1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 427

²⁶⁷ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 232

Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı olduğunu ve Londra'dan ²⁶⁸ talimat aldıktan sonra Boğazlar rejimi hakkında yorum yapma hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir. Bundan sonra Litvinov, olağandışı bir yaklaşım sergileyerek, Sovyetler Birliği'nin ilkesel meselelerdeki pozisyonunu açıkça ortaya koymaya karar vermiştir. Hariciye Komiseri, tasarının "tarafsızlık ruhu"na sahip olduğunu ve sadece Türkiye'nin değil, özellikle Karadeniz kıyısında bulunan diğer ülkelerin çıkarlarını da göz önünde bulundurduğunu vurgulamıştır.²⁶⁹ Komiser, Boğazların özgün karakterini ve en önemlisi, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu ve "transit geçiş amacıyla kullanılamayacağını" belirtmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerin güvenliğinin, "Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin askeri gemilerine Boğazların tamamen kapatılmasıyla en iyi şekilde teminat altına alınacağını" ancak Sovyet Hükümeti'nin bu tür bir kapatmada ısrarcı olmayıp, "Boğazların belirli amaçlar için ve belirli kısıtlamalar altında tüm ülkelerin gemilerine açık olması yönündeki Türk teklifini desteklemeye hazır olduğunu" ifade etmiştir.²⁷⁰

Litvinov'un konuşmasından şu netice çıkarılabilir; Sovyetler'in Lozanda savunduğu geçiş için boğazların tamamen kapanma görüşünden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise Sovyetler artık Karadeniz'e giriş ve çıkıştan tam serbestlik istiyor ve bu hedef doğrultusunda ilerleyerek eskiden savundukları Boğazları sadece Karadeniz dışındaki devletlere kapatılmasını kimseye kabul ettiremeyeceğini bildikleri için tam kapalılık ilkesinden vazgeçmiştir.²⁷¹

Litvinov, Sovyet hükümetinin Boğazlar rejimine dair görüşünü özetlerken, Karadeniz'den geçen gemilerin tonajı ve sayısı ne kadar sınırlandırılırsa, "bu bölgede güvenliğin o kadar artırılacağını", ancak "Karadeniz devletlerinin askeri gemilerinin büyük uluslararası su yolları ve okyanuslara doğru tam bir geçiş özgürlüğünden mahrum bırakılması için bir gerekçe bulunmadığını" dile getirmiştir. Ayrıca Litvinov Sovyet hükümeti, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen ve Karadeniz'de sahil hakkına sahip olmayan devletlerin gemi tonajlarının, Karadeniz'deki devletlere herhangi bir şekilde tehdit oluşturmayacak ve onların deniz kuvvetlerini artırma ihtiyacını hissettirmeyecek

²⁶⁸ A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, **a.g.k.**, 100

²⁶⁹ "İzvestia" N146 (5062), 23 Haziran 1936

²⁷⁰ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 233-234

²⁷¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü,(1973) Türkiye Dış Politikasında 50 yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), s. 63

şekilde sınırlanması prensibini genişletmekten başka bir amacı olmadığını söylemiştir.²⁷² Aslında buradan anlaşılıyor ki Sovyetler Boğazlardan geçecek gemilerin kıyı devleti olsun olmasın ne kadar sınırlı sayıda olmasının Karadeniz devletlerinin güvenliği açısından önemini vurgulamıştır. O, Sovyetler Birliği'nin, nezaket ziyaretleri ve farklı denizlerdeki deniz üsleri arasındaki iletişim için geçiş özgürlüğüne ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.²⁷³ Bundan dolayı sunulan taslakta "bazı küçük değişiklikler" yapılmasının planlandığını belirtmiştir. Ayrıca, o, askeri gemilerin, "Milletler Cemiyeti'nin saldırıya uğrayan üyelerinin destek ve yardım alabilmeleri için gereken şartları sağlamak amacıyla" Karadeniz'e giriş ve çıkışlarının mümkün kılınması gerektiğini hatırlatmıştır²⁷⁴.

Bundan sonra 24 Haziran'da gerçekleştirilen konferans genel kurulunun özel bir oturumunda, sözleşmenin maddeleri üzerinde detaylı ön incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu oturumda, Litvinov askeri gemilerin Boğazlardan geçiş koşullarını düzenleyen 6. Maddenin, (geçecek gemilere tonaj sınırlamasının uygulanması) yalnızca Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerine uygulanmasını teklif etmiştir. İngiliz temsilci hızla Litvinov'un bu önerisine itiraz etmiştir. Ancak, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askeri maddelerini, Karadeniz'in uluslararası bir nitelik taşıdığı argümanını ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile olmayan devletlerin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunan Stanhope, hükümetinden alacağı talimatları beklediği için ihtiyatlı bir şekilde konuşmuştur. Stanhope, İngiltere'nin Boğazların yeniden askerileştirilmesine onay verdiğini dile getirmiş ve konferansın, İngiltere'nin kabul edebileceği bir şekilde Boğazlardan askeri gemilerin geçişi konusunda anlaşmaya varmasını, ayrıca Boğazlar Komisyonu meselesinin Türk taslağından çıkarılmasını talep etmiştir.²⁷⁵ Japon delege Sato da bu görüşü destekledi ve Karadeniz'e giden askeri gemilere yönelik kısıtlamaların, bu kısıtlamaların Karadeniz'den çıkan gemilere de aynı şekilde uygulanması durumunda kabul edilebileceğini ifade etmiştir²⁷⁶. Litvinov ise, Karadeniz'in özgün karakterini ve Sovyetler Birliği'nin benzersiz konumunu vurgulamaya devam etmiştir. O, savaş döneminde gemilerin Boğazlardan geçişine dair kuralları içeren maddenin yeniden formüle edilmiş bir taslağını sunmuştur. Bu yeni tasarıya göre, eğer Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden herhangi biri savaşta değilse,

²⁷² "İzvestia" N146 (5062), 23 Haziran 1936

²⁷³ "İzvestia" N147, 26 Haziran 1936

²⁷⁴ Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1976, **a.g.k.**, 45

²⁷⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 432

²⁷⁶ Dranov, 1948 **a.g.k.**, 220

askeri gemiler, barış zamanı için belirlenen rejim çerçevesinde Boğazlardan geçebileceklerdir. Ancak, Türkiye haricinde bir Karadeniz devleti savaş içindeyse, Milletler Cemiyeti Şartı'na veya bu şart çerçevesinde yapılan anlaşmalara dayanarak yardım yükümlülüklerini yerine getiren devletler dışında, tüm askeri gemilerin Karadeniz'e geçişi yasaklanacaktır. Bu maddenin tartışılması sırasında, çeşitli devletlerin tutumları da artık netleşmiştir. Sovyet deniz kuvvetlerinin savaş durumunda Karadeniz'den Uzak Doğu'ya transferini engelleme amacı taşıyan Japonya'nın yanında İngiltere bulunurken, Sovyet temsilcisi özellikle Fransa ve Romanya delegelerinden tutarlı destek görmüştür²⁷⁷.

Müzakere esnasında bir nevi fikir uyuşmazlığı yaşanmıştır. Şöyle ki Sovyet kaynaklarında yer alan bir bilgiye göre Konferans başlamadan tahmini 10 gün önce Tevfik Rüştü Aras ve Sovyetlerin Türkiye temsilcisi Karahan arasında Türk tasarısının hazırlandığı dönemde Aras'ın Boğazların ortak savunulması ile ilgili karşılıklı ittifak teklifi yapıldığı yazılmıştır. Bu bilgi Karahan tarafından Cenevredeki Sovyetler Dış Halk Komiseri Litvinov'a çektiği telgrafta bahsedilmiştir. "Aras, 1934 yılı sonunda, ben Moskova'ya gitmeden önce, Boğazlara bir saldırı olması halinde Türkiye'nin Boğazları savunmasına yardım edeceğimiz ve bize bir saldırı olması halinde Türklerin Boğazları kapatacağı ve bizim de Boğazları savunmaya yardım edeceğimiz bir karşılıklı yardım anlaşması için çok kesin bir öneride bulundu. Aras'ın önerisine, hangi anlaşmayı yapacağımızı coğrafyanın belirlediğini söyleyerek başladığını ve önerisini Boğazlar'da çıkarlarımızın örtüştüğünü ve bu nedenle gerçek anlaşmanın bu noktanın ortak savunmasında yer alması gerektiğini söyleyerek gerekçelendirdiğini hatırlayacaksınız. O zamandan bu yana yapılan birçok görüşmede Aras, teklifin hala açık olduğunu ve bunun bizim onayımıza bağlı olduğunu tekrar tekrar belirtmiştir. Kendisiyle 12 Haziran'da yaptığınız görüşmede karşılıklı yardım anlaşmasına atıfta bulunmuş, ancak daha önceki görüşmelerde olduğu gibi, anlaşmanın içeriğinden hiç söz etmemiş, yalnızca bir kez yapılan öneriye atıfta bulunmuştur. Boğazların savunulmasına yönelik bir pakt fikrini geliştirirken, filomuzun katılımını öngördüğünü ve yardımının Çanakkale Boğazı'na yaklaşırken daha etkili olacağından, filomuzun bir kısmının İzmir'de ya da başka bir üste tutulmasının tavsiye edilebileceğini belirttiğini kendisine hatırlatırsınız. Raporumun doğruluğundan emin olmama rağmen, Aras'la yapılan tüm bu görüşmelerde hazır bulunan

²⁷⁷ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, a.g.k., 237-239

Zalkind'e sordum. Aras, 12 Haziran tarihli görüşmede karşılıklı yardım anlaşmasının içeriğini açıklamamış, ancak bunun bilinen ve halen yürürlükte olan bir teklif olduğundan bahsetmiştir.”²⁷⁸ Dranov da Aras’ın 12 Haziran 1936 tarihli bir görüşmede Karşılıklı Yardım Paketi’ne atıfta bulunduğunu araştırmalarında belirtmiştir.²⁷⁹

25 Haziran’da, taslağın ilk ele alınışı tamamlanmış ve böylelikle konferansın ilk evresi son bulmuştur. Bu süreç, İtalya’nın Habeşistan’ı işgali nedeniyle ona karşı uygulanan ekonomik yaptırımları görüşmek üzere toplanan Milletler Cemiyeti’nin Boğazlar rejimi üzerine görüşmeleri ile Habeşistan sorununun ele alınması çakışmıştır. Sovyet delegasyonu, ilk genel kurul oturumunun sonuçlarından memnuniyetsizliğini dile getirmiş ve A.F. Miller, Sovyet Hükümeti’ne, tüm önemli meselelerin "gizli" kaldığını bildirmiştir²⁸⁰. İlk görüşmeden duyulan memnuniyetsizlik, Litvinov’un, taslakta Karadeniz devletlerinin haklarını özellikle vurgulayan bir madde üzerinde ısrar etmenin büyük bir yanılgı olduğuna inanmasına neden olmuştur. Litvinov’a göre, mesele yalnızca Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin revize edilmesi ve Sovyetler Birliği için esas olan, kendi çıkarlarına ters düşen maddelerin değiştirilmesiydi. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin haklarını sınırlamadığı için, Litvinov, mevcut durumu korumanın ve sadece 2. Maddeye "Karadeniz dışı Devletler" ifadesini ekleyerek, anlaşmanın bu bölümünü netleştirmenin mümkün olduğunu öne sürmüştür²⁸¹.

Sonuç itibarı ile taslak üzerinde Türk ve Sovyet hükümetleri arasında tam bir uzlaşma sağlanamamıştır²⁸². Halk Komiseri, Sovyetler Birliği’nin "İngiltere, İtalya, Japonya ve diğer güçlerin haklarını herhangi bir baskı aracına sahip olmadan sınırlama" girişiminde bulunduğunu belirtmiştir. Fransa ve Romanya’ya gelince, Litvinov bu ülkeleri güvenilir müttefikler olarak görmediğini ifade etmiş ve Türkiye’nin, Boğazların yeniden askerileştirilmesi ile geçiş yapan gemilerin güvenliğinin sağlanmasına razı olabileceğine inanmıştır. Litvinov, ayrıca Türkiye’nin Sovyet Karadeniz Filosu’na karşı sergilediği "ihtiyatlı tutumu" da önemli bir mesele olarak değerlendirmiş ve bu sebepten ötürü Ankara’nın Sovyet gemilerinin Akdeniz’den Karadeniz’e serbestçe geçişine itiraz ettiğini

²⁷⁸ SSCB’nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 325-326

²⁷⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, Enteresan durum şu ki, Kamuran Gürün yaptığı araştırmalarda öncelikle Rus Dışişleri Bakanının bir ittifak teklifi yaptığını vurgulayarak bu teklifin Türk Dışişleri tarafından ne manaya geldiğini netleştirilmesini Aras’tan istenmiştir. Gürün K, (2010), Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953, Ankara: Türk Tarihi Kurum Evi, s. 153-154

²⁸⁰ SSCB’nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 240-241

²⁸¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 436

²⁸² Alexandrovna, 2019, **a.g.k.**, 23

düşünmüştür. Litvinov, konferansın yeniden başlamasının ardından Montrö'ye varması beklenen İtalyan delegasyonunun İngiltere'ye kıyasla daha katı bir tutum sergileyebileceği konusunda da endişelerini dile getirmiştir. Bu süreçte Almanya'nın olası bir müdahalesi de dikkate alınmıştır²⁸³.

26 Haziran'da Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, İngilizlerle uzlaşma sağlamaya yönelik görüşmeler yapabilmesi için gerekli talimatları almıştır. Buna göre, Litvinov'un Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişinin kısıtlanmaması ya da Boğazların güvenliğini sağlamak için "kabul edilebilir sınırlar içerisinde kısıtlanması" gerektiğinde ısrarcı olması gerekiyordu. Litvinov, mevcut güç dengesi göz önünde bulundurulduğunda tatmin edici sonuçlara ulaşmanın güçlüğünü öngörmüştür. O, İngiltere ve İtalya'nın itirazlarının yalnızca Karadeniz'in güvenliği ile sınırlı kalması durumunda, Türkiye'nin bu durumu kabul edebileceğini ve bu durumda Sovyet yönetiminin sözleşmeyi imzalayıp imzalamama konusunu değerlendirmesi gerekeceğini anlamıştı. Litvinov Konferansın kesintiye uğraması ve statükonun korunması ihtimalinden dahi endişe duymuştu. Bu endişeleri nedeniyle, o, Sovyetler Birliği'nin konferansta daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamak amacıyla Türk dışişleri bakanı Aras ve Romanya dışişleri bakanı Titulescu ile bir Karadeniz paktı imzalanması fikrini ortaya atmıştır. Böylelikle, yeni alınan talimatlar, Litvinov'a belirli manevralar yapma olanağı tanımıştır²⁸⁴.

Montrö Boğazlar Konferansı'nın resmi çalışmaları duraklamış olsa da, Cenevre'de delegasyon başkanları arasında yoğun bir gayri resmi diyalog sürdürülmüştür. 27 Haziran'da, Litvinov ve Polya Bonkur'un, Eden ile gerçekleştirdikleri görüşmede, Eden, Karadeniz'deki yabancı gemilerin tonajı ile Sovyet gemileri arasında "bir ilişki" kurulması koşuluyla, Sovyet deniz kuvvetlerinin Karadeniz'den çekilmesine karşı çıkmayacağını ifade etmiştir. Buna karşın, Litvinov, Karadeniz'in kapatılması ve Sovyet gemilerinin belirli kısıtlamalar altında çıkış hakkını koruması konusunda ısrar etmiştir. Uzun süren müzakereler sonucu, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin toplam tonajının 30 bin ton ile sınırlandırılması ve bu sınırın, Sovyet Karadeniz Filosu'nun büyüklüğüne bağlı olarak artırılması konusunda mutabakata varılmıştır. Böylece, Sovyet filosu, Türkiye'nin Boğazların güvenliği için talep edeceği kısıtlamalara uygun olarak, geri çekilme özgürlüğünü koruyacaktı.²⁸⁵

²⁸³ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 437

²⁸⁴ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 243

²⁸⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 424

30 Haziran'da, I.M. Maisky'nin İngiliz yetkilisi Vansittart ile gerçekleştirdiği görüşmede, Vansittart, İngiliz Hükümeti'nin Çanakkale Boğazı meselesinde İngiliz-Sovyet ilişkilerini bozmak istemediğini belirtmiştir. Bu çerçevede Eden ve Stanhope'a, kabul edilebilir bir uzlaşma bulma yönünde harekete geçmeleri talimatı verilmiştir.

B.S. Stomonyakov'un günlük kayıtlarına göre, Montrö Boğazlar Konferansı'nın yeniden başlamasından önce, Eden tarafından öne sürülen "kaydırılabilir ölçek" prensibi üzerinde bir mutabakata varıldığı ifade edilmiştir. Bu anlaşma, Sovyet Karadeniz Filosu'nun büyüklüğü arttıkça, Karadeniz dışı ülkelerin toplam askeri filo tonajının da artırılmasını öngörmüştür. Toplam tonaj için belirlenen üst sınır 45,000 ton olarak belirlenmiş ve yeniden hesaplamanın, Karadeniz Filosunun üçte bir oranında büyümesiyle başlatılacağı kararlaştırılmıştır. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin, Boğazlardan geçiş kurallarına uygun olarak, gemilerini herhangi bir tonaj sınırlaması olmaksızın işletme hakkına sahip olmalarının mümkün olduğu belirtilmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin, 15.000 tonluk gemilerin geçişinin Türk hükümetine önceden bildirilmesi gerektiği ve daha büyük gemilerin geçişine dair Türk hükümetiyle anlaşma yapılması gerektiği hükmünden memnuniyetsizliği nedeniyle, kurallar nihai bir şekilde belirlenmemiştir. Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği'ne herhangi bir taviz vermek istememiş ve İngilizlerin herhangi bir itirazı olmasa bile, Sovyet gemilerinin geçişini sınırlama taraftarı olmuştur. Bundan dolayı Sovyet tarafı, özellikle kıyıdaş ülkelerin ve kendi donanmasının Karadeniz'de serbestçe hareket etme kabiliyetinin kısıtlanmasına karşı çıkmıştır²⁸⁶.

Bundan başka mutabakatta Karadeniz dışındaki güçlerin bir çatışmaya katılması durumunda, savaşan tarafların gemilerinin geçişinin engellenmesine karar verilmiştir. Bir Karadeniz devletinin savaşa girmesi halinde, aşağıdaki prensipler kabul edilmiştir:

- a) Karadeniz dışı devletlerin gemileri Karadeniz'e girmeyecek;
- b) Savaşan kıyıdaş devletler gemi hareket ettirmeyecek;
- c) Savaşa katılmayan Karadeniz devletleri, askeri gemilerin serbest geçiş hakkını sürdürecektir.

Fakat Sovyetler, Türkiye'nin bu konudaki tutumundan memnun olmamıştır. İngiltere ile yapılan görüşmelerde bazı olumlu anlaşmalara varılmasına rağmen, Türkiye'nin pozisyonu Sovyet hükümetini endişelendirmiştir. Tevfik Rüştü Aras,

²⁸⁶ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, a.g.k., 244-246

Karadeniz'deki askeri varlık ve Türk projenin askeri boyutunun savunulması konusunda Sovyetlere destek olmamış, aksine Türk bakan Boğazların yeniden askerileştirilmesi konusunda İngiltere'nin tarafını tutma eğilimi göstermiştir. Sovyet hükümetinin Türk projesine ve Aras'ın konferanstaki tutumuna karşı olan eleştirisi, 2 Temmuz'da Pravda ve İzvestia gazetelerinde yayımlanan bir makalede dile getirilmiştir. Makalenin yazarı, bu projenin Sovyetler Birliği'ne dostane olmadığını ve Sovyetlerin meşru çıkarlarını göz önünde bulundurmadığını vurgulamıştır²⁸⁷.

Daha sonra 5 Temmuz'da B.S. Stomonyakov, Türkiye'nin Büyükelçisi Apaydın ile gerçekleştirdiği görüşmede, Sovyetler Birliği kamuoyu ve hükümet çevrelerinin, Ankara'nın Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili tutumundan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Stomonyakov, Türkiye'nin Alman ve Japon filolarına Karadeniz'e herhangi bir önceden izin alma zorunluluğu olmaksızın giriş yapabilmelerini, ancak Sovyetler Birliği'nin büyük gemilerini diğer Sovyet deniz üslerine transfer etmek üzere izin almak ve bu izni beklemek zorunda kaldığını belirtmiştir. Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı B.S. Stomonyakov "Büyük gemilerimizin Boğazlar'dan geçişine Türkiye'nin ilke olarak bir itirazı olamaz, çünkü o zaman Türkiye, herhangi bir gemi geçişinin yalnızca kendi izni temelinde gerçekleşmesini talep etmek zorunda kalacağını" belirterek büyük savaş gemilerinin geçişlerinde Türkiye'nin iznine bağlı olmasına karşı çıkmıştır. O, Türkiye'nin bu kararının, "biçimsel olmasa da özünde bir ayrımcılık" teşkil ettiğini vurgulamıştır²⁸⁸.

3.3.3. İngiltere'nin Tezi

İngiltere, Sovyet diplomasisi ve bu diplomasiyi destekleyen ülkelerin taleplerine karşı durabilmek ve daha güçlü bir cephe oluşturabilmek adına İtalya'nın konferansa katılımını sağlamaya çalışmıştır. Ancak İtalya, konferansa katılmayı reddetmiştir. İtalya 6 Temmuz'da, Akdeniz devletleri ile olan yardımlaşma anlaşmalarının iptali koşuluyla yapılan daveti bir kez daha geri çevirmiştir.

6 Temmuz'da Montrö'de tüm oturumlar yeniden başlamıştır. İki hafta süren görüşmeler sonrasında temelde Türk projesinin kabul edilmesinin ardından, İngiliz temsilcileri yeni bir proje sunmuşlardır. Lord Stanley, projenin içeriğini açıklamış ve

²⁸⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 425

²⁸⁸ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 251-251

önerilen belgenin, önceki çalışmaların sonuçlarını barındıran Türk projesinin bir versiyonu olduğunu ifade etmiştir²⁸⁹. Fakat İngiliz projesi, temel olarak Türk projesinden önemli farklılıklar göstermiş ve dört bölümden ve toplamda 26 maddeden oluşmuştur. Projenin ilk maddesi, Boğazlar üzerinden deniz ticaretinin serbestliğini ilan içermiştir. Bu husus Türkiye tarafından uluslararası deniz ticaretinin çıkarlarının korunması olarak değerlendirilmiştir. Ticaret gemilerinin Boğazlar üzerinden geçiş rejimi, Türk projesindeki gibi muhafaza edilmiştir. Ancak, askeri gemilerin geçişiyle ilgili düzenlemelerde önemli değişiklikler yapılmıştır. Tasarı, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletlerin geçiş haklarını eşit olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda barış zamanında, askeri ve yardımcı gemiler, belirli şartlara uygunluk koşuluyla Boğazlar üzerinden serbestçe geçebilecek; gemi geçiş detayları Türk projesinde önceden belirlenmişti. Herhangi bir devletin askeri deniz gemilerinin Boğazlar üzerinden geçişindeki maksimum tonaj, o dönem için Türk donanmasının yarısı olan 15 bin ton olarak belirlenmiştir. Bu tasarıya göre, ayrıca Karadeniz dışındaki devletler, Türk projesinde belirlenen 28 bin tonluk toplam tonaja karşın, 30 bin tonluk bir toplam tonajla Karadeniz'e filo sokma hakkına sahipti. Karadeniz'in en güçlü filosunun tonajı arttığında, Karadeniz dışındaki devletlerin gemi tonajı da artarak 45 bin tona kadar çıkabilirdi. Her devlet, izin verilen toplam tonaja ulaşan bir filoyu Karadeniz'e sokma hakkına sahipti; gemi kategorileriyle ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmamaktaydı. Bu durum, Alman savaş gemileri ve uçak gemilerinin Karadeniz'e girişine olanak tanıyordu. Ayrıca, herhangi bir Karadeniz dışı devlet, siyasi nedenlerle sınırsız süre boyunca 10 bin tonaja kadar askeri gemileri insanî yardım amaçlarıyla gönderebilme hakkına sahipti. Bundan başka ön bildirim süresi 30 gün değil 15 gün olarak belirlenmiştir. Türk hükümeti, herhangi bir tonaj ve filo kompozisyonu için Türk limanlarını ziyaret etme izni verilmesini kabul etmiştir.²⁹⁰

Taslağa göre, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş durumunda, 16. madde uyarınca, savaşa katılmayan devletlerin askeri gemileri belirlenen şartlarda serbest geçiş hakkından yararlanabilirdi ve savaşan tarafların gemilerine herhangi bir sınırlama uygulanmazdı. Türkiye'nin bir savaşa (veya savaş tehdidine) katıldığı durumlar için, askeri gemilerin transit ve denizcilik koşulları "tamamen Türk hükümetinin takdirine"

²⁸⁹ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 254-255

²⁹⁰ ...1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, **a.g.k.**, 426

bırakılmıştı. Türkiye için savaş tehdidinin tanınması, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 2/3 çoğunlukla onaylanması gerekmekteydi²⁹¹.

Sovyetler Birliği'nin İngiliz projesine yönelik ciddi eleştirileri bulunmuştur. Bu eleştiriler arasında, Milletler Cemiyeti'ne yönelik taahhütlerin belirsizliği öne çıkmıştır. Nitekim, saldırıya uğrayanlara yardım konusu, yalnızca 23. Madde ile sınırlı tutulmuş ve bu madde yeterince net ifade edilmemiştir. Ayrıca, İngiliz tasarısında, Karadeniz'e diğer denizcilik ülkelerinin sadece nezaket ziyaretleri için girebileceği ile ilgili herhangi bir sınırlama yer almamıştır. Bundan başka Boğazlar'ın uluslararası bir komisyon tarafından korunması öngörülmüş (21. Madde) ve bu da Türkiye'nin egemenlik haklarını ihlal edilmesi ve Sovyetler Birliği'nin durumunun daha da zorlaştırılması olarak değerlendirilmiştir. İngiliz tasarısı, yalnızca İngiltere'nin Akdeniz ve Karadeniz'deki stratejik konumunu güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin donanmasının güçlenmesine karşı bir önlem olarak kurgulanmış ve savaş durumunda ülkeyi zor bir pozisyona sokabilme potansiyeli taşımıştır²⁹².

6 Temmuz'daki toplantıda İngiliz tasarısı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Litvinov, Paul-Boncour ve Titulescu, konferansın çalışmalarının zaten Türk tasarısına dayandığını belirterek, bu yeni belgenin reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Onlar İngiliz tasarısının Türkiye'yi olumsuz bir pozisyona soktuğu ve ülkenin prestijine zarar verdiği, ancak Tefik Rüşti Aras tarafından desteklendiğini düşünmüşlerdir. Aras'ın yeni tasarıya olan desteği, İngiliz ve Türk delegasyonları arasında önceden bir uzlaş sağlandığına dair şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Aras'ın bu tutumu, Türk basını tarafından dahi şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü tasarı, Türkiye için kabul edilemez olan Boğazlar'da uluslararası bir komisyonun korunmasını önermiştir. Fakat Sovyet delegasyonu, Aras'ın bu tutumunun Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün politikalarıyla uyumlu olduğuna inanmıştır. ²⁹³

7 Temmuz'da gerçekleşen toplantıda ise, savaş gemilerinin geçiş düzenlemelerine dair maddelerin üzerinde durulmuştur. Bu toplantıda Sovyet delegasyonu, İngiliz önerilerine duyduğu memnuniyetsizliği açıkça dile getirmiştir. İngilizlerin Karadeniz'i açık bir deniz olarak kabul etme ve Karadeniz ile Karadeniz dışı deniz kuvvetleri arasında resmi bir eşitlik oluşturma arzuları özellikle rahatsızlık verici bir durum olarak

²⁹¹ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 265-266

²⁹² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu (18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 425-26

²⁹³ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 268

belirtilmiştir. "İnsani amaçlar" ifadesinden şüphe duyan Sovyet temsilcileri, bu ifadenin altında karşı devrimci faaliyetlerin yürütülebileceğinden endişelerini dile getirmiştir. Bu bağlamda, "insani amaçlar" için 10.000 tonluk bir filonun geçişine izin verme çabası sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak bu tür eleştiriler genellikle kapalı kapılar ardında yapılmıştır.²⁹⁴

Toplantı genel anlamda olumlu bir havada geçse de, Sovyet delegasyonu Boğazlar'da aynı anda bulunabilecek savaş gemilerinin toplam tonajını belirleyen 11. maddenin revize edilmesini önermiştir. Karadeniz kıyı devletlerinin, gemilerini sınırlama olmaksızın Karadeniz'den çıkarıp tekrar sokabilmeleri gerektiği teklif edilmiş ve bu öneri Türkler tarafından desteklenmiştir. İngiliz delegasyonu, bu değişiklikleri kabul etmeye hazır görünüyor olmasına rağmen, bu maddeye ek açıklamalar getirme konusundaki yetkilerini saklı tutarak, talimatlarını beklemiştir. Bundan başka 14. madde, Türkiye'nin, diğer devletlerin filolarını toplam normdan bağımsız olarak limanlarına davet etme hakkını içermiştir. Bu hakkın yalnızca Boğazlar'da kısa süreli ziyaretlerle sınırlı olması gerektiği vurgulanmıştır. 15. Madde ise, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Karadeniz'e girişine izin verilen maksimum tonajın belirlenmesiyle ilgili olmuş ve bir devletin bu tonajdaki payının 3/4'ten 2/3'e düşürülmesine, ayrıca gemilerin kıyıda 3 haftadan fazla demirlemesine izin verilmemesine karar verilmiştir. Bunun paralelinde maksimum tonajın zamanla nasıl artırılacağına dair bir sorun da gündeme gelmiştir. Sovyet temsilcileri, Karadeniz kıyı devletlerinin filolarındaki artışın %30 ile başlaması gerektiğini, İngiliz önerisindeki gibi %10 ile başlanmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir.²⁹⁵

8 Temmuz'da, savaş zamanında Boğazlar üzerinden geçiş düzenlemesine ilişkin 16. madde üzerinde tartışmalar başlamıştır. İngilizler tasarılarında değişiklik yaparak, eğer Karadeniz kıyı devletlerinden hiçbiri savaşın tarafı değilse, savaşan devletlerin gemilerinin Karadeniz'e geçişine izin verilmeyeceğini, ancak bu gemilerin Akdeniz'e dönebileceklerini belirtmiştir. Ancak bu tasarı, Sovyetler Birliği için kabul edilemezdi. Zira bu tasarıya göre, eğer sahil ülkeleri savaş içindeyse, Karadeniz dışı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin veriliyordu. Bundan dolayı Sovyet delegasyonu, sadece 23. maddenin istisnaları hariç (bu madde, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Anayasası'na dayalı yükümlülüklerini içeriyordu) herhangi bir savaşan devletin savaş ve

²⁹⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 428

²⁹⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 429

yardımcı gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmemesini önermiştir. Litvinov, konuşmasında, savaşı tarafların haklarına dayanarak barışın ve kolektif güvenliğin çıkarlarını göz ardı etmek istemediklerini vurgulamıştır. Ayrıca, böylesine önemli bir sorunun, Boğazların kapanması konusundaki sorumluluğunu tek bir devlete bırakmanın mantıklı olmadığını ifade etmiştir. Paul Boncourda, Litvinov'un bu talebini desteklemiştir. İngilizler ise Sovyet önerisine karşı çıkmışlardır. Türkiye temsilcisi ise temkinli bir tavır sergileyerek eğer konferans İngiliz tasarısını kabul etmeye karar verirse, Türkiye'nin gerekli sorumluluğu alacağını belirtmiş, fakat aynı zamanda Sovyet delegasyonunun önerisini daha fazla destekleme eğiliminde olduğunu dile getirmiştir²⁹⁶.

Ertesi gün, yani 9 Temmuz'da gerçekleştirilen toplantıda ise, Boğazlar Komisyonu (21. Madde) ve Milletler Cemiyeti (23. Madde) ile ilgili maddeler masaya yatırılmıştır. Uluslararası Komisyonun Karadeniz kıyı devletlerinin iç işlerine müdahale potansiyeline sahip olabileceği endişesiyle, 21. maddeye Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya tarafından kesin bir şekilde itiraz edilmiştir. Fransız diplomatlar ise, İngiltere'nin taleplerini desteklemeye yönelik çabalarını sürdürmüştür. Türk delegasyonu, Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerinin Türk hükümetine aktarılmasını öneren bir teklif sunmuştur. Nihayetinde Lord Stanley, bu maddenin görüşmelerden çıkarılması yönünde bir karar almıştır. Bundan sonra Litvinov, Sovyetler Birliği'nin 23. maddeye dair tasarısını ortaya koymuştur. Bu tasarı, Milletler Cemiyeti Anayasası'na uygun olarak katılımcılar tarafından imzalanan yardımlaşma anlaşmaları çerçevesinde, saldırıya uğrayanlara karşı yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceğini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Sovyet tasarısında vurgulanan yardımlaşma anlaşmaları, Karadeniz devletlerini İtalya ve Almanya'nın olası saldırılarına karşı korumayı hedeflemiştir. Bu öneri etrafında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Fransız delegesi Paul Boncour, Sovyet önerisine destek vererek, katılımcıların Milletler Cemiyeti Anayasası'na dayanarak yaptıkları yardımlaşma anlaşmalarının geçersiz kılınmaması gerektiğini ve Litvinov'un önerisinin reddedilmesi durumunda, kendilerinin konvansiyonu imzalamayı reddedeceklerini ifade etmiştir. Sovyet delegesi Titulescu da bu öneriyi kesinlikle desteklemiştir. Karşılıklı görüş alışverişinin ardından, bazı delegelerin 16. ve 23. maddeler hakkındaki Sovyet önerileri ve tartışmalar konusunda hükümetlerine bilgi verme gerekliliği dile getirilmiştir. Konferans, ilgili talimatlar alındıktan sonra bu

²⁹⁶ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, a.g.k., 269

konulara yeniden dönme kararı almıştır. Konferansın genel kurulunun bir sonraki toplantısının 13 Temmuz'da gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır²⁹⁷.

9 Temmuz akşamında, İngiliz delegasyonunun bir üyesi olan Rendal, talimat almak üzere Londra'ya, Paul Boncourt ise Paris'e gitmek üzere ayrılmıştır. 11 Temmuz'da, İngiltere'nin Büyükelçisi I.M. Maisky, Montrö'de Litvinov'dan bir telgraf almıştır. Telgrafta, İngilizlerin, barış zamanında Sovyet askeri gemilerinin Karadeniz'den serbestçe çıkışına itiraz ettikleri belirtilmiştir. Maisky'ye, derhal Vansittart ile bir görüşme yapması ve eğer İngiliz delegasyonu, Karadeniz devletlerinin gemilerinin tonajını sınırlamakta ısrar ederse, Sovyet delegasyonunun konferansı terk etme ihtimalinin olduğunu bildirmesi talimatı verilmiştir. Bu durumun oluşması halinde, ortaya çıkacak sonuçların sorumluluğunun tamamen Büyük Britanya'ya ait olacağı ve İngiliz-Sovyet ilişkilerinin ciddi şekilde zarar göreceği ifade edilmiştir. Fakat hafta sonu olduğundan, Maisky yalnızca İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Oliphant ile görüşebilmiştir. Büyükelçi, Montrö Konferansı'nın seyrinin hem şaşırtıcı hem de endişe verici olduğunu belirtmiştir. Kısa sürede İngiltere'nin Boğazlar konusundaki tutumunun değiştiğini, ancak bunun için somut bir nedenin olmadığını ifade etmiştir. O, İngiltere'nin barış zamanında 15.000 tonluk Sovyet askeri gemilerinin Karadeniz'den çıkışını kısıtlama girişiminin ciddi sonuçları olabileceğini dile getirmiştir. İngilizlerin bu talebinin, SSCB'nin egemenlik haklarına ilişkin temel bir ilkeyi sorguladığını vurgulamıştır. Bu tür bir kısıtlama ile, 23.000 tonluk Sovyet savaş gemisi Paris Commune'nin Karadeniz'de sıkışıp kalacağı, Nikolaev'deki tersanelerde inşa edilecek olan 15.000 tonun üzerindeki her yeni savaş gemisinin ise Karadeniz'den çıkamayacağını belirtmiştir²⁹⁸. Litvinov, Moskova'dan aldığı talimatlar gereğince, SSCB'nin bu konuda memnun kalmaması durumunda derhal ülkesine dönmesi gerektiği yönünde olmuştur. Litvinov görüşmelerin olumsuz gittiğini, İngilizlerle gerginliğin devam ettiğini hükümete bildirmiştir²⁹⁹.

Sovyet hükümeti, bu süreçte Türkiye ile ilgili de bazı adımlar atmıştır. Özellikle, 10 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Saracoğlu, Sovyet Büyükelçisi L.M. Karahan'a, "Sovyet gemilerinin iki muhrip eşliğinde seyretmesiyle ilgili Türk-Sovyet anlaşmazlığının çözüme kavuşturulması" konusunda Aras'a talimat verildiğini iletmıştır. Ayrıca,

²⁹⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu(18.-20. Yüzyıllar), **a.g.k.**, 430

²⁹⁸ Potskhveria, B. M. (1992) İki dünya savaşı arasında Türkiye. Dış politika üzerine denemeler Dış politika / B. M. Potskhveria. - Moskova. : Nauka, s. 138

²⁹⁹ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, **a.g.k.**, 270-271

Saracoğlu bu hususta Litvinov'a da talimat verilmesini istemiştir. 14 Temmuz'da ise Saracoğlu, Karahan aracılığıyla Montrö'de Türkiye'nin desteklenmesi yönünde bir talepte bulunmuştur. Türk Hükümeti'nin, delegasyonun İngiliz projesine ilişkin tutumunu onaylamadığını açıklamıştır³⁰⁰.

13 Temmuz'da konferans, gergin bir atmosfer altında çalışmalarına devam etmiştir. Nitekim tartışmasız geçen kısımlar, yalnızca ticari gemilere ilişkin maddeler ile giriş bölümünün ikinci kısmı olmuştur. Bunun dışında Sovyet delegasyonu, temel taleplerinde yine de ısrarlı davranmış ve Fransa, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya gibi ülkelerden destek görmüştür. Türkiye ise, İngiltere'nin yanında yer almıştır. Konferansın başarısızlığa uğramaması için İngiliz delegasyonu, durumun ciddiyetini fark ederek taviz verilmesi gerektiğine karar vermiş ve 15 Temmuz'daki toplantıda, Paul Boncourt'un talebi üzerine, İngiliz tasarısının 23. maddesi üzerinde bir uzlaşya varılmasını önermiştir. Bu öneriye göre, “Sözleşmenin hiçbir hükmü, Türkiye'nin ya da Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan herhangi bir diğer devletin, Milletler Cemiyeti Şartı'ndan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecek”ti. Ayrıca, 16. maddeye, savaşan güçlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin, 23. madde kapsamındaki durumlar ve Milletler Cemiyeti çerçevesinde imzalanan antlaşmalara dayalı yardım dışında, yasaklandığına dair bir ek yapılmıştır. Bu, sözleşmeyi Milletler Cemiyeti Şartı ve karşılıklı yardım anlaşmalarıyla doğrudan ilişkilendiren kritik bir taviz olmuştur. Bundan sonra Litvinov, 16. maddede yapmış olduğu değişikliği geri çekmiş ve 23. madde için önerdiği taslağı, Paul Boncourt'un önerisiyle değiştirmeyi kabul etmiştir. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı başlangıçtaki pozisyonunda ısrar etmiştir. Litvinov ve Paul Boncourt, daha fazla taviz veremeyeceklerini açıklamış ve Sovyet Halk Komiseri'nin konferansı terk etme tehdidinde bulunması durumu daha da germiştir.

Tartışmalar sırasında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş kuralları da yeniden şekillendirilmiştir. Sovyet delegasyonu, Türkiye'nin desteğiyle, Karadeniz devletlerine, tonaj sınırlaması olmaksızın ve en fazla iki muhrip eşliğinde savaş gemilerinin geçiş hakkı tanımıştır. Ayrıca, kıyı devletlerine, Karadeniz dışında inşa edilen veya satın alınan denizaltıların Boğazlardan geçirme hakkı verilmiştir. Bu değişiklikler, Sovyet Karadeniz Filosu için daha elverişli koşullar sağlamıştır. Ancak, başlangıçta insani amaçlarla gemilerin Karadeniz'e girişine itiraz

³⁰⁰ SSCB'nin Dış Politikası Belgeleri, 1974, a.g.k., 275-276

eden Sovyet delegasyonu, tüm Karadeniz güçlerinin onayını şart koşarak bu konuda bir tavizde bulunmak zorunda kalmıştır.³⁰¹

3.3.4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Boğazlar Rejimi

Yaklaşık bir aylık yoğun tartışmaların ardından, Boğazlar'ın rejimini düzenleyen yeni sözleşme 20 Temmuz 1936'da Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya tarafından imzalanmıştır. Bu sözleşme, 29 madde, dört ek ve Türkiye'ye Boğazlar bölgesinde yeniden silahlanma hakkı veren ek bir protokolden meydana gelmektedir.³⁰²

Sözleşmenin ilk maddesi, Boğazlarda serbest geçiş ve denizcilik haklarını onaylamıştır. İkinci madde, ticari gemilerin Boğazlar'dan geçişi için kuralları belirlemiş ve barış zamanında ticari gemilere, bayrak ve yük ne olursa olsun, gece gündüz tam serbest geçiş hakkı tanımıştır. Üçüncü madde, ticari gemilerin sağlık kontrollerine ilişkin düzenlemeleri içermiştir. Dördüncü madde ise Türkiye'nin savaşta olmadığı durumlarda, ticari gemilere bayrak ve yükten bağımsız olarak geçiş özgürlüğünün korunduğunu vurgulamıştır. Beşinci madde, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, düşman tarafa yardımcı olmamak şartıyla, tarafsız ticari gemilerin Boğazlar'dan geçiş ve seyrüsefer özgürlüğünün korunmasını sağlamıştır.³⁰³

Sözleşmenin ikinci bölümü olan ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin kuralları içeren sekizinci madde, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan ülkelerin savaş gemileri için geçiş koşullarını net bir şekilde ayırmıştır. Sözleşme ile aynı zamanda kıyıya uzak ülkelerin savaş gemilerine önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Onuncu maddenin hükümlerine göre, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin sadece belirli sınıflardaki gemilerin geçişine ve bu geçişlerin önceden bildirilmesine izin verilmiştir. On dördüncü madde, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin "Boğazlardan transit geçiş yapabilecekleri" savaş gemilerinin toplam tonajını 15 bin ton ile sınırlamış ve bu gemilerin sayısını toplamda dokuz adet ile kısıtlamıştır. On yedinci madde ise,

³⁰¹ Potskhveria, 1992, **a.g.k.**, 140

³⁰² Rus Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi; 20 Temmuz 1936 belgesi F-558 (arşiv belgesinin tutulduğu fonun numarası), Op.11. – (Belge envanterinin numarası), D.793. (Vaka numarası), L-12 (arşiv belgesinin numarası.)

³⁰³ Hasanlı, C., (2011) Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), 1. Basım. Ankara: Bilgi Yayın Evi, s, 22

Boğazlar'daki limanlara yapılacak kısa süreli nezaket ziyaretleri için bir istisna öngörmüştür.³⁰⁴

On sekkizinci madde ise, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin toplam tonajını 30.000 ton ile sınırlamıştır. Eğer en güçlü Karadeniz filosunun tonajı 10.000 ton üzerinde artarsa, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin toplam tonajı da 45.000 tonu aşmamak üzere buna uygun olarak arttırılabilirdi. Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devletin güçleri, tüm Karadeniz dışı ülkeler için belirlenen toplam tonajın üçte ikisinden fazlasını oluşturamazdı. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin "insani amaçlarla" ek tonaj göndermeleri, yalnızca Türk Hükümeti'nin izni ve diğer Karadeniz kıyı devletlerinin itirazı olmaması durumunda mümkündür. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de kalma süresi 21 günle sınırlanmıştır. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri için ise durum farklı olarak belirtilmiştir. Şöyle ki, 11. Madde gereğince Karadeniz kıyı devletlerinin savaş gemilerinin, Karadeniz dışı devletlerin savaş gemilerine uygulanan kısıtlamalar olmaksızın, ancak gemilerin en fazla iki muhrip eşliğinde ve teker teker geçmesi şartıyla Boğazlardan geçişine izin verilmiştir.³⁰⁵

Montrö Boğazlar Sözleşmesi maddelerini 5 başlığa bölünerek incelenmiştir.

1. Ticaret Gemileri
2. 2- Harp Gemileri
3. 3- Uçaklar
4. 4- Genel Hükümler
5. 5- Nihai Hükümler

Ticaret gemilerinin boğazlardan geçişinin düzenlendiği maddeye göre, aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

a) Barış Zamanı Geçişleri:

Boğazlardan ticaret gemileri, gündüz ve gece herhangi bir engelle karşılaşmadan serbestçe geçiş yapacaklardır. Transit geçiş yapan gemilerden, sıhhi kontrol, fener, şamandıra gibi hizmetler için alınan ücretler dışında ek bir ücret talep edilmeyecektir.

b) Savaş Zamanı ve Türkiye'nin Savaşta Olmadığı Durumlar:

³⁰⁴ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 23-24

³⁰⁵ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 24

Türkiye'nin savaşta olmadığı zamanlarda, barış zamanı için öngörülen serbest geçiş rejimi aynen geçerli olacaktır.

c) Savaş Zamanı ve Türkiye'nin Savaşta Olduğu Durumlar:

Türkiye'nin savaş halinde olduğu durumlarda, boğazlardan yalnızca Türkiye ile savaşta olmayan devletlere ait gemiler geçiş yapabilecektir. Bu gemiler, boğazlara gündüz saatlerinde girecek ve her defasında Türk makamlarının belirlediği rotayı takip ederek geçiş yapacaklardır. Bu durumda kılavuzluk ücreti talep edilmeksizin mecburi olarak kullanılabilir.

Harp Gemileri

Harp gemilerinin geçiş düzenlemeleri, usul, esas, tonaj ve gemi adedine ilişkin bir dizi kuralı kapsamaktadır, bu kurallar şu şekildedir:

Usul: Geçiş izni elde etmek için izlenecek yol, 13. maddeye dayanmaktadır. Türk Hükümeti'ne çeşitli yollarla önceden bildirimde bulunulacaktır. Bu bildirim süresi 8 gün olacaktır, ancak Karadeniz'e sahil olmayan devletler için bu süre 15 gün olarak belirlenmiştir. Bildirimde gemilerin gidecekleri yer, isimleri, tipleri ve adetleri ile giderken ve dönüşte geçiş tarihleri bildirilecektir.

Esasa ait şartlar: Karadenizde sahili olan ve olmayan devletlerin hafif su üstü gemileri, küçük muharebe gemileri ve yardımcı gemileri hiçbir resim ve vergiye tabi olmaksızın boğazlardan geçiş serbestisi kazanacaktır. Bu gemiler gündüz saatlerinde boğazlara girecektir. Aynı istisnalar şartıyla, boğazlardan geçecek yabancı deniz kuvvetlerinin toplam tonajı 15.000 tonu aşamayacaktır. Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri en yüksek tonaj 30.000 tonu aşamayacaktır.³⁰⁶

Savaş Zamanı ve Türkiye'nin Savaş Durumunda Olmadığı Durumlarda: Bu durum, sözleşmenin 19. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, harp zamanında

³⁰⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 5. Dönem, 12.cilt; 81 Birleşim; 31.07.1936, s. 6-7

ve Türkiye'nin savaşta olmadığı durumlarda, harp gemileri, barış zamanı için belirlenen aynı şartlar altında boğazlardan tam geçiş serbestisinden yararlanacaktır.

Savaş Zamanı ve Türkiye'nin Savaş Durumunda Olduğu Durumlarda: Türkiye'nin savaş halinde olduğu durumlarda, 20. madde barış zamanı için belirlenen düzenlemeyi kaldırarak ve harp gemilerinin geçişini tamamen Türk hükümetinin takdirine bırakacaktır. Bu şekilde, Türkiye'ye verilen tam yetkinin sonucu olarak, bu ülke için savaşan olmak, harp gemilerinin geçişiyle ilgili tüm kuralların geçici olarak ortadan kalkması ve boğazlar üzerinde egemenlik hakkının tam olarak yeniden tesis edilmesi anlamına gelmektedir.

Yakın bir savaş tehlikesi durumunda, Türkiye'nin 21. madde gereğince, henüz barış ortamının devam ettiği bir zamanda alınması öngörülen tedbirleri alma yetkisine sahip olması söz konusudur. Ancak bu kural, Türkiye'nin fiilen savaş durumunda olduğu zamanın şiddetiyle yürütülebilir. Ancak, bu yetkinin kullanılmasından önce boğazlardan geçmiş ve dolayısıyla bağlı oldukları limanlardan ayrılmış olan harp gemilerinin limanlarına geri dönebileceklerini belirtmek gerekir.

Hava Güvenliği

Montrö (Montreux) Sözleşmesinin 23. maddesi, toprağı üzerinden uçulan devletin havai güvenliğini sivil havacılıkta uluslararası iş birliği ve dayanışma çerçevesinde sağlama endişesiyle kabul edilen bir ulaşım modelidir. Bu maddeye göre, "Akdeniz ile Karadeniz arasında sivil hava taşıtlarının geçişini sağlamak amacıyla, Türk hükümeti boğazların memnu bölge dışında bu geçişe mahsus hava yollarını bildirecektir. Tesadüfi uçuşlar üç günlük önceden bildiriye tabi tutulurken, muntazam uçuşlar ise geçiş tarihlerine ait genel bir bildiri ile yapılacaktır."

Umumi Hükümler

Türkiye'nin 1923 Lozan Sözleşmesiyle kurulan uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun yetki ve görevlerini üstlenmesine ilişkin 24. madde, Boğazlar Komisyonunun kaldırıldığını ve yetkilerinin Türk Hükümetine devredildiğini belirtir. Türk hükümeti, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletlerin boğazları geçen harp gemilerinin tonajı hakkında bilgi toplamayı ve gerekli diğer bildirimleri verme yükünü

üstlenir. Ayrıca Türk Hükümeti, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve aktif devletlere her yıl bir rapor göndererek boğazlarda yabancı harp gemilerinin gidiş-gelişlerini gösterecek ve ticaret ve deniz geliş gidiş trafiğine ait diğer gerekli bilgileri sunacaktır.

Nihai Hükümler

Son hükümler, sözleşmenin onaylanması, yürürlüğe girişi, katılma ve iptal koşulları, süresi, değişiklik yapma şekli ve koşullarını düzenlemiştir.

a) Sözleşmenin Onayı:

26. madde, sözleşmenin onayının Paris'teki Fransız Hükümeti Evrak Dairesi'ne verileceğini belirtir. Altı tasdikname verildiğinde bir tutanak düzenlenecek ve bu tarihi, yeni sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihi gösterecektir.

b) Sözleşmenin Süresi ve Değişikliği:

28. madde, sözleşmenin yürürlüğe girdiği andan itibaren yirmi yıllık bir süreyi kapsayacağını belirtir. Bu süre, ancak iki yıllık bir fesih bildirimi gönderildiğinde kesinleşir. Bildiri gönderilmezse, sözleşme yürürlükte kalacak ve daha sonra verilen bildiri ancak iki yıl sonra etkili olacaktır. Sözleşmenin uygun şekilde feshedilmesi durumunda, taraflar kendilerini yeni sözleşmenin hükümlerini belirlemekle görevli bir konferansta temsil etmeyi kabul etmişlerdir. 29. madde, değişiklik prosedürünü içerir ve her beş yıllık sürenin sonunda taraflardan her birinin değişiklik teklifi sunacağını belirtir. Teklif, beş yıllık sürenin bitiminden üç ay önce taraflara bildirilecektir ve teklifin gerekçelerini içermelidir. Değişiklik prosedürü iki şekilde gerçekleşir: İlk olarak, ilgili hükümetler arasında diplomatik görüşmeler gerektiren bir prosedür izlenir. Sonuç alınamazsa, taraflar değişiklik konferansına katılacaklardır. Konferans, ancak oybirliği ile karar verecektir ve çoğunluk, Karadeniz kıyısında bulunan Türkiye dahil olmak üzere dörtte üçlük bir oranı gerektirecektir.³⁰⁷

Sözleşmeyle eş zamanlı olarak imzalanan bir protokolle Türkiye'ye Boğazları derhal yeniden askerileştirme hakkı tanınmıştır. Möntrö Boğazlar Sözleşmesi, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Türkiye için önemli bir diplomatik başarı olarak kabul edilmiş, Türkiye'nin çoğu talebini karşılamış ve ulusal güvenliğini pekiştirmiştir. Sovyetler,

³⁰⁷ (1938), Halk Dışişleri Komiserliği Yabancı Devletlerle Akdedilen Yürürlükteki Antlaşmalar ve Sözleşmeler Koleksiyonu. Yürürlükte olan ve 1 Ocak 1937'den önce yürürlüğe giren antlaşmalar ve sözleşmeler, Cilt 9, Moskova: Dışişleri Halk Komiserliği Yayınları, s. 12-28

Möntrö Sözleşmesini, özellikle Sovyet Cumhuriyetlerinin meşru haklarını gözeten ve Lozan Sözleşmesi'ne kıyasla Karadeniz ülkelerinin güvenliğini sağlayan uluslararası bir Boğazlar hukuki rejiminin oluşturulmasında atılan önemli bir adım olarak değerlendirmiştir³⁰⁸. 1936 Sözleşmesi, Boğazlar rejiminin kontrolünü ve güvenliğini tamamen Türkiye'ye bırakarak, Türkiye'yi hem barış hem de savaş zamanlarında bu konularda yetkili ve sorumlu kılmıştır. Böylece Türkiye, Boğazlar rejiminin koruyucusu ve yöneticisi olarak, tüm Karadeniz kıyı devletlerinin çıkarlarını temsil etme sorumluluğunu üstlenmiştir³⁰⁹.

3.3.5. Sovyetler Birliği'nin Möntrö Boğazlar Sözleşmesini Yorumlaması

Sovyetler Birliği'nin görüşüne göre, yeni imzalanan sözleşmede bazı önemli eksiklikler söz konusuydu. Sovyetlere göre barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin geçişine getirilen bazı kısıtlamalar ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçiş hakkını sınırlı da olsa korunması savaş zamanında Sovyetler Birliği'ni ve diğer Karadeniz ülkelerinin güvenliğini sağlamadığını düşünüyorlardı. Sovyetler için bu durum, 19. Madde ile Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda kıyı ve kıyıdaş olmayan savaşan güçlerin konumlarının eşitlenmesi, ancak 20. ve 21. Maddelerin Boğazlar rejimini ve dolayısıyla Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin güvenliğini Türkiye'nin inisiyatifine bırakması şeklinde olumsuz bir sonuç teşkil etmiştir.

Möntrö Konferansı'nın ardından Eylül 1936'da Litvinov ile yapılan bir görüşmede Aras, Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut durumunu ve ilişkilerin bir anlaşma ile düzenlenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu anlaşma kapsamında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Akdeniz'de destek verirken, Türkiye'nin her durumda Boğazları kapatması ve böylece Sovyetler Birliği'ne yönelik düşman saldırılarını engellemesi öngörülmüştür. Ancak, Türk Büyükelçisi Apaydın'ın 19 Ekim 1936'da M. Litvinov'a okuduğu, İ. İnönü'nün telgrafında, Sovyet hükümetinin, Möntrö'deki anlaşmazlıkların ardından dostane bir anlaşma yapılmasını uygun bulursa, Türkiye'nin İtalya'ya karşı bir ortak savunma paktı yapılmasına herhangi bir itirazının olmadığı ifade edilmiştir³¹⁰. Litvinov, İnönü'nün 19 Ekim 1936 tarihli telgrafı hakkında Türk Büyükelçisi Apaydın ile

³⁰⁸ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 230

³⁰⁹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 434

³¹⁰ SSCB Dış Politika Dökümanları 1974, **a.g.k.**, 439

yaptığı görüşmede, öz görüşlerini "Daha önceden, herhangi bir saldırganla karşı mücadelede, karşılıklı yardım paktının kapsamını sınırlamayan bir anlaşmadan söz ediliyordu. Sovyetler Birliği'nin görüşüne göre, Türk tarafının bu tür bir sınırlama koyması, Türkiye'nin dış politikada tam bir özgürlüğe sahip olmadığını ve diğer hükümetlerin görüşlerini dikkate almak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır" şeklinde ifade etmiştir³¹¹.

Bu süreçte İngiliz diplomatik çabaları ise, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki potansiyel bir anlaşmanın engellenmesine odaklanmıştır. İnönü'nün Aras ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk teklifi hakkında farklı kurumlardan görüş talep etmiştir. 23 Ekim 1936 tarihinde İngiliz temsilcisi Amiralite buna, "...Aras'ın sunduğu öneri, aslen Türk-Sovyet birliğini oluşturacaktır... Bu tür bir gelişme, Doğu Akdeniz'deki stratejik pozisyonlarımızı ciddi şekilde tehlikeye atabilir... Türkiye'nin, Aras tarafından önerilen koşullar altında Sovyetler ile bir anlaşma yapması mutlaka önlenmelidir" şeklinde yanıt vermiştir³¹². İngiltere olası bir Türk-Sovyet Anlaşmasının Sovyetlere fazla çıkar sağlanacağından endişe ediyordu.³¹³ O, Akdeniz'de kendisine rekabet olacak başka bir güç istememekteydi.

Sovyetler Birliği Yönetimi ise, olası bir Türk-Sovyet anlaşmasından vazgeçilmesini, İngiltere'nin baskısına bağlamıştır. 28 Ekim 1936'da, Türk elçisi Litvinov'a, Türkiye Bakanlar Kurulu'nun Möntrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin çıkarlarını yeterince koruduğu görüşünde olduğunu ve bu nedenle sözleşmenin ötesine geçen ya da herhangi bir kısmına dayanan yeni bir anlaşmanın gereksiz ve zamansız olduğunu iletmıştır.³¹⁴

Möntrö'deki "anlaşmazlık" sonrası Türk diplomasisi, Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmeler sırasında yaşanan gerilimin etkilerini gidermeye çabalamıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında, "Sovyet Rusya ile olan dostluğumuz, büyük deneyimler ve 15 yıl boyunca geçirilen sınavlar sonucunda, ilk günkü güç ve samimiyetini koruyarak devam etmektedir" ³¹⁵ demiştir. Dışişleri Bakanı Aras ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yürüttüğü görüşmelerdeki pozisyonunu Türkiye'nin kendi toprakları dışında savaşma

³¹¹ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, **a.g.k.**, 448

³¹² SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, **a.g.k.**, 439

³¹³ T.C.D.B.A.S.P.G.M. 1973, **a.g.k.**, 140

³¹⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 438

³¹⁵ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 439

kapasitesinin olmaması ve herhangi bir filo saldırısında Boğazları kapatmaktan başka çaresi olmadığını belirterek açıklamıştır.³¹⁶

4 Kasım 1936'da Litvinov, Karahan'a Ankara'ya, Türkiye'nin kendi önerisini İngiltere'nin baskısı altında iptal ettiğini ve Türklerin Foreign Office'e verilen tavsiyeler için minnettar olduklarını ifade etme talimatı vermiştir. Aras, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile bir yardım paketi konusundaki pozisyonunu açıklarken, bunun henüz erken bir aşama olduğunu ve Türkiye'nin silahlanma durumu gibi nedenlerle ilgili olduğunu ifade etmiş, ayrıca Türkiye'nin diğer devletlerle, özellikle İngiltere ve Yugoslavya ile danıştığını belirtmiştir³¹⁷. Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki temsilcisi, Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkilerini Sovyetler Birliği'nden sakladığını ifade etmiştir. O, bu durumu şöyle açıklamıştır: “Aras'ın Litvinov'a sunduğu öneri ile Litvinov'un bu öneriyi reddetmesi arasındaki süreçte, Aras İngilizlerden tavsiye almış ve bizimle anlaşma yapmamaları yönünde ısrarlı öneriler alındığı ortaya çıkmıştır. Durumu daha da karmaşık hale getiren, İngilizlerle yapılan bu danışıklığın bizden gizlenmiş olmasıdır. Hiçbir açıklama, bu gerçeği değiştiremez. Bu, eğer gelecekte önemli siyasi meseleler hakkında tartışma ya da anlaşma yapma gerekliliği doğarsa, Türkiye'nin bizden habersiz üçüncü ülkelerle danışmayı sakıncalı görmeyeceği bir durum yaratmıştır. Türkiye'nin İngiltere'yi önemsemesi, onunla daha yakın ilişkiler kurma çabası, bizimle bir anlaşmayı reddetmesi ve böylece İngiltere'den güvenlik garantisi beklemesi konusunda hiçbir endişem yoktur. Dış politikalarını şekillendirme ve kendi çıkarlarına neyin uygun olduğuna karar verme yetkisi Türk Hükümeti'ne aittir. Ancak bizim talebimiz, Türkiye'nin ilişkilerimizi üçüncü bir ülkenin değerlendirmesine tabi tutmaması ve özellikle bunu bizden saklamamasıdır. Eğer Aras, bu anlaşmadan kaçınmanın nedeni, İngiltere ile ilişkilerimi riske atmamak demiş olsaydı, bu durumu doğru ya da yanlış olarak değerlendirebilirdik. Ancak bu tür bir açıklık ve dürüstlük, ilişkilerimiz için daha uygun olurdu ve mevcut zor durumu ortaya çıkarmazdı”³¹⁸. Türkiye'nin Sovyetlerle yapacak olduğu ittifakın Akdeniz devletlerinin Türk-Sovyet cephesine karşı fiili olarak hareket etmelerinin gayri-mümkün olmadığını ve bu tür eylemin Türkiye'nin zararına olacağını düşünmüşlerdir.³¹⁹

³¹⁶ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, a.g.k., 440

³¹⁷ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, a.g.k., 488

³¹⁸ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, a.g.k., 490

³¹⁹ T.C.D.B.A.S.P.G.M. 1973, a.g.k., 139

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan anlaşma konusundaki tutumunda meydana gelen değişiklik, Avrupa'daki artan gerginlikler ışığında denge politikası izlemesiyle açıklanabilir. 25 Nisan 1937'de Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleştirilen bir toplantıda Karahan, Türk Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'nün Türkiye'nin geçmişte müttefik olma arzusunda olduğunu, ancak şimdilerde bu düşünceden çekindiklerini ve otomatik olarak herhangi bir savaşa sürüklenmek istemediklerini dile getirdiğini aktarmıştır. Ayrıca, 1 Şubat 1937 tarihinde İnönü'nün, eğer Fransa ile Almanya arasında bir savaş patlak verirse Türkiye'nin tarafsız kalacağını, fakat Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş çıkarsa, Türkiye'nin eski ve değişmez dostluğuna sadık kalacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Karahan, Türkiye'nin doğrudan çıkarlarına dokunmadığı sürece savaşa girmek istemediğine dikkat çekmiştir. Bu prensip, savaş döneminde Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkilerini belirleyici olmuştur³²⁰.

Temmuz 1937'de, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı T.R. Aras, İçişleri Bakanı Ş.Kaya, Halk Komiseri Başkanı V. Molotov, Dışişleri Başkanı M. Litvinov ve diğer Sovyet yetkilileriyle Moskova'da bir araya gelmişlerdir. "Taraflar, her iki ülkenin dış politikasının temel bir parçası olarak iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin korunmasının önemini vurgulamış, ayrıca, barışa ve Milletler Cemiyeti'nin prensiplerine olan bağlılıklarını da ifade ediyorlar. Bu ifadeler iki ülkenin ilişkilerinin güçlü, barışçıl ve uluslararası standartlara uygun olması gerektiği vurgulanmıştır.³²¹ 10 Kasım 1938'de, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk hayatını kaybetmiştir. Atatürk, Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin dostu olarak nitelendirmiş, Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer Türk liderleri, Türk-Sovyet dostluğunun, hâlâ türk dış politikasının merkezinde yer aldığını ifade etmişlerdir.³²²

³²⁰ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, **a.g.k.**, 496

³²¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 439

³²² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 236

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BOĞAZLAR SORUNU

4.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzaladıktan sonra sözleşmenin hükümleriyle ilgili herhangi bir ihlalde bulunulmasına izin vermemiş ve Boğazlar rejiminin korunmasına yönelik taahhüdüne kesinlikle uymuştur. 1937 yılında, Almanya, Türkiye ile bir anlaşma yapılabilirliğini değerlendirmeye başlamış ve özellikle Milletler Cemiyeti Paketi veya benzeri yardım anlaşmaları çerçevesinde saldırıya uğrayan ülkelere destek amacıyla gönderilen askeri gemilerin geçişine ilişkin sınırlamaların Almanya'ya karşı uygulanmaması için güvence talep etmiştir. Bu bağlamda, Alman Hükümeti Montrö Sözleşmesi'ne Japonya'nın itirazlarına yönelik eklenen özel hükümlerin benzerlerinin ülkesi için de eklenmesini talep etmiştir³²³. Ancak, Türk Hükümeti bu konuyu Alman Hükümeti ile doğrudan müzakere etmekten kaçınmıştır. Türk Hükümeti Almanya'ya, olası bir saldırı durumunda mağdur devletlere yardım amacıyla savaş gemilerinin geçişine izin verecek bir karşılıklı yardım anlaşması imzalamayacağını sözlü olarak iletmiştir. Ayrıca, Türkiye, Almanya'nın Boğazlar'dan geçişinin, Sözleşme'ye taraf olan ve olmayan ülkeler için eşit şartlarda olacağını belirten diplomatik notalar alışverişini önermiş, ancak bu durum Almanya için tatmin edici bulunmamıştır. Türkiye, ayrıca Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu durumunda Almanya'nın bu revize edilmiş sözleşmeye katılmasını destekleyeceğine dair taahhütte bulunmuştur. Buna karşın, Almanya saldırıya uğrayan devletlere yardım için seyahat eden gemilerin Boğazlar üzerinden geçişinin engellenmesini garanti eden bir anlaşmanın güvencesini talep etmiştir. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sovyet Maslahatgüzarı Oleksandr Nikitnikov'a, Montrö Sözleşmesi'nin Alman gemileri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve Alman hükümetinin Boğazlar konusunda bir Türk-Alman anlaşması yapılması konusunda ısrarcı olduğunu iletmiştir. Moskova ise, Almanya'nın sözleşmeye resmi olarak katılmasının gereksiz olduğunu ve Türkiye'nin diğer devletlerle ikili Boğazlar anlaşmaları yapma zorunluluğunun sözleşme tarafından öngörülmediğini Türkiye'ye bildirmiştir.

³²³ Dranov, 1948, a.g.k., 238

Türkiye'nin Almanya ile direkt müzakerelerden kaçınma tutumu, Alman Dışışleri Bakanı Ribbentrop tarafından daha sonraki bir aşamada, anlaşmanın sağlanamamasının hukuki nüanslardan kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmiştir³²⁴.

Türkiye, dönemin önde gelen güçlerinden İtalya ve Almanya'nın olası hoşnutsuzluklarını tetikleyebilecek hareketlerden kaçınarak, bu devletlerle herhangi bir negatif çatışma veya anlaşmazlığa girmemek için özenli bir tutum sergilemiştir. Aynı zamanda, Türkiye, Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerini sürdürme politikasını devam ettirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye Sovyetler Birliği ile pozitif ilişkiler geliştirerek, bu süper gücün Montrö Sözleşmesi ve karşılıklı yardım anlaşması müzakerelerine yönelik olası olumsuz tepkilerini minimize etmeye yönelik bir diplomasi izlemiştir³²⁵. Nitekim, Dışışleri Bakanı Aras, Sovyet temsilcisi Terentyev ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir düşmanlık veya çatışma pozisyonuna girmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye silah yardımı yaparak siyasi ve ahlaki destek sunduğunu belirtmiş ve bu yardımın Türkiye için çok önemli olduğunu ifade etmiştir³²⁶. İsmet İnönü ise, Türk-Sovyet ilişkilerinin önemini vurgulamak amacıyla Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Yardımcısı Potemkin ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, Türkiye'nin dış politikasının temel taşının Sovyet-Türk dostluğu olduğunu belirtmiştir.³²⁷

Yeni bir dünya savaşı tehdidi belirginleşiyordu. Avrupa ülkeleri bir dünya savaşından kaçınmak ve kendilerini saldırganlardan korumak için girişimlerde bulundu, ancak bu sorunu çözme yöntemleri konusundaki görüşleri önemli ölçüde farklılık gösterdi. Bu ortamda Türkiye, B.M. Potskhveria ve diğer bazı tarihçilerin de belirttiği gibi, bir yandan İngiltere ve Fransa, diğer yandan da Almanya ve İtalya ile ilişkilerini dengelemeye yönelik bir politika izlemiştir. Türk araştırmacı A. Kılıç'ın değerlendirmesine göre, 1939 yılına gelindiğinde Türkiye, Almanya'ya olan ekonomik bağımlılığına ve Sovyetler Birliği'nin eleştirel tutumuna rağmen, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya devam etmiştir. Türkiye aynı zamanda Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır.³²⁸

³²⁴ Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, 1974, **a.g.k.**, 440

³²⁵ Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanlığı (1992). Dış Politika Belgeleri 1939. 2 kitap, 1. Cilt : 1 Ocak - 31 Ağustos 1939., s. 101

³²⁶ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 240

³²⁷ Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanlığı, 1992, **a.g.k.**, 115

³²⁸ Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanlığı, 1992, **a.g.k.**, 123

Bu süreçte, Türkiye, Almanya ile olan siyasi ilişkilerini mesafeli yürütmüş, ancak ekonomik açıdan bu ülke ile ticari bağları sürdürmeyi tercih etmiştir. Ticaret, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını koruma ve ekonomik gücünü artırma hedefleri doğrultusunda kritik bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliği de, Almanya'nın Türkiye ile kurduğu ilişkileri endişeyle izlemiş ve bu ilişkilerin, Almanya'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve Boğazlar gibi stratejik bölgeler üzerindeki etkisini güçlendirmeye yönelik olduğunu düşünmüştür. Türkiye, bu endişelere karşılık olarak Sovyetlere, Almanya ile olan bağlarının siyasi olmaktan ziyade ekonomik temelli olduğunu açıklamıştır³²⁹.

1938 yılında Avrupa'da savaş ihtimalinin yükselmesiyle Türkiye, dış politikasında dengeleme stratejisi uygulamaya özen göstermiştir. Bu süreçte, Yunanistan ile karşılıklı askeri yardımlaşma konusunda yapılan anlaşma, Türkiye'nin bölgesel çatışma risklerine karşı kendini koruma arayışının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmıştır. Sovyetler Birliği ile de olumlu ilişkileri sürdürme gayreti içinde olan Türkiye, Yunanistan ile yapılan anlaşmayı, Türk-Sovyet dostluğunu koruma ve dengeleme çabasının bir parçası olarak görmüştür. İtalya ve Almanya'nın bölgede sergiledikleri yayılmacı tutumlar, Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ekonomik çıkarlarını gözeterek söz konusu ülkelerle ticari ilişkilerini sürdürmüş, ancak aynı zamanda bölgesel güvenlik açısından stratejik ortaklıklar arayışında da bulunmuştur³³⁰.

Türkiye, Yunanistan ile yaptığı anlaşmanın ardından, Yugoslavya ve Romanya gibi diğer komşu ülkelerle benzer anlaşmalar yapmayı değerlendirmiş, ancak bu tür adımları atmadan önce Sovyetler Birliği ile koordinasyon ve mutabakat arayışı içinde olmuştur. Bu, Türkiye'nin dış politikasında Sovyetler Birliği'nin tutumunu önemli bir faktör olarak gördüğünü ve dış ilişkilerini şekillendirirken bu büyük güçle ilişkileri dikkate aldığını göstermiştir³³¹.

4.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-İngiliz, Türk-Fransız İlişkileri ve Sovyetler Birliği'nin Yaklaşımı

Türkiye, 1930'ların sonlarına doğru, İtalya ve Almanya'nın genişleme politikalarına tepki olarak İngiltere ve Fransa ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye

³²⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 241

³³⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 442

³³¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 242

yönelmiş ve Sovyetler Birliği ile dostane bağlar kurmayı hedeflemiştir. Bu süreçte, Almanya ve İtalya'nın Balkanlar, Kuzey Afrika ve Asya'daki yayılmacı hedefleri Türkiye'de endişe yaratmıştır. Özellikle Mussolini'nin 1934 yılında Faşist Parti Kongresi'nde İtalya'nın Asya ve Afrika, özellikle de Abyssinia (günümüzde Etiyopya) üzerindeki yayılmacı niyetlerini açıklaması, bu endişeleri pekiştirmiştir. Türkiye, 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi gibi eylemlerden de derin kaygı duymuştur.

332

Almanya'nın Balkanlar'daki genişleme emelleri de Türkiye için bir kaygı kaynağı olmuştur. Çekoslovakya'nın 15 Mart 1939'da işgal edilmesi, önceden "müdahale etmeme" politikası izleyen İngiltere ve Fransa'nın politikalarında önemli bir dönüşümü tetiklemiştir. Şimdiye kadar Almanya'ya karşı "yatıştırma" politikası izleyen Fransa ve İngiltere, tedbirler almaya başlayarak 31 Mart 1939'ta Polonya'ya garanti verdi.³³³

Ancak 1930'ların ikinci yarısında Türk liderliği, kendisini Almanya'ya bağlayan ekonomik bağlardan kurtulmaya karar vermiştir. Türkiye, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere demokratik devletlerle ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Sovyet kaynaklarına göre Türkiye'nin Batılı güçlerle yakınlaşmasının nedeni, Almanya'nın Türk sınırlarına erişimini tehdit eden Alman politikasıydı. Ancak, A. Kılıç, Türkiye'nin Londra ve Paris ile ittifaka öncelikle Sovyet tehdidinin etkisi altında gittiğini savunmaktadır.³³⁴

1939 yılının başlarında, aynı zamanda İngiliz hükümeti Polonya ve Romanya'ya yönelik potansiyel bir saldırı tehdidi karşısında Sovyetler Birliği'nin pozisyonunu değerlendirmeye almıştır. Bu süreçte, İngiliz yetkililer aynı zamanda Almanya ile, İngiltere'nin kendi güvenliğini maksimize etme hedefine hizmet edecek bir anlaşmanın olabilirliğini araştırmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Nisan 1939'un ortalarında, Sovyetler Birliği İngiltere ve Fransa ile bir askeri ittifak kurma müzakerelerine girişmiştir. Bu diplomatik gelişmeler sırasında Türkiye, stratejik bir aktör olarak ön plana çıkmıştır.³³⁵ Bir taraftan İngiltere ve Fransa ile görüşmeler sürdürülürken diğer taraftan da Sovyetlerle ittifak görüşmelerini başlatmıştı. Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin, 29 Nisan'da Ankara'ya ziyarette bulundu. Potemkin, Ankara'dan Sovyet Halk Komiserliği'ne gönderdiği telgrafta, İnönü'nün Mihver ülkelerinin Avrupa'da yayılmacı

³³² ...1999, Rusya ve Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 445

³³³ Armaoğlu, F., (2018), Türk Dış Politikası Tarihi, 1. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap yayınları, s. 109

³³⁴ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. Op. 1. S. 293. D. 2027. L. 205

³³⁵ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. Op. 1. S. 293. D. 2027. L. 207

politikalarına karşı güvenliğin sağlanması konusunda Balkan Antantı, SSCB ve İngiltere'nin çıkarlarının aynı olduğunu vurguladı. Ayrıca, asıl tehlikenin Akdeniz havzası ve Balkanlar'dan geldiğine işaret etti. Potemkin, bölgedeki istikrar ve güvenliğin sağlanması için ortak çıkarlarının olduğu anlaşma yapabileceklerini düşündüğünü belirtti.³³⁶ Daha sonra İsmet İnönü, İtalya veya Almanya'nın Boğazlara doğrudan bir saldırısı olması durumunda, Türkiye, ilgili Devletlerin de katılımıyla, silahlı kuvvetleriyle Boğazlar'ı etkin bir biçimde savunacağını belirtmiştir.³³⁷ 1 Mayıs'taki³³⁸ görüşmede Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, İngilizlerle yaptığı görüşmelerin metnini Potyomki'ne gösterdi. Potyomki'nin Dışişleri bakanlığı'na çektiği telgraftan anlaşılıyor ki Türkler saldırganlara karşı Türk-İngiliz, Türk-Fransız ve Türk-Sovyet karşılıklı yardım anlaşmalarının önemini vurgulamış Sovyetlerin de katılımı ve görüşleri ile karşılıklı yardımlaşma paktı imzalanmasının önemli olacağından bahsetmiştir.³³⁹ Lakin konuşmalar istenilen neticeyi vermemiştir.

Sovyet hükümeti, İngiltere ve Fransa ile üçlü müzakereler yürütürken, aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına potansiyel bir tehdit oluşturabilecek, Almanya ile bir anlaşmanın olasılığını da değerlendirmiştir. Ancak, İngiliz, Fransız ve Sovyet temsilcileri arasındaki müzakereler, tarafların birbirlerine karşı besledikleri karşılıklı şüphe ve güvensizlik nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

1939 yazında, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında üçlü bir karşılıklı yardım anlaşması yapılması konusunda uzun süren müzakereler devam etti. Ancak Terentyev'in Molotov'a gönderdiği telgrafta Sovyetlerin Almanlarla sıkı ilişkiler kurulması talimatı yer almıştı.³⁴⁰

Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşmasının sonucsuz kalması Sovyetlerin Almanlarla yakın ilişkiler kurmak istemesinden kaynaklanmıştır.

³³⁶ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. L. 1. k. 293. d. 2027. s. 170-171

³³⁷ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. L. 1. k. 293. d. 2027. s. 172

³³⁸ 1 Mayıs'ta V.P. Potyemkin Türk-Sovyet Anlaşması müzakereleri için Ankara'ya gelmişti. Molotov'un söylentiler karşısında açıklaması şöyleydi: "Potemkin Türkiye'deyken SSCB'nin Almanya ile saldırmazlık paktı görüşmeleri yaptığı söylentileri son derece saçmadır. Bu dönemde, Almanya ile bir saldırmazlık anlaşması yapılması bir yana, bu konuda herhangi bir öneri bile söz konusu olmadığı gibi, daha önce kesintiye uğramış olan ticaret müzakerelerinin yeniden başlaması olasılığı bile umutsuz görülüyordu." RF, F. 059, op. 1, k. 293, d. 2028, s. 174-179.

³³⁹ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. L. 1. k. 293. d. 2027. s. 173

³⁴⁰ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059, L.1., k. 293, d. 2029, s. 10-11

4 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi, Saraçoğlu'nu Moskova'daki İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinin gidişatı hakkında bilgilendirdi ve Molotov'un talimatıyla, Sovyet hükümetinin Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılması planlanan karşılıklı yardım anlaşması hakkında Türk hükümetinin görüşünü bildirme talebini kendisine iletti. Sovyet Hükümeti bir antlaşma taslağı sunmaya hazır olduğunu beyan etti, ancak önce Türk tarafından aşağıdaki 5 soruya cevap vermesi istendi: 1) Önerilen pakt sadece saldırıya karşı mı olacak, yoksa uygulama alanı genişletilecek mi? 2) Pakt sadece denizde mi yoksa hem karada hem de denizde mi geçerli olacak? 3) Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bağımsız olarak mı imzalanacak, yoksa bir İngiliz-Fransız-Sovyet paktına mı dayanacak? (4) Sadece her iki akit tarafın savunmasına yönelik mi olacaktı, yoksa akit taraflardan birinin diğer yükümlülüklerini yerine getirmesi sonucunda savaşa dahil olması durumunda da geçerli olacak mıydı? (5) İkinci durumda, Türk Hükümeti'nden, Türkiye'nin yükümlülüklerinin bulunduğu ülkeleri listelemesi istenmiştir. Bu öneriler Türk Dışişleri Bakanı tarafından 15 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçisi Natchebull-Hugessen'e iletildi.³⁴¹ Potemkinin Ankara'dan ayrıldığı 5 Mayıs'tan 4 Ağustos'a kadar Sovyetlerden bir ses çıkmamıştı.³⁴²

Bu arada, Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasındaki görüşmelerde, karşılıklı yardımlaşmayı öngören bir siyasi paktın imzalanması konusunda prensip anlaşmasına varıldı. Batılı güçler bunu imzalamaya hazır olduklarını ifade ettiler, ancak Sovyetler Birliği bir paktın ve askeri bir sözleşmenin eşzamanlı olarak imzalanmasında ısrar etti.

11 Ağustos 1939'da İngiliz ve Fransız askeri heyetleri, askeri bir konvansiyon taslağı hazırlamak üzere Moskova'ya gitti. Sovyet, İngiliz ve Fransız askeri heyetleri arasındaki müzakereler sırasında, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin savunmasına ilişkin bir dizi konu gündeme geldi. Sovyet Genelkurmay Başkanlığı'nın askeri planı beş olası askeri hareket seçeneği öngörüyordu. Sovyetler Birliği'nin önerdiği senaryo, eğer Almanya tarafından desteklenen Macaristan ve muhtemelen Bulgaristan, Romanya'ya saldırırsa, Sovyet hükümetinin Fransa ve İngiltere'ye Türkiye ve Yunanistan'ın savaşa katılmasını sağlamayı taahhüt etmesini öngörüyordu. Bu durumda, Sovyetler Birliği'nin, Türk filosuyla birlikte Akdeniz'e girmesi ve İstanbul Boğazı'nı düşman denizaltılarının

³⁴¹ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059, L.1., k, 293, d. 2029, s. 15

³⁴² Gürün, K.,2010, **a.g.k.**, 189

girişine karşı kapatması gibi bir adım atmaya hazır olduğu anlamına geliyordu.³⁴³ Bu öneri, Sovyetlerin Akdeniz'e askeri varlığını genişletme niyetini yansıtır gibi görünür. Böyle bir senaryo, Sovyetlerin Akdeniz'de stratejik bir pozisyon kazanmasına ve bölgedeki deniz trafiğini etkileme yeteneğini artırmasına izin verebilirdi. Dolayısıyla, bu durumu, Sovyetler Birliği'nin yardım bahanesi altında Akdeniz'deki askeri varlığını artırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirebiliriz.

Bunun akebinde 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı, Avrupa'da saldırganlığa karşı geniş bir cephede birleşme umutlarını boşa çıkarmış ve Türkiye'de ciddi endişelere yol açmıştır. Bu tarihi dönemeç, Türk tarihçileri tarafından "Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin yollarının ayrıldığı" bir nokta olarak değerlendirilmiştir³⁴⁴. Şöyle ki, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması, Sovyet dış politikasında beklenmedik bir dönüşüme işaret etmiş ve Türkiye'de derin bir şok etkisi yaratmıştır. Bu anlaşma, Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ile yakınlaşmasını göstererek, Türk-Sovyet ilişkilerindeki müzakerelerin başarısızlığa uğramasının önünü açmıştır.³⁴⁵

Türkiye Montrö Sözleşmesinden sonra Sovyetlerle birlikte İngilizlerle de siyasi ve ekonomik ilişkilerini sıkı tutmuştur. Bunun önemli sebeplerinden biri de Akdeniz'in güvenliği konusu olmuştur³⁴⁶. Özellikle Akdeniz'de İtalya'nın gerçekleştirdiği denizaltı hareketleri, Türkiye'de ciddi endişelere yol açmıştır. Bu bağlamda, 1937 yılında düzenlenen Nyon Konferansı, Türk-İngiliz iş birliğinin güçlenmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Konferansta, Türkiye, İngiltere, Fransa ve diğer katılımcı ülkeler, Akdeniz'deki deniz trafiğinin güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirleri içeren bir anlaşma imzalamışlardır. Bundan başka Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkisinin artması, Türkiye ile İngiltere arasındaki ekonomik bağların derinleşmesine ivme kazandırmıştır. Bu çerçevede, 1938 yılında Türkiye'ye sağlanan kredi anlaşması, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini daha da güçlendirmiş, ancak bu durum Almanya'da belirli bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur³⁴⁷.

³⁴³ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059, L.1., k, 292, d. 2028, s. 11

³⁴⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 446

³⁴⁵ Kaygusuz Jmhur (2017) Uluslararası Savaş-Politik Çatışma Bağlamında Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1991) Uzmanlık Alanı, Genel Tarih (Yakınçağ ve Modern Tarih) Tarih Bilimleri Adaylık Tezi özet Nizhny Novgorod, s. 25

³⁴⁶ İsmail S, (1982)"Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937), Belleten, s. 117.

³⁴⁷ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 445

Bundan başka 12 Mayıs 1939 tarihinde, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun yayımlanması, Türkiye'nin bağımsızlığını koruma amacına yönelik önemli bir diplomatik adım olmuştur. Deklarasyon, esas olarak Türkiye'nin tarafsızlık prensibini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. İki taraf, karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeme ve saldırmama taahhüdünde bulunmuşlardır. Türkiye ve İngiltere, dostane ve iyi niyetli ilişkiler sürdüreceklerine ve birbirlerinin toprak bütünlüğü ile bağımsızlıklarını destekleyeceklerine dair taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu deklarasyon kapsamında, Türkiye'nin İngiltere veya diğer müttefik devletlerin düşman saldırılarına maruz kalması durumunda, iki taraf arasında iş birliği yapılması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu iş birliği, Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama hakkını ve prensiplerini koruyacak şekilde gerçekleştirilecekti. Bununla ilgili iki gün sonra Pravda gazetesinde "Türk-İngiliz Deklarasyonu" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazı metninde her iki tarafın da ulusal güvenliklerini teminat altına alacak karşılıklı yükümlülükler içeren uzun vadeli bir anlaşma yapılmasının öngörüldüğü belirtilmiştir. Nihai anlaşmanın imzalanmasına kadar, İngiliz ve Türk tarafları, Akdeniz'de savaşa yol açabilecek herhangi bir saldırı eylemi durumunda etkin iş birliği yapma ve birbirlerine tam destek sunma konusunda hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca, deklarasyonun ve öngörülen anlaşmanın hiçbir devlete karşı olmadığı, ancak gerektiğinde İngiltere ve Türkiye'nin yardımını ve karşılıklı iş birliğini temin etmeyi amaçladığı vurgulanmıştır. Deklarasyon, karşılıklı yükümlülüklerin uygulanmaya başlayacağı koşulların daha detaylı bir şekilde tanımlanması gibi bazı konuların, nihai bir anlaşmaya varılmadan önce derinlemesine incelenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu inceleme sürecinin hâlâ devam ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca, her iki hükümetin Balkanlar'da güvenliğin sağlanması konusunda istişarelerde bulunacağı bildirilmiştir³⁴⁸. Buna ek olarak, Başbakan Refik Saydam Türkiye'nin ana çizgisinin tarafsızlığını korumak olduğunu söylemiş; ancak son dönemlerde tehlikenin Balkanlara yayılması ve Akdeniz güvenliği sorunu Türkiye'nin ulusal güvenliğinin tehdit altında olduğu taktirde tarafsız ve kayıtsız kalmasının mümkün olmayacağını söylemiştir³⁴⁹. Refik Saydam sözlerine ilaveten; "Büyük dost komşumuzla en doğrudan ve en samimi teması sürdüreceğiz" şeklinde açıklama yapmıştır³⁵⁰.

³⁴⁸ Pravda gazetesi 14 Mayıs 1939 N132(7817)

³⁴⁹ Pravda gazetesi 15 Mayıs 1939 N133 (7818)

³⁵⁰ Hasanlı, 2008, **a.g.k.**, 38

23 Haziran 1939'da ise, Türkiye ile Fransa arasında aynı deklarasyonun bir benzeri imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki taleplerini kabul ederek Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesini resmileştirmiştir³⁵¹. Fakat Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1939'da İngiltere ve Fransa ile ikili deklarasyonlar imzalamasından ve bu ülkeler arasında üçlü bir ittifak projesinin yürütülmesinden memnun olmamıştır³⁵².

Üçlü anlaşma müzakereleri sırasında, Sovyetler Birliği Türkiye'nin savunmasına öncelikli yaklaşmış ve üç ülkenin askeri delegasyonları arasındaki görüşmelerde Türkiye'nin savunmasına katkı sağlamaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Potemkin'in mayıs ayındaki Türk görüşmelerinin ardından Sovyetlerin Türk-İngiliz anlaşmasına tepkisi olumsuz olmuştur. Bunun sebebi, Türk hükümetinin Sovyetleri bu konuda önceden bilgilendirmemesiydi. Şöyle ki, Molotov, Sovyetlerin Türkiye büyükelçisi Terentyev'e gönderdiği telgrafta, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma politikalarından kaynaklanan bir onay olarak gördüğünü belirtmiştir. Ancak, Türkiye'nin zaten İngiltere ve Fransa ile tam bir anlaşmaya sahip olduğunu ve Türklerin bu konuda Sovyetler Birliği'ni önceden ve uygun bir şekilde bilgilendirme gerekliliğini hissetmediğini ifade etmiştir³⁵³.

Sovyetlerin Türkiye Tam yetkili Temsilcisi Terentyev Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'a gönderdiği telgrafta İsmet İnönü ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Telgrafta Sovyetlerin Türkiye'nin İngilizlerle yaptığı görüşmelerden önceden haberdar edilmemesi ve İsmet İnönü'nün verdiği cevap yer almıştır. İsmet İnönü'nün cevabı şöyledir: "Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dostu olduğu ve öyle kalacağı konusunda sizi temin ederim. Ancak, Türk hükümetinin İngilizlerle yapılan müzakereler hakkında Sovyetler Birliği'ni bilgilendirmemiş olması Potemkin'le konuştuğumuz bir konudur ve bunun böyle olmadığına inanmanız için hiçbir neden yoktur. Biz Moskova'yı İngiliz teklifini almadan önce de bilgilendirdik ve bunu İngilizlerle müzakereler sırasında da yaptık."³⁵⁴

Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın genişleme politikaları karşısındaki tutumunu merak etmiştir. Bu bağlamda, İsmet İnönü yapılan görüşmede, Almanya ile

³⁵¹ Baskın, 2002, **a.g.k.**, 401

³⁵² ...Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, 1999, **a.g.k.**, 446

³⁵³ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.59, l, 294, , d,2029.32, s. 150

³⁵⁴ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.59, l, 294, , d,2029.32, s. 149

Sovyetler Birliği arasındaki iş birliğinin ne derece güvenilir ve samimi olduğu sorgulanmıştır. Türkiye'nin temel kaygısı, Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'ı ele geçirmesinin ardından Boğazlar'a yönelmesiydi. Polonya'nın işgalinin ardından, Türkiye'nin de muhtemel bir hedef olduğu düşüncesi dile getirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Boğazlar'a yönelik olası bir saldırı durumunda Sovyetler Birliği'nden destek beklemiş ve bu desteğin garantisi olarak iki ülkenin birbirinin yanında duracağına dair karşılıklı taahhüt arzulamıştır. Bu talebe yanıt olarak, Molotov, ortak bir anlayış sağlanması halinde savaşın Boğazlar'a sıçramayacağı yönünde bir açıklama yapmıştır³⁵⁵.

Boğazlar ve Karadeniz bölgesindeki çıkarların iki devlet tarafından da benimsenmesi, önemli bir sorundu. Türkiye, Boğazlar'daki çıkarların ortak olduğuna inanırken, Akdeniz meselesi doğrudan Türkiye'nin çıkarlarını ilgilendirmiştir. İsmet İnönü bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının uyum içinde olması bizim için büyük bir önem taşımaktadır. Balkanlar ve Boğazlar bölgesinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin çıkarları birbiriyle uyumludur; ancak, Akdeniz'de bu durum geçerli değildir. Akdeniz'de, Sovyetler Birliği'ni doğrudan etkilemeyen spesifik çıkarlarımız bulunmaktadır. Bu çıkarların bir şekilde uyum içinde ele alınması gerektiğini siz de düşünmüyor musunuz?"³⁵⁶. Molotov, bu noktada bazı sorulara net yanıtlar vermekten kaçınmıştır. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin asıl amacı, Almanya ile herhangi bir çatışma ihtimalinden kaçınmak olmuştur. Molotov, İngiliz-Sovyet müzakerelerinin başarısızlığının nedenini, "SSCB'ye karşı bir komplo hazırlayan ve Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı hazırlığı yapmak üzere müzakereleri kasten geciktiren İngiltere" olarak açıklamıştır. Bundan başka, Sovyetler, Türkiye'yi İngiltere ile olan ilişkilerinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Molotov'un, müzakere ortaklarından birinin diğereine arkadan zarar verme durumunda, bu ortakla ilişkilerin sonlandırılması gerektiğini öne sürmesi üzerine, İsmet İnönü "kesinlikle doğru" şeklinde yanıt vermiştir. Molotov, Türk basınında çıkan Sovyet karşıtı yazılardan bahsedince, İnönü bunun "düşmanca bir ilhamın sonucu" olabileceğini belirtmiştir. Görüşmelerin ilerlemesi adına, Şükrü Saracoğlu'nun Eylül ayı sonunda Moskova'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, bu görüşmeler beklenen sonuçları getirmemiştir. Stalin ve Molotov'un 1 Ekim 1939'da Türk Dışışleri Bakanı Saraçoğlu ile Sovyet-Türk karşılıklı yardım paktının imzalanması hakkında yaptıkları görüşmeler sırasında Stalin, Türklerin kendisine danışsalar "onlara

³⁵⁵ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.59, l, 294, , d,2029.32, s. 150

³⁵⁶ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.59, l, 294, , d,2029.32, s. 151

İngiliz-Türk ve Fransız-Türk paktlarının imzalanmasını tavsiye etmeyeceğini" söylemiştir³⁵⁷. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu, Molotov'un Türk yetkililere yönelik önerisinde somutlaşmıştır: "İngiliz-Fransız-Türk karşılıklı yardım paktı taslağını biliyoruz... ve bu paktın imzalanmamasının daha uygun olacağını düşünüyoruz." Bu ifade, Sovyet liderlerinin, Türkiye'nin Batı müttefikleri ile daha yakın bir ittifak kurmasına ilişkin çekincelerini ve bu ittifakın potansiyel olarak imzalanmaması yönündeki tercihlerini açıkça göstermiştir³⁵⁸.

Sovyet kaynaklarına göre, Molotov, planlanan İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasının kesin olarak hangi tehdide karşı olduğunu Türk tarafına defalarca sormuştur. Nitekim, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu herhangi bir tehdidin bulunmadığı kanısında bulunmuş ve bu sebeple bir Türk-Sovyet anlaşmasına ihtiyaç duyulmadığını düşünmüştür. Molotov bunu şöyle ifade etmiştir: "İngiliz-Fransız-Türk yardımlaşma anlaşması taslağını inceledik ve bu anlaşmanın spesifik olarak neye karşı olduğu konusunda net bir sonuca varamadık. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmayı planladığı yardımlaşma anlaşmasının hedefi nedir? Bizim için önemli olan sorulardan biri, Türkiye'nin bu görüşmeleri İngilizler ve Fransızlar ile nasıl yürüttüğü ve ne kadar ilerleme kaydettiğidir. Ayrıca, Türk hükümetinin bu anlaşmayı yapma konusunda kendisini ne kadar zorunlu hissettiğini ve belki de anlaşmayı yapmamanın daha iyi olup olmadığını öğrenmek istiyoruz. Şu anki koşullar, görüşmelere başlandığında mevcut olan durumdan farklıdır. Bu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tutum sergileme ihtimalini merak etmemize neden oluyor, özellikle bu yönde herhangi bir endişe belirtisi varsa". Molotov daha sonra Türk Dışişleri Bakanı'ndan anlaşmanın hedeflerini açıklığa kavuşturmasını talep etmiştir³⁵⁹. Şükrü Saracoğlu ise bu talebe şu şekilde yanıt vermiştir: "Anlaşma metinlerinde net bir şekilde ifade edildiği üzere, bu anlaşmalar spesifik bir ülkeye yönelik olarak tasarlanmamıştır; ancak, her türlü saldırganlığa karşı korunma amacı gütmektedirler ve bu anlaşmaların Sovyetler Birliği'ne karşı bir amaç taşımayacağı özellikle belirtilmiştir. Anlaşmaların imzalanması konusunda zaten bir mutabakata varılmıştır. Bu süreç içerisinde birçok değişiklik meydana gelmiştir. Yinede, Türkiye'nin güvenliği söz konusu olduğunda, bu konuda bir değişiklik olmamıştır. Her koşul altında, Türkiye, Akdeniz veya Balkanlar'da bir çatışma

³⁵⁷ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.0745, l. 14, d.32, , s. 79

³⁵⁸ Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri, 1992, **a.g.k.**, 202

³⁵⁹ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.0745, e. 14, d.32, k.177, s. 80

durumunda, İngiltere ve Fransa ile yapılan anlaşmalardaki yükümlülükleri dikkate alacaktır. Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile bir anlaşma yapmamasının mümkün olmadığını düşünüyorum. Ancak, bu anlaşmalar imzalanırsa, onlardan vazgeçilmesi pek mümkün olmayacaktır"³⁶⁰. Saraçoğlu, ayrıca Sovyet liderlerine, Türkiye'nin talebi üzerine Üçlü Pakt taslağına bir "Sovyet çekincesi" eklendiğini ve bu bağlamda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir askeri eylemde bulunamayacağını ifade etmiştir³⁶¹. Türkiye'nin hem İngiltere-Fransa hem de Sovyetlerle ittifak arayışının arkasında Alman-İtalyan tehdidine karşı birlikte hareket etme, güvenlik ve savunma stratejilerini güçlendirmek için Sovyetlerle de benzer nitelikte ittifak kurma isteği yatmaktaydı.³⁶²

Fakat Sovyet yönetimi, Türkiye ile bir karşılıklı yardım anlaşması taslağının hazırlanması konusunda tereddüt göstermiş ve Alman çıkarlarını da göz önünde bulundurmıştır. Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanı ile gerçekleştirilen görüşmelerde Molotov, Saraçoğlu'na, "Bu Sovyet-Türk anlaşması hangi tehdide karşı olacaktır? Almanya, Almanya'nın müttefiki İtalya ya da Bulgaristan'a karşı bir pakt kuramayız; ancak, bu ülkeler Türkiye'yi tehdit etmiyorlar..." şeklinde bir soru yöneltmiştir. Molotov, 8 Ekim 1939 tarihinde Alman Büyükelçisi F. Schulenberg ile yaptığı görüşmede, "Türkiye ile herhangi bir anlaşma yapacağımız konusunda şüphelerim var... Eğer Türkiye ile müzakere ediyorsak, bu, Türkiye'nin durumunu netleştirmek amacıyla yapılan müzakerelerdir. Bu bağlamda, müzakereler bizim için bir fayda sağlamaktadır." ifadelerini kullanmıştır³⁶³. Böylelikle, Sovyet yönetimi, Türkiye ile olası bir karşılıklı yardım anlaşmasına ilişkin temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Molotov'un Ankara Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta önerilen değişiklikler gözönünde bulundurmadan Türklerle herhangi bir pakt imzalanmasının mümkün olmayacağını bildirmiştir.³⁶⁴

Türk-Sovyet müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedenlerinden biri, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına, Sovyetler Birliği'nin ise Almanya'nın çıkarlarına uygun şekilde çekince koyma tekliflerinde bulunması olmuştur. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen diğer faktörler

³⁶⁰ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.0745, e. 14, d.32, k.177, s. 80

³⁶¹ Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, 1999, **a.g.k.**, 448

³⁶² T.C.D.B.A.S.P.G.M. 1973, **a.g.k.**, 187

³⁶³ Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri, 1992,, **a.g.k.**, 534

³⁶⁴ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, " Ankara Büyükelçiliğine şifreli telgraf" 19 Ekim 1939 rapor 1715

arasında, Boğazlar, Karadeniz ve Avrupa Türkiye'sinin ortak savunulmasına ilişkin Sovyet önerileri, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik teklifler ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçişinin kısıtlanması veya yasaklanması amacı da bulunmuştur³⁶⁵. Bu adımla Moskova, Boğazları Karadeniz dışındaki ülkelere tamamen kapatarak Ankara'yı güneyde bir tampon bölge olarak çatışmaların dışında tutmaya çalıştı. Aslında Moskova'nın bu talebinin temel nedeni, sivil gemilerle gizlice silah ve malzeme taşınması ihtimalinden duyulan korkudur. Molotov 28 Ekim'de Ankara Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta Türkiye ile bir karşılıklı yardım antlaşmasına ihtiyacının olmadığını bildirmiştir.³⁶⁶ Uzun ve zorlu bir süreçten sonra Moskova görüşmeleri olumlu sonuç vermedi.³⁶⁷

Türk-Sovyet müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Türkiye'nin Sovyet politikalarına karşı duyduğu endişeleri derinleştirmiştir. Bu endişeler, 1939 ve 1940 yıllarında Sovyet ve Alman liderleri arasında gerçekleşen görüşmelere dair sızdırılan bilgilerle daha da pekişmiştir. Müttefiklerin, gerektiğinde Türkiye üzerinde baskı kurma ihtiyacını vurgulayan bilgiler, Türkiye'nin güvenlik algılarını şekillendiren önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Özellikle, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimi ve ortak savunma konseptine yönelik değişiklik teklifleri, tarihsel olarak Rusya kaynaklı güvensizlik hislerini tetikleyerek, Türkiye'nin savaşa katılım konusunda ihtiyatlı bir tutum benimsemesinin altında yatan temel nedenlerden biri olmuştur³⁶⁸.

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonları, 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasındaki Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın temel taşlarını oluşturmuştur. Bu antlaşmanın öne çıkan özelliklerinden biride, 2 No.lu Protokol olmuştur. Bu protokol, Türkiye'nin antlaşma kapsamında üstlendiği yükümlülüklerin, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmanın içine çekmeyeceğini açıkça içermiştir. Aynı zamanda imzalanan Askeri Sözleşme, Müttefik kuvvetlerin Türkiye'deki yolları, limanları, havaalanlarını ve diğer önemli tesisleri kullanmalarını, ayrıca Türk toprakları üzerinde ve Marmara Denizi'nde askeri üsler inşa etmelerini mümkün kılmıştır. Sözleşme, Türkiye'nin askeri personel ve silahların kendi toprakları üzerinden geçişini

³⁶⁵ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 245

³⁶⁶ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, “ Ankara Büyükelçiliğine şifreli telgraf” 28 Ekim 1939 rapor 10492

³⁶⁷ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), l. 3, s. 37, d. 485 (Türkiye. Boğazlar sorununda münferit devletlerin tutumu. 02.04.1941 - 31.12.1941), s. 3

³⁶⁸ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 449

kolaylaştırma yükümlülüğünü de içermiştir. Buna rağmen, Türkiye savaşın sonuna kadar bu yükümlülüklerin yerine getirilmesine izin vermemiştir. İngiltere ve Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması, Türkiye'nin savaşa katılım şartlarını ve antlaşmanın genel amaçlarını net bir şekilde tanımlamıştır. Antlaşma maddeleri, tarafların hangi koşullar altında ve hangi tür yardımları sağlayacaklarını detaylı bir şekilde belirlemiştir³⁶⁹. Şöyle ki, 1. Madde, Türkiye'ye yönelik herhangi bir Avrupa gücünün saldırısı halinde, Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'ye her türlü yardım ve desteği sağlayacağını taahhüt etmiştir. 2. Madde, Akdeniz bölgesinde bir Avrupa gücünün saldırgan eylemleri sonucu Fransa ve İngiltere'nin savaşa girmesi durumunda, Türkiye'nin bu ülkelere her türlü yardım ve desteği sunacağını öngörmüştür. 3. Madde, Fransa ve İngiltere'nin Yunanistan ve Romanya'nın garantörleri olarak savaşa katılmaları halinde, Türkiye'nin bu garantör ülkelere her türlü yardım ve desteği vereceğini ifade etmiştir. 4. Madde, Akdeniz bölgesi dışındaki durumları ele almakta ve tarafların bu tür durumlar hakkında birbirleriyle istişarede bulunacaklarını belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bu durumlarda Fransa ve İngiltere'ye karşı tarafsız bir pozisyon alması gerektiğini vurgulamıştır. Protokol No. 3 ise, herhangi bir Avrupa gücünün silahlı eylemlerle Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarına ulaşması durumunda, Türkiye'ye Fransız ve İngiliz desteğinin sağlanacağını öngörmüştür. Bu protokol, özellikle Balkanlar'daki istikrarın korunmasına yönelik olmuş ve Yunanistan Trakya'sının bütünlüğü ile Türk Trakya'sı arasındaki bağların korunması tehdit altında olduğunda Türk askeri yardımını kapsamış, böylece bölgesel savunma iş birliğini ve güvenliği pekiştirmiştir³⁷⁰.

Ancak Sovyetler, Türkiye'nin böyle bir anlaşmayı imzalamamayı istemiş hatta reddetmesi için diplomatik girişimlerde bulunmasını istemiştir³⁷¹. Bununla ilgili İzvestia gazetesinde yayımlanan bir dizi makalede, İngiliz-Fransız-Türk Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın, Türkiye'nin gelecekteki diplomatik politikasında üstleneceği ilave sorumlulukları vurgulayan ciddi siyasi bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir³⁷². Makalede Sovyetlerin anlaşmayla ilgili görüşleri şöyle belirtilmiştir: “İngiliz-Fransız-Türk anlaşması, Sovyetler Birliği'nin doğrudan çıkarlarını etkilememektedir. Anlaşmaya ekli protokolde Türkiye'nin yükümlülükleri açıkça belirtilmiştir. Türkiye, kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sokabilecek herhangi bir eyleme katılmak zorunda değildir. Fakat

³⁶⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 246

³⁷⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 450

³⁷¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 247

³⁷² 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 451

İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması sonuçta bir barış belgesi olarak görülemez; İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi savaş yörüngesine soktuğunu gösterir. Çünkü bu antlaşma uyarınca Türkiye, Almanya ve İtalya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşmayı taahhüt etmiştir. SSCB'nin, Türkiye'nin İngiliz-Fransız koalisyonu ile böyle bir ittifaktan zarar görebileceği söyleniyor ama bu tabii ki doğru değil. Sovyetler Birliği tarafsızlığını ve elini serbest tutarak bu bloğa katılmamıştır. Bu elbette barışın korunması açısından iyi bir şeydir. Ancak bu Türkiye için söylenemez. Türkiye'nin yakın gelecekteki politikasını etkilemesi kaçınılmaz olan böyle bir sorumluluk üstlenmiştir. Her hâlükarda, Sovyetler Birliği'nin olanlardan pişmanlık duyması için hiçbir neden yoktur³⁷³.

Anlaşmaların imzalanmasını takiben uluslararası sahnedeki gelişmeler, önemli değişiklikler göstermiştir. İngiltere ve Fransa, çatışmanın tarafları haline gelmişlerdir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu tür bir anlaşmanın bir parçası olmasına olumlu yaklaşmamıştır. Böylelikle, Moskova'da gerçekleşen görüşmeler ve Türk hükümetinin siyasi adımları, Türkiye'nin politikasının daha açık ve tanımlanabilir bir şekle bürünmesine neden olmuştur. Moskova görüşmeleri ve Türk hükümetinin aldığı politika değişiklikleri, Türkiye'nin Avrupa'daki savaşla daha fazla ilişkilendirilmesine yol açarak, uluslararası ilişkiler alanında önemli bir dönüşüme neden olmuştur³⁷⁴.

İngilizler, Türkler Hükümet'nin anlaşma öncesinde Sovyetlerle yaptığı görüşmeleri onaylamamıştır. Sovyet kaynaklarına göre, İngiliz ve Fransız basını, İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasını Sovyet-Alman dostluğunu zorlayan bir deneme olarak değerlendirmiştir. Bu durum, anlaşmanın Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri sınamayı amaçladığı yorumuna yol açmıştır; dolayısıyla, bu anlaşmanın Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir gerilim oluşturma niyeti taşıdığı izlenimi uyandırmıştır. Sovyetlerin bakış açısına göre, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki paralel anlaşmalar, Sovyetleri de Almanya'ya karşı bir ittifakın bir parçası haline getirme amacını taşımıştır.

Sovyetler, yeni İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasının, Akdeniz'de yeni bir güç dengesi yarattığını düşünmüştür. Ayrıca Sovyetler Birliği, Karadeniz'in en güçlü devleti, Karadeniz bölgesine erişimle ilgili her şeyi yakından izlemek zorunda olduğunu da vurgulamıştır. 31 Ekim 1939'da Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve

³⁷³ İzvestia, 1939, 21 Ekim; "İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması", N244(7014)

³⁷⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar)a.g.k., 452

Dışışleri Komiseri V. Molotov SSCB Yüksek Sovyeti toplantısında “Sovyetler Birliği'nin Dış Politikası Üzerine” başlıklı bir rapor sunarak 1939 sonbaharında Avrupa'da ve dünyada meydana gelen olayların kapsamlı bir analizini yaptı. Bu rapor 1-2 Kasım tarihlerinde Pravda, İzvestiya, Komsomolskaya Pravda ve tüm cumhuriyet gazetelerinde yayınlandı. V. Molotov bu raporda Eylül-Ekim 1939'da Türk Dışışleri Bakanı ile Moskova'da yapılan görüşmelere de değiniyordu. Karadeniz Boğazları konusunda V. Molotov, Türkiye'nin bir pakt imzalama fikrini reddettiğini belirterek şunları söyledi: “Sovyet-Türk müzakereleri bir paktın imzalanmasıyla taçlandırılmadı, ancak bizi ilgilendiren bir dizi konuyu açıklığa kavuşturmamızı veya en azından tanımlamamızı sağladı... Moskova müzakereleri ve Türk hükümetinin siyasi eylemlerinin sonuçları sonucunda Türk politikasında birçok şey bizim için netleşti. Bilindiği gibi Türk hükümeti kaderini şu anda savaşa dahil olan bir grup Avrupa ülkesine bağlamış durumda. Türkiye, Almanya ile iki aydır savaş halinde olan İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar imzaladı. Türkiye böylece ihtiyatlı tarafsızlık politikasını terk etti ve genişleyen Avrupa savaşının alanına girdi. Bu durum, mümkün olduğunca çok sayıda tarafsız ülkeyi savaşa dahil etmek isteyen İngiltere ve Fransa'yı memnun etti. Türkiye'nin bundan pişman olup olmayacağını tahmin etmeyelim. Biz sadece komşumuzun politikasındaki bu yeni noktalara dikkat çekiyoruz ve bundan sonraki olayların seyrini dikkatle izlemeliyiz. Eğer Türkiye, kendisi için tehlikeli olmasına rağmen, bir ölçüde elini kolunu bağlamış ve savaşan taraflardan birinin yanında yer almışsa, bu sorumluluğu üstlenmiş gibi görünmektedir.”³⁷⁵

Sovyet liderliği İngiliz, Fransız ve Türk karşılıklı yardım anlaşmasından duyduğu bir şekilde memnun kalmadıkları anlaşılmaktadır. Bu memnuniyetsizlik 1940 Haziran'ında Sovyetler Birliği ile İtalya arasında gerçekleşen müzakereler sırasında da kendini göstermiştir³⁷⁶. Molotov Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla karşılıklı yardımlaşma anlaşmasının imzalanmasıyla tarafsızlık politikasını bir yana itmesiyle Avrupa'da genişlenen savaş alanının içine girdiğini belirtmiştir³⁷⁷. 25 Haziran'da Büyükelçi ile yapılan bir görüşmede Türkiye konusu ele alan Molotov'a göre, Türkiye'nin

³⁷⁵ "Sovyetler Birliği'nin Dış Politikası Üzerine. Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Dışışleri Halk Komiseri V. M. Molotov'un SSCB Yüksek Sovyeti'nin 31 Ekim 1939 tarihli toplantısında sunduğu rapor", "Komsomolskaya Pravda", M. Molotov 31 Ekim 1939 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti toplantısında", 1.11.1939, Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri, 1992, **a.g.k.**, 216

³⁷⁶ SSCB DışPolitika Dükömentleri,1974, **a.g.k.**, 543

³⁷⁷ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 54

İngiltere ve Fransa ile anlaşma yapması, Sovyetler Birliği'ne yönelik bir güvensizlik yaratmıştır. Bu güvensizlik, Türkiye'nin Karadeniz'de kendi koşullarını dayatma arzusuna ve Batum'un güney ve güneydoğu bölgelerinde Sovyetler Birliği'ni tehdit etme eğilimine dayanmıştır. Bu görüşmede Molotov, aynı zamanda İtalya'nın Akdeniz'deki çıkarlarını korumanın önemini vurgulamıştır. Onun ifadesine göre, “Sovyetler Birliği, Türkiye'nin diğer bölgelerle ilgili olarak, İtalya ve dolayısıyla Almanya'nın çıkarlarını göz önünde bulunduracaktır ve bu konuda anlaşmaya hazırdır. Akdeniz konusunda ise, Sovyetler Birliği, İtalya'nın bu denizde özel bir konuma sahip olmasının adil olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği, İtalya'nın Karadeniz'deki başlıca güç olarak Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını da dikkate almasını ummaktadır.” Ancak, Sovyet liderliğinin İtalya ile yürütülen müzakereleri sonuçsuz kalmıştır³⁷⁸.

Haziran 1940'ta Fransa'nın işgal edilmesi, İngiltere'de ciddi endişelere yol açmıştır. 1940 yazında, İngiliz liderliği, Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi S. Cripps aracılığıyla Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik bir arabuluculuk girişiminde bulunma niyetini ortaya koymuştur. Stalin, Sovyet-Türk ilişkilerini, taraflar birbirlerine saldırmadıkça olumlu olarak nitelendirmiş ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini, İngiltere'nin bu yönde bir girişimde bulunmak istemesi durumunda Sovyet liderliğinin buna karşı çıkmayacağını belirtmiştir. Ancak, Stalin'in Almanya'ya karşı İngiltere ile iş birliği yapma konusunda gösterdiği isteksizlik, Moskova ve Ankara arasındaki diyalogun yeniden canlanmasına engel teşkil etmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da karmaşık bir hale gelmesine neden olan bir diğer faktör de Türk Dışişleri Bakanının, Sovyet Transkafkasya'sına yönelik bombalama planlarını desteklemeye hazır olduğunu iddia eden Fransız belgelerinin Alman "Beyaz Kitap"ında provokatif bir şekilde yayımlanması olmuştur. Bu hamle ile Almanya, Türk-Sovyet ilişkilerini daha da zora sokmayı amaçlamıştır. Hitler'in diplomasisi, doğrudan bir Sovyet-Türk çatışmasını kışkırtma konusunda başarısız olsada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye olan güvensizliğini artırmada başarılı olmuştur.

Türk temsilcileri, defalarca Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmek istediklerini ifade ederek, Türk-Sovyet ilişkilerinde oluşan güvensizlik atmosferini giderme arzularını dile getirmişlerdir. Molotov ve Sovyet elçileri, ilişkilerin iyileştirilmesine karşı olmamakla birlikte, ilişkilerin geliştirilmesi için atılacak adımların

³⁷⁸ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, a.g.k., 544

Türk hükümeti tarafından belirlenmesi gerektiğini, çünkü ilişkilerin karmaşık hale gelmesinin Sovyetler Birliği'nin değil, Türkiye'nin attığı adımlardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Sovyet Hükümeti'nin olumsuz tutumu, Türk büyükelçisinin 30 Ekim 1940 tarihinde gündeme getirdiği, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik bir tehdit ya da askeri çatışma durumunda Türkiye'ye yardım sağlama ihtimaline dair sorunun görüşülmesinin reddedilmesiyle de açıkça ortaya çıkmıştır³⁷⁹.

V.M. Molotov'un Kasım 1940'ta Berlin'e gerçekleştirdiği ziyaret esnasında yapılan Sovyet-Alman görüşmelerinin detaylı analizi, Stalin'in Türkiye'ye karşı güç kullanma ihtimalini dışlamadığını ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nin, Nazilerle yapılan görüşmelerde Üçlü Pakt'a katılım şartları kapsamında, Stalin'in Türkiye'yi Mihver devletleri içerisine katma ve İngiltere ile olan ilişkilerini zayıflatma düşüncesinin olduğu belirlenmiştir. Kasım 1940 sonlarında Stalin tarafından ileri sürülen, Sovyetler Birliği'nin Üçlü Pakt'a katılım koşulları içerisinde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar bölgesinde askeri üsler kurma talebi de bulunmuştur. Ayrıca, Sovyet hükümeti, Türkiye'nin Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği'nden oluşarak pakta yer almayı reddetmesi durumunda, Almanya'ya Türkiye'ye karşı gerekli diplomatik ve askeri adımların atılması teklifini de dile getirmiştir³⁸⁰.

Buna karşın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirdiği konuşmada, dünya savaşının genişlemesi bağlamında Türkiye'nin dış politika stratejilerini açıklamıştır. İnönü, Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasının, barışı destekleyen tüm uluslarla normal ilişkilerin sürdürülmesine olanak tanıdığını vurgulamıştır. Ayrıca İnönü'nün ifadelerine göre, "Türkiye'nin benimsediği tarafsızlık politikası, savaşan devletlerin topraklarımızı, sularımızı ve hava sahamızı birbirlerine karşı kullanmalarına müsaade etmemekte ve bu durum, Türkiye savaşa katılmadığı müddetçe devam edecektir" sözlerine yer vermiştir. Bu bağlamda, İnönü'nün Türkiye'yi savaşın dışında tutma arzusunun, İngiltere de dahil olmak üzere tüm tarafların çıkarlarına hizmet ettiği önemle belirtilmiştir³⁸¹.

1940 yılının Ekim ayı itibariyle, Almanya'nın Romanya'ya yönelik askeri hareketleri, Sovyetler Birliği'nde endişe uyandırmıştır. Balkanlar'ın Alman nüfuzu altına

³⁷⁹ Galiakbarova Nadezhda Malikovna, Sovyet-Türk İlişkileri 1939-1941'de, El yazmasının hakları üzerine Baskıda imzalı Yekaterinburg, K-83, 51 Lenin Caddesi. Ural Devlet Üniversitesi Daktilo Laboratuvarı, s. 82

³⁸⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 453

³⁸¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 207

girmesi, Sovyetler Birliği'nin Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na olan bağlılığında bir zayıflama eğilimi göstermesine neden olmuştur. Savaşın, doğudan Batı Avrupa'ya ve Balkanlar'a kayması, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki zaten kırılan olan iş birliğinde ciddi sorunlar yaratmıştır. Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar üzerindeki etkisinin genişlemesinden duydukları endişeyi ifade etmişlerdir. Sovyetler Birliği ise, Almanya'nın artık kendi güvenlik alanına müdahale ettiğini düşünmüştür. Buna rağmen, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgili tutumu değişmemiştir ve bu, 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de Adolf Hitler ile V.M. Molotov arasında gerçekleşen görüşmelerde açıkça görülmüştür³⁸². Alman Hükümeti 12-13 Kasım 1940 tarihlerinde Berlin'de gerçekleştirilen Sovyet-Alman müzakereleri sırasında, Sovyetler Birliği'ni Mihver Devletleri (Almanya, İtalya ve Japonya) tarafından belirlenen genişleme programını kabul etmeye ikna etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği Üçlü Pakt'a katılmaya davet edilmiş, ancak Sovyet Hükümeti, Hitler'in bu provokasyonunu kesin bir şekilde reddetmiştir. Müzakerelerde Joachim von Ribbentrop, Türkiye ile ilgili görüşlerini şöyle paylaşmıştır: "Türkiye, İngiltere ve Fransa ile müttefiktir. Ancak Fransa mağlup oldu ve İngiltere'nin müttefik olarak güvenilirliği şüpheli hale geldi. Türkiye, İngiltere'ye olan taahhütlerini, tarafsızlık ilkesini aşmayacak şekilde dikkatli bir biçimde sınırlandırdı. Bu bağlamda, Ribbentrop, Sovyetler Birliği'nin Türkiye meselesindeki çıkarlarını Molotov ile nasıl ele almak istediğini tartışma arzusunda olduğunu belirtti. Savaşın kısa sürede sona erdirilmesi yönünde bir çıkar gözetilerek, Türkiye'nin İngiliz etkisinden kurtarılmasında önemli bir rol oynanması gerektiği düşünülmektedir. Bu durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda bir kesinlik olmamakla birlikte, İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği ve Japonya'nın belirlediği ana siyasi strateji çerçevesinde, Türkiye üzerinde bu yönde bir etki yaratma fırsatının bulunabileceği değerlendirilmektedir"³⁸³. Ribbentrop, aynı zamanda Türk yetkililerle konuyu doğrudan ele almadığını, ancak kısa süre önce Türk büyükelçisiyle gerçekleştirdiği görüşmede, Türkiye'nin kesin tarafsızlık politikasını memnuniyetle karşıladıklarını ve Türk toprakları üzerinde herhangi bir iddialarının olmadığını ifade ettiğini belirtmiştir. Ribbentrop Sovyet mevkidaşına "Sovyetler Birliği'nin Montrö Sözleşmesi'nden duyduğu memnuniyetsizliği anlıyoruz. Biz de aynı görüşteyiz. Montrö Sözleşmesi, Sovyetler

³⁸² Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, F.059. L.1. S.315. d.2165. s. 80-83

³⁸³ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (1995). Dış Politika Belgeleri Cilt 23. 1940 - 22 Haziran 1941 Moskova: "Uluslararası İlişkiler", s. 98-99

Birliği'ni yeterince dikkate almamış ve Almanya'nın fikrini hiç sormamıştır. Montrö Sözleşmesi'nin ve Karadeniz Komisyonu'nun ortadan kalkması gerektiğine inanıyorum. Bunların yerine, özellikle ilgili devletler olan Sovyetler Birliği, Türkiye, İtalya ve Almanya'nın üzerinde anlaşılabileceği yeni bir düzenlemenin olması gerekmektedir" şeklinde dile getirmiştir. Ribbentrop'un belirttiğine göre Alman Hükümeti, Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz ülkelerine başka devletlerden daha fazla hak tanınması gerektiğini düşünmektedir. O görüşlerini: "Yeni anlaşmada, Sovyetler Birliği'ne özel haklar tanınmalıdır. Bu hakların nasıl ve hangi sırayla verileceği üzerinde düşünülmelidir. Amaç, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılan boğazlardan çıkışını sağlamaktır" şeklinde ifade etmiştir. İtalyanlarla bu konuda yapılan görüşmelerin tam bir anlayışla karşılandığını belirten Ribbentrop, "İlk olarak sorunun, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya'nın izlediği politikayı, Türkiye'nin -Doğu'nun tabiriyle- kendi imajını ve nüfuzunu koruyarak yükümlülüklerinden sıyrılmasını sağladığını; diğer yandan Türkiye'nin savaşın yayılmasını istemeyen ülkeler arasında yer almasına olanak tanıdığını" ifadelerini kullanmıştır. Buna ek olarak Bakan sözlerine, "Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin kaldırılmasını ve Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya için özel haklar içeren bir statü oluşturulmasına katkıda bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün bir şekilde güvence altına alınması mümkün olabilir" şeklinde devam etmiştir.³⁸⁴ Toplantının sonunda, Türkiye'nin mevcut yükümlülüklerinden muaf tutulması ve kademeli olarak Sovyetler Birliği ile iş birliğine çekilmesi yönünde anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca, Montrö Anlaşması'nın, Sovyet çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Yapılacak anlaşmaya göre Sovyetler, istedikleri zaman savaş gemilerini Boğazlardan sınırsız bir şekilde geçirme hakkına sahip olacaklardı³⁸⁵. Ancak, Karadeniz ülkeleri ile Almanya ve İtalya dışındaki diğer ülkelerin savaş gemileri, ilkesel olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdi. Bundan dolayı da stratejik öneme sahip Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen Hitler, Sovyetler'in taleplerinden rahatsızlık duymuş ve Berlin görüşmelerini takiben Sovyetler ile iş birliğini sonlandırma kararı almıştır. Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Kasım 1940'ta Londra'daki Sovyet elçisine bu görüşmelerin sonuçlarına ilişkin gönderdiği raporda şunları yazmıştır: "Görüşmelerden anlaşıldığı

³⁸⁴ Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı Arşivi, V. Pavlov tarafından kaydedilmiştir f. 558, op. 11. d. 297, s. 16

³⁸⁵ Aydın M, (2002) "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939–1945", Türk Dış Politikası, 1919–1980, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. s. 431-433

üzere, Almanlar, Romanya'nın güvenliğini garanti etme kisvesi altında Türkiye'ye el atmak istiyorlar ve Montrö Sözleşmesi'ni lehimize değiştirmeyi vaat ederek dudaklarımızı yağlamak istiyorlar ve bize bu konuda yardım teklif ediyorlar. Biz bunu kabul etmedik, çünkü öncelikle Türkiye'nin bağımsız kalması gerektiğine ve ikinci olarak da Boğazlar'daki rejimin Türkiye ile yapacağımız görüşmelerle iyileştirilebileceğine inanıyoruz. Almanlar ve Japonlar bizi Basra Körfezi ve Hindistan'a doğru itmeye çok hevesli görünüyordular. Biz ise, Almanya'dan gelen bu tür tavsiyeleri uygunsuz bulduğumuz için konuyu görüşmeyi reddettik”³⁸⁶.

Hitler, daha sonra, 17 Mart 1941'de Berlin'de Türk Büyükelçisiyle yaptığı bir görüşmede Kasım 1940'ta Berlin'de Sovyet hükümetinin temsilcileri yaptığı görüşmelerde izlediği politikayı itiraf etmiştir. Nitekim, Hitler Almanya'nın, Sovyetler Birliği'ni İngiltere'ye karşı büyük bir birleşmenin içine çekmek için her türlü çabayı gösterdiğini itiraf etmiştir. Nitekim, Berlin görüşmeleri sırasında Sovyet hükümeti Hitler'in önerdiği fetih programını tamamen reddetmiş³⁸⁷ ve Hitler Sovyetler Birliği'ni Üçlü Paktı sistemine çekmeyi başaramamıştır.

Sovyet hükümeti, Alman birliklerinin Finlandiya'dan çekilmesini ve Almanya'nın Balkanlar ve Orta Doğu'ya yayılmasını durdurma talebinde bulunmuştur. Ancak bu talepler karşılık bulmamış ve Alman orduları, Balkanlar ve Orta Doğu'da saldırgan politikalarını sürdürerek Sovyetler Birliği'nin güvenliğini doğrudan tehdit etmeye çalışmıştır. Hitler, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile yapılan görüşmenin ardından Sovyetler Birliği'ne karşı savaş kararı aldığını açıklamıştır. Sovyetler Birliği ise, Alman tehdidi altındaki bazı ülkelerle (Romanya ve Polonya ile) karşılıklı yardım anlaşmaları önermiş, ancak bu teklifler reddedilmiştir.

Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak saldırıda bulunma niyetinde olmadığını belirtmiş ve aksine, eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa, 1925 Türk-Sovyet Paktı uyarınca Sovyetler'e güvенеbileceğini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tutumundaki bu yumuşama, Almanya tarafından fark edilmiş ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının artmasından duyulan endişeyle birlikte, 17 Mart 1941 tarihinde Sovyetler'in Berlin görüşmelerinde Türkiye üzerinde

³⁸⁶ A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, **a.g.k.**, 134

³⁸⁷ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, 1995, **a.g.k.**, 115

ortaya koyduğu talepler Türk yetkililere sızdırılmıştır³⁸⁸. Böylece, Türkiye, Sovyet-Alman pazarlığına dair ilk bilgileri, 17 Mart 1941 tarihinde Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede aracılığıyla Hitler'in kişisel açıklamalarıyla almıştır. Sovyetler Birliği'nin taleplerini öğrenen Türk Hükümeti'nin talebi üzerine, Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941 tarihinde Türkiye'ye yönelik bir saldırı niyetinin olmadığını resmi olarak beyan etmiş, olası bir savaş durumunda Türkiye'ye saldıracağı yönündeki düşmanca söylentileri yalanlamıştır. Türkiye'ye, eğer saldırıya uğrarsa, Sovyetler Birliği'nin "tam anlayış ve tarafsızlıkla desteklenebileceği"³⁸⁹ teminatını vermiştir.

Kasım-Aralık 1940, Türkiye için önceki aylara göre çok daha gergin geçmiştir. Bunda ana etken, savaşan ülkelerin Balkanlar'daki konumlarını güçlendirmek için verdikleri yoğun mücadele olmuştur. Ocak 1941'de Almanya, Romanya ve Bulgaristan'ı işgal etmeye başlamış fakat buna İngiltere'nin yanıtı gecikmemiştir. 31 Ocak'ta W. Churchill, İ. İnönü'ye bir mektup göndererek Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Balkanlar'da artan gerilim, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'i şubat sonunda Ankara'da Türkiye'nin siyasi çevreleriyle, Dışişleri Bakanı Ş. Saraçoğlu ile bir dizi görüşme yapmaya zorlamıştır. Eden Atina üzerinden Ankara'ya gitmiş ve ardından görüşmelere Kıbrıs'ta devam etmiştir. Sovyet kaynaklarına göre Yugoslavya'daki darbeden sonra, Türkiye'de bazı milletvekilleri tarafından İngiltere'nin yanında derhal savaşa girme konusunda ısrar edilen toplantılar yapılmıştır. Ankara ve Kıbrıs görüşmeleri sırasında A. Eden, Türkiye'nin 1941 baharında savaşa girmesi için Ş. Saraçoğlu'na da baskı yapmıştır. Ancak Genelkurmay Başkanı F. Çakmak buna şiddetle karşı çıkmış ve Türkiye'nin bu zamanda savaşa girmesinin Türk halkına karşı işlenmiş bir suçla eşdeğer olduğunu belirtmiştir³⁹⁰.

Eden'in Ankara'daki görüşmelerinin sonuçları İngiliz Hükümeti'ni pek tatmin etmemiştir. Çünkü İngilizler bu durumda Türkiye'nin ancak sınırlarına doğrudan saldırı olması halinde savaşa gireceği yönündeki Türk tezini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bazı Sovyet diplomatlarına göre, İngilizlerin ortak bir sınır oluşturmak için Suriye'nin İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmesi konusunu Türk Hükümeti'ne sunmuştu. Şöyle ki, İngiltere, Türkiye'ye Suriye'nin kuzeyini vermeyi vaat etmiş, ancak Türkler, Fransızların

³⁸⁸ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), op. cit. 3, d. 299 s. 22. (SSCB Türkiye Büyükelçisi'nin görüşme kayıtları. Cilt 2, 25.04.1941 - 09.06.1941)

³⁸⁹ Dış Politika Belgeleri, 1995, **a.g.k.**, 121-122

³⁹⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 454

Bağdat demiryolunun Suriye topraklarından geçen bölümlerinin kendilerine verilmesi önerisine atıfta bulunarak bu teklifi reddetmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi S. Vinogradov'a göre, Türkiye'nin mevcut konumunun belirlenmesinde Papen'in Almanya'nın Türkiye'ye ³⁹¹yönelik saldırgan niyetleri olmadığına dair güvence vermesi de önemli bir rol oynamıştır. Papen'in Almanya'nın Türkiye'ye yönelik saldırgan bir niyeti olmadığına dair verdiği güvence, daha sonra Hitler'in İnönü'ye gönderdiği mesajda da teyit edilmiştir. Almanlar, ayrıca Türkleri Sovyet tehdidiyle korkutarak Türkiye'deki konumlarını güçlendirmeye çalışmışlardır³⁹². Fakat Almanya'nın Balkanlar'a doğru ilerlemesi Türkiye'yi endişelendirmeye başlamıştır.

2 Sovyetler Birliği 5 Mart 1941 Bildirisinin yayınlanmasından sonra da Türkiye'ye güvenmemeye devam etmiş ve Türkiye ile ilgili gizli bilgiler toplamayı sürdürmüştür. Bu bilgiler, Sovyet Büyükelçiliği tarafından Mayıs 1941'de "sadece resmi kullanım için" işaretlenmiş belgeler halinde yayınlanmıştır. Bu belgeler, Türk basınının Sovyetler Birliği ile dostluk açıklamaları yaptığını, ancak Doğu bölgelerinde sözlü anti-Sovyet propagandanın yayıldığını ortaya koymuştur³⁹³. Nitekim, Sovyet arşiv belgelerinde Almanya'nın Türkiye ve Sovyetlerin ilişkilerine şüphe düşürmek için yalan haberler duyurduğu yer almıştır. Sovyet Yönetimi tüm bunları göz önünde bulundurarak Türk Hükümeti'ne aşağıdaki hususları sunmuştur:

- 1) Bu tür söylentiler Sovyetler Birliği'nin tutumuyla tamamen tutarsızdır.
- 2) Türkiye'nin gerçekten saldırıya uğraması ve topraklarını savunmak için savaşa girmek zorunda kalması durumunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında mevcut saldırmazlık paktı göz önüne alındığında, Sovyetler Birliği'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.

Bu açıklamayla bağlantılı olarak Türk Hükümeti, Sovyet Hükümeti'ne en içten teşekkürlerini ifade etmiş ve Sovyetler Birliği'nin benzer bir durumda kalması halinde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceğini belirtmiştir³⁹⁴.

³⁹¹ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 455

³⁹² A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, **a.g.k.**, 135

³⁹³ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 67

³⁹⁴ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 455

Bu dönemde uluslararası toplumda Almanların Balkanlar'a hatta Boğazlardan geçip Türkiye'yi işgal etmek istediklerine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştır. Nitekim, bununla ilgili Sovyetler Birliği Romanya krallığı tam yetkili temsilciliği birinci sekreteri S.S. Mihailov ile Romanya'daki Türkiye Cumhuriyeti Misyonu Birinci Sekreteri Hasan Nurelgin arasında yapılan görüşmede Nurelgin'in uluslararası durum hakkında bazı genel düşüncelerini ve Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazı tartışmıştır. Nurelgin'in sözleri, Irak'taki çatışmalarla ilgili olarak Türkiye'nin yaşadığı zorluklara, Suriye'nin zayıf konumuna ve Almanların bu durumu fırsata çevirmeye çalıştığına dikkat çekmiş ayrıca, Ege Denizi'ndeki tüm Yunan adalarının Alman işgali altında olduğu ve bu durumun Türkiye için risk oluşturduğu ifade etmiştir. Nurelgin'in İngilizlerin durumunun zorlaştığına ve Almanların İngiliz filosunu saf dışı bırakarak Akdeniz'de kontrolü ele geçirebileceğine dair öngörüler de bulunuyor. Bu durumda, Türkiye'nin Almanlara teslim olmaya zorlanabileceği ve bu sürecin tek bir kurşun dahi atılmadan gerçekleşebileceği iddia edilmiştir.³⁹⁵

Türkiye'nin mevcut siyasi durumu ile ilgili değerlendirmeler Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi Vinogradov ile İngiltere Türkiye büyükelçisi H.M. Natchbull-Hugessen görüşmesinde de dile getirilmiştir. Görüşme çerçevesinde Vinogradov Türkiye'nin gelecekteki konumuna ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "...Türkiye'den İngiltere'nin müttefiki olarak bahsetmenin artık zor olduğu izlenimine sahip olduğumu, birçok kişinin bu ittifaktan geriye sadece sözde dostluğun kaldığını iddia ettiğini söyleyebilirim. Ancak Hugessen, Türkiye'nin İngiltere'ye bir ittifak antlaşmasıyla bağlı olduğunu ve bu antlaşmanın sadece bir kâğıt parçası olmadığını, Türk hükümetinin dış politikasının temelini oluşturan kesin bir politikanın ifadesi olduğunu yineledi. Ben ise, Türkiye'nin İngiltere ile dostluğunun yanı sıra Almanya ile de iyi ilişkilere sahip olduğuna dikkat çektim. Büyükelçiye Alman ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişini hatırlatarak, Türkiye'nin bu tür eylemlerinin İngiltere'den ziyade Almanya'ya yardım etme olasılığının daha yüksek olduğunu gösterdiğine işaret ettim." Hugessen ise, Türkiye'nin başka türlü davranamayacağını, zira Möntrö Sözleşmesi'nin Türkiye'yi savaş tehdidi altında olmadığı sürece ticaret gemilerinin geçişine gecikmeksizin izin vermekle yükümlü kıldığını belirtti³⁹⁶. Von Papen'in bana Almanya'nın Türkiye'den herhangi bir şey talep etme

³⁹⁵ Rusya Federasyonu Dış politika Arşivi. SSCB Romanya Krallığı tam yetkili temsilciliği birinci sekreteri S.S. Mihailov ile Romanya'daki Türkiye Cumhuriyeti Misyonu Birinci Sekreteri Nurelgin Arasında Yapılan görüşme f. 0125, on. 27, d. 5, l. 108-110. s. 122,

³⁹⁶ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 0132, l.242, k, 236, d. s. 199-201.

niyetinde olmadığını ve tek isteğinin Türkiye'yi savaşın dışında tutmak olduğunu söylediğini belirttim. Hugessen, von Papen'in Türklere karşı çok nazik olduğunu duyduğunu da söyledi. Von Papen'e göre, Türkiye'nin bağımsızlığını az ya da çok etkileyecek herhangi bir talebi Türkiye'nin reddedeceğinden emin olduğunu da ekledim. Hugessen şöyle dedi: "Bu kesinlikle doğru. Türkiye bağımsızlığını ve hayati çıkarlarını etkileyecek hiçbir koşulu kabul etmeyecektir"³⁹⁷.

Sonuç olarak, 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Giriş bölümünde Almanya ve Türkiye "bu antlaşmanın her iki ülkenin mevcut yükümlülüklerine saygı göstereceğini" belirtmiştir. Taraflar, toprak bütünlüğüne ve ulusal sınırların dokunulmazlığına saygı göstermeyi ve birbirlerine karşı düşmanca faaliyetlere yönelik doğrudan veya keskin girişimlerden vazgeçmeyi taahhüt etmişlerdir³⁹⁸.

Bundan sonra Türk devlet adamları ve özellikle Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Türkiye'nin Almanya ile olan dostluğunun İngiltere ile olan ittifakıyla çelişmediğini açıklamıştır. Antlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı İ. İnönü, Balkan olayları sırasında Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin ciddi sınavlardan geçtiğini belirtmiştir: "Türkiye'nin endişesini gören Führer Hitler, ülkemize dostluğunu ifade eden kişisel bir mektup yazdı ve ben de hükümetin tavsiyesi üzerine kendisine cevap verdim ve daha sonraki yazışmalarımız, 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Antlaşması'nda somutlaşan karşılıklı güven ortamını yarattı"³⁹⁹.

Sovyet Büyükelçiliği'nin gizli belgelerine göre, Türk-Alman Antlaşması'nın imzalanması Türkiye'nin çıkarları açısından değerlendirildiğinde Türk diplomasisi büyük bir zafer kazanmıştır⁴⁰⁰. Şöyle ki, Türkler, Almanya ile dostluğu İngiltere ile müttefiklik ilişkileriyle birleştirerek ülkeyi şimdilik savaşın dışında tutmayı başarmışlardır. Ruslar“aslında bu antlaşmanın imzalanması, Almanların Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı hazırlığı zincirinin son halkasıydı” şeklinde yorumlamışlardır⁴⁰¹. Antlaşmanın imzalanmasından 1 ay öncesinde Sovyetler Türkiye ile Almanya arasında görüşmeler

³⁹⁷ Rusya Federasyonu Dış politika Arşivi , SSCB'nin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi C. Vinogradov ile Birleşik Krallık Türkiye Büyükelçisi H.M. Natchbull-Hugessen arasında görüşme. f. 0132, op. 24a, k. 236, d. 8, s. 10-25.

³⁹⁸ Armaoğlu, F., 2018, **a.g.k.**, 167

³⁹⁹ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920 – 1973,(1993), c.2. Ankara: TBMM Kültür , Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, s. 20

⁴⁰⁰ 1999, Rusya ve Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 456

⁴⁰¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 235

yapıldığına dair söylentiler duymuş ve Türkiye'nin mevcut pozisyonu ile ilgili Vinogradov ve İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Huggesen'e fikirlerini sormuştur. Cevabında bunun mümkün olmadığını ancak Almanların özellikle ekonomik alanda Türklerle bağlarını güçlendirmeye çalıştıklarını söylemiştir.⁴⁰²

19 Haziran'da Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Aktay ile görüşmesinde yeni antlaşmanın Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki ilişkilerde ne gibi değişiklikler getirdiğini sormuştur. Aktay, antlaşmanın bu ilişkilerde herhangi bir değişiklik getirmediğini söylemiştir. O, Antlaşmanın amacının Türkiye için barış ve huzuru sağlamak olduğunu ifade etmiş ve "Türkiye tüm komşularıyla ilişkilerinde tarafsız kalacaktır" diye yanıt vermiştir⁴⁰³. Aktay, Molotov'un Türkiye'nin durumunun son zamanlarda oldukça zor olduğunu, her tarafının ateşle çevrili olduğunu dikkate alacağını umduğunu ifade etmiştir. O, şimdi, antlaşmanın imzalanmasından sonra ülkedeki mevcut barış ve sükunet durumunun korunacağını umut ettiğini belirtmiştir⁴⁰⁴.

Türk-Alman Paktının imzalanmasından dört gün sonra, 22 Haziran 1941'de Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmış ve dünya savaşı yeni bir aşamaya girmiştir⁴⁰⁵. Sovyet-Alman Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın coğrafyası büyük ölçüde genişlenmiş ve çatışmalar Türkiye sınırlarına kadar ulaşmıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması Türkiye'ye yönelik saldırı tehdidini bir ölçüde azaltıp diplomatların yükünü hafifletirken, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesi Boğazlar sorununu yeniden ağırlaştırmış ve Türkiye'nin tarafsızlığını koruma sorununu zorlaştırmıştır. Nitekim, savaşan ülkelerin stratejik planları, Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa dahil etme mücadelesini de içermiştir. Ve bu mücadele o kadar ciddi bir hal almıştır ki, savaşın gidişatı ve hatta zafer bile Türkiye'nin hangi tarafta yer alacağına bağlı bir hal almıştır.

Türkiye ise, daha savaşın ilk haftasında, daha doğrusu 26 Haziran 1941'de hem Almanya'ya hem de Sovyetler Birliği'ne karşı tarafsızlığını bir kez daha ilan ettiği özel bir nota yayınlamıştır. Daha sonra bu "tarafsızlığın" tam olarak ne anlama geldiğini

⁴⁰² Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi , f. 0134, on. 24a, madde 236, d. 7, s. 288-292.

⁴⁰³ Dış Politika Belgeleri, 1995, **a.g.k.**, 178-179

⁴⁰⁴ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, **a.g.k.**, 546

⁴⁰⁵ SSCB Dış Politika Dökümanları, 1974, **a.g.k.**, 547

sorulduğunda, Sayın Aktay "tarafsızlığın" Türkiye'nin çatışmadaki her iki tarafla da aynı ilişkiyi kurmaya çalışacağı anlamına geldiğini açıklamıştır⁴⁰⁶.

Türk kamuoyunu rahatlatmak isteyen Sovyet hükümeti, 1940 yılında Almanlarla yapılan müzakerelerde Sovyet pozisyonunun özünü inkâr eden açıklamalar yayınlamıştır. Molotov'dan 22 Haziran 1941 tarihli Molotov'un açıklamasında ve 27 Haziran'daki TASS'ın tekdibinde, "Hitler'in bildirisinde Sovyetler Birliği'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki hayali iddiaları ve Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ı işgal etmeye yönelik hayali niyetleri ile ilgili kışkırtıcı yanlış ifadeleri" ve Türk gazeteleri tarafından Sovyetler Birliği'ne yönelik iftiralara "şiddetle reddedilmiştir"⁴⁰⁷. İngiliz çevrelerinden gelen bilgilere göre Türkler, Alman-Sovyet savaşının belli bir döneminden sonra İngiltere'nin Almanya ile uzlaşmacı bir barışı kabul edeceğini ve Türk hükümetinin arabulucu rolü oynayacağını düşündürmüştür. Türkiye'nin bu umutları sadece İngiltere'nin tutumuyla değil, aynı zamanda Almanya'nın "Yıldırım Savaşı" planlarının başarısızlığa uğramasıyla da sarsılmıştır.

Belgelere göre, 1941 yılında Türk ordusu Sovyetler Birliği sınırında kısmi bir seferberlik gerçekleştirmiştir. Bu eylemler Moskova'yı büyük ölçüde tedirgin etmiş, Stalin Türkiye'nin tarafsızlığından emin olmadığını belirtmiştir⁴⁰⁸. Buna ek olarak, Temmuz 1941'de Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi S. Vinogradov, V. Molotov'a bir rapor sunmuştur. S. Vinogradov, Molotov'a Türkiye'nin gelecekteki konumunun büyük ölçüde Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki düşmanlıkların gidişatına bağlı olacağını söylemiştir. O, Almanların ciddi başarılar elde etmesi durumunda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa doğru dan katılmasa Kafkasya'da toprak elde etmeye çalışacağını belirtmiştir. Ona göre Türk Hükümeti mümkün olduğunca uzun bir süre savaşan ülkeler arasında manevra yapma politikası izlemeye izleyecekti. Bu durumda Türklerin, İngiltere ile ittifaklarını bozmayacakları, Üçlü Pakta katılmayacakları ya da askerlerin ve savaş malzemelerinin Türk topraklarından geçmesine izin vermeyecekleri neredeyse kesin olarak nitelendirilmiştir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁶ Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), op. 3, , d. 297, s. 22 (Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği'nden alınan mektuplar. 16.01.1941 - 22.12.1941), l. 63

⁴⁰⁷ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (1998). Dış Politika Belgeleri 2. kitap, 2. bölüm. 2 Mart 1941 - 22 Haziran 1941. Moskova: "Uluslararası İlişkiler, s. 112-112

⁴⁰⁸ Dış Politika Belgeleri, 1998, **a.g.k.**, 119-120

⁴⁰⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 215

Fakat yine de Sovyet diplomatlarına göre, Türk-Alman Antlaşması (1941) Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasını kolaylaştırmış ve Türkiye'nin resmi tarafsızlığı SSCB'nin çıkarları aleyhine olmuştur. Hatta, diplomatlara göre Türkiye, Almanya'ya başta krom olmak üzere değerli hammaddeler sağlamış, Montrö'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi hükümlerini Almanya lehine ihlal ederek topraklarında aktif faşist propaganda ve casusluğa izin vermiştir. Onlara göre, Türk yetkililer, daha da ileri giderek Hitleri memnun etmek için Gestapo ile birlikte Ankara'da Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemişlerdir. Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne karşı Pan-Türkist faaliyetler teşvik edilmiştir. Buna karşın Papen'in hükümetine bildirdiğine göre, Cumhurbaşkanı İnönü 1942'nin başında kendisine "Türkiye'nin Rus devinin yok edilmesiyle yakından ilgilendiğini" ve "Türkiye'nin şu andaki tarafsız konumunun Mihver ülkeleri için birçok yönden İngiltere'den daha elverişli olduğunu" temin etmiştir⁴¹⁰.

Almanların Sovyetlere saldırmasından sonra 12 Temmuz 1941'de İngiltere ile bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. 1 ay sonra Sovyet ve İngiliz ordularının İran'a girmesi Türkiye'yi endişelendirmişti. Her iki devlet 10 Ağustos'ta Türkiye'yle ilgili ortak bir bildiri yayınladı: "Sovyet Hükümeti, Montrö Sözleşmesi'ne sadakatini teyit eder ve Türk Hükümeti'ne Boğazlar konusunda saldırgan bir niyeti ve iddiası olmadığı konusunda güvence verir. İngiliz Hükümeti gibi Sovyet Hükümeti de Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak dokunulmazlığına titizlikle saygı göstermeye hazırdır. Türk Hükümeti'nin savaşa dahil olmama arzusunu tam olarak anlayan Sovyet Hükümeti ve İngiliz Hükümeti, yinede, herhangi bir Avrupalı Güç tarafından saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye her türlü yardım ve iş birliğini sağlamaya hazırdır."⁴¹¹ Sovyet-İngiliz ortak beyanatının amacı Almanya'nın Türkiye üzerindeki etkisini azaltmaktır.⁴¹²

1941 yılı Eylül ayı sonlarında Moskova'da Amerika, Sovyetler Birliği ve İngiltere temsilcilerinin katıldığı konferansta, İngiliz temsilcisi Beaverbrook Stalin ve Harriman'a Türklerin ilgisini kazanmak için birşeyler yapılması gerektiğini söyledi. Stalin bunun Türkiye'nin Almanya tarafına geçmemesi için iyi fikir olduğunu vurguladı; ancak Türkiye ile İngiltere arasında ittifakın olmadığını, sadece tarafsızlık olduğunu söyledi. Ve

⁴¹⁰ Dış Politika Belgeleri, 1998, **a.g.k.**, 134

⁴¹¹ Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın Uluslararası Belgeleri.(1943) Cilt I. 1941, Askeri-politik., Moskova: V.I. Lenin adına Kızıl Ordu Lenin Akademisi.s. 28

⁴¹² Reşevskiy O.A., (2004), Stalin ve Chörçill. Görüşmeler,Tartışmalar.Belgeler, Yorumlar., Moskova:, s. 10

onlara yardım etmek için, yardımın boşa gitmeyeceğine dair güvencelerin olması gerektiğini vurguladı. Baverbrook İttifakı yeniden canlandırmak istediklerini, Türkler'den şikâyet etmeye hakları olmadığını, bazı yükümlülükleri kendileri yerine getirmediklerini söyledi. Stalin de Türkiye'nin Bulgaristan ve Almanya ile ittifakından kaygılandığını söyledi.⁴¹³

Almanya'nın Stalingrad ve Kafkasya taarruzuna başlamasıyla durum daha da gerginleşmiştir. Bundan sonra Türkiye yaklaşık 750.000 askerini Batum bölgesinde Sovyet-Türk sınırına yerleştirmiştir. Türkiye'nin Alman tehlikesine karşı savunma amaçlı yaptığı bu askeri tedbir Sovyetler tarafından propagandaya sebep olmuştur. Sovyet tarih yazımındaki birçok değerlendirmeye göre Türkiye, Stalingrad'ın düşmesinden hemen sonra Almanya'nın yanında savaşa girmeyi hazırlanmıştır⁴¹⁴. Sovyet istihbaratına göre Ağustos 1942'de Saraçoğlu, Başbakan olarak göreve başladıktan hemen sonra von Papen'e "bir Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini tutkuyla arzuladığını", hatta İngilizler için yazan gazeteci Hüseyin Cavit Yalçın'ın bile kendisinden farklı düşünemeyeceğini" ve "Rusya sorununun Almanya tarafından ancak Rusya'da yaşayan tüm Rusların en az yarısının öldürülmesi halinde çözülebileceğini" söylemiştir⁴¹⁵. Moskova Konferansı'nda Müttefiklerin zaferinden sonra yapılacak sınır değişikliklerine değinen Stalin, Türkiye'ye tarafsızlığını koormak şartıyla bazı yerlerin verilebileceğini söyledi. "Türkiye, tarafsızlığına karşılık olarak Oniki Ada'yı, Bulgaristan'ın Burgaz'ın güneyindeki Türk nüfuslu bölgesini ve belki de Suriye'deki bazı toprakları alabilir. İzmir gibi en önemli limanlarının çıkışlarını kapatan Ege'deki bazı adaların Türkiye'ye bırakılması da yararlı olacaktır."⁴¹⁶ Bu noktada Eden, Oniki Ada'nın uzun süredir Yunanlılar tarafından talep edildiğini, çünkü adaların nüfusunun Yunanlı olduğunu belirtti, ancak konunun bir şekilde tartışılması ve çözüme kavuşturulması gerektiğini kabul etti. Stalin ise Burgaz bölgesinin Bulgaristan'dan geri alınmasının Bulgaristan'ın savaş sırasındaki davranışları için bir ceza olacağını ekledi.⁴¹⁷ Eden daha sonra Türkiye konusunu yeniden gündeme getirdi ve Türkiye'yi Müttefiklerle daha yakın bir şekilde ilişkilendirmek nelerin

⁴¹³ Reşevskiy, 2004, **a.g.k.**, 19-22

⁴¹⁴(2000)Sistematik Bir Uluslararası İlişkiler Tarihi.Dört cilt halinde. 1918-1991. Cilt I. Olaylar 1918-1945. Editör: A. D. Bogaturov. Moskova. "Moskovsky Rabochiy", s. 80-83

⁴¹⁵ Anılar. Yazan: Franz Von Papen. Brian Connel tarafından çevrilmiştir. (Londra: André Deutsch. 1952. Sf. 599. 25s.) Almanca baskısı Der Wahrheit eine Gasse başlığını taşımaktadır. (Münih: Paul List Verlag. 1952. Sf. 660. DM 23.80.) s. 438

⁴¹⁶ Reşevskiy, 2004, **a.g.k.**, 25

⁴¹⁷ Reşevskiy, 2004, **a.g.k.**, 26

yapılabileceğini sordu. Stalin böyle bir sonuca ulaşmanın en iyi yolunun Türkiye'ye On İki Ada'nın vaat etmek olduğunu söyledi.

Daha sonra Eden, Türklerin Almanya'ya karşı tutumlarında son zamanlarda herhangi bir değişiklik olup olmadığını sormaya devam etti. Stalin, Türklerin Almanları sevmemelerine rağmen onlardan çok korktukları yanıtını verdi. Eden, Stalin'e Türklerin Alman birliklerinin kendi topraklarından geçmesine izin verip vermeyeceği konusundaki fikrini sordu. Stalin bu konudaki şüphesini dile getirerek bunun üzerine iyi düşünülmesi gerektiğini ifade etti.⁴¹⁸

4.3. Savaş sırasında Konferanslar ve Boğazlar

Türk Hükümeti özellikle Sovyetlerin savaşa girmesinden sonra ülkeyi savaş dışında tutmayı ve barışı sağlamayı dış politikanın en önemli ilkesi haline getirmiştir.⁴¹⁹ Fakat Türkiye'nin tarafsızlığının kabul edilebilir olduğu bir aşamada bile, Müttefik Güçlerin liderleri arasında Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği konusunda tartışmalar yapılmıştır. Nitekim, Churchill, Eylül 1941'de Stalin'e gönderdiği mesajlarda Türkiye'nin ordusunun güçlendirileceğini belirtmiştir. Stalin ise, 3 Ekim 1941'de yazdığı bir mektupta, Sovyetler Birliği'nin sınırlı kaynakları göz önüne alındığında İngiliz hükümetinin Türkiye'ye proaktif bir şekilde yaklaşmasını umut ettiğini dile getirmiştir.⁴²⁰

Müttefiklerin Kasım 1942'de Kuzey Afrika'ya çıkarma yapmasının ve Kızıl Ordu'nun Stalingrad'da karşı saldırıya geçmesinin ardından, Churchill Türkiye'nin savaşa katılma zamanının geldiğine karar vermiştir. Onun planlarına göre, Türkiye Balkanlar'da Almanlara karşı yürütülen operasyonlarda önemli bir rol oynayacaktı. Kasım 1942'nin sonunda Roosevelt ve Stalin, Churchill'in bu görüşüne katıldıklarını bildirmişlerdir.⁴²¹ Bu çerçevede Kazablanka'da 14-24 Ocak 1943'te toplanan Kasablanka Konferansı'nda, Türkiye'nin savaşa hazır olup olmadığına dair şüpheler dile getirilmiş, ancak yine de Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi için inisiyatif alınması düşünülmüş ve bu nedenle Churchill'in Türkiye'ye gitmesi kararlaştırılmıştır. Roosevelt'in özel temsilcisi G. Hopkins, Churchill'in Türkiye'nin “inatçı” tutumunu değiştirememesi halinde, Rusya'nın

⁴¹⁸ Reşevskiy, 2004, **a.g.k.**, 27

⁴¹⁹ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 78

⁴²⁰ Dış Politika Belgeler, 2000, **a.g.k.**, 80

⁴²¹ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1941-1945. Belge koleksiyonu: 6 cilt halinde. Moskova: Politizdat, 1984, s. 217

Boğazlar konusundaki davranışlarını kontrol edemeyeceğini belirtmiştir. Ancak Kazablanka Konferansından sonraki ikinci gün, Türkiye'nin savaşın dışında kalmayı istediği açıklanmıştır⁴²².

30 Ocak-1 Şubat 1943'te Adana yakınlarındaki Yenice istasyonuna gelen Churchill, Türkiye'nin Ağustos 1943'ten önce savaşa katılması gerektiğine ve İtalya'nın yenilgisinin Almanya'nın Balkanlar'daki gücünü zayıflatacağını belirtmiştir. Şöyle ki, Türkiye, Müttefiklerle savaşa katılma fikrini ilkesel olarak olumlu karşılamıştır. Türkiye'nin Müttefiklere katılması durumunda, Churchill, İngiliz ordusundan yardım sözü verirken, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'yi desteklemesini ummuştur. Ayrıca, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde, İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Türk topraklarının bütünlüğünü ve dokunulmazlığını koruma veya yeniden garanti etme taahhüdünde bulunmuştur. Bunun yanı sıra, savaş sonrası düzenle ilgili çeşitli konularda Türkiye'ye destek vermeye hazır olduklarını açıklamıştır⁴²³. Ancak Türkler, tarafsızlıklarını sürdürme konusundaki kararlılıklarını koruyarak, savaşa girmekten kaçınmış ve Almanya'nın tepkisinden endişelenmişlerdir. Bundan dolayı Churchill, Türkiye'nin tarafsızlığının hem Türkiye'nin hem de Müttefiklerin çıkarına olduğunu ve İngiltere'nin Türkiye'nin tarafsızlığının nedenlerini anladığını açıklamak zorunda kalmıştır. Churchill, Stalin'e yazdığı bir mektupta, Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne yakın olduğunu ve muhtemelen 1943 sonunda, hatta daha önce savaşa katılacağını söylemiştir. Ancak Türk Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak, Nisan 1943 ortalarında Ankara'da İngiliz kuvvetlerinin Başkomutanı General Wilson ile yaptığı görüşmeler sırasında, "Türkiye'nin sadece bir saldırıya uğradığında savaşacağını" belirtmiştir⁴²⁴.

4.3.1. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Politikası ve Baskısı

16 Haziran 1943 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi S.A. Vinogradov ile Türkiye Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu arasında gizli bir görüşme yapılmıştır. Görüşmenin ana konusunu, Türkiye'nin Romanya'ya ait iki motorlu geminin onarımına izin verip vermeme meselesi oluşturmuştur. Vinogradov, Menemencioğlu'na

⁴²² Hasanlı, 2011, a.g.k., 90

⁴²³ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1941-1945, a.g.k., 220

⁴²⁴ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1941-1945, a.g.k., 230

Türk hükümetinin Romanya gemilerini onarmayı kabul etmesinin doğru olup olmadığını sormuştur. Menemencioğlu ise Montrö Sözleşmesi ve uluslararası hukuka uygunluk konularını gündeme getirmiştir. Savaş zamanında Montrö Sözleşmesi, askeri olmayan gemilerin Boğazlardan geçişini yasaklamamış ve bu nedenle Romanya gemilerinin onarımını reddetmenin savaş zamanındaki gemi trafiğini sınırlamak anlamına gelmediğini savunmuştur. Buna karşın, Vinogradov, Türkiye'nin Romanya gemilerini onarmasının uluslararası hukuki bir zorunluluk olup olmadığını sormuştur. Cevap olarak, Menemencioğlu, Romanya ile iyi ilişkileri koruma gerekliliğini vurgulamış ve Romanya'nın Türkiye ile ilişkilerini bozabileceğini düşünmüştür. Vinogradov, Romanya gemilerinin Karadeniz'deki düşman filosunu takviye etmesini siyasi bir eylem olarak görmediğini ve Türkiye'nin bu gemilere izin vermesini istemiştir. Menemencioğlu, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını ve uluslararası hukuka olan bağlılığını savunmuş ve bu politikanın sık sık tatsızlıklara yol açabileceğini kabul etmiştir. Vinogradov ise, uluslararası hukukun Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin düşmanlarının donanmasını güçlendirme yükümlülüğü getirmediğini ifade etmiştir. Görüşme sonunda, Menemencioğlu, uluslararası hukuk uzmanlarından belgenin uluslararası hukuki dayanaklarını araştırmalarını istemiş ve bu konuda daha fazla açıklama yapmayı reddetmiştir⁴²⁵.

Türkiye'ye yönelik olumsuz bir değerlendirmede Büyükelçi S. Vinogradov tarafından 16 Temmuz 1943 tarihinde V.M. Molotov'a gönderilen bir mektupta ifade edilmiştir. Vinogradov mektubunda değişen uluslararası durumla bağlantılı olarak, Türkiye'nin tarafsızlığının artık olumsuz bir faktör haline geldiğini ve Türkiye'nin, Müttefiklerin Balkanlara yönelik askeri operasyonlarını engelleyen bir engel olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. O, bu doğrultuda Sovyetler Birliği'nin, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye aynı anda baskı yapmasını önermiş ve "Eğer Türkiye reddederse, bu bizim için "yararsız" olmayacaktır. Zira Türkiye'ye yönelik taleplerimizi artırarak zamanı geldiğinde bu talepleri Türkiye'ye sunabileceğiz"⁴²⁶ şeklinde bir düşünce öne sürmüştür.

İtalya'nın yenilgisi ile birlikte Müttefiklerin stratejisinde bir değişiklik olmuştur. Özellikle Churchill, Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması fikrini ısrarla savunmuştur. Ona göre, Müttefikler, Avrupa'ya İtalya ve Balkanlar'dan girecekler ve Sovyet kuvvetleri Doğu'dan ilerleyecekti. Bu yeni durumda, Türk hava üslerini kullanmak ve Türkiye'nin

⁴²⁵ Rusya Başbakanlık Arşivi, f.06, op,5, d,373 s. 32

⁴²⁶ RBA, 1943, a.g.k., 90

askeri gücünü artırmak gerekecekti. Ancak Sovyet yönetimi, İngiliz ve Amerikan birliklerinin Sovyetlerden önce Balkanlara girmesini istememiştir⁴²⁷.

Molotov, Türk Büyükelçisi Açıkalin`la 4 Ağustos 1943'te yaptığı görüşmede Türk-Sovyet ilişkilerinde son zamanlarda herhangi bir önemli olumlu gelişme yaşanmadığını belirtmiştir. Molotov, Türkiye'nin tarafsızlığının devam ettiğini ve bu durumun Türkiye'nin yararına olup olmadığını görmeleri gerektiğini örtülü bir tehditle ifade etmiştir. Molotov Türkiye'nin segilediği tarafsızlık politikası ve Almanya'yla olan ilişkilerinin Türk Sovyet münasebetlerine nasıl etki ettiğinin açıklanmasını istemiştir. Açıkalin, Molotov'un Türkiye'nin tarafsızlığını ve ilişkilerini olumsuz bir şekilde değerlendirdiği sözlerine dikkat çekmiş ve bu sözlerin anlamını anlamaya çalışmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Almanya ile tarafsızlık ilişkisinin Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyemeyeceğini ve Türkiye'nin savaşa girmemesinin Mihver yanlısı bir politika izlediği anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Molotov ise, sözlerini açıklamaya çalışmış ve Sovyetler Birliği'nin savaşa ilgili pozisyonunu belirtmiştir. Açıkalin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik şüphelerini anlamayacaklarını ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı sadakatsizlik yapmadığını ifade etmiştir. Buna karşın görüşmede Molotov, Türk politikalarının Sovyetler Birliği tarafından nasıl değerlendirildiğini ve Türkiye'nin tarafsızlık politikasının Almanya tarafından nasıl algılandığını açıklamıştır. Ancak Molotov, Türk hükümetine herhangi bir tavsiyede bulunma niyetinde olmadığını vurgulamış ve bu tür kararların yalnızca Türk Hükümetine ait olduğunu belirtmiştir⁴²⁸.

Müttefiklerin Doğu Cephesinde Müttefiklerin Almanya'yı durdurması ve Sicilya'nın ele geçirilmesinden sonra savaşın gidişatının değerlendirilmesi amacıyla 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Quebec'te bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta Türkiye'nin savaşa katılmasa bile Alman baskısına dayanabilmesi için silah ve malzeme yardımının devam etmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'den, Alman gemilerinin Boğazlardan geçirilmemesi ve Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulması talep edilmiştir⁴²⁹. Sovyetler Birliği, konferansta Türkiye'nin derhal savaşa girmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Sovyet liderlerine göre Türkiye'nin tarafsızlığı, Almanya'nın işine yaramakta ve Türkiye'den emin olan Almanya, tüm gücünü Sovyet cephesine odaklamaktaydı. Ancak, Almanya'nın Stalingrad'da yenilmesi ve savaşta

⁴²⁷ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 459

⁴²⁸ Rus İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi, f.06, op.5, d.33, s. 84-90

⁴²⁹ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1941-1945, **a.g.k.**, 230

avantajlı bir konuma gelmesi, Sovyetlerin bu argümanını zayıflatmıştır. Türk liderler ise Sovyetlerin ısrarının arkasında, savaş sonrasında yorgun düşmüş bir Türkiye'ye daha kolay baskı yapma düşüncesinin yattığı görüşü hakimdir.⁴³⁰

Quebec Konferansı'nda Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri dışişleri bakanları arasında Rusya'da bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Amerikan Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da bir araya gelmişlerdir.⁴³¹ Bu toplantıda Molotov, Türkiye'nin savaşa katılması konusundaki Sovyet isteğini yinelemiştir. Araştırmacı S. Deringil'e göre, bu konferansın Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısını başlattığına düşünmekteydi,⁴³² ancak Sovyet kaynaklarında başlangıçta Türkiye'ye yönelik ortak bir Müttefik politikasını tartışma önerisi İngiltere tarafından yapıldığı vurgulanmıştır. Eden ve Hull, Molotov'a itiraz etmemiş ancak Eden, Türkiye'yi savaşa zorlamak yerine kendi iradesiyle savaşa girmesinin daha faydalı olacağını savunmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ise Türkiye'nin savaşa girmesi yerine tarafsız kalmasını ve sadece hava üslerinin Müttefikler tarafından kullanılmasına izin vermesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Molotov, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu görüşüne karşılık, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'ye bu yönde bir emir verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁴³³ Molotov, Türkiye'nin savaşa katılmasının, Kızıl Ordu'nun Avrupa'ya ilerlemesini kolaylaştıracağına inanmaktaydı. Ancak İngiliz ve Amerikalı temsilciler, bu konuda farklı bir görüş benimsemişlerdir. Şöyle ki, Cordell Hull, Türk hava üslerinin ve iletişiminin kullanılmasının yeterli olacağını savunmuştur. Sovyetler Birliği'nin Müttefiklerin Balkanlar'a girmesini istemediği için Türkiye'nin zorunlu olarak savaşa dahil olmasını istemekteydi. 20 Ekim'de Churchill Müttefikler ise Türkiye'nin savaşa katılmasının büyük çaplı askeri yardım gerektireceğini ve Avrupa'ya yönlendirilen büyük bir çıkarma operasyonunun rotasını değiştireceğini düşünmüştür. Churchill Eden'e verdiği yanıtta, Sovyetlerin Balkanlar konusunda gerçek niyetlerini öğrenmeye çalışması talimatını vermişti.⁴³⁴ Konferans sonunda ise, Türkiye'den hava

⁴³⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı(1978) Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği. cilt 1. SSCB, ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanları Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943): Belgeler derlemesi . Moskova: Politizdat, s, 18

⁴³¹ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği.1978, a.g.k., 25

⁴³² Deringil S. Denge Oyunu. (2003). İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası. İstanbul, s, 204.

⁴³³ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği.1978, a.g.k., 29

⁴³⁴ İngiliz Dışişleri Bakanına şu hususları öğrenmek düşüyordu: "Ege Denizi üzerinden planlanan eylemlerimizin, Türkiye'yi savaşa dahil etmenin ve Çanakkale Boğazı ile İstanbul Boğazı'nın açılmasının onaylarını alabilir miyiz, böylece İngiliz deniz kuvvetleri ve ticaret gemileri Rus ilerlemesine yardım

üslerini kullanma izni almak ve yıl sonuna kadar Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmek için adımlar atmak kararı alınmıştır⁴³⁵.

27 Eylül 1943 tarihinde Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi S.A. Vinogradov ile Türkiye Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu arasında gizli bir görüşme yapılmıştır. Görüşmeye, İstanbul limanında gerçekleşen bir olay tartışılarak başlanılmıştır. Olay Almanya ve İtalya'ya iki madeni yağ transferi vakasını içermiştir. Türk Dışişleri Bakanı, söz konusu gemilerin yardımcı askeri gemi olarak kabul edilmediğini ve bu nedenle Boğazlar'dan geçişlerine izin verilebileceğini ifade etmiştir. Ancak, Sovyet Büyükelçi, bu gemilerin aslında askeri amaçlar için madeni yağ taşıdığını ve yardımcı askeri gemiler olduğunu savunmuştur. Görüşmede, aynı zamanda Türkiye'nin tarafsızlığını koruma görevinin önemi vurgulanmış ve Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında savaş sonrası dönemde barışın korunması belirtilmiştir⁴³⁶.

Moskova Konferansı'nın sonunda imzalanan Özel Gizli Protokol, üç büyük güç adına Türk hükûmetine "Türkiye'nin derhal savaşa katılması için" bir teklif sunulmasını öngörmüştür. 1 Kasım'da Molotov ve Eden, Türkiye'nin 1943 sonuna kadar savaşa katılması gerektiği görüşünü dile getiren ve aynı zamanda "Türkiye'den, Türk hava üslerinde kolaylıklar sağlayarak Müttefik kuvvetlerin kullanımına imkan sağlanması hakkında Türkiye Protokolünü imzalamışlardır. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi Vinogradov'a gönderdiği telegrafta protokol hakkında şöyle bir bilgi vermiştir: "Moskova'daki Üçlü Bakanlar Konferansı'nda Sovyet delegasyonu, savaşı kısaltmak için Türk Hükümeti'nin üç güç adına Türkiye'nin 1943 gibi erken bir tarihte savaşa girmesi yönünde bir teklifte bulunmasını önerdi. ABD delegasyonu, başkanlık direktiflerinin eksikliğine atıfta bulunarak bu konuda anlaşmaya varmaktan kaçındı. Bu bağlamda, yukarıdaki anlamda "Türkiye Protokolü" Konferans sonrasında sadece ben (Molotov) ve Eden tarafından imzalanmıştır"⁴³⁷.

edebilir ve sonunda biz de Ruslara Tuna'da bir destek sağlayabilir miyiz?" Churchill, böylece Türkiye'yi savaşa dahil etme önerisini Sovyetlerin "favori" Balkan stratejisini teşvik etmek için bir fırsat olarak gördü. Ancak kendi planlarını gerçekleştirmenin zorluklarını kabul ediyordu: "Politik nedenlerle Ruslar, muhtemelen büyük ölçekli bir Balkan stratejisi oluşturmamızı istemeyebilirlerdi." Ayrıca, Amerikan liderliğinin Balkanlar'daki operasyonun uygulanmasına karşı olumsuz tutumunu da hesaba katmak gerekiyordu. Bu nedenle, İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye konusundaki konferansta son derece dikkatli bir şekilde konuşuyordu. Churchill W, (1998), İkinci Dünya Savaşı, Halka Kapanıyor. Moskova: Terra- Kitap Kulübü, s. 174-175

⁴³⁵ 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) a.g.k., 460

⁴³⁶ Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, f.06, op.5, d.375, s. 46-52

⁴³⁷ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (2016). Dış Politika Belgeleri Cilt 26. 1943: 2 kitapta; 1 kitap. Ocak – Ağustos 1943. - 2. Kitap. Eylül – Aralık 1943. – Moskova: Polygraph-YUG, s. 98-99

Protokol, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler safında savaşa katılmasının son derece arzu edilir olduğunu kabul etmiş ve Türkiye'nin ilk fırsatta, İngiliz Hükümeti ve Sovyetler adına, 1943 sonundan önce savaşa katılmaya davet edileceğini belirtmiştir. Protokol ayrıca Türkiye'den, Türk hava üslerindeki gerekli tesislerin müttefik kuvvetlerin emrine verilmesinin derhal talep edilmesini öngörmüştür⁴³⁸. Görüldüğü üzere üç devletin maksadı Türkiye'den derhal hava üslerini kullanmasını talep etme ve daha sonra Türkiye'ye yıl sonundan önce savaşa girmesi için baskı yapma konusunda ikna etmeye çalışmak olmuştur. Bu çerçevede 11 Kasım'da ABD Büyükelçisi Harriman, Molotov'a bir mektup göndermiştir. Mektupta şunlar yazmıştır: "ABD Hükümeti, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmeyi kabul ediyor ve Türkiye'ye hava üslerinin hemen kullanımı konusunda bir talepte bulunmayı ve daha sonra Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa katılmasını talep etmeyi düşünüyor"⁴³⁹.

Eden, 25 Ekim'de Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir memorandumda, Türkiye'nin savaşa katılması gerekliliği konusunda askeri-stratejik argümanlar sunmuştur. Ancak, Türk hükümetinin pozisyonunu göz önünde bulundurarak, Eden, Türkiye'nin sadece Müttefiklerin Güneybatı Anadolu'daki hava üslerini kullanmasına izin verme konusunda ikna etmeyi ummuştur. Eden, bunun Türkiye'yi önce tarafsızlık pozisyonundan savaşa karşı bir duruşa ve ardından da savaşa katılmaya taşıyabileceğini düşünmüştür. Bu kapsamda Eden, Türklerin Müttefik operasyonları sırasında yardımcı olduklarını hatırlatarak, "Türkler, Ege'deki operasyonlarımız sırasında yararlı oldular, bazı adalara malzeme (sıvı yakıt dahil) ulaştırmamıza Türk topraklarını kullanmamıza izin verdiler ve savaş gemilerimizin Türk karasularındaki varlığına itiraz etmediler" diye not düşmüştür. Amerikalılar da Türkiye konusunda Sovyet önerisiyle uyumlu olmayan aynı tutumu benimsemişlerdir. Hell, Sovyet delegasyonunun savaşı bir an önce bitirme önerilerine alışıkin 28 Ekim tarihli bir memorandumda, tüm kaynaklarımızın Kuzey Fransa'da bir işgal hazırlığına, Akdeniz'dekilerin ise İtalya'daki saldırıya ayrıldığını vurgulayarak, ABD Hükümetinin tarafsız bir devlet olarak Türkiye'den hava üsleri ve ulaştırma tesislerinin kiralanmasından memnun olacağını bildirmiştir⁴⁴⁰. Ancak İngiliz ve Amerikalıların bu mütevazı istekleri bile sonuç vermemiştir.

⁴³⁸ Rusya İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi, f.059, op.10, d.17, s. 3

⁴³⁹ Dış Politika Belgeleri, 2016, **a.g.k.**, 106-107

⁴⁴⁰ 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 457

Türkiye'nin tarafsızlığı en çok Almanya'nın işine gelmiştir. Türkiye'nin bu politikayı sürdürmesi, Alman ve müttefik kuvvetlerin güney kanadını tehlikeden uzak tutmuş, Almanya için ticaret büyük ölçüde önemini korumuş ve Türkiye'de "Mihver" ülkelerinin istihbaratı faaliyet göstermiştir. Türkiye'nin tarafsızlığı, aynı zamanda Doğu Akdeniz ve Balkanlar'daki Alman askeri hâkimiyetinin korunmasına katkıda bulunmuştur.

Almanya ile karşılıklı anlayış, Sovyet politikasına duyulan güvensizliği daha da arttırmıştır. Büyükelçi Vinogradov, Molotov'a "Türkler genel olarak bize güvenmiyorlar, Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliği, ya da Akdeniz'e ulaşmak için Boğazlarla ilgili avantajlar talep edebileceğine inanıyorlar. Türkler, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e serbestçe ulaşmamızı gerektiren hayati çıkarlarının er ya da geç dikkate alınmak zorunda kalacağını farkındadırlar"⁴⁴¹ şeklinde bir bilgi vermiştir.

Almanya da Türkiye'nin tarafsızlığını korumak için Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik iddiaları ve Müttefiklerin bazı niyetleri hakkındaki bilgileri kullanmıştır. Örneğin, von Papen, Kasım 1943 başlarında N. Menemencioğlu'na Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak üzere akınan kararı iletmıştır.⁴⁴²

4.3.2 Tahran Konferansı

Moskova Konferansı'nın ardından Churchill, Stalin ve Roosevelt, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran'da bir araya gelmiştir. Konferansın ilk oturumu, 28 Kasım günü saat 16.00'da başlamış ve 19.30'da bitmiştir.⁴⁴³ Bu oturumda Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusundaki ısrarını sürdürmüş ve Türkiye'nin savaşa girmesinin, Boğazlar üzerinden Sovyetler Birliği'ne yardım sağlama olasılığı doğuracağını öne sürmüştür: "Şimdi, öncelikli hedefimiz Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmektir. Bu, Çanakkale ve İstanbul Boğazı üzerinden iletişim kurmamıza ve

⁴⁴¹ Dış Politika Belgeleri, 2016, **a.g.k.**, 119-120

⁴⁴² 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar)**a.g.k.**, 459

⁴⁴³ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1941-1945, **a.g.k.**, 265, 267

Karadeniz üzerinden Rusya'ya malzeme taşımamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca, düşmanla mücadele için Türk hava üslerini kullanabiliriz. Rodos ve diğer adaları işgal etmek için küçük bir kuvvet yeterli olacaktır. Bu sayede Ruslarla doğrudan temas kurabilir ve düzenli olarak malzeme gönderebiliriz. Karadeniz üzerinden bir rota açılırsa, güneydeki Rus limanlarına düzenli malzeme gönderme şansımız olur”⁴⁴⁴. Stalin de Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar edilmesinin faydalı olabileceğini belirtmesine rağmen, Türkiye'nin savaşa girmeme kararında direndiğini ve o tarihe kadar yapılan tüm tekliflere rağmen savaşa katılmayı düşünmediğini ifade etmiştir⁴⁴⁵. Bundan başka Stalin, Türkiye ile savaşa girmek için görüşmelerin ABD ve İngiltere tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Konferans kapsamında üç görüşme yapılmıştır. Birinci görüşmede öncelikli olarak Türkiye'nin savaşa katılması ele alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin savaşa katılmasının Çanakkale Boğazı üzerinden Sovyetler Birliği'ne malzeme taşıma ve Balkanlar'a erişim sağlanabilirdi. Böylece savaşın yürütülmesi ve stratejik hedeflere ulaşılması sözkonusu olabilirdi. 29 Kasım günü, ikinci görüşmede ise, Türkiye'nin savaşa katılmasının stratejik önemi ve bu konunun nasıl ele alınması gerektiği tartışılmıştır. Katılımcılar, Türkiye'nin savaşa katılması veya katılmaması durumunda ortaya çıkabilecek farklı durumları ve sonuçları değerlendirmişlerdir. Churchill, Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmek için izleyeceği stratejiyi açıklarken, gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın özellikle Boğazların statüsüyle ilgili olarak Türkiye'ye önemli siyasi sonuçlar doğurabileceği ifade edilecekti.⁴⁴⁶

Konferansta İngilizlerin Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etme veya zorlama sorumluluğunu üstlendikleri görülmektedir. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin savaşa katılması durumunda, bu kararın stratejik sonuçlarını ifade etmiştir. Nitekim, İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin savaşa katılmaması durumunda, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki haklarını kaybetme riskine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda İngilizler, Türkiye'nin savaşa katılması halinde kullanılabilecek askeri planlar üzerinde çalışmıştır. Bu planlar arasında Türk hava üslerinin kullanılması ve Rodos'un ele geçirilmesi gibi

⁴⁴⁴ Tahran. Yalta. Potsdam: Belgeler derlemesi(1971)Yayına hazırlayanlar Sh.P. Sanakoev, B.L. Tsybulevsky. - Moskova: Uluslararası İlişkiler, s. 78-79

⁴⁴⁵ “Stalin bu düşüncesini, “Türkiye’nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu” sözleriyle ifade etmiştir. Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s. 16.

⁴⁴⁶ Rusya Federasyonu Dışişleri Arşivi, f.0555, op1., d.,31, s. 9-10

operasyonlar yer almıştır. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ve Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması durumunda Bulgaristan'ı düşman olarak görüleceği ve bu durumun büyük siyasi etkileri olabileceği belirtilmiştir. Stalin, Overlord Operasyonu'nun ana ve belirleyici bir operasyon olduğunu belirtmiş ve bu operasyonun başarısını sağlamak için dikkatin başka konulara kaydırılmasını istememiştir. Stalin, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini ve bu durumun bölgedeki dengeyi değiştireceğini savunmuştur. Çünkü eğer Türkiye savaşa girerse, Mısır'da konuşlanmış olan Sovyet birlikleri ve hava kuvvetleri ilerleyebilecekti⁴⁴⁷.

Boğazlar konusu da 30 Kasım tarihli toplantıda Stalin tarafından gündeme getirilmiştir. Stalin ve Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasa, Sovyetler Birliği'nin denizlerdeki faaliyetlerine, stratejik çıkarlarına ve Boğazlar rejimine yeniden bakılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Stalin bu görüşmede kendi düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Rusya gibi büyük bir ülke Karadeniz’de sıkışıp kalmıştır ve buradan çıkış yolu yoktur. Boğazlar rejimi önce Sevr Antlaşması, ardından Lozan Antlaşması ve son olarak da Montrö Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. İngilizler başından beri Rusya’yı boğmak istemiştir, ancak İngilizler artık Rusya’yı boğmak istemiyorlarsa, boğazlar rejimini hafifletmeleri şarttır”⁴⁴⁸. Bu konuda Churchill de aynı fikirde olduğunu, Sovyet filosunun tüm denizlerde ve okyanuslarda serbestçe dolaşmasından yana olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

Üçüncü görüşme çerçevesinde Roosevelt, Türkiye'nin savaşa katılıp katılmayacağını henüz çözemediğini ifade etmiştir. Hopkins ise Türk desteğinin henüz Amerikan ordusu tarafından incelenmediğini ve İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesinin uygun olup olmadığından şüpheli olduğunu dile getirmiştir. Churchill ise, Türkiye'nin savaşa katılması ve Ege adalarının ele geçirilmesi stratejisinin önemini vurgulamıştır. Stalin de Türkiye'nin savaşa katılması durumunda Sovyetler Birliği'nin Mısır'da konuşlanmış birliklerinin ilerleyebileceğini belirtmiştir. Görüşme kapsamında Roosevelt, Türkiye'nin savaşa katılmasının Amerikan personeli ve kaynaklarını nasıl etkileyebileceğini açıklamış ve temkinli bir tutum benimsemesinin nedenlerini ifade etmiştir. Churchill, Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve Türkiye'ye silah yardımı önermiştir. Molotov, İtalyan ticaret donanması ve

⁴⁴⁷ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 234

⁴⁴⁸ Tahran, Yalta, Potsdam, 1971, **a.g.k.**, 156-157

⁴⁴⁹ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 234

deniz filosu konusunda bilgi istemiştir. Roosevelt, bu gemilerin savaş sonrasında Birleşmiş Milletler ülkeleri arasında paylaştırılması önerisini getirmiştir. Churchill ise, İtalyan gemilerinin Karadeniz'e sokulması ve Sovyet donanmasına yardım etmesi fikrini önermiş, bu öneri Sovyetler Birliği lideri Stalin ve ABD Başkanı Roosevelt tarafından desteklenmiştir⁴⁵⁰.

Türkiye meselesi Tahran Konferansı sırasında, 30 Kasım'daki öğle yemeği sırasında Molotov, Eden ve Hopkins arasında da gündeme gelmiştir. Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak için ortak bir yaklaşımın benimsenmesi ve Türkiye'nin bu teklifi reddetmesi durumunda karşılaşılabileceği sonuçları açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, İnönü'yü ikna etmek amacıyla onunla görüşmek istediğini ifade etmiş ve Stalin ile Roosevelt'in onayı halinde İnönü'yü davet etmeyi düşünmüştür. İnönü, Kahire'ye gelmeyi reddederse, müttefiklerin taleplerini Türkiye'ye bir temsilci heyeti aracılığıyla iletmek gerektiğini vurgulamıştır⁴⁵¹.

Molotov, Eden ve Menemencioğlu ile görüşmesinden sonra iyimser olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Hopkins Türkiye'yi savaşa çekme inisiyatifinin Sovyet hükümetinde olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin bu yönde bir adım atmamış olduğunu açıklamıştır.

Hopkins'e göre, Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla istekli olmamış ve Stalin Türkiye'nin savaşa katılma gerekliliğini hiçbir zaman dile getirmemiştir. O, Türkiye'yi savaşa çekmek için "Overlord" operasyonunun ertelenebileceğini savunmuştur. Molotov ise "Türkiye'nin savaşa çekilmesi "Overlord" planının ertelenmesine yol açarsa, Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesine karşı çıkacağını" ifade etmiştir. Sovyetler Birliği dışişleri halk komiseri Molotov Sovyetler Birliği'nin Türkiye büyükelçisi Vinogradov'a gönderdiği telgrafta Tahran konferansında Türkiye hakkında verilen nihai kararı şöyle açıklamıştır: "Eğer İnönü Kahire'ye gelirse, orada olmanız gerekecek, çünkü İnönü ile Türkiye'nin savaşa girmesini müzakere etmek gerekebilir. Churchill, Tahran'daki konferansta Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa katılmama kararı alması durumunda İngiltere'nin Türkiye'ye olan taahhütlerini gözden geçirebileceğini ve Montrö Sözleşmesi'ni yeniden düzenleme gerekliliğini

⁴⁵⁰ Rusya İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi.f.059, op.10. d.17, s. 18-19

⁴⁵¹ RİDPA, 1943, a.g.k., 20

savunabileceğini ima etmiştir. Churchill, Türkiye'nin çıkarlarını savunmayacağı konusunda uyarıda bulunmuştur⁴⁵².

Konferansta uygulamak üzere Roosevelt ve Churchill 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde Kahire'de Başkan İnönü ile bir araya gelmiştir. Churchill, İnönü'den 15 Şubat 1944'te Amerikan ve İngiliz hava gücünü kabul etmesini istemiş ve buna karşılık İnönü Türkiye'nin ordusunun zayıf oluşunu açıklamış ve silahlanma talebinde bulunmuştur. İngiliz-Amerikan-Türk liderlerinin Kahire görüşmeleri, 7 Aralık'ta İngiltere ile Türk halkını birleştiren ittifakın gücünden ve Türk halkı ile Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği halkları arasındaki yakın dostluktan söz eden resmi bir bildirinin yayınlanmasıyla sona ermiştir. Kahire'den dönen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu gazetecilere Türkiye'nin dış politikasının değişmediğini söylemiştir⁴⁵³.

Ocak 1944'te bir İngiliz askeri heyetinin Türkiye'de yaptığı temaslar sonuçsuz kalmıştır. Bundan dolayı İngiltere, 2 Mart'ta ve Amerika Birleşik Devletleri, 1 Nisan'da yardımı kesme kararı almıştır. Bu durum Türkiye'de bir güven bunalımına neden olmuştur. Haziran 1944 başlarında, Ankara'daki Alman deniz ataşesi ve Büyükelçi von Papen'in iddia ettiği gibi askeri olmayan iki geminin Boğazlardan Karadeniz'e geçmesiyle ilişkiler daha da gerilmiştir. Nitekim Almanya, gemilerinin Romanya'ya geçişi için Türklerden izin istemiş ve Türk Dışişleri Bakanlığı, Alman deniz ataşesinin askeri olmayan gemilerin geçişi konusunda verdiği güvenceyi yeterli bulmuş ve gemilerin bir kısmına Karadeniz'e geçiş izni vermiştir. Bu da Müttefiklerin tepkisine neden olmuştur. Dışişleri Bakanı, Alman gemilerinin geçişine izin verilmesi için önce Alman elçisi von Papen'in kişisel olarak bu gemilerin askeri olmadığına dair bir garanti vermesi gerektiğini belirtmiştir. Alman elçi bu garantiyi vermiş ve Dışişleri Bakanı gemilere izin vermiştir. Ancak Türk yetkililer, Alman elçisinin verdiği garantiye rağmen gemilerin askeri amaçlarla kullanıldığını tespit etmiş ve bu nedenle gemilere geçişine izin verilmemiştir⁴⁵⁴.

Türk Dışişleri Bakanı, Müttefiklerin Montrö Sözleşmesi'ne titizlikle uyulması taleplerini reddettiği için İngiliz Büyükelçi A. Kerr Türk Cumhurbaşkanı'na konuyu ve Churchill'in mesajını iletmiştir. Konu tartışılırken Menemencioğlu, İngiliz taleplerinin makul olmadığını savunmuş ve Başbakan Saraçoğlu bu nedenle Dışişleri Bakanı'nın

⁴⁵² RİDPA, 1943, a.g.k., 20

⁴⁵³ Hansanlı, 2011, a.g.k., 98

⁴⁵⁴ Hasanlı, 2011, a.g.k., 107

istifasını talep etmiştir. Yapılan incelemeler, gemilerin gizlenmiş askeri gemiler olduğunu ortaya çıkarmış ve İngiliz iddiaları doğru çıkmıştır. Bu nedenle gemilere Boğazlardan çıkış izni verilmemiş ve gemiler Karadeniz'e geri dönmüşlerdir. 25 Haziran 1944'te Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi, Molotov'a şunları yazmıştır: "Son birkaç gün içinde durum önemli ölçüde değişti, çünkü Alman gemilerinin Boğazlardan geçişi sorunu Müttefikleri tatmin edecek şekilde resmen ve alenen çözüldü. Dışişleri Bakanı istifa etti ve Bakanlar Kurulu Başkanı Türkiye'nin samimi iş birliği arzusu konusunda güvence verdi"⁴⁵⁵.

Bundan başka Müttefikler, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatından da memnun değillerdi. Bundan Roosevelt'in Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı 18 Mart 1944 tarihli bir mektubunda bahsedilmiştir. Roosevelt, daha sonra İnönü'ye yazdığı mektubun içeriğini Sovyetler Birliği lideri Stalin'e iletmiştir. Mektupta, Rusların Niğbolu'yu ele geçirerek Almanya'nın manganez kaynağına darbe vurduğu ve Türk kromunun Almanlar için önemli bir alternatif olabileceği vurgulanmıştır. Müttefiklerin baskısı altında, Türkiye 20 Nisan 1944'te Almanya'ya krom sevkiyatını durdurarak Müttefiklerle ilişkilerindeki en büyük sorunlardan birini çözmüş, ancak Müttefikler, bu adımın yetersiz olduğunu düşünmüştür. İngiliz Büyükelçisi A. Kerr, 25 Haziran 1944'te Molotov'a yazdığı bir mektupta, ikinci cephenin açılmasıyla durumun değiştiğini ve bu nedenle Türkiye'nin krom tedarikini ve diğer stratejik malların ihracatını %50 azaltmasının ardından Türk hükümetinin, Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri kesmeyi düşünmesi gerektiğini belirtmiştir. Büyükelçi, ancak bu şekilde Türkiye'nin son olaylar nedeniyle belirsiz ve karmaşık hale gelen politikasını netleştirebileceğine inanmıştır⁴⁵⁶.

Müttefikler, 1944 yılının ortalarında Türkiye'nin Almanya ile siyasi ilişkilerini kesmesini talep etmeye başlamışlardır. Müttefikler, bu adımla Sovyet uçaklarının Türk toprakları üzerinde uçuşuna izin vermesini, Türkiye'deki Alman ajanlarının ve Mihver sempatzanlarının çıkarılmasını ve Müttefiklere Türkiye'deki hava ve deniz üslerini kullanma fırsatı verilmesini istiyorlardı.⁴⁵⁷ Stalin, 17 Temmuz 1944'te Churchill'e gönderdiği bir mesajda oldukça kesin bir dille tavrını ortaya koymuştur: "Üç hükümetin de Kasım ve Aralık 1943'te Türkiye'ye savaşa katılma çağrısı yaptığını

⁴⁵⁵ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 240

⁴⁵⁶ Hasanlı, 2011, **a.g.k.**, 108

⁴⁵⁷ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 460

hatırlıyorsunuzdur. Bu yılın mayıs ve haziran aylarında Türk hükümeti ile yeniden müzakerelere başladık, ancak bu görüşmeler sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin bazı yarı tedbirler almasının, şu anda Müttefikler için herhangi bir faydası olacağını düşünmüyorum. Türk Hükümeti'nin Almanya'ya karşı belirsiz ve kaçamak bir tavır takındığı göz önüne alındığında, Türkiye'yi kendi haline bırakmak daha iyidir. Bu, Almanya ile savaş sonrası ilişkilerde özel haklar iddiasının da ortadan kalkacağı anlamına gelmektedir. Bu, Sovyet-Türk ilişkileri açısından olumlu bir gelişme değildir"⁴⁵⁸.

1944 yılının sonbahar aylarında diplomatik alandaki müzakerelerin merkezinde Boğazlar Meselesi önemli bir yer tutmuştur. 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da gerçekleştirilen görüşmeler sırasında, Winston Churchill ve Joseph Stalin arasında Türkiye ve Boğazlar üzerine kayda değer bir diyalog yaşanmıştır. Stalin, görüşmede ilk olarak Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemen haklarını tanıyan Montrö Sözleşmesi'ne işaret etmiştir. Stalin'e göre, sözleşme kapsamında Türkiye, Boğazlar üzerinde tam yetkiye sahipken, Sovyetler Birliği için bu söz konusu değildi. Sözleşme uyarınca Sovyetler Birliği'ne tanınan haklar, Japon İmparatorluğu'na verilenlerle eşdeğerdi. Stalin, mevcut koşullarda Sözleşmenin artık geçerli olmadığını ve bu nedenle revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Churchill ise, Türkiye'nin artık savaşa giriş hakkını yitirdiğini ifade etmiştir. Önceden Türkiye, Almanya'dan duyduğu korku nedeniyle savaşa katılmamış ve modern silahlara sahip olmaması sebebiyle savaşa girmemiştir. Bunun yanı sıra, Churchill, Türklerin modern silahları kullanma kapasitesinin yetersiz olduğunu ve yeterince eğitimli askerlerinin bulunmadığını dile getirmiştir. Stalin, Türkiye'nin Trakya bölgesinde mevcut durumda 26 tümen konuşlandığını belirtmiş, ancak bu tümenlerin hangi güçlere karşı toplandığı konusunda bir belirsizlik olduğunu ifade etmiştir. Churchill, Türklerin Bulgaristan'dan çekindiğini, çünkü Almanların Fransızlardan ele geçirdikleri silahları Bulgaristan'a verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Churchill, İngiliz politikasının amacının Rusya'nın sıcak denizlere ve büyük okyanuslara erişimini engellemek olmadığını, tersine bu durumun Rus-İngiliz dostluğunun bir parçası olduğunu söylemiştir. Disraeli ve Curzon politikalarının artık geçerli olmadığını vurgulayarak, Stalin'den Montrö Sözleşmesi'nde hangi değişikliklerin yapılması gerektiğine dair görüşlerini sormuştur. Stalin, Sözleşmede hangi değişikliklerin yapılması gerektiği ve yerine ne konması gerektiği konusunda net bir cevap veremese de, Sözleşmenin mevcut

⁴⁵⁸ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 243

koşullara uygun olmadığını ve Sovyetler Birliği için bir tehdit oluşturduğunu hissettiğini belirtmiştir. Büyük bir ülke olan Sovyetler Birliği'nin, Türkiye gibi küçük bir ülkenin Boğazları kapatabileceği ve bu durumun ihracat, ithalat veya savunma gibi önemli konuları tehlikeye atabileceği bir durumu kabul edilemez bulmuştur. Ancak, Türkiye'nin egemenliğine zarar vermek istemediklerini de vurgulamıştır. Churchill, Stalin'in bu görüşlerine genel olarak katıldığını, ancak konunun daha sonra yazılı bir anlaşma ile düzenlenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Böyle bir durumun, Türkiye'nin İstanbul'un talep edildiği izlenimini ortadan kaldırmak için önemli olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵⁹ Görüşmede, aynı zamanda Winston Churchill, Rusya'nın askeri ve ticari filolarının Akdeniz'e erişimine imkân tanınması gerektiğini de belirtmiştir. Bununla birlikte, bu süreçte Türkiye'nin endişelerini artırmamak için dikkatli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Churchill, eğer Sovyetler Birliği ve İngiltere bir araya gelip, Rus gemilerinin Akdeniz'e girişine izin verilmesi talebinde bulunacak olursa, İngiltere'nin bu talebe karşı çıkmayacağını ifade etmiştir. Sovyet tarafı, Türkiye politikası ve Türk Boğazları ile alakalı bir mevzuyu da gündeme taşımıştır. Bu bağlamda, Sovyet gemilerine Karadeniz Boğazları üzerinden serbest geçiş hakkının verilmesi ve Montrö Sözleşmesi'nin bu yönde yeniden değerlendirilmesi talep edilmiştir. Stalin bu hususta, "İngiltere'nin Akdeniz'e özel bir ilgisi bulunduğu gibi, Rusya'nın da Karadeniz'e özel bir ilgisi vardır," diyerek, Türk Boğazları'nın kontrolü ve geçiş hakları konusunda bir değişiklik isteğinde bulunmuştur. Ayrıca, Churchill, görüşmede İtalya ve Bulgaristan'da komünist hareketlerin güç kazanmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.⁴⁶⁰

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Boğazlar Sorunu'na yönelik tutumu, Boğazlarda barışı tesis etmek ve denetim hakkına sahip olmak için Litvinov tarafından kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır.⁴⁶¹ Bu rapor 15 Kasım 1944 tarihinde Stalin, Molotov, Dekanozov, Lozovski, Manuilski, Mayski ve Surits gibi önemli Sovyet yetkililerine sunulmuştur. Rapor, Boğazlarla ilgili tarihsel öneme sahip önceki çalışmaların temel alındığı bir çerçevede hazırlanmıştır. Raporda, Türkiye'ye tanınan ve Boğazlardan geçiş rejimini düzenleyen münhasır hakların iptal edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, raporda 1946 yılında sona erecek olan mevcut Boğazlar Sözleşmesi'nin süresinin önemine işaret

⁴⁵⁹ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 245-246

⁴⁶⁰ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 247-248

⁴⁶¹ M.Litvinov'un İ.Stalin, V. Molotov, V. Dekanozov, S. Lozovski, İ. Mayski'ye Boğazlar sorununa ilişkin yazdığı rapor, 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu, DPA, f,06, d.143, s. 43

edilmiş, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin onayı olmaksızın herhangi bir değişiklik yapmasının olanaksız olduğu vurgulanmıştır⁴⁶².

Maksim Litvinov raporunda Montrö Sözleşmesi'nde Türkiye'ye tanınan ve Boğazlar üzerindeki denetim hakkını içeren avantajlı maddelere yer verilmiş ve analiz edilmiştir. Litvinov, bu denetim hakkının sözleşmenin en kritik maddesi olduğunu vurgulamıştır. Sovyetler Birliği, Lozan Konferansı sırasında ve sonrasında Montrö Sözleşmesi'nde bu hakkın Türkiye'ye tanınması yönünde ısrarcı taleplerde bulunmuştur. Litvinov, özellikle Boğazların tahkim edilmesi ve silahlandırılması durumunda, denetim hakkının kıyıdaş ülkeler ve hak sahibi devlete ait olduğunu belirtmiş ve bu durumu 1915 yılında Rus hükümetinin müttefiklere ilettiği bir memorandum ile desteklemiştir⁴⁶³.

Maksim Litvinov, mevcut şartlar altında Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki fiili kontrolünün sonlandırılmasının yalnızca diplomatik yollarla mümkün olmadığını, bunun güç kullanımı veya tehdit gerektirebileceğini belirtmiştir. O, Türkiye'nin resmi kontrolünün devredilmesinin bir opsiyon olduğunu ancak Türkiye'nin rızası olmaksızın bu sürecin zorlu olacağını ifade etmiştir. Litvinov, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında Boğazlar üzerinde ortak denetim kurulmasının daha uygun olacağını savunmuştur. Litvinov liderliğindeki komisyon, Montrö'de kurulan rejimin kabul edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. O, Karadeniz devletlerinin Boğazlar üzerinde ortak bir denetimi kabul edilebilir bir alternatif olarak değerlendirmiştir. Bu senaryoya göre, Sovyetler Birliği denetim komitesinde dominant bir oy hakkına, dörtte üç oranına sahip olacaktı. Eğer Gürcistan ve Ukrayna da komisyona dahil edilirse, bu oran altıda beşe düşecekti. Komisyon, Boğazlar'daki geçiş düzenlemesinin, ortak denetim kadar önemli olduğunu öne sürmüştü ve Litvinov, Montrö Antlaşması'nda belirlenen kuralların revize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Litvinov'un ifadelerine göre; "Asıl mesele, gemilerin Boğazlardan geçişinin nasıl düzenleneceğidir. Montrö düzenlemelerinde değişiklik yapılması için çaba sarf etmeliyiz"⁴⁶⁴.

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliği ile Askeri Deniz Donanması Komiserliği arasında gerçekleştirilen istişarelere dair kayıtlardada, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu konusunda çeşitli görüşler ve tekliflerin dile getirildiği görülmüştür. Askeri Deniz Donanması Komiserliği, ticari gemilerin Boğazlar üzerinden geçişini düzenleyen

⁴⁶² 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu DPA, **a.g.k.**, 45

⁴⁶³ 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu DPA, **a.g.k.**, 46-48

⁴⁶⁴ 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu DPA, **a.g.k.**, 49-51

sözleşmenin ilk bölümünün Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiş ve bu bölümün değişikliğe tabi tutulmasının gerekli olmadığını savunmuştur. Buna karşın, Maksim Litvinov, Türkiye'nin potansiyel tehdit algılamaları durumunda ticari gemilerin Boğazlar üzerinden geçişine ilişkin özel prosedürleri öngören sözleşmenin altıncı maddesinin iptal edilmesini önermiştir. Bu öneri, ticari gemilerin geçiş prosedürlerindeki esnekliğin artırılması ve potansiyel tehdit algılamalarının gemi trafiğini olumsuz etkilememesi amacını taşımıştır⁴⁶⁵. Askeri Deniz Donanması Komiserliği, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemilerinin, hem barış hem de savaş zamanlarında Boğazlardan serbest geçiş hakkını desteklemiştir. Maksim Litvinov ise bu serbest geçişi sınırlayan ve kısıtlayan maddelerin iptal edilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda, Askeri Deniz Donanması Komiserliği, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin askeri gemilerinin bu denize giriş haklarının kısıtlanmasını önermiş, bu öneri ise sadece resmi görevlerde bulunan ve toplam ağırlığı 10 bin tonu aşmayan gemiler için bir istisna içermiştir. Litvinov, Montrö Sözleşmesi'nin 21. maddesinin iptalini, ayrıca Türkiye ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamış devletler ile diğer devletler arasında ayırım yapan 19. maddenin değiştirilmesini ve Türkiye'nin savaşta olduğu ülkelerin gemilerine ilişkin kısıtlamaları içeren 20. maddenin açıklığa kavuşturulmasını talep etmiştir. Litvinov'un öne sürdüğü bu değişikliklerin hayata geçirilmesi için, İngiltere ile önceden bir mutabakata varılması veya Türkiye ile yeni bir anlaşma imzalanmasının gerekliliğini ifade etmiştir⁴⁶⁶.

Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık tarafından yapılan diplomatik yazışmalarda da Türk Boğazları Meselesi'nin çözümüne yönelik olarak Montrö Sözleşmesi'nde var olan bazı boşlukların giderilmesine dair çabalar öne çıkmıştır. Bu yazışmalarda, sözleşmenin belirli hükümlerinin yeniden değerlendirilmesi ve güncellenmesi gerektiği önerilmiştir. Buna karşılık, Rusya, mevcut eksikliklerin düzeltilmesinin ötesinde, Karadeniz bölgesindeki devletlerin kendi geleceklerini tayin etme hakkına dayanarak, Türk Boğazları için tamamen yeni bir rejim oluşturulmasını savunmuştur. Bu yeni düzenlemenin temel amacı, Karadeniz Havzası'nın güvenliğini sağlamak ve böylece bölgesel genel güvenliği temin etmek olmuştur. Dolayısıyla, Sovyet

⁴⁶⁵ 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu DPA, a.g.k., 52

⁴⁶⁶ 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu DPA, a.g.k., 53

tarafı, Montrö Sözleşmesi'nde sınırlı düzeltmeler yapılmasının ötesinde, Türk Boğazları'nın yönetimi için daha geniş kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım önermiştir⁴⁶⁷.

⁴⁶⁷ Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 253

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE BOĞAZLAR SORUNU

5.1. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası ve Boğazlar

4-11 Şubat tarihlerinde geçirilen Yalta Konferansı sırasında 8 Şubat'ta yapılan görüşmelerde, İ. Stalin, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikalarından memnun olmadığını belirterek, Türkiye'nin savaşan ülkeler arasında denge kurmaya çalıştığını ve kazananların çıkarları üzerinden fırsatçılık yaptığını ifade etti. Ancak Churchill, bu görüşe katılmadı ve Türkiye'nin tüm bu süre boyunca müttefiklere dostça davrandığını vurguladı. Konferansın bitiminden bir gün önce Stalin, müttefiklere Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki görüşünü ilettili. Bu görüş, konferans öncesinde Halk Komiserliği tarafından özenle hazırlanan resmi tutumla örtüşmüyordu. Görünüşe göre, Stalin müttefiklerin hazırlıklarından haberdardı ve Avrupa'da savaşın son aşamasında hazırlıksız bir konuyu erken tartışmaya açmak istemeyerek, bu konuyu daha uygun bir zamana ertelemeyi tercih etti.⁴⁶⁸ Montrö Boğazlar Sözleşmesi hakkında ise şu açıklamada bulundu: "Bu anlaşma artık eskimiş ve geçerliliğini yitirmiştir. Türkiye'ye, Boğazları istediği zaman kapatma hakkı verilmiştir. Türkiye'nin egemenliğine zarar vermeden mevcut düzenin değiştirilmesi gereklidir. Üç bakanın iki-üç ay içinde yapacağı toplantıda Montrö Sözleşmesi ve Boğazlar konusu ele alınabilir." Churchill, Birleşik Krallık ve ABD'nin Sovyet önerilerini kabul etmeleri durumunda Türkiye'nin bağımsızlığının zarar görmeyeceği konusunda güvence verilip verilmeyeceğini sordu. Stalin, bu tür güvencelerin verilmesi gerektiğini söyledi. Üç müttefik ülkenin dışışleri bakanlarının Londra'daki ilk toplantılarında Sovyet hükümetinin Montrö Sözleşmesi ile ilgili önerilerini tartışıp kendi hükümetlerine rapor sunmaları konusunda mutabakata varıldı.⁴⁶⁹ 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edecek devletlere, Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılma daveti yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin tutumundaki değişiklik, Müttefiklerin artan baskısı ve ilişkilerin bozulmasından duyulan endişe önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede, Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde

⁴⁶⁸ Sanakoev Sh.P., B.L. Tsybulevsky (1971), Tahran. Yalta. Potsdam: Belge koleksiyonu , Moskova: Uluslararası İlişkiler, s. 84

⁴⁶⁹ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Kırım Konferansı (4-11 Şubat 1945) Belgeler Koleksiyonu(1979) Büyük Vatanseverlik Savaşı Dönemi Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği 1941-1945,SSCB Dışışleri Bakanlığı ; 4. Cilt. Moskova Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 23-29

Almanya'ya resmen savaş ilan etmiş, bu adım İngiliz Büyükelçisi Peterson'un Türk Dışişleri Bakanı H. Saka'ya, 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan eden ülkelerin San Francisco'da düzenlenecek uluslararası bir örgütün kuruluş konferansına davet edileceğine dair yaptığı uyarıdan kısa bir süre sonra atılmıştır. Böylelikle Türkiye, 1945 Yalta Konferansı'nın belirlediği şartları yerine getirmiştir. Almanya'ya karşı yapılan sembolik savaş ilanının altında sadece San Francisco Konferansı'na katılma gerekçesi bulunmuyordu. Sovyetlere göre Türkiye olası bir Sovyet çatışmasında Müttefiklerden destek istemesi de vardı. Sovyetlere göre Türkiye'nin bu politikasının somut bir örneği olarak Sovyetler 19 Mart 1945 tarihinde 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasının feshetmesi ve Boğazlar konusundaki iddialarının öne sürmesi şeklinde yorumlamıştır.⁴⁷⁰ Bu antlaşmanın sona erdirilmesi, Sovyet liderliğinin Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu ve Türkiye'ye yönelik niyetlerinin değiştiğini gösteriyor.

Molotov, 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti adına Türk Büyükelçisi S. Sarper'e yaptığı açıklamada 1925 tarihli Sovyet-Türk Antlaşması'nın dostane ilişkilerin devamı açısından önemini kabul etmekle birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen temel değişiklikler nedeniyle, söz konusu antlaşmanın artık güncel duruma uygun olmadığını ve önemli bir revizyona ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Sovyet Hükümeti, antlaşmanın ve tüm eklerinin feshedilmesi teklifini Türk Hükümeti'ne bir nota ile sunmuştur. Türk Hükümeti, Molotov'un 19 Mart tarihli notasına karşılık olarak ölçülü bir yanıt vermiştir. 4 Nisan'da verine cevabi notada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki samimi dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi yönündeki isteklerini vurgulamış, 17 Aralık 1925 tarihli Antlaşmanın iki ülke arasındaki dostluğa katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Türk Hükümeti, Sovyet tarafının önerilerine açık olduğunu ve bu önerileri değerlendirmeye alacağını belirtmiştir⁴⁷¹.

Haziran 1945'in başlarında, Türk Büyükelçisi S. Sarper, yeni bir anlaşma görüşmeleri için Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Molotov, 1918'de savaşın ardından Sovyetlerin zayıf durumda olduğu bir dönemde Türkiye'ye verilen doğu vilayetlerinin (Kars, Ardahan ve Batum'un iadesini ve ayrıca Boğazlar'da Sovyet üslerinin kurulmasına izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sarper ise söz konusu taleplerin Türkiye için kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Görüşme,

⁴⁷⁰ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 461

⁴⁷¹ A.A.Gromyko, B.N.Ponomarev, 1980, **a.g.k.**, 154

Molotov'un Büyükelçi Sarper'in Hükümet'e bilgi vermesi ve yanıt getirmesi yönündeki isteğiyle sona ermiştir. Sarper'in Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile yaptığı görüşmede ise, iki ülke arasında bir ittifakın mümkün olabileceği konusunda görüş alışverişinde bulunulmuştur. Türkiye, Sovyetler Birliği ile "dostluk ve ittifak anlaşması" imzalanmasını önermiş, ancak Sovyetlerin taleplerini reddetmesi üzerine müzakereler sonlandırılmıştır. Sovyet liderlerinin ısrarı, Türkiye'nin Müttefiklerle olan ilişkilerini zorlaştırmıştır.

ABD'nin tutumu ise, Potsdam Konferansı öncesinde hazırlanan memorandumlarda detaylandırılmıştır. Bu belgelerde, Boğazların Sovyetler Birliği tarafından ikmal için kullanılamamasının, Montrö Sözleşmesi'ndeki eksikliklerden değil, Mihver güçlerinin bölgedeki hakimiyetinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, Sözleşmede yapılacak değişikliklerin minimum düzeyde tutulması ve Türkiye'nin açık rızası olmadan herhangi önemli bir değişikliğin egemenlik ihlali anlamına geleceği ve Türkiye'nin stratejik ve siyasi konumunu olumsuz etkileyebileceği belirtilmiştir. 17 Temmuz 1945 tarihli ABD Genelkurmay Başkanlığı'nın Memorandumu, Rusya'nın Çanakkale Boğazı'yla ilgili baskı yaptığını, burada üs kurma hakkı talep ettiğini, ayrıca Kuzey Türkiye'deki bazı Türk bölgelerini istediğini ve Basra Körfezi'ne erişim sorununu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle, Çanakkale Boğazı'nın uzun vadeli ve genel güvenlik açısından tartışmasının sınırlandırılması ve ertelenmesi gerektiği önermiş her halükarda, bu konuda nihai bir karar verilmesi gereken zamanın, bu sorunların genel bir barış çözümünün parçası olabileceği zamana kadar ertelenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷².

5.2. Potsdam Konferansı ve Boğazlar

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve savaş sonrası dünya düzeninin belirlenmesi üzerine 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihinde Almanya'nın Potsdam şehrinde 3 büyük devlet (Sovyetler Birliği- Stalin, İngiltere- Churchill ve ABD- Truman'ın katılımı ile) bir araya geldi. 22 Temmuz'da görüşmelerinde Türkiye ve Boğazlar Sorunu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Molotov'un yaptığı açıklamada, Türk hükümetinin Sovyetler Birliği'ne bir ittifak

⁴⁷² Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği, 1984, **a.g.k.**, 240

anlaşması önerisi sunduğu ve bu teklifin süreci hakkında bilgi verilmiştir. Türk hükümetinin bu teklifi, büyükelçilik kanalları aracılığıyla Ankara ve Moskova'da gündeme getirdiği belirtilmiştir. Molotov, Sovyetler Birliği'nin bu teklife yaklaşımını detaylandırmış ve belirli şartlar altında bir ittifak anlaşmasını imzalamaya açık olduklarını ifade etmiştir. Ancak, anlaşmanın imzalanabilmesi için iki temel meseleyi çözüme kavuşturmaları gerektiğini vurgulamıştır. İlk mesele, Birlik Antlaşması olarak bilinen, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki sınırları korumayı amaçlayan anlaşması olmuştur. Bu anlaşma, sadece kendi sınırlarını koruma yükümlülüğünü değil, aynı zamanda karşı tarafın sınırlarını da koruma gerekliliğini içermiştir. Sovyetler Birliği, mevcut sınırların bazı bölümlerinin adil olmadığı görüşünde olup, Türkiye'nin 1921 yılında Sovyet Ermenistan ve Sovyet Gürcistan'dan toprak kazanımlarını sorunlu bulmuştur. İkinci çözülmesi gereken mesele ise Türk Boğazları ile ilgili olmuştur.

Molotov, Montrö Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği'ne karşı olumsuz olduğunu ve Türkiye'ye Boğazları kapama yetkisi verdiğini, bu durumun kabul edilemez olduğunu ve Karadeniz'e serbest geçiş hakkının sağlanması gerektiğini savunmuştur. Truman da, konferansta Türk Boğazları ve uluslararası su yolları hakkındaki görüşlerini açıklarken, Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Onun görüşüne göre, Boğazların tüm dünyaya açık ve serbest bir su yolu olması ve tüm gemilerin serbest geçiş hakkının garantilenmesi gerekmektedir. O, bu yaklaşımın, dünya barışının korunması ve savaşların önlenmesine katkı sağlayabileceğini belirtmiştir. Churchill ise, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği'ne hem barış hem de savaş zamanında ticaret ve deniz filoları için Boğazlardan serbest ve engelsiz geçiş imkanı sağlayacak şekilde değiştirilmesini desteklediğini ifade etmiştir. Bu önerinin, büyük güçlerin ve ilgili devletlerin garantisi altında etkili olacağını belirtmiştir⁴⁷³.

Potsdam Konferansı'nın sekizinci toplantısında, Karadeniz Boğazları konusunda anlaşmaya varılmasının zorluğu ele alınmış, Truman ve Churchill uluslararası serbest geçişin daha iyi bir çözüm olabileceğini savunmuştur. Truman, Türk Boğazları ve uluslararası iç su yollarındaki serbest dolaşımı gündeme getirirken, Stalin, Karadeniz boğazları ve boğazlardaki üsler konusunda bir cevap talep etmiş, Truman bu iki sorunun

⁴⁷³ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu(1980) Büyük Vatanseverlik Savaşı Dönemi Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği 1941-1945,SSCB Dışişleri Bakanlığı ; 6. Cilt. Moskova Siyasi Edebiyat Yayınevi, s. 23-29

birlikte ele alınmasını istemiştir. Churchill, Karadeniz Boğazları'nda serbest dolaşımın üç Büyük Güç ve diğer güçler tarafından onaylanması gerektiğini belirtmiş, Stalin boğazlardan geçiş özgürlüğünün iyi bir öneri olduğunu kabul etmiştir.

Bu görüşmelerde, üç büyük güç arasındaki fikir ayrılıkları ve Türk Boğazları konusundaki yaklaşımları net bir şekilde ortaya konmuştur. Churchill, üç büyük güç tarafından serbest geçişin garanti altına alınmasının, boğazların tahkim edilmesinden daha etkili bir çözüm olacağını öne sürmüştür, bu durum uluslararası düzenleme ile Türk Boğazları üzerinden geçişin önemine işaret etmiştir. Molotov'un Churchill'e Süveyş Kanalı ile ilgili soruları ve Türk Boğazları için uluslararası kontrolün nasıl işleyeceği konusundaki sorgulamaları, uluslararası kontrol mekanizmalarının işleyişi hakkında bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Truman, Boğazlar'ın uluslararası otorite tarafından garanti altına alınması gerektiğini savunmuş, Türkiye'nin bu düzenlemeye itiraz etmeyeceğini ve geçiş özgürlüğünün sorunsuz bir şekilde sağlanabileceğini belirtmiştir. Stalin ise, konunun ertelenebileceğini, daha acil meselelerin bulunabileceğini ve Türkiye ile doğrudan görüşmeler yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Bu tartışmalar, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde uluslararası kontrolü desteklemediğini, daha çok Türkiye ve Sovyetlerin denetiminde olmasını savunduğunu; Amerika ve İngiltere'nin ise Boğazlar'ın tahkim edilmesini istemediklerini, uluslararası bir otoritenin serbest geçiş garantisi altına almasını tercih ettiklerini ortaya koymuştur.

5.3. Tarafların Notaları ve Boğazlar Sorunu

22 Temmuz 1945 tarihinde Potsdam Konferansı'na Sovyet delegasyonu tarafından sunulan Türk Boğazlarına ilişkin öneride 1936'da Montrö'de imzalanan Uluslararası Boğazlar Rejimi Sözleşmesi'nin günümüz koşullarına uygun olmadığı ve uygun bir süreç içerisinde iptal edilmesini içeriyordu. Öneride Karadeniz'e giriş ve çıkışı sağlayan tek deniz yolu olan boğazlar için, ticari deniz seyrüseferinin özgürlüğünü ve güvenliğini en iyi şekilde temin edecek bir rejimin oluşturulması sözkonusuydu. Belirtilen yeni rejimin, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ortak sorumluluğunda olması gerektiği ve bu sorumluluğun Karadeniz bölgesindeki barışı korumak amacıyla

⁴⁷⁴ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1980, **a.g.k.**, 32-35

Boğazların düşmanca amaçlarla kullanılmasını önlemek için ortak mekanizmalar içermesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁵ Bu da Sovyetler Birliği'nin Boğazların güvenliğini ve bölgedeki barışı korumak için Türkiye ile birlikte hareket etme arzusunun yansımasıdır. Sonuç olarak, üç hükümet, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut koşullara artık cevap veremediği ve bu nedenle gözden geçirilmesi gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. Bu konunun, ilerleyen süreçte her üç hükümet ile Türk hükümeti arasında doğrudan müzakerelerde ele alınması konusunda anlaşmaya varılmıştır⁴⁷⁶.

Potsdam Konferansı sırasında ve sonrasında Sovyet delegasyonunun önerileri ile İngiliz ve Amerikan delegasyonları pozisyonlarıyla temel bir uyumsuzluk içerisindedir. Bu durum, Türk Hükümetini, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi bağlamında Montrö Sözleşmesi'ni ihlal eden hususlar noktasında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri hükümetlerine başvurmaya zorlamıştır. 20 Ağustos 1945 tarihinde Ankara'dan Londra ve Washington'a gönderilen notada Türkiye, şu taleplerde bulunmuştur: 1) Boğazlar bölgesindeki geçiş özgürlüğü ve barışın korunması amacıyla ABD'nin garantisinin sağlanması; 2) Boğazlar için, Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini tehlikeye atmayacak, hem anlam hem de uygulama açısından uygun bir çözüm bulunması; 3) Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi ve Sovyet taleplerinden kaynaklanan endişelerin giderilmesi amacıyla olumlu bir atmosferin teşvik edilmesi.⁴⁷⁷

Fakat Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nde yer alan düzenlemeleri değiştirme veya genişletme yönündeki çabaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini çekmemiş ve bu girişimlere katılmamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde üs talep etmesi Sovyetlerle ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştu. Amerikalı yetkililer, İngilizlerle istişarede bulunmuşlardır. Nihayetinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2 Kasım 1945 tarihinde Türk hükümetine gönderdiği cevabi notada, üslerle ilgili herhangi bir bahse yer verilmemiştir. ABD hükümeti, Potsdam'da 1936 Sözleşmesi'nin revize edilmesi ve bu konunun her üç hükümet ile Türk hükümeti arasında müzakere edilmesi konusunda bir anlaşmaya varıldığını Türkiye'ye hatırlatmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, davet edilirse, 1946 yılında (sözleşmeye uygun olarak) düzenlenecek olan ve Boğazlar

⁴⁷⁵ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1980, **a.g.k.**, 36

⁴⁷⁶ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1980, **a.g.k.**, 37

⁴⁷⁷ Tahran. Yalta. Potsdam, 1971, **a.g.k.**, 201

rejiminin değiştirilmesi konusunu ele alacak konferansa katılma niyetinde olduğunu bildirmiştir⁴⁷⁸.

Amerika Birleşik Devletleri, Türk Boğazları rejiminin belirli temel ilkeler üzerine kurulması gerektiğini savunmuştur. Bu ilkeler; (1) genel kabul görmüş ticaret gemilerine yönelik açıklık ilkesi, (2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri gemilerine "her zaman" açıklık sağlanması ve (3) barış zamanında, belirlenecek sınırlı tonajın üzerindeki durumlar hariç, Karadeniz dışından gelen güçlerin askeri gemilerinin Boğazlara girişinin kısıtlanması şeklinde özetlenebilir. Üçüncü ilkenin Karadeniz Güçlerinin açık rızası veya Birleşmiş Milletler adına hareket edilmesi gibi özel durumlar haricinde uygulanması öngörülmüştür. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya'nın sözleşmenin kapsamı dışında bırakılmasını ve sözleşmenin Milletler Cemiyeti'ne olan bağlılığının yerine Birleşmiş Milletler'in alınmasını önermiştir⁴⁷⁹.

23 Kasım'da, İngiliz Büyükelçisi A. Kerr ise, Molotov'a gönderdiği mektupta İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Montrö Sözleşmesi'nin revize edilmesi gerektiği konusunda hemfikir olduğunu, ancak bu konunun acil bir mesele olarak görülmediğini, bir konferans düzenlenmesi durumunda ise katılıma hazır olduklarını belirtmiştir. İngiliz hükümeti, 1936 Sözleşmesi'nin değiştirilmemesi yönünde bir tutum sergilemiştir. Potsdam'da yapılan görüşmeler sonrası, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin Sovyet önerilerine karşı çıktığı ve bu sorunun uluslararası bir konferansta çözülmesini tercih ettiği belirlenmiştir. Potsdam'da alınan kararların farklı yorumlanması, Sovyet hükümetinin sorunun Türkiye ile yapılan müzakerelerle çözülebileceğine olan inancı ile Müttefiklerin bu müzakereleri bir konferansa giden yol olarak değerlendirmesi arasındaki temel farktan kaynaklanmıştır. Sovyet hükümeti, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonuna ilişkin yaklaşımını, 7 Ağustos 1946 tarihli Türk Hükümeti'ne gönderdiği notada ifade etmiştir. Bu notada, savaş sırasında yaşanan olayların, Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz'in güvenliğini sağlamadığını bir şekilde ortaya koyduğu belirtilmiştir. Notada, Alman ve İtalyan yardımcı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ve Sovyet Hükümetinin bu duruma yönelik protestoları, Boğazlar rejiminin değerlendirilmesi gerektiğine dair argümanlar olarak sunulmuştur⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferans (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1979, **a.g.k.**, 45

⁴⁷⁹ ,SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1979, **a.g.k.**, 47

⁴⁸⁰ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 462

7 Ağustos 1946 tarihinde Rusya tarafından gönderilen notada, Türk Boğazları için önerilen yeni düzenlemenin temelinde yatan prensipler şu şekilde sıralanmıştır: 1) Boğazlar, tüm devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır; 2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri için Boğazlar daima geçişe açık tutulmalıdır; 3) Karadeniz dışından gelen devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi, sadece belirli özel durumlarda mümkün olmalıdır; 4) Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetki alanında olmalı ve bu, Türkiye ile birlikte diğer Karadeniz kıyısındaki devletleri de kapsamalıdır; 5) Türkiye ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere, ticari denizcilik özgürlüğünü ve Boğazlar'daki güvenliği sağlamak, ayrıca başka devletlerin Boğazları Karadeniz kıyısındaki devletlere düşmanca amaçlarla kullanmalarını önlemek amacıyla, Boğazların savunmasında işbirliği içinde hareket edilmelidir⁴⁸¹.

Sovyet hükümetinin, 7 Ağustos'ta Türk Boğazlarına ilişkin önerilerini Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere hükümetlerine ilettiği dönemde, Boğazlar sorunu tekrar gündeme gelmiş ve tansiyon yükselmiştir. Sovyetler Birliği'nin savaş dönemindeki müttefiklerinin desteğiyle, Türkiye'nin notaya verdiği yanıt Sovyet pozisyonunu pekiştirmiştir. Bu süreçte Fransa, kendi haklarına yönelik iddialarını yeniden gündeme getirmiş, Fransız hükümeti 16 Ağustos 1946'da Sovyet Dışişleri Bakanlığına bir nota göndererek, sorunun sadece Montrö Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin (Japonya hariç) ve Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımı ile gerçekleştirilecek uluslararası bir konferansta çözülebileceğini ifade etmiştir. Fransız hükümeti ayrıca, Boğazlar rejiminde yapılacak herhangi bir değişiklikte kayıtsız kalamayacağını vurgulamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği notaya ilk yanıt veren ABD olmuştur. 19 Ağustos'ta Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı tarafından Sovyet Büyükelçiliğine gönderilen bir notada, "Montrö Sözleşmesi sorunu" ele alınmış ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin 2 Kasım 1945 tarihinde Türk hükümetine verdiği cevabi nota ile Sovyet hükümetinin 7 Ağustos tarihli Türkiye notası karşılaştırılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, Sovyet hükümetinin önerilerinin ilk üç maddesiyle kısmen aynı fikirde olmakla birlikte, sonraki önerilerde önemli farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz kıyısındaki devletleri değil, aynı zamanda diğer devletleri de ilgilendiren ve Amerika'nın da çıkarlarının bulunduğu bir mesele olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁸¹ SSCB, ABD Ve Büyük Britanya Birlik Personelleri Üçlü Yöneticileri Kırım Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Belgeler Koleksiyonu, 1979, **a.g.k.**, 65

Amerika Birleşik Devletleri'nin notunda, Boğazların savunmasının ana sorumluluğunun Türkiye tarafından üstlenilmesi gerektiği, Boğazların saldırıya uğraması veya saldırı tehdidi altında olması durumunda, bu durumun uluslararası güvenliği tehdit edeceği ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin müdahalesini gerektireceği vurgulanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Montrö Sözleşmesinin gözden geçirilmesi amacıyla düzenlenecek bir konferansa katılma isteğini de teyit etmiştir⁴⁸².

Türk hükümeti, Sovyet ve İngiliz hükümetlerinin yanıtlarına karşılık olarak 21 Ağustos 1946 tarihinde bir nota yayımlamıştır. Notada Türkiye'nin konumu "Boğazlar rejimi, Birleşmiş Milletler'in amaçlarına ve prensiplerine uygun bir şekilde düzenlenmelidir" şeklinde belirtilmiştir. İngiliz hükümeti ise, Sovyet hükümetinin önerdiği dördüncü ve beşinci maddeleri kabul etmeyerek, Karadeniz kıyısındaki devletlerin yanı sıra diğer devletlerin de Boğazlar konusunda yetki sahibi olduğunu ve Türkiye'nin savunma ve kontrol sorumluluğunun sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴⁸³. İngiltere daha önce varılan uzlaşmanın sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak Boğazların savunma ve kontrolünden sorumlu olmaya devam etmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁸⁴.

Türkiye Sovyetler Birliği'nin notasına cevabını 22 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir. Notada, Türk hükümeti, Sovyet önerilerinin ilk üç maddesi üzerinde müzakere yapmayı kabul ettiğini belirtmiştir. Bu maddeler; Boğazların ticaret gemilerine her zaman açık olması, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine sürekli serbest geçiş hakkı tanınması ve Karadeniz dışından gelen devletlerin savaş gemilerinin özel durumlar dışında geçişinin kısıtlanması olmuştur. Türk hükümeti, bu konular üzerinde gelecekte daha fazla açıklama yapabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Türk hükümeti, Sovyet önerilerinin kalan iki maddesine, yani Boğazların rejiminin Türkiye ve diğer Karadeniz devletlerinin yetkisine verilmesi ve Boğazların savunmasının Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa organize edilmesi önerilerine karşı çıkmıştır. Türk hükümeti, bu önerileri diğer devletlerin çıkarlarını göz ardı etmek ve Türkiye'nin egemen haklarıyla uyumsuzluk teşkil etmek olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile dayanışma, güvene dayalı ilişkileri yeniden tesis etme yönünde bir

⁴⁸² Sergey Vyacheslavovich Moshkin, (2018) 1944-1946 Yıllarında Karadeniz Boğazları İçin Diplomatik Savaş. Ekaterinburg, Rusya, Konferans Salonu, s. 3

⁴⁸³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 221

⁴⁸⁴ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 464

istekte bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin önerilerini Birleşmiş Milletler'e olan güvensizliklerine dayandırarak yanıltıcı bulmuştur. Bu durumda, Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkileri yeniden kurma isteğine rağmen, Sovyetler Birliği'nin önerilerine güvenmekte zorlanıyor ve bu önerileri doğru veya güvenilir bulmuyor. Sonuç olarak, Türk hükümeti, Sovyet önerilerinin bazı yönlerini müzakereye açık bulmuş ancak diğer yönlerine itiraz etmiş ve bu önerilerin uluslararası toplumun çıkarlarını ve Türkiye'nin egemenlik haklarını ihlal ettiğini savunmuştur⁴⁸⁵.

Bu kapsamda Dranov, kapitalist ülkelerin medyasının Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarına ilişkin önerilerine karşı sergilediği güçlü tepkinin altında yatan nedenleri değerlendirmiştir. Ona göre, bu tepkilerin temelinde, ulusal egemenlik kavramının artık geçerliliğini yitirdiği ve Sovyet önerilerinin Türkiye'nin egemenlik hakları ile bağımsızlığına bir tehdit oluşturduğu yönündeki görüşler yer almıştır. Yazar, Sovyet önerilerinin Türk Boğazları için öngördüğü yeni düzenlemeye hukuki ve tarihsel bir perspektiften yaklaşılması gerektiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda, önerilerin temel dayanaklarını ve tarih boyunca benzer durumların olup olmadığını incelemeyi teklif etmiştir.

Türk Boğazlarındaki denizlerin açıklık ilkesi üzerine yapılan eleştirileri ve Sovyet önerilerinin savunusunu hukuki ve tarihi yönlerden ele alan Dranov, boğazların hukuki niteliğinin, onlara bağlı denizlerin özelliklerine göre belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Her boğazın kendine özgü karakteristik özelliklere sahip olduğunu ve evrensel bir rejimin uygulanmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir. Cebelitarık Boğazı ile Kerç Boğazı arasındaki farklılıkları örnek göstererek, her bir boğaz için aynı kuralların geçerli olamayacağını vurgulamıştır.

Uluslararası hukukta "kapalı denizler" (mare clausum) ve "açık denizler" (mare liberum) kavramlarına değinen Dranov, kapalı denizlerin bir devletin tam kontrolünde olan denizleri, açık denizlerin ise tüm devletlerin serbestçe seyrüsefer yapabildiği denizleri ifade ettiğini belirtmiştir. Rus hukukçular, bu terimlerin tanımında bulunan çelişkileri ve bir denizin hangi kategoriye gireceğinin belirlenmesinin karmaşıklığını dile getirmişlerdir. List ve Martens gibi hukukçuların kapalı denizler ve devletlerin bu denizler üzerindeki hakimiyeti konusundaki farklı görüşleri, bir denizin kapalı veya açık olarak sınıflandırılmasının net olmadığını göstermiştir. Bu çerçevede, Karadeniz'in

⁴⁸⁵ Vyacheslavovich, 2018, **a.g.k.**, 6-9

1774'ten bu yana tek bir devletin kontrolü altında olmaması, Karadeniz'e erişimi Karadeniz dışındaki güçlerin askeri gemilerine kısıtlayan veya yasaklayan uluslararası anlaşmalarla çelişen bir açık karaktere sahip olduğunu ortaya koymuştur⁴⁸⁶.

Dranov'a göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer kapitalist ülkeler, özellikle de İngiltere karşısında güçlü bir konum elde etmiş ve dünya üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmeyi amaçlamıştır. ABD, emperyalist politikalarını "savunma" gerekçeleriyle örtbas etmeye çalışmış ve özellikle İngiltere'den, Amerikan üstünlüğünün yasal olarak tanınmasını talep etmiştir. Dranov'a göre Amerika Birleşik Devletleri'nin, kapalı denizleri açık denizlere çevirme ve kapatılmış deniz havzalarına erişim sağlama yönündeki talepleri de bu stratejiler doğrultusunda şekillenmiştir. O, Amerikan emperyalizminin, denizlerdeki serbestliği savunma bahanesi altında diğer kapitalist ülkeler üzerinde baskı kurduğunu ve Amerika'nın herhangi bir denize serbestçe erişim hakkını kendisi için talep ettiği ifade etmiştir⁴⁸⁷. Bu bağlamda 1947 yılında Polonya'da gerçekleştirilen bir toplantıda, komünist partilerin temsilcileri arasında yapılan tartışmalarda, Jdanov'un uluslararası siyasi duruma ilişkin raporu önemli bir yer tutmuştur. Raporda, Amerika Birleşik Devletleri'nin dönemin yönetici elitlerinin, İngiltere gibi daha zayıf bir emperyalist güce yönelik saldırgan politikaları ve bu politikaların anti-komünist savunma iddialarıyla maskeleyenme çabaları ele alınmıştır. Amerika'nın silahlanma yarışını hızlandırması, yeni askeri üsler kurması ve dünya genelinde Amerikan askeri varlığını genişletme girişimleri, Sovyetler Birliği'ne yönelik hayali bir askeri tehdide karşı alınan savunma önlemleri olarak gösterilmiştir. Amerikan diplomasisinin, tehdit, rüşvet ve şantaj gibi yöntemlerle diğer kapitalist ülkeleri, özellikle de İngiltere'yi Amerikan hegemonyasını yasal olarak kabul etmeye zorladığı vurgulanmıştır. Ayrıca, raporda Amerikan emperyalizminin, kapalı denizleri uluslararası sularda serbest dolaşım sağlayacak açık denizlere dönüştürme ve askeri gemileri için kapatılmış deniz havzalarına erişim taleplerinin altı çizilmiştir. Bu talepler, Amerika Birleşik Devletleri'nin genişleme hedeflerine hizmet eden bir araç olarak değerlendirilmiştir. 1 Eylül 1947'de, ABD Donanması Amirali Halsey'in "deniz özgürlüğü" kavramını savunarak, Amerika'nın herhangi bir denize istediği zaman erişim hakkını talep ettiği belirtilmiştir. Halsey, her denizin cesaretli amiraller için açık olması

⁴⁸⁶ Dranov, 1948, a.g.k., 223

⁴⁸⁷ Dranov, 1948, a.g.k., 226-227

gerektiğini ve Karadeniz'e giriş isteği durumunda, Boğazların kendisi için açılması gerektiğini öne sürmüştür⁴⁸⁸.

Rusya ise, Karadeniz'in uluslararası hukuk teorisi çerçevesinde "açık deniz" olarak sınıflandırılmasının, uluslararası hukukun uygulamalarıyla uyumsuz olduğunu ileri sürmüştür⁴⁸⁹. Ruslar, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması başta olmak üzere, tarih boyunca yapılan anlaşmaların Karadeniz kıyı devletlerine özel bir statü tanıdığını ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine çeşitli derecelerde kısıtlamalar getirdiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, söz konusu anlaşmalar Karadeniz'i kapalı bir deniz olarak tanımlamıştır. Sovyet diplomatlar, barış ve güvenlik çıkarları çerçevesinde Karadeniz'in kapalı bir deniz olarak korunmasını savunmuşlar ve 1946'da yayımlanan bir nota ile Sovyet hükümeti Karadeniz'in "kapalı bir deniz" olarak tanımlanmasının altını bir kez daha çizmiştir⁴⁹⁰.

Dranov, Türk Boğazları'nın yönetimi ve güvenliğine ilişkin olarak, mevcut stratejik geçitlerin en büyük Karadeniz güçleri olan Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından müştereken savunulmasının gerekliliğini öne sürmüştür. Ona göre, bu öneri, kapitalist ülkelerin faşist eğilimli medyası ve çeşitli reaksiyoner siyasi figürler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle tepki toplamıştır. Dranov ayrıca, uluslararası denetimin zorunluluğu konusunda, büyük emperyalist güçlerin, temel dünya su yollarının yönetimini ve güvenliğini kendi başlarına belirleme ve güvence altına alma "hakkını" nasıl savunduklarını dile getirmiştir. Bu büyük güçlerin yaklaşımının, uluslararası denetim ve işbirliği yerine, kendi menfaatlerine hizmet eden bir tutum olduğunu iddia etmiştir.

Dranov, aynı zamanda dünya çapındaki farklı deniz yollarının rejimlerini inceleyerek, bunların bazılarının nasıl tek taraflı bir şekilde düzenlendiğini ve diğer ülkelerin egemenlik haklarına nasıl müdahale edildiğini örneklerle açıklamıştır. Bu örnekler aracılığıyla, Türk Boğazları'nın yönetim rejiminin nasıl tesis edilmesi gerektiği konusunda yürütülen tartışmanın anlaşılmasını kolaylaştırmayı amaçlamıştır⁴⁹¹. Dranov, Panama Kanalı ve Süveyş Kanalı gibi örnekler üzerinden, büyük güçlerin ulusal çıkarlarını korumak adına uluslararası deniz yolları üzerinde tek taraflı olarak denetim

⁴⁸⁸ İzvestia, 3 sentyabr 1947

⁴⁸⁹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 229

⁴⁹⁰ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 230-231

⁴⁹¹ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 230

kurma eğilimlerini ele almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Panama Kanalı üzerindeki tek taraflı koruması, Panama'nın egemenlik haklarını ihlal etmediği veya diğer devletlere katılım teklif etmediği iddiasında bulunmuş, benzer şekilde İngiltere'nin Süveyş Kanalı üzerindeki denetimi, Mısır halkının istekleri dışında askeri üslerin varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir.

Dranov'un analizi, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi büyük güçlerin, Türk Boğazları üzerinde uluslararası denetim taleplerini sorgulamıştır. Özellikle, Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Gibraltar Boğazı ve Magellan Boğazı gibi diğer önemli deniz yollarının rejimleri incelenerek, bu güçlerin kendi ulusal çıkarlarını koruma adına nasıl tek taraflı korumalara başvurdukları irdelenmiştir. Yazar, Türk Boğazları'nın coğrafi ve jeopolitik açıdan benzersiz bir konumda olduğunu ve bu nedenle, kıyıdaş devletler olan Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından ortak savunulması gerektiğini savunmuştur. Sonuç olarak, yazar, büyük güçlerin Türk Boğazları üzerindeki uluslararası denetim taleplerinin mantığını eleştirerek, bu taleplerin Karadeniz'in özgül durumunu yeterince dikkate almadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin benzer taleplerinin, Türk Boğazları'nın eşsiz coğrafi ve jeopolitik konumundan kaynaklanan özel gereksinimleri göz ardı ettiği sonucuna varılmıştır.

Dranov, Türk Boğazları'nın uluslararası deniz yolları rejimi bağlamında özgün bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Cebelitarık Boğazı, Panama Kanalı ve Süveyş Kanalı gibi diğer önemli deniz yollarının, Türk Boğazları'ndan farklı bir statüye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu deniz yollarının genel öneminin yanı sıra, Karadeniz bölgesine özgü stratejik önemi nedeniyle Türk Boğazları'nın ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini savunmuştur. O, Cebelitarık, Panama ve Süveyş gibi deniz yollarının, İngiltere veya Amerika Birleşik Devletleri için bir tehdit unsuru olarak algılanmadığını, buna karşın Türk Boğazları'nın, tarih boyunca Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için potansiyel tehditlerin odak noktası olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda, Karadeniz Boğazları'nın özel bir güvenlik ve savunma ihtiyacı barındırdığını ve bu nedenle uluslararası denetimden ziyade bölgesel iş birliği ve anlaşmalarla yönetilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca, yazar Türk Boğazları rejiminin çok taraflı anlaşmalarla düzenlendiği yönündeki uluslararası algının tarihsel gerçeklerle örtüşmediğini savunmuş ve bu yönetimin aslında Rusya ve Türkiye gibi Karadeniz kıyısındaki ülkeler arasındaki

ikili anlaşmalarla şekillendiğini göstermiştir. Bu durumu, özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve 1840 Londra Sözleşmesi gibi dönemsel anlaşmalarla desteklemiştir⁴⁹².

Dranov, Sovyet Hükümetinin 7 Ağustos 1946 tarihinde sunduğu notada yer alan Türk Boğazları'nın uluslararası hukuki rejimine ilişkin dördüncü paragrafın, Karadeniz ülkelerinin yetkisine devredilmesi önerisinin, tarihsel gelişimler ve Türk Hükümetinin 1921-1922 yıllarında Sovyet Cumhuriyetleri ile imzaladığı anlaşmalarla çeliştiğini ifade etmiştir. O, uluslararası hukukun, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın ortak savunmasını öngören Rus-Türk antlaşmalarını ve tarih boyunca Rusya'nın, Türkiye'nin talebi üzerine bu boğazların savunmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir. Dranov, aynı zamanda İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın sadece Türkiye'nin karasuları olmadığını, hem de Karadeniz'in tek girişi olduğunu ve bu girişin güvenliği için Karadeniz güçlerinin de çıkarları bulunduğunu belirtmiştir. Yazar, tarih boyunca İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Karadeniz güçleri aleyhine kötüye kullanıldığına dair örnekler vermiştir. Bu örneklerle, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın tarih boyunca Karadeniz güçlerinin güvenliğini sağlama açısından hassas bir bölge olduğunu ve uluslararası düzenlemelerin önemli olduğunu vurgulamıştır⁴⁹³.

Bundan başka Dranov, Türk hükümetinin izlediği politikanın Karadeniz ülkelerinin, Türkiye dahil, güvenliğini riske attığını iddia etmiştir. Ona göre, Sovyet Hükümeti'nin 1946 yılında Türkiye'ye yönelik uyarı ve önerilerinin reddedilmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin bölgesel güvenliği potansiyel olarak tehdit edebilecek her türlü askeri iş birliğinden kaçınmasına neden olmuştur. 1940'ların sonlarına doğru ise, Karadeniz bölgesindeki siyasi ve askeri gelişmeler, özellikle İngiliz askeri varlığının Çanakkale ve Eski Kaya'daki Türk hava üssüne erişimi gibi olaylar, bölgedeki İngiliz ve Amerikan askeri varlığına yönelik eleştirilere yol açmıştır. O, Amerikan askeri görev güçlerinin bölgeye sızdığı ve Türkiye'nin Amerikan yardımıyla artan Amerikan etkisi altına girdiği, ekonomik bağımlılığının arttığını belirtmiştir. Dranova'a göre, buna karşın Sovyetler Birliği, Türk Boğazları'nın güvenliği ve rejimi konusunda büyük bir ilgiye sahip olup, bölgenin stratejik önemine dikkat çekmiş ve bölgesel güvenliği koruma amacıyla yeni bir Türk Boğazları rejimi önermiştir. Sovyetler Birliği tarafından önerilen prensipler, Karadeniz ülkelerinin temel çıkarlarını karşılayacak ve Türkiye'nin egemenliğini ihlal etmeksizin uluslararası ticaretin gereksinimlerini karşılayacak şekilde

⁴⁹² Dranov, 1948, **a.g.k.**, 231

⁴⁹³ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 232

tasarlanmıştır. Türk hükümeti, Sovyet notalarına verdiği yanıtta, ticari bayrak taşıyan ancak askeri amaçlar için kullanılan gemilerin Boğazlardan geçişiyle ilgili örneklerin Boğazlar rejiminin etkisizliğini göstermediğini savunmuştur. Almanya ve İtalya'ya ait bu tür gemilerin geçiş koşullarını ayrıntılı olarak açıklamış ve bu tür vakaların tekrarlanmasını engellemek için önlemler alındığını belirtmiştir. Türk yanıtı, İtalyan tankerinin yasadışı geçişinin kabul edildiğini ve İtalyan hükümetinin bu gemiyi yardımcı gemiler listesinden çıkardığına dair güvence verdiğini ifade etmiştir. Dranov, Türkiye'nin Sovyet notasına karşı tutumunu ele alarak, Türk hükümetinin Sovyet önerilerini kabul edilemez bulduğunu, bu önerilerin diğer ulusların çıkarlarını göz ardı edeceğini ve Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar vereceğini iddia ettiğini öne sürmüştür. O, Türkiye, Sovyet önerisi olan Boğazların ortak savunmasını kabul etmemiş, ancak Sovyetler Birliği ile dostane ilişkileri yeniden kurma isteğini ifade etmiştir⁴⁹⁴. 24 Eylül 1946 tarihinde, Sovyet Hükümeti Türk Hükümetine yönelik ikinci bir notayı sunmuştur. Bu notada, Türk Hükümetinin Montrö Sözleşmesi'ni ihlal ettiği ve düşman gemilerine Boğazlardan geçiş izni verdiği iddialarına itiraz edilmiştir. Sovyetler, Türk Hükümetinin bu konudaki savunmalarını, "rejimin ihlali sorumluluğunu ortadan kaldırmayan" gerekçeler olarak değerlendirmiş ve eleştirilerini sürdürmüştür. Sovyet notasında, Türk Hükümetinin Boğazlardan geçen gemilere yalnızca sıhhi denetim uyguladığına dair iddiaları reddedilmiş, Rusya geçmişte Türk makamlarının transit gemileri durdurma ve Türk pilotlarının kullanımını zorunlu kıldığı örnekleri sunarak, uygulamaların sadece sıhhi denetimle sınırlı olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca, Sovyet Hükümeti Türk Hükümetinin gümrük denetimi uyguladığını kabul etmekle birlikte, bu durumun Boğazlardan geçiş kontrol önlemlerinin artırılmasına yönelik bir gereklilik oluşturmadığını ifade etmiştir. Sovyetler Birliği, Türk Hükümetinin Alman yardımcı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine yönelik önlemler almaya başladığına dair açıklamasını eleştirerek, bu durumun Türk Hükümetinin Mihver Devletlerinin savaş gemilerine geçiş izni verdiğini gösterdiğini savunmuştur.⁴⁹⁵

Sovyet notası, Türk Hükümetinin Montrö Sözleşmesi'nin 24. maddesini ihlal ederek, Boğazlardaki gemi hareketleri hakkında savaşa taraf olan devletlere rapor sunmaktan kaçındığını belirtmiştir. Ayrıca, Türk Hükümetinin Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin Sovyetler Birliği'nin güvenliği için bir tehdit oluşturmadığına dair

⁴⁹⁴ Dranov, 1948, **a.g.k.**, 233

⁴⁹⁵ Pravda 28 Eylül 1946

görüşünü eleştirmiştir. Bu notayla, Sovyet Hükümeti Türk Hükümetinin uygulamalarının uluslararası hukuk normlarına ve Karadeniz bölgesinin güvenliğine yönelik taahhütlerine uygun olmadığını öne sürmüş ve Türk Boğazları'nın yönetimi ve güvenliği konusunda uluslararası iş birliği ve denetimin önemini vurgulamıştır⁴⁹⁶.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin düşman gemilerinin Boğazlardan geçişinin Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehlikeye atmadığı yönündeki iddialarını reddetmiştir. Sovyetler Birliği'ne göre, Türkiye'nin Boğazları koruma görevini etkin bir şekilde yerine getirmesi, Mihver Devletlerinin Boğazlar rejimini ihlal etme girişimlerini engellemiş olmadığını göstermektedir. Sovyet nota ayrıca, Karadeniz bölgesinin savunması için Sovyet Yüksek Komutanlığı'nın önemli sayıda silahlı kuvveti bu bölgeye yönlendirmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Sovyet liderliği, mevcut Montrö rejiminin Karadeniz Güçlerinin güvenlik çıkarlarına hizmet etmediğini vurgulayarak, Boğazlar rejiminin Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkeler tarafından yeniden düzenlenmesi gerektiğine dair görüşlerini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Sovyet Hükümeti, 1921'de Sovyet-Türk, 1921'de Türkiye ile Transkafkasya cumhuriyetleri arasında ve 1922'de Türkiye ile Ukrayna arasında imzalanan antlaşmalara atıfta bulunarak, bu tarihsel anlaşmaların Boğazlar'ın yönetimi ve güvenliği konusunda önemli bir temel oluşturduğunu öne sürmüştür⁴⁹⁷.

Sovyet notasına ilk yanıt veren Amerikan ve İngiliz hükümetleri olmuştur. ABD, Boğazlar rejimi sorununun sadece Karadeniz güçlerini değil, diğer devletleri de ilgilendirdiğini belirtmiş ve Türk Hükümetinin Boğazların savunmasından sorumlu olmaya devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. İngiliz Hükümeti, doğrudan yazışmaların sürdürülmesinin gerekli olmadığını belirterek konferansa katılmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Türkiye ise, Sovyet notalarına itiraz ederek, düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili olarak sözleşmenin ihlal suçlamalarını reddetmiş ve Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Ancak, Türkiye, Sovyet önerilerini kabul etmemiş ve "Türkiye'nin Boğazların ortak savunmasına rıza göstermesi, egemenliğini yabancı bir güçle paylaşmaktan başka bir anlama gelmeyecektir" ifadesiyle bu teklifi kabul etmemiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ 1999, Karadeniz Boğazları Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 470

⁴⁹⁷ Dranov, 1948 **a.g.k.**, 234

⁴⁹⁸ 1999, Karadeniz Boğazlar Sorunu, (18.-20. Yüzyıllar) **a.g.k.**, 474

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Boğazlar Sorunu, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte artan bir önem kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin savaştaki zaferi, Karadeniz bölgesindeki etkisinin genişlemesiyle sonuçlanmış ve bu durum, Sovyet hükümetinin bölgenin güvenliğine daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği, Türk Boğazları'nın güvenliği konusunda Türkiye ile iş birliği yapılmasını önermiştir. Bununla birlikte, Türkiye, Sovyet önerilerine karşı çıkarak daha bağımsız bir dış politika izlemeye yönelmiştir. 1947 yılında, Türkiye Amerika Birleşik Devletleri ile, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın Batı Bloku'na daha yakın bir konuma getiren Truman Doktrini olarak bilinen özel bir askeri yardım anlaşması imzalamıştır. Aynı dönemde, Türkiye'nin Batılı müttefiklerle olan ilişkileri derinleşmiş, Çanakkale Boğazı'nda bir İngiliz askeri üssünün kurulması, İstanbul yakınlarındaki Yeşilköy Havaalanı'nın İngilizlere tahsis edilmesi ve radar istasyonları gibi stratejik noktalarda İngiliz askeri uzmanlarının konuşlandırılması gibi adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin Batı Bloku ile olan yakınlaşmasının bir göstergesi olmuş ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri daha da gerginleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyetler belli aralıklarda katıldığı konferanslarda Boğazların ortak savunulmasını gündeme getirmişlerdir. Ancak Sovyet yetkililerin hepsi aynı görüşte olmamıştır. Bunu Molotov kendi hatıralarında Boğazlarla ilgili Sovyet isteklerini açıklarken söylemiştir. O Boğazların denetimini Türkiye ile ortaklaşa yapılması gerektiğini ileri sürmüştü ancak şahsi fikrince bunun doğru olmadığını düşünmüştü.⁴⁹⁹

Boğazlar Sorunu, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde stratejik konumunun belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, Amerikan askeri varlığını kabul ederek ve Batı Bloku'na daha sıkı bir şekilde bağlanarak, Soğuk Savaş'ın gergin ilişkilerinin bir parçası haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin Karadeniz bölgesindeki artan etkisi ve Türkiye'nin Batı Bloku'na entegrasyonu, iki ülke arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını artırmıştır. Her ne kadar iki ülke doğrudan askeri bir çatışmaya girmekten kaçınsa da Boğazlar Sorunu gibi stratejik konular nedeniyle ilişkiler Soğuk Savaş boyunca gergin kalmıştır. İki ülke, sorunların üstesinden gelmek için diplomasi yoluyla çözüm aramaya çalışmıştır. Bu dönemde Boğazlar Sorunu, Türkiye'nin Soğuk Savaş

⁴⁹⁹ İvanoviç Çuyev, F.,(2017), Molotov Anlatıyor, Stalin'in sağkolu ile yapılan görüşme, İstanbul: Yazın BasınYayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti., s. 117

dönemindeki stratejik pozisyonunu belirleyen ve Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olarak kalmıştır.

SONUÇ

Çarlık Rusyası ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin dış politikaları, tarihsel süreç içerisinde Türk Boğazlarına yönelik belirgin bir odaklanma göstermiştir. Bu politikaların kronolojik incelenmesi, şu başlıklar altında yapılabilmektedir:

1. Çarlık Rusyası Dönemi: Bu dönem, Rusya'nın sıcak denizlere inme ve bu stratejik bölgeler üzerinde kontrol sağlama çabalarıyla karakterize edilir. Rus İmparatorluğu'nun genişleme politikalarını merkezinde, Karadeniz'e ve Akdeniz'e doğrudan erişim imkânı sunan Türk Boğazlarının önemi büyüktür.
2. 1915-1917 Yılları: Bu yıllar, Boğazlar üzerinde doğrudan hakimiyet kurma gayretlerinin yoğunlaştığı bir dönemi temsil eder. I. Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın Boğazları elde etme çabaları, uluslararası diplomasi ve askeri stratejilerin önemli bir parçası haline gelmiştir.
3. II. Dünya Savaşı Dönemi: Bu dönem, Boğazların kontrolü konusundaki çabaların, savaşın genel stratejileri içinde yeniden şekillendiği bir zamanı ifade eder. Savaşın

getirdiği yeni dinamikler, Boğazlar üzerindeki hâkimiyet mücadelesini farklı bir boyuta taşımıştır.

4. Savaş Sonrası Dönem: II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türk Boğazları üzerindeki statükonun korunması yönünde bir eğilim belirginleşmiştir. Sovyet dış politikası, bu dönemde bölgedeki güç dengelerini ve uluslararası hukuk çerçevesini dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir.

Türk-Rus ilişkileri, tarih boyunca Boğazlar Sorunu etrafında şekillenen çeşitli dinamiklere sahip olmuştur. Boğazlar, Karadeniz ile Akdeniz arasında stratejik bir geçiş noktası olarak hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Rusya için büyük önem taşımıştır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Rusya'nın bölgede artan etkisi, çeşitli diplomatik ve askeri mücadelelere neden olmuştur.

Çarlık Rusya'sının, Karadeniz ve Akdeniz üzerinden sıcak denizlere erişim arzusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini aşma çabalarına ve dolayısıyla iki imparatorluk arasında uzun süreli gerilimlere neden olmuştur. Boğazların statüsü ve Rusya'nın geçiş haklarının belirlenmesine yönelik ilk önemli adım, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile atılmıştır. Bu antlaşma ile Rus gemilerine Karadeniz'den geçiş serbestisi tanınmıştır. Daha sonra, 1809 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya, savunma bahanesi altında Türk Boğazları üzerinde de facto bir himaye kurmuştur.

Boğazlarla ilgili ilk çok taraflı uluslararası anlaşma ise 1841 yılında Londra Sözleşmesi ile gerçekleştirilmiştir. Sözleşme uyarınca, Boğazlar Osmanlı İmparatorluğu dışındaki devletlerin askeri gemilerine kapatılmış, bu "kapalılık" ilkesi Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürülmüştür. Savaş döneminde, 1914-1915 yıllarında, İtilaf Devletleri'nin müttefikleri olan Büyük Britanya ve Fransa, Boğazlar ve İstanbul'u Rusya'ya teslim etme vaadinde bulunmuşlardır.

Ancak, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin zaferi sonrasında Sovyet Rusya, Çarlık hükümeti döneminde yapılan gizli anlaşmalardan ve İstanbul ile ilgili taahhütlerden çekildiğini ilan etmiştir. Bunun karşılığında, emperyalist güçler Boğazların ele geçirilmesini kendi gündemlerine almışlardır.

1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte İtilaf Devletlerinin deniz filoları Karadeniz'e giriş yapmış, 1920'de İstanbul, İtilaf Devletleri birlikleri

tarafından işgal edilmiştir. 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisini pekiştirirken, Boğazlar Sorunu emperyalist güçlerin lehine çözümlenmiştir. Ancak, Türk Milli Mücadelesi sürecinde, Boğazlar meselesi, ulusal bağımsızlık mücadelesinin merkezi unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde, İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi stratejik geçiş noktaları, uluslararası güçlerin yoğun ilgisine maruz kalmıştır.

V. 1. Lenin'in geliştirdiği ilkeler, Boğazlar Sorununun hem Sovyetler Birliği'nin hem de 12 Türkiye'nin çıkarlarını karşılayacak şekilde çözülmesini öngörmüştür. Bu ilkeler, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nda somutlaşmıştır. Antlaşma, Türk Boğazlarının uluslararası statüsünün, Türkiye'nin tam egemenliğine ve İstanbul'un güvenliğine zarar vermemek kaydıyla, kıyı devletlerinin delegelerinden oluşacak bir konferans tarafından belirlenmesini öngörmüştür. Bu düzenlemeler, aynı zamanda 1921 Kars Antlaşması ve 1922 Ukrayna-Türkiye Antlaşması'nda da yer almıştır.

Milli Mücadele'nin liderleri, özellikle Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Antlaşması müzakereleri sırasında Boğazların Türk egemenliği altında kalmasını ve uluslararası bir boğazlar rejiminin kabulünü sağlamak için kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Neticede, Lozan Antlaşması ile Boğazlar'ın uluslararası bir rejim altında serbest geçişe açılması kararlaştırılmıştır. Sovyetler Birliği, Güney Rusya'nın güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğiyle iç içe olduğunu ve özellikle İstanbul ve Boğazların güvenliğinin, Karadeniz dışındaki ülkelerin askeri gemilerine kapalı olmadan sağlanamayacağını vurgulamıştır.

Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin, Türkiye'nin kendi donanmasına sahip olma hakkının ve ticari seyrüsefer özgürlüğünün destekçisi olmuştur. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın önemli tavizler vermesi sonucunda, Boğazlarda seyrüsefer konusunda uluslararası arenada tanınan önemli bir başarı elde etmiştir. Ancak, Boğazlar belirli kısıtlamalar altında herhangi bir ülkenin savaş gemilerine açık kalmış, askerden arındırılması öngörülmüş ve seyrüsefer rejimi, İngiltere ve Fransa'nın hakimiyetindeki uluslararası komisyondan, bu konuda sorumlu uluslararası bir komisyona devredilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin egemenliğinin tam anlamıyla güvence altına alınmadığını göstermiştir.

Anlaşmalarda öngörülen, Karadeniz'e Karadeniz dışındaki ülkelerin deniz filolarının serbestçe geçebilmesi ihtimali, Türkiye ve Rusya için potansiyel bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Sovyet perspektifinden, Batı ile yaşanan ideolojik çatışma, Rusya'nın Türkiye'ye kıyasla daha fazla saldırı tehdidi altında olmasına yol açmıştır. Bu durum, Rusya'nın Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasına rağmen, onaylamamasına sebep olmuştur. Lozan Konferansı'nın sonuçlarının ne Türkiye'yi ne de Sovyetler Birliği'ni tam olarak tatmin etmemesi, anlaşmaların ortak çıkarlar doğrultusunda revize edilmesi gereğini ortaya koymuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler, siyasi ve ekonomik iş birliği ile sürekli gelişme göstermiştir. Uluslararası izolasyonun üstesinden gelmek amacıyla, Rusya ve Türkiye, uluslararası platformlarda çok taraflı iş birliği konusunda genel olarak olumlu bir deneyim biriktirmiştir. İki ülkenin ilişkilerinin uluslararası hukuki temeli, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 1925'te imzalanması ve 1929'da yenilenmesi, Ekonomik ve Kültürel İş birliği Antlaşması'nın ise 1932'de imzalanması ile genişlemiştir. Bu antlaşmalar, iki ülkenin karşılıklı çıkarlarını koruma ve geliştirme konusundaki taahhütlerini pekiştirmiştir.

1930'lu yıllar, Almanya ve İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'e doğru yayılmacı politikalar izlemesiyle, Türk Boğazları üzerindeki mevcut durumun yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 23 Haziran 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar bölgesinin yönetimi ve geçiş kurallarını düzenleyerek Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını güçlendirmiştir. Sözleşme, askeri geçişlerin denetimini Türkiye'ye vermiş, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere serbest geçiş hakkı tanımış ve Karadeniz'e kıyısı olmayan askeri gemilerine kısıtlamalar getirmiştir.

Sovyetler Birliği, Montrö Sözleşmesi'nin imzalandığı Montrö Konferansı'nın sonuçlarını, Türkiye'nin bölgesel konumunun güçlenmesi ve Karadeniz ile Akdeniz'deki güç dengesinin bozulması olarak değerlendirmiştir. Sovyet bakış açısına göre, Batılı devletlerin Türkiye'yi destekleme çabaları eleştirilmiştir. Sovyetler, Boğazlar üzerinde daha fazla kontrol veya etki arzulamaktaydı ve Montrö Sözleşmesi'nin imzalanması, bu beklentilere uygun düşmemiştir. Bu durum, Sovyetlerin Montrö Konferansı'nda alınan kararlara eleştirel yaklaşmasına yol açmıştır.

Türkiye, kendi güvenliğini teminat altına almak amacıyla Sovyetler Birliği ile karşılıklı anlaşmalar yapma niyetinde olmuştur ancak görüşmeler olumlu sonuç

vermemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde ve devamında Türkiye, "Türkiye için mücadele" adı verilen karmaşık uluslararası entrikanın bir parçası olmuş, bu mücadelenin amacı Türkiye'yi savaşan taraflardan birine katılmaya ikna etmektir. İngiltere, Fransa, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, karşılıklı güvensizlik ve çelişkili sonuçlarla karakterize edilmiştir.

Türkiye, "savaş dışı kalmayı" ana dış politika prensibi olarak benimsemiş ve tarafsızlık politikasına bağlı kalmıştır. Ancak, bu durum, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya ile imzaladığı çeşitli anlaşmalarla bu ülkelere yükümlülüklerle bağlı olduğu için zordu. Türkiye'nin tarafsızlığı, Almanya için avantajlı olmuş, Balkan Yarımadası ve Doğu Akdeniz üzerindeki kontrolü sağlamıştır.

Savaş zamanı Türkiye, Almanya ile ticari ve ekonomik ilişkilerini sürdürmekteyken, Rus kaynakları savaş sırasında Boğazlardan geçen Alman gemilerinin ticaret gemisi kılığına girmiş askeri gemiler olduğuna ve Türkiye'nin Alman yanlısı bir tutum sergilediğine dikkat çekmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği, Türkiye'den birkaç önemli talepte bulunmuştur:

Karadeniz'de üsler ve nüfuz: Sovyetler Birliği, güney kanadım, özellikle de Karadeniz'i, güvence altına almayı amaçlamıştır. Bu, bölgeyi kontrol etmek ve deniz yollarını korumak için stratejik öneme sahip olan Karadeniz'deki Türk limanlarında üsler kurmak veya başka yollarla nüfuz sağlamayı da içermiştir.

Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinde nüfuz: Sovyetler Birliği, askeri ve ticari gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e ve tersi yönde serbestçe geçişine imkan tanımak amacıyla Türk Boğazları'nın, özellikle de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının statüsünde bir değişiklik yapılmasını arzulamıştır. 1945 yılında Potsdam Konferansı'nda bu konuyu gündeme getirerek Montrö Sözleşmesi'nin revize edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası'na karşı verilen mücadelede Türkiye ile askeri yardım ve iş birliği arayışında bulunmuştur. Bu kapsamda, Türk sınırlarının güvence altına alınması ve Mihver ülkeleri tarafından olası bir saldırı durumunda karşılıklı destek sağlanması gibi konular dahil edilmiştir. Ancak, Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız bir politika izlemeyi tercih etmiş ve ne Sovyetler Birliği'nin ne de muhaliflerinin yanında çatışmalara katılmamıştır. Türkiye, egemenliğini korumak ve deniz geçiş özgürlüğünü sağlamak amacıyla Türk Boğazları'nın statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmasına yönelik tarafsızlığını korumaya çalışmıştır.

Sovyet liderliği, sadece Boğazlardaki deniz taşımacılığının Türklerle ortak kontrolünde olmasında ısrar etmekle kalmamış, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Çarlık Rusya'sının bir parçası olan üç kuzeydoğu vilayetine atıfta bulunarak Türkiye'ye karşı toprak taleplerinde bulunmuştur. 1945 yılındaki görüşmelerin bir sonuca varmaması, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki baskısının Türkiye'nin Batı Dünyası'na yakınlaşmasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Sovyetler Birliği, Boğazların kontrolünü de içerecek şekilde Karadeniz bölgesindeki çıkarlarını korumaya devam etmiştir. Bu stratejik açıdan önemli bölgede güvenliğini ve nüfuzunu sağlamak için çabalarını sürdürmüştür. Ancak, Türkiye ile olan ilişkileri bağlamında, Sovyetler Birliği Türkiye'nin tarafsızlığını koruduğunu ve başta 1936 Montrö Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukuk temelinde bölgedeki konumunu güçlendirdiği gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. SSCB, Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurma girişimlerinde bulunmuş; ancak, Türkiye'nin tarafsızlığını ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini sürdürme konusundaki güçlü isteğiyle karşılaşmıştır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki çıkarlarını siyasi ve diplomatik yollarla takip etmeye devam etmesine yol açmış, fakat Boğazlar üzerinde umduğu gibi tam bir kontrol sağlayamamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

.....(1999). *Rusya ve Karadeniz Boğazları (18.-20. Yüzyıllar)*. Rusya Bilimler Akademisi Rus Tarihi Enstitüsü. Moskova: Uluslararası İlişkiler

....(1978) *Rus Dış Politikasında Doğu Sorunu. 18. yüzyılın sonu- 20. yüzyılın başı*. Moskova:Nauka Yayınevi Doğu Edebiyatı Editörlüğü.

....(1980) *V.I. Lenin'in adını taşıyan SSCB Devrim önesi Rusya günlükler ve Anılar 1852 -1894*. Devlet Lenin Kütüphanesi Moskova Eyaleti M. V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova Kitap dergisi.

.....(1952) *Rusya ve Diğer Ülkeler Arasındaki Antlaşmalar Derlemesi 1856-1917*. Moskova, Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi.

.....(1997). *Stalin'in Moskova'da Stalin'in seçim bölgesindeki seçmenlerin seçim öncesi toplantısında yaptığı konuşma. 9 Şubat 1946 // Stalin I.V. Toplu Eserler*. Moskova.

....(1926). *Dünya Savaşı Döneminde Avrupa Ve Türkiye İstanbul Ve Boğazlar*. Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgelere göre editör Adamova E, A Moskova: Litizdat Dışişleri Bakanlığı Yayınlanması,

.....(2000) *Sistematik Bir Uluslararası İlişkiler Tarihi*. 4 cilt halinde. 1918-1991. Cilt I. Olaylar 1918-1945. Editör: A. D. Bogaturov. Moskova. "Moskovsky Rabochiy".

....(1997) *Savaşlar Arası Dönemde Barış: 1910-1940'ların Uluslararası İlişkiler Tarihine İlişkin Seçilmiş Belgeler*. - Moskova,

....(1938), *Halk Dışişleri Komiserliği Yabancı Devletlerle Akdedilen Yürürlükteki Antlaşmalar ve Sözleşmeler Koleksiyonu*. Yürürlükte olan ve 1 Ocak 1937'den önce yürürlüğe giren antlaşmalar ve sözleşmeler, Cilt 9, Moskova: Dışişleri Halk Komiserliği Yayınları

Aleksandrovna, H. I., (2019). Orta Doğu'daki durumun düzenlenmesine ilişkin Lozan Konferansı'nda Sovyet Rusya (1922-1923). *Yeni ve Çağdaş Tarihi*, 2.

Adamov, E.A. (1921) *İstanbul ve Boğazlar. B. Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgelerine göre*. Dışişleri Bakanlığı. 2. Cilt. Yayına hazırlayan - Moskova: Lithizdat SSCB Dışişleri Halk Komiserliği,

Akyol, T., (2014), *Bilinmeyen Lozan*, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap,

Aralov, S.I. (1960) *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*. Moskova: Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Yayınları.

Ali Naci Karacan, (2011), *Lozan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 3. Baskı,

Armaoğlu, F., (2018), *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap yayınları

Aydın M, (2002) “*Savaş Kaosunda Türkiye: Göreli Özerklik 2, 1939–1945*”, *Türk Dış Politikası, 1919–1980*, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul

Borkov, A. V. (2014) Karadeniz Boğazları ve 1917-1923 Sovyet-Türk ilişkileri. Volga bölgesi: *Beşeri bilimler, № 3 (31)*.

Bakruşkin S, V, Efinov, A, V., (1959), *Diplomasi Tarihi*, 2.baskı, Moskova: Gospolitizdat,

Bazilevich, K.V. (1946), *Karadeniz Boğazları Üzerine (Sorunun Tarihinden)*. SSCB Yüksek Eğitim Bakanlığı Tüm Birlik Konferans Bürosu. Moskova: Pravda Gazetesi Matbaası.

Bogdanovich, M.İ., (1876) *1853-1856 Doğu Savaşı*. St. Petersburg: F. Suschinsky

Başyurt E, (1998), *Ateş Yolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga*, İstanbul: Timaş Yayınları

Baskın Oran, (2011) “*Dönemin Bilançosu*”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları,

Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın Uluslararası Belgeleri. (1943) Cilt I. 1941 / Askeri-politik. Moskova: Lenin adına Kızıl Ordu Lenin Akademisi

Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği. (1979.) Cilt IV: Üç Müttefik Güç - SSCB, ABD ve İngiltere - Liderlerinin Kırım Konferansı (4-11 Şubat 1945): Belgeler derlemesi / SSCB Dışişleri Bakanlığı. - Moskova: Politizdat,

Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği. (1978.) Cilt II: Üç Müttefik Güç - SSCB, ABD ve İngiltere - liderlerinin Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943): Belgeler derlemesi / SSCB Dışişleri Bakanlığı. - Moskova: Politizdat,

Büyük Vatanseverlik Savaşı dönemindeki uluslararası konferanslarda Sovyetler Birliği. (1980). 6. Cilt. Üç Müttefik Güç - SSCB, ABD ve İngiltere - Liderlerinin Berlin (Potsdam) Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945): Belgeler derlemesi / SSCB Dışişleri Bakanlığı. - Moskova: Politizdat,

Churchill W, (1998), *İkinci Dünya Savaşı, Halka Kapanıyor*. Moskova: Terra- Kitap Kulübü

Çiçerin, G.V., (1961) *Uluslararası Politika Üzerine Makaleler Ve Özetler Dış Politika Bibliyoteri/Moskova Sosyo-Ekonomik Literatür Yayınevi*.

Çelik, E., (1969), *100 Sorunda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi,

Dranov, B.A., (1948), *Karadeniz Boğazları (Uluslararası hukuk rejimi)*. Moskova: SSCB Adalet Bakanlığı Hukuk Yayınevi,

Deringil S. Denge Oyunu. (2003). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul

Emets V.A. (1997). *Birinci Dünya Savaşı'nda Rus dış politikasının eskizleri*. Moskova.

- Feridun Cemal Erkin (1968) *Türk Sovyet İlişkileri Boğazlar Meselesi*, Ankara,
- Gürün K, (2010), *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara: Türk Tarihi Kurum Evi
- Goryainov S. (1907). İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı. Devlet ve St. Petersburg Ana Arşivlerinde saklanan diplomatik yazışmalara dayalı kurallar konusunun incelenmesi. Petersburg: I.N. Skorokhodov'un matbaası (Nadezhdinskaya, 43)
- Gromyko, A.A., Ponomaryova, B.N. (1980) *Rus Dış Politikası Tarihi 1917-1980*.2 cilt, dördüncü baskı, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonda Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü "Nauka" Yayınevi.
- Galiakbarova N. M., *Sovyet-Türk İlişkileri 1939-1941'de, El yazmasının hakları üzerine*, Baskıda imzalı Yekaterinburg, K-83, 51 Lenin Caddesi. Ural Devlet Üniversitesi Daktilo Laboratuvarı
- Hasanlı, C., (2011) *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 1. Basım. Ankara:Bilgi YayınEvi
- İvanoviç Çuyev, F.,(2017), *Molotov Anlatıyor, Stalin'in sağkolu ile yapılan görüşme*, İstanbul: Yazın BasınYayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti
- İsmet İnönü'nün Tbm'm'deki Konuşmaları 1920 – 1973, (1993); Ankara: TBMM Kültür , Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, ikinci cilt, s, 20
- Köse, İ., (2019) Birinci Dünya Savaşının ilk gizli antlaşması; İstanbul ve Çanakkale Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na bırakılması, *Bilig İlk bahar*, sayı 89,
- Kyuçinov, V, Sabanian A, (1925), *Antlaşmalar, Notlar ve Bildirilerde Modern zamanların Uluslararası Politikası*, Bölüm 1, Moskova
- Kinyapina, C, N,(1978) *Rus Dış Politikasında Doğu Sorunu. 18. yüzyılın sonu-20.yüzyılın başı*. Moskova: Nauka Yayınevi Doğu Edebiyatı Ana Editörlüğü.
- Kireev, N.G. (2007) *Türkiye Tarihi ve 20. Yüzyıl*. Moskova: Kraft+IW RAS
- Kaygusuz Jumhur (2017) *Uluslararası Savaş-Politik Çatışma Bağlamında Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1991)* Uzmanlık Alanı, Genel Tarih (Yakınçağ ve Modern Tarih) Tarih Bilimleri Adaylık Tezi özeti Nizhny Novgorod,
- Luneva, Y.V (2010) *Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı Birinci Dünya Savaşı arifesinde gizli provokasyonlar (1908-1914)*.Moskova: Rusya MDB'sinin Birleşik baskısı
- Ludshuveit, E.F., (1966), *Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye 1914-1918*. Askeri-politik taslak, Moskova: Moskova Üniversitesi Yayınevi.
- Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, (1976),Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Mogilevich, A. (1939) Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler, Çarlık ve Geçici Hükümet Arşivlerinden Belgeler 1878-1918, İkinci Seri (1900-1913), Leningrad Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi.

Nolde. B. E (1915). *Dış Politika tarihi denemeleri*. Pterograd: Yasal Kitap Deposu "Pravda".

Orlov, A.S., Georgiyev, N.G., (2012), *Tarihsel Sözlük*, 2. Baskı. Moskova.

Pokrovsky, M.N. (1918), *Dış politika. Makaleler derlemesi. (1914-1917)*. Moskova: Denitsa Kitap Yayıncıları.

Potskhveria, B. (1992) *İki dünya savaşı arasında Türkiye. Dış politika üzerine denemeler*, Moskova : Nauka,

Potemkin, V. P. (1943), *Diplomasi Tarihi* Leningrad : Devlet Siyasi Edebiyat Yayınevi. Dış politika kütüphanesi

Rzeszewski O. A.(2004) *Stalin ve Churchill. Toplantılar. Konuşmalar. Tartışmalar: Belgeler, yorumlar. 1941-1945.* - Moskova: Nauka,

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (1992). *Dış Politika Belgeleri 1939*. 2 kitap, 1. Cilt : 1 Ocak - 31 Ağustos 1939., 2. kitap. 1 Eylül - 31 Aralık 1939 Moskova: "Uluslararası İlişkiler"

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (1995). *Dış Politika Belgeleri* Cilt 23. 1940 - 22 Haziran 1941 Moskova: "Uluslararası İlişkiler"

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (1998). *Dış Politika Belgeleri* 2. kitap, 2. bölüm. 2 Mart 1941 - 22 Haziran 1941. Moskova: "Uluslararası İlişkiler"

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı (2016). *Dış Politika Belgeleri* Cilt 26. 1943: 2 kitapta; 1 kitap. Ocak – Ağustos 1943. - 2. Kitap. Eylül – Aralık 1943. – Maykop: Polygraph-YUG

Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığına bağlı Rusya Devlet Hizmeti Akademisi, Marksizm-Leninizm Enstitüsü, (1958), *Karl Marx ve Friedrich Engels, Denemeler*, 2. baskı, Moskova Devlet Yayınevi, Siyasi Edebiyat Yayınevi.

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1957) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler*. 1. Cilt. 7 Kasım 1917 - 31 Aralık 1918 Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1958) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler*. 2. Cilt. 1 Ocak 1919 - 30 Haziran 1920. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1961) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler* 5. Cilt. 1 Ocak 1922 - 19 Kasım 1922. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1962) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler* 6.Cilt. 20 Kasım 1922 - 31 Aralık 1923. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1963) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler* 8.Cilt. 1925. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışişleri Bakanlığı (1971) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler* 17. Cilt. 1934. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışışleri Bakanlığı (1974) *SSCB'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler* 19. Cilt. 1936. Moskova: Gospolitizdat Siyasi Edebiyat Devlet Yayınevi

SSCB Dışışleri Bakanlığı (1978) *Büyük Vatanseverlik Savaşı Uluslararası Konferanslarında Sovyetler Birliği*. 1. Cilt . SSCB, ABD ve İngiltere Dışışleri Bakanları Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943): Belgeler derlemesi / - Moskova: Politizdat

Stebnitsky, I.. (1881), *Berlin 1878 Antlaşması'na göre Küçük Asya'da Rus-Türk sınırı*, Tiflis: Kırmızı Arşiv, Tarihsel dergi.

Sanakoev Sh.P., B.L. Tsybulevsky (1971), *Tahran. Yalta. Potsdam: Belge koleksiyonu* , Moskova: Uluslararası İlişkiler,

Seha Meray, (1969) *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler* (LBK),I/1-1, Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul, s. 12, (İsmet Paşa'nın önsözü).

Soysal İ., (1982)"*Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)*", Belleten,

Şemyakin, A.N.(2003), *Karadeniz Boğazları; Tarih ve Modern Sorunlar*, Moskova

Şimşir N. B., (2012), *Lozan Günlüğü*, 2. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi

TBBM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem 3. Cilt ; 196 Birleşim; 21.02.1923

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 5. Dönem, 12.cilt; 81 Birleşim; 31.07.1936, s. 6-7

T.C. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, (1973) *Türkiye Dış Politikasında 50 yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*.

Tarle, A. V., (1959), *Diplomasi Tarihi, Paris Kongresi ve Barış*, 2.cilt, Leningrad,

Tatishchev, S.S. (1889), *İmparator Nicholas ve Yabancı Mahkemeler, Tarihi Eskizler*. St. Petersburg: I.N. Skorokhodov'un matbaası, (39 Nadezhdinskaya St.).

Ulyanitsky, V. A, (1883) *18.Yüzyılda Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Karadeniz*. Moskova.: Matbaa A. Gatzula

Vyacheslavovich M.S. (2018) *1944-1946 Yıllarında Karadeniz Boğazları İçin Diplomatik Savaş*.Ekaterinburg, Rusya, Konferans Salonu.

Zhigarev, C, (1896), *Doğu Sorununda Rus Politikası, Tarihsel ve Hukuksal Denemeler*. Cilt 1, Moskova: Talep Üzerine Kitap.

Arşiv kaynağı

Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi;20 Temmuz 1936 belgesi F-558(arşiv belgesinin tutulduğu fonun numarası), Op.11. – (Belge envanterinin numarası), D.793. (Vaka numarası), L-12(arşiv belgesinin numarası.)

Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059. Op. 1. K.(klasör) 293. D. 2027. L. 205

Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059, L.1., k, 293, d. 2029

Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi F.059, L.1., k, 292, d. 2028

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.59, l, 294, , d,2029

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.0745, l. 14, d.32

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Eylül 1939), f.0745, e. 14, d.32, y.177

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), l. 3, s. 37, d. 485 (Türkiye. Boğazlar sorununda münferit devletlerin tutumu. 02.04.1941 - 31.12.1941)

Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, F.059. L.1. S.315. d.2165.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı Arşivi, V. Pavlov tarafından kaydedilmiştir f. 3, op. 64, d. 675, l. 21

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), op. cit. 3, s. 22, d. 299 (SSCB Türkiye Büyükelçisi'nin görüşme kayıtları. Cilt 2, 25.04.1941 - 09.06.1941)

SSCB Romanya Krallığı tam yetkili temsilciliği birinci sekreteri S.S. Mihailov ile Romanya'daki Türkiye Cumhuriyeti Misyonu Birinci Sekreteri Nurelgin Arasında Yapılan görüşme f. 0125, op. 27d. 5, l. 108-110. , s. 122,

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 0132, l,242, k, 236, d.

Rusya Federasyonu Dış politika Arşivi , SSCB'nin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi C. Vinogradov ile Birleşik Krallık Türkiye Büyükelçisi H.M. Natchbull-Hugessen arasında görüşme. f. 0132, op. 24a, l. 236, d. 8, k. 10-25.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi , f. 0134, op. 24a, k.236, d. 7, l. 288-292.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, f. 06. ("V.M. Molotov'un Sekreterliği"), op. 3, s. 22, d. 297 (Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği'nden alınan mektuplar. 16.01.1941 - 22.12.1941), l. 63

Rusya Başbakanlık Arşivi, f.06, op,5, s,32, d,373.

Rus İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi, f.06, op.5, d.33.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, f.06, op.5, d.375.

Rusya İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi, f.059, op.10, d.17.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, "Ankara Büyükelçiliğine şifreli telgraf" 28 Ekim 1939 rapor 10492

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi, "Ankara Büyükelçiliğine şifreli telgraf" 19 Ekim 1939 rapor 1715

M.Litvinov'un İ. Stalin, V. Molotov, V. Dekanozov, S. Lozovski, İ. Mayski'ye Boğazlar sorununa ilişkin yazdığı rapor, 15 Kasım 1944 Rusya Federasyonu, DPA, f,06, d.143

Yararlanılan Gazeteler

İzvestia, 1939, 21 Ekim; “İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması”, N244(7014)

“Pravda” 14 Mayıs 1939 N 132(7817)

“Pravda” 15 Mayıs 1939 N133 (7818)

“İzvestia” N 146 (5062), 23 Haziran 1936

“İzvestia” N 147, 26 Haziran 1936

“Pravda” N 172 (6778), 24 Haziran 1936, “Delegelerin Konuşması”

“Pravda” N 104 (6710), 14 Nisan 1936

“Pravda” N 108 (6714) 19 Nisan 1936

“Pravda” N 103 (6708), 12 Nisan 1936

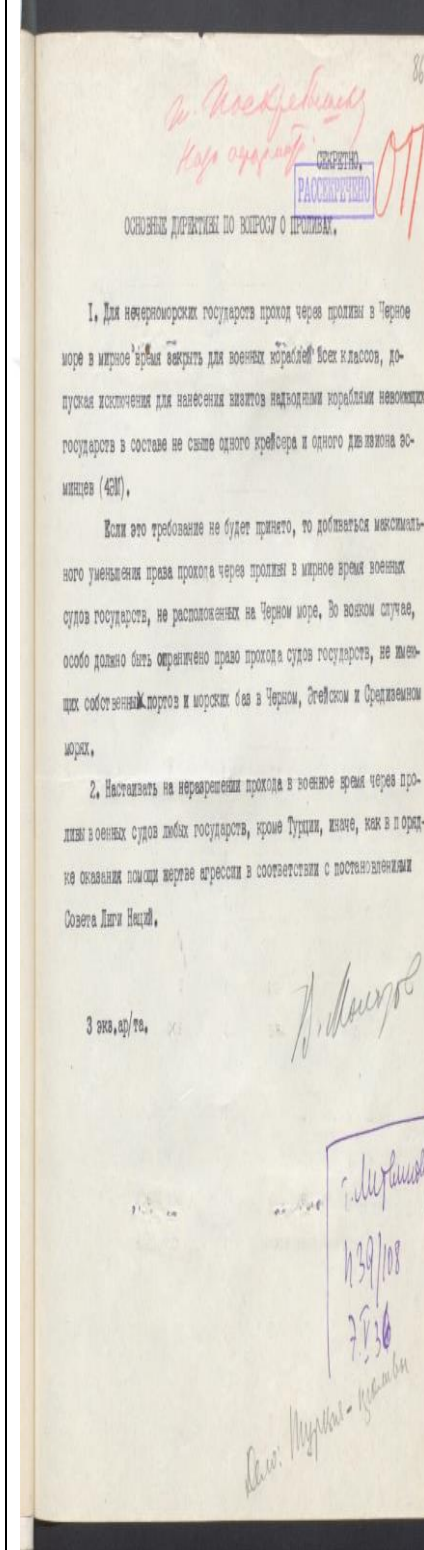
“Pravda” N 103(6709), 13 Nisan 1936

“İzvestia” N 92 (5949). 18 Nisan 1936

“Pravda” N 231(10313) 28 Eylül 1946

EKLER

EK-1

Bolşevik Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüros
Karadeniz Boğazları meselesine ilişkin temel direktifler hakkındaki kararı

Tarihler 7 Mayıs 1936

Notlar

Orijinal. Bolşevik Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro
V. M. Molotov'un imzası.

Metnin dili Rusça

Depolama şifresi RGASPI. F. 17. Op. 166. D. 559. L.li6

Rusya Devlet Sosyal ve Siyasi Tarih Arşivi

BOĞAZLAR KONUSUNDA ANA TALIMATLAR

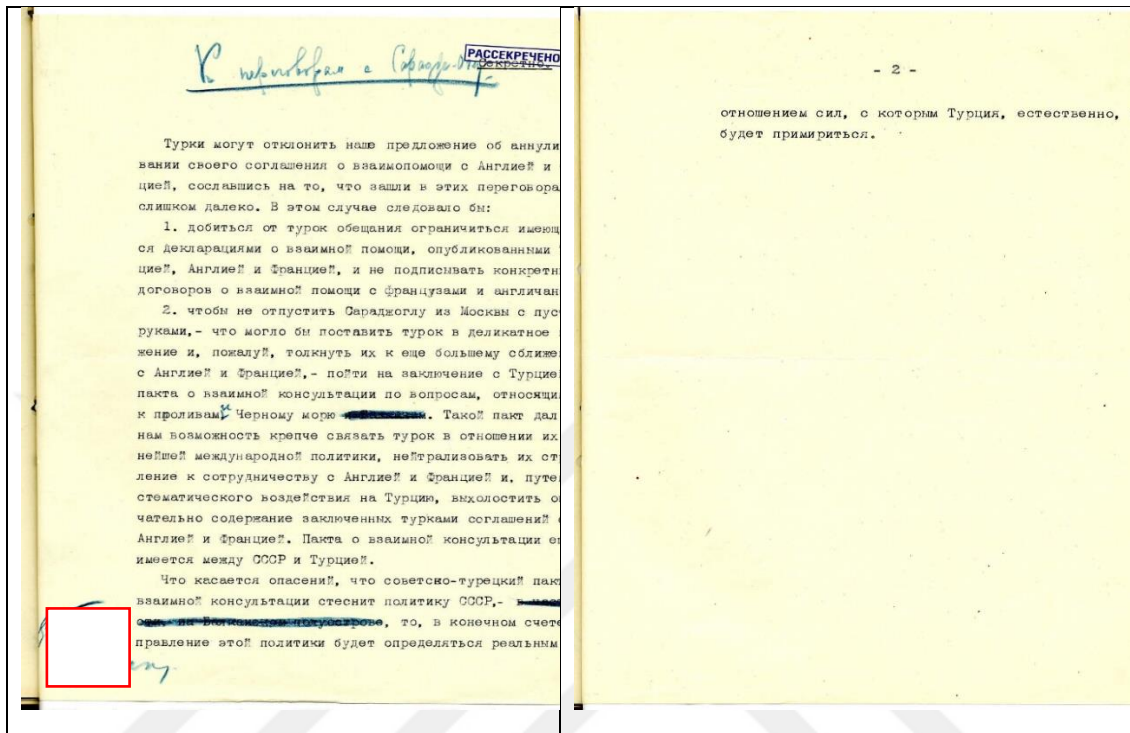
7 MAYIS 1936

I. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler için, barış zamanında Boğazlar
Karadeniz'e geçiş, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin en fazla bir kruva-
bir destroyer tümeninden oluşan su üstü gemilerinin ziyaretleri için istisnalar
verilerek, her sınıftan savaş gemilerine kapalı olacaktır.

Bu şartın kabul edilmemesi halinde, Karadeniz'de yerleşik olmayan devlet
savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçiş hakkının azami ölçüde
azaltılması aranmalıdır. Her halükarda, Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz
kendi limanları ve deniz üsleri bulunmayan devletlerin gemilerinin geçiş
özellikle kısıtlanmalıdır.

2. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin düzenlemelerine uygun olarak sal
uğrayanlara yardım etme amacı dışında, Türkiye dışındaki herhangi bir devlet
askeri gemilerinin savaş zamanında Boğazlardan geçişine izin verilmemesi
konusunda ısrar etmek.

ЕК-2

SSCB Dışışleri Halk Komiserliği Orta Doğu ve Hukuk Departmanlarının
“Saraçoğlu ile Mőzakerelere Doğru” önerilerini içeren raporu

F. 06. Op. 1. S. 17. D. 177. L. 79-80

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi

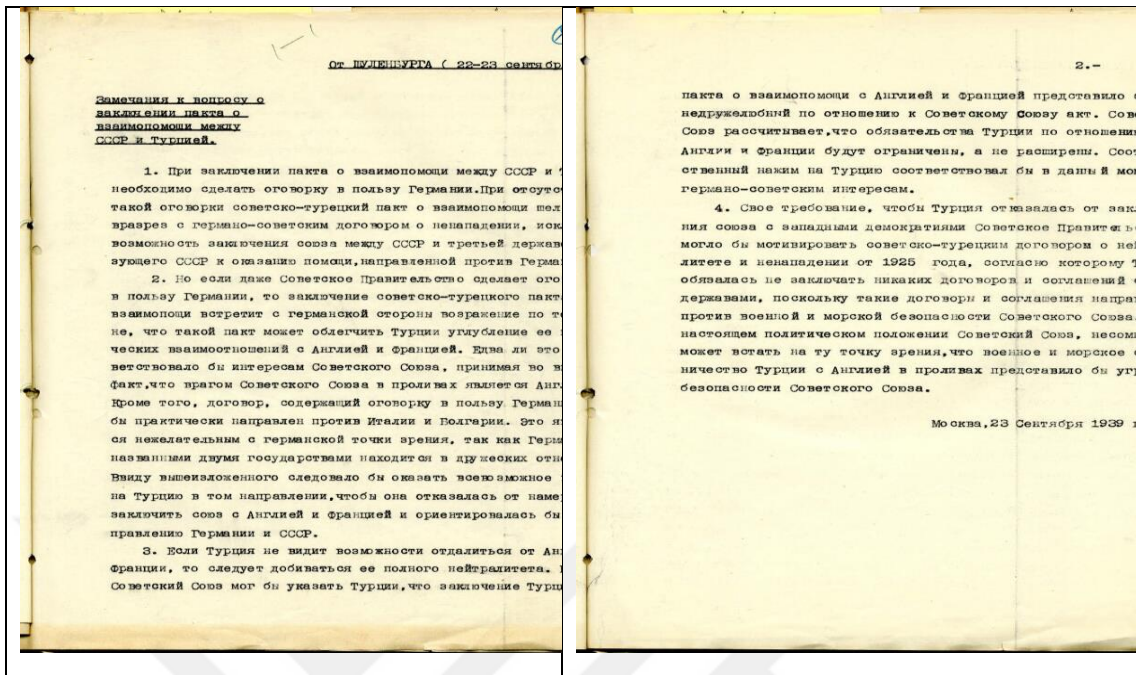
Türkler, bu mőzakerelerde çok ileri gittikleri gerekçesiyle İngiltere ve Fransa yaptıkları karşılıklı yardım anlaşmasının iptal edilmesi teklifimizi reddedebilirler. Bu durumda yapılması gerekenler

1. Türklerden, Türkiye, İngiltere ve Fransa tarafından yayınlanan mevcut karşılıklı yardım deklarasyonlarıyla sınırlı kalacaklarına ve Fransız ve İngilizlerle özel karşılıklı yardım anlaşmaları imzalamayacaklarına dair bir söz almak;
2. Saraçoğlu’nun Moskova’dan eli boş ayrılmasına izin vermemek için, ki bu Türkleri hassas bir duruma sokabilir ve belki de onları İngiltere ve Fransa ile daha da yakınlaşmaya itebilir, Türkiye ile Karadeniz Boğazla ile ilgili konularda bir karşılıklı danışma paktı imzalamak. Böyle bir anlaşma, Türkleri gelecekteki uluslararası politikaları açısından daha sıl bir şekilde bağlamamızı, İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapma arzularını etkisiz hale getirmemizi ve Türkiye üzerindeki sistematik etkimizle, Türklerin İngiltere ve Fransa ile imzaladıkları anlaşmaların içeriğini nih olarak etkisiz hale getirmemizi sağlayacaktır. SSCB ile Türkiye arasında henüz bir karşılıklı danışma paktı yoktur.

Sovyet-Türk karşılıklı danışma paktının SSCB’nin politikasını kısıtlayacağı korkusuna gelince, son tahlilde bu politikanın yönünü, Türkiye’nin doğal olarak uzlaşmak zorunda kalacağı gerçek güçler dengesi belirleyecektir.

10. Нота Российско-Украинско-Грузинской делегации на Лозаннской конференции Председателям конференции 27 ноября 1922 г. В своей ноте от 14 ноября с. г. **, направленной Российскому Правительству, г. Пуанкаре, председатель совета министров Франции, от имени приглашающих держав признал за Россией и ее союзниками — Украиной и Грузией — право участвовать в обсуждении и решении вопроса о проливах, равно как и право излагать свою точку зрения по всем связанным с этим вопросам. Ход работ конференции, проектируемые территориальные изменения во Фракии, за которыми последовало бы изменение отношений между сопредельными государствами, расположенными в бассейне проливов и близлежащих морей — Эгейского и Черного, — не могут не оказать заметного влияния на режим проливов. Эти вопросы, как и все другие, от которых зависит установление прочного мира на Ближнем Востоке и укрепление суверенитета и независимости Турции, что является важным условием такого мира, непосредственно связаны с жизненными экономическими и политическими интересами России и ее союзников. Удовлетворительное и эффективное решение этих вопросов может быть достигнуто лишь при условии, если Россия и ее союзники будут допущены не только для того, чтобы изложить свою точку зрения по тому или иному вопросу, но и для того, чтобы эффективно участвовать во всех дискуссиях, работах и решениях конференции. Любое решение, касающееся	положения на Ближнем Востоке и принятое без учета весьма важных интересов России в этом районе, обречено заранее остаться мертвой буквой. Впрочем, мнение, высказанное главой правительства одной из приглашающих держав в пользу участия России во всех работах конференции, доказывает, что точка зрения России по этому вопросу не только является справедливой и обоснованной, но и соответствует интересам самой конференции. Лишь принятие этого принципа в качестве основы работы конференции позволит действительно добиться установления прочного мира, а такое пожелание было выражено при открытии конференции и подтверждено в последнем заявлении представителя Соединенных Штатов Америки⁶. Поэтому Российская делегация, которая уже в нынешнем составе обладает полномочиями для обсуждения всех вопросов повестки дня Лозаннской конференции и для подписания любого договора, конвенции и акта, которые явились бы результатом ее работ, настойчиво требует, чтобы ее безотлагательно допустили к работе конференции на основе равноправия с другими великими державами. Лозанна, 27 ноября 1922 г. Печат. по арх. Опубли. в кратком изложении в газ. «Известия» № 2/2 (1711), 1 декабря 1922 г. Воровский Рakovский
Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Delegasyonundan Konferans Başkanlarına Not 27 Kasım 1922. Bu yılın 14 Kasım tarihli notasında. Rus Hükümetine gönderdiği notada, Frans Bakanlar Kurulu Başkanı Poincaré, davet eden devletler adına, Rusya'nın müttefikleri Ukrayna ve Gürcistan'ın Boğazlar sorununun görüşülmesine ve çözümüne katılma hakkını ve bununla ilgili tüm sorunlarda kendi görüşlerini açıklama hakkını tanımıştır. Konferansın ilerleyişi, Trakya'da öngörülen toprak değişiklikleri ve bunu takiben Boğazlar havzasındaki komşu devletler ile Ege ve Karadeniz'deki komşu devletler arasındaki ilişkilerde meydana gelecek değişikliklerin Boğazlar rejimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır. Orta Doğu'da kalıcı bir barışın böyle bir barışın önemli bir koşulu olan Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığını güçlendirilmesinin bağlı olduğu diğer tüm meseleler gibi bu meseleler de Rusya ve müttefiklerinin hayati ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu meselelerin tatmin edici ve etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması, ancak Rusya ve müttefiklerinin sadece konuyla ilgili görüşlerini sunmalarına değil, aynı zamanda konferansın tüm müzakerelerine, işlemlerine ve kararlarına etkin bir şekilde katılmalarına izin verilmesi halinde mümkün olabilir. Aşağıdakilerle ilgili herhangi bir karar Orta Doğu'daki durum ve Rusya'nın bölgedeki çok önemli çıkarları göz önünde bulundurulmadan alınan bir karar, peşinen ölü bir mektup olarak kalmaya mahkumdur. Bununla birlikte, davet eden güçlerden birinin hükümet başkanı tarafından Rusya'nın konferansın tüm çalışmalarına katılımı lehinde ifade edilen görüşü Rusya'nın bu konudaki bakış açısının sadece adil ve haklı değil, aynı zamanda konferansın çıkarlarına da uygun olduğunu kanıtlamaktadır. Konferansın açılışında dile getirilen ve Birleşik Devletler temsilcisinin son açıklamasında bir kez daha teyit edilen bir temenni olan kalıcı bir barışa ancak bu ilkenin konferans çalışmalarının temeli olarak kabul edilmesiyle ulaşılabilecektir. Bu nedenle, mevcut yapısıyla Lozan Konferansı'nın gündemindeki tüm sorunlar tartışma ve çalışmalarından doğacak her türlü antlaşma, sözleşme ve yasa imzalama yetkisine sahip olan Rus Delegasyonu, diğer Büyük Güçlerle eşit temelinde gecikmeksizin konferansa kabul edilmesinde ısrar etmektedir. Lozan, 27 Kasım 1922 Vorovsky Rakovsky Izvestia, No 2/2 (1711)'de alıntılar halinde yayınlanmıştır. 1 Aralık 1922.	

20. Телеграмма Председателя Российско-Украинско-Грузинской делегации на Лозаннской конференции Заместителю Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР М. М. Литвинову 4 декабря 1922 г. Программа Франции — пропускать в Черное море от каждой державы не больше судов, чем имеет самая сильная из черноморских держав, в данный момент Румыния. Однако Керзон несогласен, упорствует и требует непременно полной свободы прохода военных судов. У Исмет-паши в беседе с нами вывалось откровенное слово: если он будет настаивать на полном закрытии проливов для военных судов, его дезавуирует Ангора. Чичерин <i>Печат. по арх.</i>	4 Aralık 1922 Lozan Konferansı'nda Rusya-Ukrayna-Gürcistan Delegasyon Başkanı'nd Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiser Yardımcı M. M. Litvinov'a Telgraf Fransa'nın Karadeniz'e her devletten Romanya'nın sahip olduğundan daha az geçirmesini öneren programını, Lloyd George (Kerzon) kabul etmedi, ısrar etti askeri gemilerin kesinlikle tam serbest geçişini talep etti. İsmet Paşa, bize verd röportajda açık bir şekilde ifade etti: Eğer askeri gemilerin tam serbest geçiş ısrar ederse, Ankara onu vazgeçirecek.
---	---

SSCB ile Türkiye arasında karşılıklı yardım paktının imzalanması üzerine yorumlar.

1. SSCB ile Türkiye arasında karşılıklı yardım anlaşması imzalanırken, Almanya lehine bir çekince koymak gerekir. Böyle bir çekincenin yokluğunda, Sovyet-Türk karşılıklı yardım paktı, SSCB ile SSCB'yi Almanya'ya karşı yardım sağlamaya zorlayan üçüncü bir güç arasında bir ittifak kurma olasılığını engelleyen Alman-Sovyet saldırmazlık paktına aykırı olacaktır.

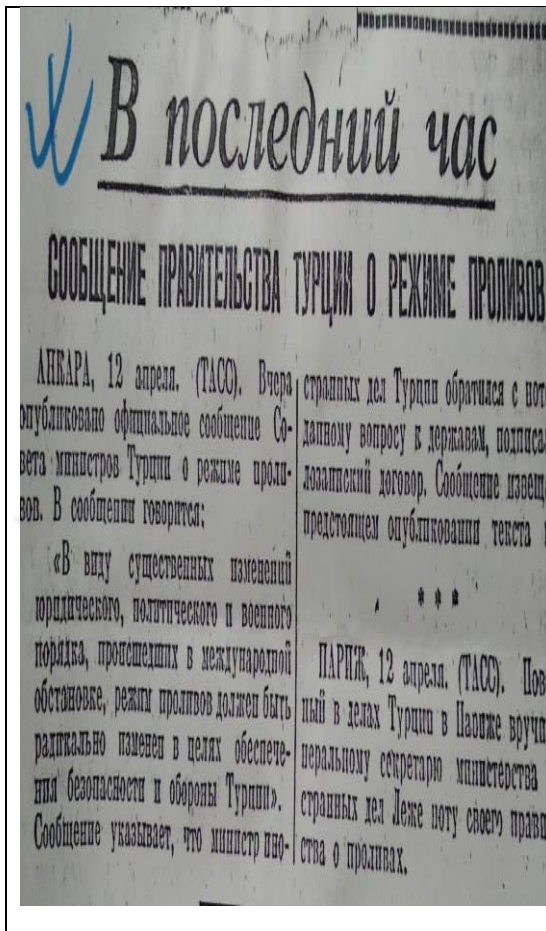
2. Ancak Sovyet Hükümeti Almanya lehine bir çekince koysa bile, karşılıklı yardımlaşmaya ilişkin Sovyet-Türk paktının varılması, böyle bir paktın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile siyasi ilişkilerini derinleştirmesini kolaylaştırabileceği gerekçesiyle Alman tarafının itirazıyla karşılanacaktır. Sovyetler Birliği'nin boğazlardaki düşmanının İngiltere olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu Sovyetler Birliği'nin çıkarına pek uygun olmayacaktır. Dahası, Almanya lehine bir çekince içeren antlaşma pratik olarak İtalya ve Bulgaristan'a yönelikti. Bu, Alman bakış açısından istenmeyen bir durumdur, çünkü Almanya ve İki Devlet dostane ilişkiler içindedir. Yukarıda belirtilenler ışığında, Türkiye üzerinde, İngiltere ve Fransa ile ittifak kurma niyetinden vazgeçtiği ve Almanya ve SSCB yönünde yönlendirileceği yönünde mümkün olan her türlü etkiyi uygulamak gerekecektir.

Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan uzaklaşma fırsatı görmüyorsa, tam tarafsızlığı aranmalıdır. Aynı zamanda, Birlik, Türkiye'ye, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamasının, Sovyetler Birliği'ne karşı bir dostluk eylemini temsil edeceğini belirtebilir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı yükümlülüklerinin genişletilmesini değil, sınırlandırılmasını beklemektedir. Türkiye üzerindeki uygun baskı, şu anda Alman-Sovyet çıkarlarına uygun olacaktır.

Sovyet Yönetimi, Türkiye'nin Batı demokrasileriyle ittifakından vazgeçmesi talebini, Türkiye'nin üçüncü güçlerle herhangi bir antlaşma ve anlaşma yapmamayı taahhüt ettiği 1925 tarihli Sovyet-Türk Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile motive edebilir, çünkü bu tür antlaşmalar ve anlaşmalar Sovyetler Birliği'nin askeri ve deniz güvenliğine yöneliktir. Mevcut siyasi durumda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin boğazlarda İngiltere ile askeri ve deniz işbirliğinin Sovyetler Birliği'nin güvenliğine tehdit oluşturacağı görüşünü kuşkusuz benimseyebilir.

Almanya'nın Moskova Büyükelçiliği'nden SSCB Dışişleri Halk Komiserliğine SSCB ile Türkiye arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanmasına ilişkin muhtıra. Moskova 23 Eylül 1939

F. 06. Op. 1. S. 17. D. 177. L. 5-6Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi

Son bir saat içinde

TÜRK HÜKÜMETİNDEN BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

ANKARA, 12 Nisan. (TASS). Türkiye Bakanlar Kurulu'nun Boğazlar rejimine ilişkin resmi mesajı dün yayınlandı. Mesaj şu şekildedir:

"Uluslararası ortamda meydana gelen hukuki, siyasi ve askeri düzendeki değişiklikler göz önüne alındığında, Türkiye'nin güvenlik ve savunması için Boğazlar rejiminin kökten değiştirilmesi gerekmektedir. Bildiride, Türk Dışişleri Bakanı'nın Lozan Antlaşması'nı imzalayan Devletle konuda bir nota verdiği belirtiliyor. Haberde, nota metninin yayınlanacağı bildiriliyor.

PARİS, 12 Nisan. (TASS). Paris'teki Türk Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Leger'e Hükümetinin Boğazlarla ilgili bir notasını verdi.

**Турецкая печать
о режиме проливов**

АНКАРА, 12 апреля. (ТАСС). В по-
нимание местной печати стоит вопрос
режима проливов. Газеты печатают тек-
ст лозаннского договора, особо подчеркива-
я необходимость укрепления проливов в це-
лях безопасности Турции.
Редактор газеты «Джумхуриет» Юну-
с Паша пишет:
«Мы требуем от держав предоставле-
ния естественно принадлежащего на-
м права. Угроза проливам усиливается
для нас. Лига наций, к сожалению,
не в состоянии гарантировать сохра-
нение мира. Никто не мог бы нам запре-
дить предпринять меры против надви-
гающейся опасности. Немыслимо себе
представить, чтобы какой-либо стран-
а, имеющая хоть некоторую совесть, не
признала бы за нами наших прав».
В том же духе высказываются и други-
е газеты. Редактор газеты «Акишам» Неджмеддин Садых в передовой статье коммен-
тирует правительственное коммюнике. Он
критикует корыстные изменения, происшедшие
за последние годы во всем мире. Автор ос-
обо подчеркивает значение для Турции и
изменений, происшедших в Средиземном м-
ре. Средиземное море, говорится в перед-
вой статье, находившееся после подписа-
ния лозаннского договора в руках у союз-
ников и считавшееся самой спокойной зо-
ной, в результате итало-абиссинского кон-
фликта и угрозы войны между вчерашни-
ми союзниками ныне преобразилось. Автор
противопоставляет Черное море Средизем-
ному морю.
«Черное море,—пишет Неджмеддин
Садых,—которое 13 лет тому назад
вследствие взаимоотношений между де-
ржавами и Советским Союзом каза-
лось опасной зоной, благодаря турецко-сов-
етской дружбе, турецко-румынской дру-
жбе и дружественным советско-румын-
ским отношениям стало ныне самым спо-
койным морем из всех морей».

“Türk basınında Boğazlar Rejimi” 14 Nisan 1936 (6710) n104 Pravda

ANKARA, 12 Nisan. (TASS). Boğazlar rejimi konusu yerel basında ra-
görüyor. Gazeteler Lozan Antlaşması'nın metnini okuyor ve Türkiye
güvenliği için Boğazların güçlendirilmesi gerektiğini vurguluyor.

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı şöyle yazıyor:

"Biz, doğal olarak bize ait olan hakkın direnenler tarafından
verilmesini talep ediyoruz. Boğazlar üzerindeki tehdit günden güne artmakta
Milletler Cemiyeti, ne yazık ki, barışın korunmasını garanti edemiyor. Hiç ki-
bizi yaklaşan tehlikeye karşı harekete geçmekten men edemez. Vicdan sa-
herhangi bir ülkenin haklarımızı tanımaması düşünülemez."

Diğer gazeteler de kendilerini aynı ruhla ifade ettiler. Akşam Gazetesi'nin edi-
Necmeddin Sadak, başyazısında hükümet bildirisini yorumluyor. Son yıll-
dünyada meydana gelen köklü değişikliklere dikkat çeken yazar, Akdeniz
değişikliklerin Türkiye için önemini vurguluyor. Başyazıda, L-
Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Müttefiklerin elinde olan ve en s-
bölge olarak kabul edilen Akdeniz'in, İtalya-Habeşistan çatışması ve di-
müttefikleri arasındaki savaş tehdidi nedeniyle değişime uğradığı belirtiliyor

ИЗВЕСТИЯ

СОВЕТОВ
ДЕПУТАТОВ
ТРУДЯЩИХСЯ
СССР

Англо-франко-турецкое соглашение

АНГЛО-ФРАНКО-ТУРЕЦКОЕ соглашение о взаимной помощи, текст которого мы публикуем сегодня, представляет собой документ серьезного политического значения. Но этому соглашению Англия и Франция обязуются выступить на стороне Турции, если какое-либо действие европейской державы вызовет в средиземноморском бассейне войну, в которую будет вовлечена Турция. В первую очередь Турция обязуется выступить на стороне Англии и Франции в случае возникновения военных действий в восточной части Средиземного моря. Турция обязуется выступить на стороне Англии и Франции в случае, если эти державы в интересах безопасности государства начнут военные действия в связи с гарантиями, которые они дали Румынии и Греции.

Турция освобождается от своих обязательств в том случае, если европейские державы вызовут войну с Советским Союзом.

Ныне закончившиеся переговоры между Англией и Францией, с одной стороны, и Турцией, с другой, явились продолжением переговоров, состоявшихся в 1830 году. Еще в мае этого года было достигнуто принципиальное соглашение между Англией и Турцией, а несколько позже — между Францией и Турцией об взаимном сотрудничестве в случае войны в Средиземном море. Эти предварительные соглашения ныне превращены в постоянные.

За прошедшее между подписанием этих соглашений время международная обстановка сильно изменилась. Англия и Франция превратились в союзники страны. В свете новой обстановки англо-франко-турецкое соглашение о взаимной помощи приобретает особое значение.

назначен. В английской и французской печати встретились с большим удивлением и возмущением сообщения о соглашениях с Турцией. Усматривая в нем укрепление позиций империалистских держав на Ближнем Востоке, тот факт, что Анкару в связи с подписанием соглашения, прибыли для переговоров с турками генеральными консулами в Смирне генерал Вейган и командующий английскими вооруженными силами на Ближнем Востоке ге-

Стратегическое положение Турнии вполне объясняет тот интерес, который проявляют к ней Англия и Франция. Однако имеются некоторые обстоятельства, заставляющие рассмотреть планы англо-французской дипломатии в отношении непосредственного соглашения с Турцией.

Затем, в последний премьер Чамберсиз, выступая в парламенте, сообщил, что англо-франко-турецкие переговоры были бы успешнее, если бы не было соглашения было достигнуто в связи с переговорами, которые турецкий министр иностранных дел Шюкр Саркопчан в Москве. Чамберсиз указал, что существовала договорная заключенные параллельные договоры о нейтралитете.

ОССР и Турцией. Однако это оказалось невозможным, ввиду несовместимости условий советско-турецкого соглашения с обязательствами Турции англо-франко-турецкому договору.

Из заявления Чемберлена вытекает, что англо-французские дипломаты в лагере определенных валежкы на итеско-турецкое соглашение. Ангаскый и французская прессы писаскы будто англо-франко-турецкий договор был бы «невыгоден для советско-германской дружбы». Все это, конечно, не создает впечатление, что существал какие-то расчеты на то, что, чтобы «лишь между Германией и Советским Союзом» становится «отечественная» была сделана «неудачная попытка» при помощи «параллельных переговоров СССР и Турции», с одной стороны, и между Англией, Францией, Турцией — с другой, «получить СССР в комбинацию, направленную, главным образом, против Германии и Советского Союза». Притом, что Англия и Франция бассейне Средиземного моря.

Одним из важнейших направлений внешнеполитической деятельности СССР в послевоенный период являлось укрепление сотрудничества и дружбы с народами Азии и Африки. В этот период СССР активно участвовал в создании и развитии международных организаций, направленных на укрепление мира и безопасности в мире. Одним из таких организаций была Организация Объединенных Наций (ООН), созданная в 1945 году. СССР был одним из пяти постоянных членов Совета Безопасности ООН, что давало ему значительное влияние на международную политику.

Самое собой разумеется, что новое соотношение сил на Средиземном море. Советский Союз, являющийся крупнейшей прибрежной державой, обязан внимательно следить за всем, что связано с доступами к Черному морю.

Заключенное англо-франко-турецкое соглашение не затрагивает непосредственных интересов СССР.

В приложении к договору протокол обязательства Турции совершенно от деленно оговорены. Турция не обязана участвовать в каком бы то ни было действии, которое может иметь, следовательно, влечение ее в войну СССР.

«...явно-франко-турецкий договор и четким счете нельзя рассматривать... инструментом мира. Он свидетельствует о том, что Англия и Франция вовлекли орбиту войны Турции. Но этому делу Турция взяла на себя обязательство повелевать за стороны Англии, Франции, Германии и Италии. Вероятно, что СССР может проиграть, такого союза Турции с англо-франко-ской коалицией. Это, конечно, не верный СССР не включился в этот блок, сохранив нейтралитет и свободу при выборе стороны с точки зрения сохранения мира. Этого нельзя сказать, скажем, о Турции. Она взяла на себя полную ответственность, которая не может считаться на политике Турции ближайшего времени. Этого не может СССР, и имеет основания жалеть о случившемся».

İzvestia, 1939, 21 Ekim; “İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması”, N244(701)

İngiliz-Fransız-Türk yardımlaşma antlaşması, bugün yayınladığımız metin politik öneme sahip bir belgeyi temsil ediyor. Bu antlaşmaya göre, İngiltere, Fransa, Avrupa devletlerinin Akdeniz Havzası'nda Türkiye'nin dahil olduğu savaşı tetiklemesi durumunda Türkiye'nin yanında yer almayı taahhüt ediyor. Türkiye ise Doğu Akdeniz'de askeri eylemler başladığında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almayı taahhüt ediyor. Ayrıca Türkiye, bu devletlerin Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencelerle ilgili olarak askeri eylemler başladığında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almayı taahhüt ediyor.

Türkiye, Sovyetler Birliği ile savaşa neden olabilecek bir hareket yapmadıkça, bu yükümlülüklerinden muaf tutulur.

İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında yapılan bu antlaşma, daha önce bu ilk baharında gerçekleşen görüşmelerin bir devamı niteliğindedir. Bu yılın ayında İngiltere ile Türkiye arasında prensipte bir antlaşma sağlanmış, daha sonra Fransa ile Türkiye arasında da Akdeniz'deki bir savaş durumunda karışıklığı konusunda prensip antlaşması sağlanmıştır. Bu ön antlaşmalar şimdi hale getirilmiştir.

Bu antlaşmaların imzalanmasından bu yana uluslararası durum önemli ölçüde değişti. İngiltere ve Fransa savaşan devletlere döndü. Yeni durumda İngiltere-Fransız-Türk yardımlaşma antlaşması özellikle önem kazanıyor.

İngiliz ve Fransız basını, Türkiye ile yapılan antlaşmayı müteakip pozisyonlarını güçlendirdiği şeklinde memnuniyetle karşıladı. Antlaşmanın imzalanması ile ilgili olarak Türk Genelkurmayı ile görüşmeler Suriye'deki Fransız kuvvetlerinin komutanı General Weygand ve Orta Doğu İngiliz silahlı kuvvetlerinin komutanı General Wavell'in Ankara'ya gelmesiyle çekicidir.

Türkiye'nin stratejik konumu, İngiltere ve Fransa'nın ona gösterdiği ilgiyi açıklıyor. Ancak, İngiliz-Fransız diplomatikasının Türkiye ile doğrudan ilişkiyi ötesine geçtiğini düşündüren bazı durumlar var.

İngiliz Başbakanı Chamberlain, parlamentoda yaptığı konuşmada, İngiliz-Fransız-Türk görüşmelerinin üç hafta önce fiilen tamamlandığını ve antlaşmanın imzalanmasının Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'da yaptığı görüşmelerle ertelendiğini belirtti. Chamberlain, SSCB ile Türkiye arasındaki karşılıklı yardım antlaşması yapılması umutlarının olduğunu ancak bu antlaşmanın Türkiye'nin İngiliz-Fransız antlaşmasındaki taahhütleriyle uyumsuz olduğunu mümkün olmadığını belirtti.

Chamberlain'ın açıklamasından, İngiliz-Fransız diplomatikasının Sovyet antlaşmasına belirli umutlar bağladığı çıkarılabilir. İngiliz ve Fransız basını, İngiliz-Fransız-Türk antlaşmasının Sovyet-Alman dostluğuna bir meydan okumayı yazdı. Tüm bunlar, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir

sokma planlarının (iki taraf arasındaki ilişkilere zarar vermek, zayıflaştırma) izlenimini yaratıyor. Açıkça görülüyor ki, SSCB ve Türkiye arasında paralel antlaşmalarla, bir yanda SSCB ile Türkiye arasında, diğer yanda İngiltere ve Fransa arasında, özellikle Almanya ve İngiltere'nin ve Fransa'nın Akdeniz Havzası'ndaki muhtemel rakiplerine karşı yönlendirilen kombinasyona dahil etme başarısız bir girişimde bulunuldu.

Sovyetler Birliği, barış politikasına ve Sovyet Devleti'nin çıkarlarını koruyan sadakatiyle, geleneksel Türk-Sovyet dostluğu üzerine spekülasyonlarla edilen İngiliz-Fransız diplomatik hamlesini zamanında ve doğru bir şekilde değerlendirdi. Sovyetler Birliği'nin net ve kararlı tutumu, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki düşmanlığı yeniden körüklemeye çalışanların "kudretlerini" bozdu.

Elbette, yeni İngiliz-Fransız-Türk antlaşması Akdeniz'deki güç dengeyi değiştiriyor. Karadeniz'in en büyük devleti olan Sovyetler Birliği, Karadeniz'e yönelik erişimlerle ilgili olarak her şeye dikkat etmek zorundadır.

İngiliz-Fransız-Türk antlaşması, Sovyetler Birliği'nin doğrudan çıkarlarına etki edemez. Antlaşmaya eklenen protokolde Türkiye'nin taahhütleri kesin olarak belirtilmiştir. Türkiye, SSCB ile savaşa yol açabilecek herhangi bir eyleme katılmak zorunda değildir.

Sonuç olarak, İngiliz-Fransız-Türk antlaşması barış aracı olarak görülemez. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi savaşın yörüngesine soktuğunu gösteren antlaşmaya göre Türkiye, Almanya ve İtalya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşı taahhüt etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin İngiliz-Fransız koalisyonu ile bir ittifak kurması durumunda kaybedeceği söyleniyorsa kesinlikle doğru değil. SSCB, tarafsızlığını ve elini serbest bırakarak bu savaşa katılmadı. Bu, barışın korunması açısından iyi bir durumdur. Ancak Türkiye aynı şey söylenemez. Türkiye, yakın gelecekte politikasını etkileyecek sorumluluk üstlendi. Her durumda, SSCB'nin yaşananlardan pişmanlık duymaması için bir neden yok.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı : Fidan HÜSEYNLİ

Yabancı Dil : Azərbaycanca, Rusça, İngilizce

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- Lisans: Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih
öğretmenliğı
- Lise: Paşayev adına 39 no'lu lise Azərbaycan/Gence

